AUR. THEODOSII

MACROBII

V. C. ET ILLUSTRIS

OPERA

AD OPTIMAS EDITIONES COLLATA

PRÆMITTITUR NOTITIA LITERARIA

ACCEDUNT INDICES

STUDIIS SOCIETATIS BIPONTINÆ

HONORIUS.

EDITIO ACCURATA

BIPONTI
Ex Typographia Societatis
CIƆIƆCCLXXXVIII

Cas A 3020

Bibliotheca Casimiriana

NOTITIA LITERARIA
DE
MACROBIO
EX

Jo. Alb. Fabricii Bibliotheca Latina a Jo. Aug. Ernesti auctius edita T. III, lib. III, c. 14.

Ætas Macrobii.

Macrobius Ambrosius Aurelius Theodosius [1] Vir Consularis & illustris, sacrique cubi-

1. De patria ejus, quæ fuerit, non certo constat. Pro Græco habere videtur Erasmus in Ciceroniano: *Æsopicam corniculam mihi nominas, ex aliarum pennis suos contexuit centones. Itaque sua lingua non loquitur, & si quando loquitur, Græculum Latine balbutire credas.* Romanum se ipse diserte negat præfat. in Saturnal. ubi æqui bonique consuli cupit, *si sub alio ortum cœlo Latinæ linguæ vena non adjuvet*, vel *si in suo sermone Romani oris elegantia desideretur.* Non minus incerta res de religione Macrobii. Christianis eum annumerat Barthius p. 2258 Adversar. contra homo Ethnicus dicitur Spanhemio dub. Evangel. T. 1, p. 533. cui assentiri malim. Ambigui hærent Grotius ad Matth. II, 16, & Huetius p. 789 demonstrat. Ethnicum fuisse, pluribus docet argumentis Jo. Massonus Epistola de religione Macrobii & testimonio de infantibus Beth-

culi præfectus, Honorii & Theodosii jun. temporibus floruit, ut patet e Codice Theodosiano lib. VI, titulo 8. ubi v. Gothofredum. Commentarios in Somnium Scipionis respicit, Macrobium subinde allegans Honorius Augustod. in Libris IV de Philosophia mundi, & Libro de Solis affectibus. *Macrobium Theodosium* testem citat Zacharias Chysopolitanus T. XIX Bibl. Patrum, edit. Lugd. p. 859. *Macrobium Grammaticum Romanum*, h. e. Romanis disciplinis innutritum, vocat Reinesius p. 460 Epist. ad Rupertum, qui p. 461 & 492 de eo plura. Patria Parmensem scribit Ricciolus in Almagesto, ubi recte reprehendit Genebrardum, Sansovinum & Thevetum, qui ad seculum secundum a nato Christo retulerunt, & confectores indicis Bibliothecæ Vaticanæ, qui ad decimum. *Macrobius Presbyter* est ap. Caveum de Script. Eccl. ad a. C. 344.

Commentarii in Somnium Scipionis.

EXSTANT ejus *commentariorum in Somnium Scipionis, a Cicerone descriptum, libri duo*, magna eruditione referti, ad Eustathium filium: quos Græce vertit, non Gaza, sed Maximus Planudes, cujus versione hactenus inedita usus Jacobus Cujacius, & in Thesauro Græcarum Vocum Guil. Morel-

lehemiticis, subjuncta Eduardi Chandleri, Episcopi, libro Anglice edito Lond. 1728, 8. *A vindication of the defence of Christianity from the Prophecies of the old Testament &c.* (v. Bibl. raisonnée T. XIII, p. 450 seq.)

lius. Reperitur in Bibliotheca regis Galliæ codice 683, teste Labbeo Bibl. nov. Mss. pag. 280. memoratur etiam in Catologo Mss. Græcorum [1] Seguierii p. 12. Commentarios illos partem esse Saturnaliorum, perperam ab illis divulsam, notat Barthius ad Claudianum pag. 918. Idem pag. 791: *Somnii commentationem, partem esse Saturnaliorum, suspicari faciunt manu exaratæ membranæ, in quarum antiquissimis reperi:* Macrobii Theodosii Viri Consularis & illustris Commentariorum tertiæ diei Saturnaliorum liber primus incipit: *ut non in libros opus illud suum, sed in dies distribuisse videatur Macrobius; singulorum autem dierum operas aliquot libris distinxisse, quorum tertium occuparint hi de somnio Scipionis Commentarii. Quæ res & reliquorum tenori congruit, qui non aliter interiores Maronis sensus & doctrinam inquirunt, quam iste Marci Tullii. Potest autem, ut ante exordium tertii hujus Saturnaliorum libri exciderit minutum quoddam Epistolium, quod hos Commentarios ordini operis instituti conciliaverit; tertius vero quartusque, ut hodie positi sunt, vix unum librum faciunt, ubi cum præcedentibus & sequentibus comparaveris. Nec tertius omnino secundum, talis quidem sequi debet: cum finis secundi dicat alterius diei operas apud Symmachum disceptandas esse, principium autem tertii de Vettii domo, ubi conventum fuerit, sermonem habeat. Omnino aliis libris inventis opus erit, ut is auctor concilietur ordini suo, quos inquirere adhortor, quibus talium co-*

1. In celeber. Montefalconii Bibliotheca Coisliniana p. 520.

pia est: utilis enim est scriptor, quamlibet aliorum excerptor: cum sic etiam non pauca nos doceat nullibi antiquitatis alibi exstantia. De eo, quod ex Seneca, Gellio præcipue, tum ex Valerio Maximo & aliis scriptoribus, etiam quando non nominat, multa mutuatus est Macrobius, adi Jacob. Thomasium de plagio § 503, Hieron. Mercurialem III, 5 Var. Lect. & Guilelmum Saldenum de libris pag. 167, 176 seq.

Libri Saturnaliorum.

SATURNALIORUM [1] *Conviviorum*, sive variarum dissertationum super variis jucundæ & reconditæ doctrinæ argumentis ad eundem Eustathium *libri VII*, veluti totidem dies, quibus ad convivia convenere, qui inter se colloquentes [2] inducuntur, narrante ad Decium Posthumiano, *Vectius Prætextatus* [3] rex mensæ, *Flavianus*, Q. Aurelii Symmachi frater, *Symmachus* ipse, *Cæcinna Decius Al-*

1. Hos libros Saturnaliorum Macrobii intellige, quando in Petri Blesensis prologo commentarii de amicitia vides laudari *librum Saturni*, nisi Verrii Flacci Saturnum innui malis. Sed apud Marium Victorinum in 1 Rhetoric. Ciceronis p. 86 edit. Pithœi pro *Saturno* lege *Socratem*. Est vero judice Jo. Sarisberiensi lib. 8 Policrat. cap. 10, Macrobius *conspicuus in sententiis, in verbis floridus, & tanta rerum venustate redundans, ut in institutione convivii & dispensatione Socraticam videatur dulcedinem propinare.*

2. De his consule Pontani auctarium notarum ad Macrobium p. 741 sq. & Macrobium ipsum lib. 7, c. 4.

3. De hoc *Prætextato* v. Paulus Aringhus III, 16 Romæ subterraneæ, ubi tamen Saturnalia illi a Macrobio dicata, præter rem traditur.

binus, *Furius Albinus*, *Eustathius*, *Nicomachus Avienus*, admodum adhuc adolescens, *Euangelus*, *Eusebius Rhetor*, *Disarius Medicus*, *Horus* & *Servius Grammaticus*. Multa in his libris ex Gellio mutuatum Macrobium, & librum septimum fere integrum ex Plutarcho repetiisse, observatum est; sed propterea plagiariis annumerandum esse, non facile dixerim. Sub extremum libri septimi videntur quædam ad operis absolutionem deesse.

Nonnulla sub Macrobii nomine inedita.

IN Colomesii Catalogo Mstorum If. Vossii, inter Codices Latinos num. 30, occurrit fragmentum e Macrobii *libris de differentia stellarum & de magnitudine Solis.* Et num. 48, *Sphæra Macrobii.* Denique n. 91, *Macrobius de palliis quæ sunt lapidum nomina.* Videndum, sintne hæ laciniæ e Commentariis in Somnium Scipionis petitæ. Trotula, *Macrobius*, & Gilbertinus de secretis mulierum, Mss. exstiterunt Norimbergæ apud D. Gotfredum Thomasium.

INDEX EDITIONUM MACROBII

auctior Fabricio - Ernestino

inque III ætates digestus.

ÆTAS I, 1468 — 1535.

ROMANA princeps circa an. 1468 debetur Jo. *Andreæ* Episcopo *Aleriensi*, in antiquis scriptoribus luce primum donandis diligentissimo; quam secuta est *Veneta* I a. 1472, & *Brixiensis* I a. 1483, aliis principes creditæ, Brixienses a. 1485 & curatius 1501 suam repetiere; *Venetam* Phil. *Pincius* 1500. Alterutram secuta est *Bononiensis* a. 1501. Atque hactenus fuit infantia editorum Macrobii. Ab an. demum 1513 formari magis cœptus est cura Jo. *Rivii* Veneti, cujus Macrobius restitutus præivit Nic. *Angelio*, Juntinæ I a. 1515 correctori, (qui Rivio laudem primæ correctionis criticæ abstulit) & Jod. *Badio*, *Ascensio*, cui Parisinæ 1515 & 1519 debentur. Secuta etiam Rivium Basiliensis 1519. Rivio & Angelio successit an. 1521 tertius corrector, qui Coloniensi I præfuit, *Arnoldus* (*Haldrenius*) *Vesaliensis*, Canon. Colon. qui & dein Gellii Coloniensem a. 1526 curavit; quo anno etiam Coloniensis fol. repetita est & 1527 in 8. Claudunt hanc II periodum ætatis I, *Aldina* 1528, cujus curator fuit Bernardinus *Donatus* Veronensis, & *Gryphiana* I, 1532. Sed omnes isti curatores fere nonnisi sphalmata priorum emendarunt, pauca ab ingenio, nihil a libris scriptis adjuti.

(ante an. 1468) *Romana princeps editio* Jo. *Andreæ* Episcopi Aleriensis, qui ipse, se in *Macrobio* & Apulejo similiter fecisse, atque in Gellio, ut cum in Græcis laboraret, in iis interpretandis & emendandis uteretur Theod. Gaza, eaque de re calumniis appetitum esse a pluribus Romanis, prodit in præf. ed. I Gellii Romanæ, de qua vide Indicem nostrum editionum A. Gellii p. VIII sq. Editio hæc ab omnibus omissa est, quibus Veneta 1472 vel an. 1483 princeps credita fuit. Quamvis vero de ea jam constet, eam tamen haud reperimus inter libros a Conrado Sueinheim & Arnoldo Pannarz impressos in epistola supplici ad Pontificem summum d. XX Mart. an. 1472 data, quæ legitur recusa ad calcem T. III Bibl. Lat. Fabricio-Ernestinæ; in qua tamen memorantur Apulejus & Gellius. Vel igitur nulla exempla tum fuisse reliqua in officina ista, cui præfuit Jo. Andreas, vel Macrobium alii typographo Romano commissum fuisse, conjicias. Officinæ quidem Udalr. Galli præfuerat J. Ant. Campanus, amicus Jo. Andreæ. *

* Inter libros quondam viri clar. Jo. Aug. Ernestii an. 1782 Lipsiæ divenditos fuit editio vetus s. l. & a. cum figg. in qua deerant pauca in fine lib. VII Saturn.

1472 *Veneta* I, fol. maj. elegantissime impressa. Macrobii Aurelii Theodosii Viri Consularis & Illustris in Somnium Scipionis expositio. Ejusdem Macrobii Saturnaliorum Libri VII. Venetiis, per Nicolaum Jenson MCCCCLXXII. In fine Saturnaliorum legitur: *Macrobii Aurelii Theodosii Viri Consularis & Illustris Saturnaliorum Libri impressi Venetiis opera & impensa Nicolai Jenson Gallici. M. CCCC. LXXII.* Vid. Maittar. Ann. typ. T. I, p. 416. Bibl. Smith. p. 281. Hamberger. T. III, p. 88. Catalogue de P. A. Crevenna Vol. IV, p. 203. Fuit quoque inter libros Joach. Chph. *Nemeizii*, Principum Pal. Bipont. Christiani IV & Friderici quondam ephori & a consiliis aulicis, Argentorati an. 1745 venales. In Bibl. Lat. Fabricio-Ernestina T. III, p. 183 editio princeps refertur ad an. 1482.

1483 *Brixiensis* I, fol. cujus ed. exemplum se habuisse testatur cl. Ernesti in Bibl. Lat. l. c. Apud Hambergerum ei assignatur annus 1485, qui hunc ejus titulum de-

dit: *Macrobii in Somnium Scipionis expositionis Lib. II & Saturnaliorum Libri VII. Brixiæ, per Boninum de Boninis de Ragusia*, 1485 *die XV Maji.* c. figg. ligno incisis. Exstat etiam Augustæ Vindel. in Bibl. collegii quondam S. J. teste clar. Phil. Guil. Gercken in Itiner. suo germ. scripto T. I, p. 257, n. 3, ubi Saturnalia tantum memorantur.

1485 *Brixiensis* II, fol. vid. ad an. 1483. In hac ed. loca Græca pleraque leguntur, sed sine accentibus, teste Hambergero.

——— *Lipsiæ*, fol. *Macrobius de Somnio Scip. & Saturnalia.* Fuit in bibl. viri clar. Jo. Aug. Ernestii. cf. Catal. n. 2582, p. 174.

1492 *Veneta* II, fol. cujus exemplum servatur in Bibl. Archipal. Manhem. ab ejus præfecto, clarissimo Andr. *Lamejo*, nobis sic denotatum: *Somnium Scipionis ex Ciceronis libro de Rep. excerptum.* Fol. I. — Macrobii *Aur. Theodosii in Somnium Scipionis expositio.* Fol. II. — *Ejusd. Conviviorum primi diei Saturnaliorum Libri VII.* Fol. XXVII - LXXXIX. — *Impressi* Venetiis *Anno Dom. MCCCCLXXXXII. die XXIX Junii.* — Memoratur etiam in C. G. Wilischii Ann. typogr. Arcanis Bibl. Annæberg. adjunctis p. 311.

1500 *Veneta* III, fol. *Macrobii Aurelii Theodosii Viri consularis & illustris Saturnaliorum libri impressi Venetiis a* Philippo Pincio Mantuano *anno a nativitate Domin. MCCCCC die XXIX Octobris, Augustino Barbadico Sereniss. Venetiarum Duce.* Cf. Catal. Bibl. Uffenbach. T. II, App. II, Inc. art. typogr. p. 72, n. CCVI.

1501 *Brixiensis* III, fol. *Macrobii de Somnio Scipionis nec non de Saturnalibus libri, summa diligentia suo nitori restituti, in quo plus, quam ter mille, errores corriguntur, Græcumque quod in olim impressis deerat, fere omnibus locis reponitur. Brixiæ, per Angelum Britannicum, 1501 die 18 mensis Januarii.* Vid. Hamberger. l. l. p. 89.

——— *Bononiæ*, fol.

1513 *Veneta* IV, fol. *Macrobius, qui antea mancus, mutilus ac lacer circumferebatur, nunc primum integer, nitidus & suo nitori restitutus, in quo Grææ majestatis dignitas, quoad ejus fieri potuit, superstes reperitur.* Joannes Rivius *recensuit. Impress. Venetiis per Augustinum*

de Zannis de Portesio ad instantiam D. Lucæ Antonii de Giunta anno Domini MDXIII, die XV Junii. Cf. Catal. Bibl. Uffenbach. T. II, app. II, Incun. Art. typogr. p. 93, n. CCLXXVII.

1515 *Florentiæ*, 8. Macrobii interpretatio in Somnium Scipionis a Cicerone confictum. Ejusdem Saturnaliorum libri septem. Cura Nicolai *Angelii.* Florentiæ, opera & sumtu Philippi Juntæ, 1515 mense Julio. — Hæc dicitur prima recensio critica: in qua tamen librorum scriptorum usus nullus fuit, ut e præfatione ipsius Angelii intelligitur. Atque prior fuerat cura Jo. Rivii.

——— *Parisiis*, fol. Macrobius a Joh. *Rivio* restitutus cum indice amplo & veridico. Parisiis apud Ascensium.

1519 *Basileæ*, fol. ex emendatione Jo. *Rivii* Veneti.

——— *Paris.* fol. *Macrobius integer*, cura *Ascensianorum* restitutus. Acc. *Censorinus* de die natali, apud Jod. *Badium.* — Sic memoratur in Catal. Bibl. Schwarzii Prof. Altorf. P. I, p. 105, n. 1761 (3.) In bibl. Bigotiana Paris. 1706 venali p. 44, n. 1833 & 1834 bis memoratur Macrobius, alter Paris. 1519 fol. alter cum notis *Badii* s. a. fol.

1521 *Coloniæ*, fol. ap. Eucharium Cervicornum. Macrobii opera. Vid. Maittar. Ann. typ. T. I, p. 616. Fuit quoque inter libros Bibl. Gœtting. in duplo exstantes p. 291 h. t. *Macrobii in Somn. Scip. libri II & Septem ejusdem libri Saturnalium. Apud Sanctam Coloniam 1521 fol.* Huic ed. præfuit *Arnoldus Vesaliensis*, qui lacunas supplevisse, Græca addidisse, capita distinxisse, commata discriminasse, innumera emendasse se profitetur nullo MSto Codice adjutum. *En tibi*, inquit in præfatione, *Macrobium ex fœdo nitidum, ex obscuro apertum, expeditum ex intricato, ex confuso digestum. — Nulla exemplarium vetustas, nullæ chartæ excussæ pulveribus, nullæ dispunctæ membranæ, ut fieri solet, nostram hanc opellam promoverunt: sed si quid præstitimus, id sedulo labore & crebris lucubrationibus elimatum est. Retexuimus totius orationis telam, tam propria autoris fila, quam aliorum etiam inserta subtegmina perscrutati. Si quid fortassis hiulcum occurrisset, mox obstruximus; si compactum nimis, diduximus; sustulimus, si nothum; adjecimus, si necessarium* &c.

1526 *Coloniæ*, fol. repetitio prioris. Catal. Bibl. Schwarzianæ P. I, p. 1076, n. 1794.

1527 *Coloniæ*, 8.

1528 *Venetiis*, 8. *Aldina.* Macrobii in Somnium Scipionis ex Ciceronis VI libro de Rep. eruditiſſima explanatio. Ejuſdem Saturnaliorum libri VII. Cenſorinus de die natali, additis ex vetuſto exemplari nonnullis, quæ deſiderabantur. Venetiis, in ædibus Aldi & Andreæ Aſulani Soceri, 1528 menſe Aprili. — Curator hujus editionis eſt *Donatus Veronenſis*, qui de ſuo labore honorifice quidem loquitur, ſed nullis commemoratis præſidiis. Ultra quidem ſphalmatum correctionem non proceſſit multum, niſi per conjecturam.

1532 *Lugduni*, 8. *Sebaſt. Gryphii* I. Sequitur maxime Colonienſem.

ÆTAS II *CAMERARIANA* 1535 — 1597

Macrobium enim non tam caſtigatum, quam novum dedit vir antiquæ doctrinæ, Joach. *CAMERARIUS*, Baſileæ ap. Jo. *Hervagium* 1535. Diligens inde fuit in Macrobio edendo Seb. *Gryphius*, ejuſque filius *Antonius*, e quorum officina poſt primam antehac editam ſepties prodiit ab an. 1542 ad an. uſque 1585. Verum hoc anno Henr. *Stephanus* publicavit Macrobium a Ludov. *CARRIONE*, qui MSS. Pithœi contulit, ex iiſque ſic caſtigavit, ut ſæpius a Camerarii lectione diſcederet. Protulit quoque in lucem idem Stephanus libellum de differentiis & ſocietatibus Græci Latinique verbi (e ſcriptis Macrobii collectum a *Joanne* quodam (qui creditur idem fuiſſe cum *Jo. Erigena* ſ. *Scotigena*) an. 1583, quem Jo. *Opſopœus* (Palatinus Brettanus) Pariſ. ap. du Val cum notis ſuis 1588 repetiit; & ſequentes editores Macrobii operibus conjungere ſueverunt. Camerario, principi hujus ætatis, aliquantum derogavit Carrionis ſtudium, & utriuſque laudes mox transfuſæ ſunt ad Jo. Iſaacum *Pontanum*, quem tertiæ ætatis principem facimus.

1535 *Baſileæ*, fol. *Camerariana.* Macrobii opera omnia, ſingulari diligentia a Joach. *Camerario* emendata. Baſil. ex off. Joh. Hervagii. — Editio omnium facile princeps, ita emendata & ſuppleta e Codd. inſignibus MSS. a Ca-

merario, ut ipse epigramma, quod in libri fronte præponi placuerat, his claudere non dubitaret versibus:

Qui tamen & nostri numerum vult scire laboris,
Annumeret versus totius ille libri.

1542 *Lugduni*, 8. Sebast. *Gryphii* II, teste Fabricio. Cf. Catal. bibl. Bigotianæ. Paris. 1706, P. III, p. 245.

1548 *ibid.* 8. Seb. *Gryphii* III, teste Fabricio.

1550 *ibid.* 8. Seb. *Gryphii* IV. Macrobii Ambrosii Aurelii Theodosii, viri Consularis & illustris, in Somnium Scipionis Lib. II, Saturnaliorum Lib. VII, ex variis ac vetustissimis Codicibus recogniti & aucti. — Vid. Cat. Bibl. Bun. T. I, Vol. I, p. 395. Hamberger. T. III, p. 90. Catalogue de Crevenna Vol. IV, p. 204. Fuit quoque hujus ed. exemplum penes clar. J. Aug. Ernestium, (qui cum ipse quondam in animo habuisset, novam editionem parare, ejus consilii causa magnum numerum edd. veterum collegerat) cui adscripta erat varietas lectionis e MSto monasterii S. Galli.

1555 *ibid.* 8. *Gryphii* V, teste Fabricio.

1556 *ibid.* 8. *Gryphii* VI. Idem titulus, qui in ed. 1550. Editio accurata, cujus exemplum est penes nos. Textus plerumque convenit cum Coloniensi 1521.

1560 *ibid.* 8. *Gryphii* VII. Cf. Catal. Bibl. Ludewig. P. IV, n. 12542.

——— *ibid.* 12. Cf. Catal. Bibl. Bigot. p. 245.

1583 *Parisiis*, 8. A. Macrobii & differentiis & societatibus Græci & Latinique verbi. Omnia ex emendatione Henr. Stephani. Cf. Catal. Bibl. Thuanæ P. II, p. 224 ed. Hamb.

1585 *Lugd.* 12. Gryphiana VIII.

——— *Parisiis*, 8. Macrobii in Somnium Scipionis Libri II. Ejusdem Conviviorum Saturnalium Libri VII. De hac editione lege ad lectorem epistolam Henrici Stephani: a quo tibi dabuntur etiam quædam excerpta ex ejusdem Macrobii libro, quem inscripsit de Differentiis & Societatibus Græci Latinique verbi. — In hac ed. usurpati sunt libri scripti, inprimis Pithœi a Lud. *Carrione* collati: omninoque castigatio facta per Carrionem videtur. Nam in præfatione H. Stephanus, cum per laudes callide obtrectasset Camerario, dicit, Carrionem sæpius a Camerarii lectione discessisse, quam sibi placeret. Hic idem H. Stephanus in præfat. primus spem

fecit vulgandi e Codice Pithœano libri Macrobii *de Differentiis & Societatibus Græci & Latini verbi*, sive excerptorum e libro Macrobiano hujus argumenti, auctore *Joanne* quodam, forte, ut suspicabantur P. Pithœus & Jac. Usserius in Epistolis Hibernicis, quibus assentitur Cangius, *Erigena* sive *Scoto*: nam idem est utrumque cognomen viri, qui temporibus Caroli Calvi vixit. Sed libellus seorsim primum prodierat an. 1583. cf. supra.

h. a. Carrionis ex recensione etiam Censorinus, Paris. ap. H. Steph. lucem vidit.

1588 *Parisiis*, 8. de Diff. & sociert. Gr. & Lat. verbi cum notis Jo. *Opsopœi.* ap. *du Val.*

ÆTAS III c. n. Varr. 1597 — 1788

orditur a recensione Jo. Isaaci *PONTANI prima* Lugd. Plantiniana, dein *secunda* Lugdun. auctiori 1628, quae utraque doctissimas Pontani notas, & Jo. *Meursii* breviores adjectas habet. Haec repetita *Oxonii*, nescio an 1665, ita ut notæ subjicerentur ipsis Macrobii verbis. Atque hæc basis exstitit illius, quam Jac. *Gronovius* ex MSS. & penu paterna illustriorem reddidit & ampliorem an. 1670 Lugduni Bat. excusam; repetitam Londini 1694, & Patavii 1736 cura Hier. *Vulpii* auctiorem, quæ & Opsopœi notas habet; tandem Lipsiæ 1774 studio J. Car. *Zeunii*, vitiosius expressam, & unis novi editoris notis, quæ accessere, commendabilem.

1597 *Lugduni Bat.* 8. Macrobii opera, Jo. Is. *Pontanus* recensuit, & Saturnalium libros MSS. ope auxit, ac castigationes sive notas adjecit: acc. Jo. *Meursii* notæ. Lugd. B. ex off. *Plantin.* Quæ ed. adjunctum habet libellum de Differ. & Societat. Graeci Latinique verbi. vid. Catal. libr. rar. Jo. Henr. Harscheri Basil. 1769, & Hamberger. T. III, p. 90. In Bibl. Lat. Fabricio-Ernestina T. III, p. 184 primæ Pontani assignatur an. 1595. Cf. Thuanæ bibl. Catal. P. II, p. 200 edit. Hamburg. & Bibl. Schwarz. P. I, p. 107, n. 2211.

1605 *Hanoviæ*, 4. Macrobii de Differentiis & Societatibus Græci Latinique verbi libellus. Inter El. *Putschii* Grammaticos veteres, pag. 2727 - 2775.

1607 (Genevæ) 12. *Macrobii* Ambrosii Aurelii Theodosii in Somnium Scipionis libri II, Saturnaliorum libri VII. ap. Jo. *Stœr.* Cf. Cat. Bibl. Ludewig. P. IV, n. 12559. Catal. bibl. Schwarz. P. I, p. 132, n. 2359; & Bibl. Hasæana Brem. cl. IV, crit. p. 638, n. 29.

1628 *Lugduni Bat.* 8. ap. J. Maire. Macrobii opera. Jo. Isacius *Pontanus* secundo recensuit, adjectis ad libros singulos notis. Quibus accedunt Jo. *Meursii* breviores notæ.

1665 — 8. Macrobii opera c. adnott. varr. cura Georgii *Hornii* optime prodiisse refert J. F. Nolten in IV L. L. ætatibus earumque scriptt. ad calcem Lexici Antibarb. ed. 1744. nescimus an eadem cum seq. quam Fabricius s. a. laudat Oxoniensem.

. . . . *Oxonii*, 8. repetita est ed. *Pontani* Lugdun. ita ut notæ, quæ antea ad Macrobii calcem rejectæ erant, textui subjicerentur; quod observat Fabricius in B. L. ed. Hamburg. 1721, Vol. I, p. 623. Oxoniensem certe repetivit Jac. Gronovius, ita ut meliorem faceret ex penu a patre Jo. Frid. ipsi relicta.

1670 *Lugduni Bat.* 8. Aur. Theodosii Macrobii opera. Accedunt notæ integræ Is. Pontani, Joh. Meursii, Jac. *Gronovii.* Lugd. B. ex offic. Arnoldi Dovde & Corn. Driehvysen. — Jac. Gronovius ad comment. in Somnium Scipionis usus est duobus MSS. & ad Saturnaliorum libros uno MS. chartaceo Bibl. Leidensis Academiæ: unde locis quibusdam in utroque opere, priore præsertim, non infeliciter lucem attulit, medicamque manum admovit. Idem in limine operis prolixa quædam loca profert ex *Geometria Anonymi veteris*, quam inter schedas parentis sui repererat, & ex alio MS. gemini argumenti Anglicano, in quibus Macrobius Ambrosius Theodosius in testimonium citatur, & quorum uterque se prodit commentaria in Somnium Scipionis legisse.

1694 *Londini*, 8. Aur. Theod. Macrobii opera. Accedunt integræ Is. *Pontani*, Joh. *Meursii*, & Jac. *Gronovii* notæ & animadversiones. Editio novissima, cum Indice rerum & vocum locupletissimo. Londini, typis M. C. & B. M. — Repetitio ed. Lugdunensis 1670.

1736 *Patavii*, 8. Aur. Macrobii Ambrosii Theodosii quæ exstant omnia, diligentissime emendata, & cum opti-

mis editionibus collata, ut ex præfatione manifeſtum. Patavii, excudebat Joſ. Cominus. — Qui hanc editionem curavit Hieron. Vulpius, baſin fecit editionem Jac. Gronovii an. 1670, cum qua contulit Aldinam & Stephanianam, adjunxit vero notas Pontani & Opſopæi. In præfatione agit de uſu librorum Macrobii, & de præſtantioribus eorundem editionibus.

1774 *Lipſiæ*, 8. Aur. Theodoſii Macrobii V. C. & illuſtris opera, cum notis integris Iſacii Pontani, Jo. Meurſii, Jac. Gronovii, quibus adjunxit & ſuas Jo. Car. *Zeunius*. Lipſiæ, impenſis G. Theophili Georgi. — Repetitio Gronovianæ, ſed valde mendoſa. Editionem commendabilem faciunt Animadverſiones cl. Zeunii.

AURELII MACROBII
AMBROSII THEODOSII
V. C. ET ILLUSTRIS
COMMENTARIUS EX CICERONE
IN SOMNIUM SCIPIONIS.

AURELII MACROBII
AMBROSII THEODOSII
V. C. ET ILLUSTRIS
COMMENTARIUS EX CICERONE
IN SOMNIUM SCIPIONIS
LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Quæ differentia & quæ ſimilitudo ſit inter Platonis ac Ciceronis de republica libros; curque aut ille indicium Eris, aut hic ſomnium Scipionis operi ſuo aſciverit.

INTER Platonis & Ciceronis libros, quos de republica utrumque conſtituiſſe conſtat, Euſtathi fili, vitæ mihi pariter dulcedo & gloria, hoc intereſſe prima fronte perſpeximus, quod ille rempublicam ordinavit, hic retulit; alter, qualis eſſe deberet, alter, qualis eſſet a majoribus inſtituta, diſſeruit. in hoc tamen vel maxime operis ſimilitudinem ſervavit imitatio, quod, cum Plato in voluminis con-

clusione a quodam vitæ reddito, quam reliquisse videbatur, indicari faciat qui sit exutarum corporibus status animarum, adjecta quadam sphærarum, vel siderum, non otiosa descriptione, rerum facies non dissimilia significans a Tulliano Scipione per quietem sibi ingesta narratur. Sed quod vel illi commento tali, vel huic tali somnio in his potissimum libris opus fuerit, in quibus de rerum publicarum statu loquebatur, quoque attinuerit inter gubernandarum urbium constituta, circulos, orbes, globosque describere, de stellarum modo, de cœli conversione tractare, quæsitu dignum & mihi visum est, & aliis fortasse videatur: ne viros sapientia præcellentes nihilque in investigatione veri nisi divinum sentire solitos, aliquid castigato operi adjecisse superfluum suspicemur. de hoc ergo prius pauca dicenda sunt, ut liquido mens operis, de quo loquimur, innotescat. Rerum omnium Plato & actuum naturam penitus inspiciens advertit in omni sermone suo de reipublicæ institutione proposito infundendum animis justitiæ amorem; sine qua non solum respublica, sed nec exiguus hominum cœtus, nec domus quidem parva constabit. ad hunc porro justitiæ affectum pectoribus inoculandum nihil æque patrocinaturum vidit, quam si fructus ejus non videretur cum vita hominis terminari. hunc vero superstitem durare post hominem, qui poterat ostendi, nisi prius de animæ immortalitate constaret? fide autem facta perpetuitatis animarum, consequens esse animadvertit, ut certa illis loca, nexu corporis absolutis, pro contemplatu

probi improbive meriti deputata ſint. Sic in Phædone, inexpugnabilium luce rationum anima in veram dignitatem propriæ immortalitatis aſſerta, ſequitur diſtinctio locorum, quæ hanc vitam relinquentibus ea lege debentur, quam ſibi quiſque vivendo ſanxerit. Sic in Gorgia, poſt peractam pro juſtitia diſputationem, de habitu poſt corpus animarum, morali gravitate Socraticæ dulcedinis, admonemur. Idem igitur obſervanter ſecutus eſt in illis præcipue voluminibus, quibus ſtatum reipublicæ formandum recepit. nam poſtquam principatum juſtitiæ dedit, docuitque, animam poſt animal non perire: per illam demum fabulam, (ſic enim quidam vocant) quo anima poſt corpus evadat, & unde ad corpus veniat, in fine operis aſſeruit; ut juſtitiæ, vel cultæ præmium, vel ſpretæ pœnam, animis quippe immortalibus ſubituriſque judicium, ſervari doceret. Hunc ordinem Tullius non minore judicio reſervans, quam ingenio repertus eſt, poſtquam in omni reipublicæ otio ac negotio palmam juſtitiæ diſputando dedit: ſacras immortalium animarum ſedes, & cœleſtium arcana regionum, in ipſo conſummati operis faſtigio locavit; indicans, quo his perveniendum, vel potius revertendum ſit, qui rempublicam cum prudentia, juſtitia, fortitudine ac moderatione tractaverunt. Sed ille Platonicus ſecretorum relator Er quidam nomine fuit, natione Pamphylus, miles officio. qui, cum vulneribus in prœlio acceptis vitam effudiſſe viſus, duodecimo die demum inter ceteros una peremtos ultimo eſſet honorandus igne, ſubito ſeu

recepta anima, ſeu retenta, quidquid emenſis inter utramque vitam diebus egerat videratve, tanquam publicum profeſſus indicium, humano generi enuntiavit. Hanc fabulam Cicero licet ab indoctis quaſi ipſe veri conſcius doleat irriſam, exemplum tamen ſtolidæ reprehenſionis vitans excitari narraturum, quam reviviſcere, maluit.

CAPUT II.

Quid reſpondendum Coloti Epicureo, putanti philoſopho non eſſe utendum fabulis; quaſque fabulas philoſophia recipiat, & quando his philoſophi ſoleant uti.

Ac, priuſquam ſomnii verba conſulamus, enodandum nobis eſt, a quo genere hominum Tullius memoret vel irriſam Platonis fabulam, vel ne ſibi idem eveniat non vereri. nec enim his verbis vult imperitum vulgus intelligi, ſed genus hominum veri ignarum ſub peritiæ oſtentatione: quippe quos & legiſſe talia, & ad reprehendendum animatos conſtaret. Dicemus igitur, & quos in tantum philoſophum referat quandam cenſuræ exercuiſſe levitatem, quiſve eorum etiam ſcriptam reliquerit accuſationem; & poſtremo, quid pro ea dumtaxat parte, quæ huic operi neceſſaria eſt, reſponderi conveniat objectis. quibus, quod factu facile eſt, enervatis, jam quidquid vel contra Platonis, vel contra Ciceronis opinionem etiam in Scipionis ſomnium ſeu jaculatus eſt unquam morſus livoris,

ſeu forte jaculabitur, diſſolutum erit. Epicureorum tota factio, æquo ſemper errore a vero devia, & illa exiſtimans ridenda, quæ neſciat, ſacrum volumen & auguſtiſſima irriſit naturæ ſeria. Colotes vero inter Epicuri auditores famoſior, & loquacitate notabilior, etiam in librum retulit, quæ de hoc amarius reprehendit. ſed cetera, quæ injuria notavit, ſiquidem ad ſomnium, de quo hic procedit ſermo, non attinent, hoc loco nobis omittenda ſunt. illam calumniam perſequemur, quæ, niſi ſupplodatur, manebit Ciceroni cum Platone communis. ait, a philoſopho fabulam non oportuiſſe confingi: quoniam nullum figmenti genus veri profeſſoribus conveniret. Cur enim, inquit, ſi rerum cœleſtium notionem, ſi habitum nos animarum docere voluiſti, non ſimplici & abſoluta hoc inſinuatione curatum eſt, ſed quæſita perſona, caſuſque excogitata novitas, & compoſita advocati ſcena figmenti, ipſam quærendi veri januam mendacio polluerunt? Hæc quoniam, cum de Platonico Ere jactantur, etiam quietem Africani noſtri ſomniantis incuſant, (utraque enim ſub appoſito argumento electa perſona eſt, quæ accommoda enuntiandis haberetur) reſiſtamus urgenti, & fruſtra arguens refellatur: ut una calumnia diſſoluta, utriuſque factum incolumem, ut fas eſt, retineat dignitatem. Nec omnibus fabulis philoſophia repugnat, nec omnibus acquieſcit. &, ut facile ſecerni poſſit, quæ ex his ab ſe abdicet, ac velut profana ab ipſo veſtibulo ſacræ diſputationis excludat, quæve etiam ſæpe ac libenter admittat, diviſionum gradibus explicandum eſt.

Fabulæ, quarum nomen indicat falsi professionem, aut tantum conciliandæ auribus voluptatis, aut adhortationis quoque in bonam frugem gratia repertæ sunt. auditum mulcent; velut comœdiæ, quales Menander ejusve imitatores agendas dederunt: vel argumenta fictis casibus amatorum referta; quibus vel multum se Arbiter exercuit, vel Apulejum nonnunquam lusisse miramur. Hoc totum fabularum genus, quod solas aurium delicias profitetur, e sacrario suo in nutricum cunas sapientiæ tractatus eliminat. Ex his autem, quæ ad quandam virtutis speciem intellectum legentis hortantur, fit secunda discretio. in quibusdam enim & argumentum ex ficto locatur, & per mendacia ipse relationis ordo contexitur: ut sunt illæ Æsopi fabulæ, elegantia fictionis illustres. at in aliis argumentum quidem fundatur veri soliditate: sed hæc ipsa veritas per quædam composita & ficta profertur. & hæc jam vocatur fabulosa narratio, non fabula: ut sunt cærimoniarum sacra; ut Hesiodi & Orphei, quæ de Deorum progenie actuve narrantur; ut mystica Pythagoreorum sensa referuntur. Ex hac ergo secunda divisione, quam diximus, a philosophiæ libris prior species, quæ concepta de falso per falsum narratur, aliena est. Sequens in aliam rursum discretionem scissa dividitur. nam, cum veritas argumento subest, solaque fit narratio fabulosa, non unus reperitur modus per figmentum vera referendi. aut enim contextio narrationis per turpia, & indigna numinibus, ac monstro similia, componitur; ut Dii adulteri, Saturnus pudenda

Cœli patris abſcindens, & ipſe rurſus a filio regno potito in vincula conjectus; quod genus totum philoſophi neſcire maluerunt: aut ſacrarum rerum notio ſub pio figmentorum velamine honeſtis & tecta rebus, & veſtita nominibus enuntiatur. & hoc eſt ſolum figmenti genus, quod cautio de divinis rebus philoſophantis admittit. Cum igitur nullam diſputationi pariat injuriam vel Er index, vel ſomnians Africanus, ſed rerum ſacrarum enuntiatio integra ſui dignitate his ſit tecta nominibus, accuſator tandem edoctus a fabulis fabuloſa ſecernere, conquieſcat. Sciendum eſt tamen, non in omnem diſputationem philoſophos admittere fabuloſa vel licita; ſed his uti ſolent, cum vel de anima, vel de aereis ætheriiſve poteſtatibus, vel de ceteris Diis loquuntur. Ceterum cum ad ſummum & principem omnium Deum, qui apud Græcos τ' ἀγαθὸν, qui πρῶτον αἴτιον nuncupatur, tractatus ſe audet attollere; vel ad mentem, quam Græci νοῦν appellant, originales rerum ſpecies, quæ ἰδέαι dictæ ſunt, continentem, ex ſummo natam & profectam Deo; cum de his, inquam, loquuntur, ſummo Deo ac mente, nihil fabuloſum penitus attingunt. ſed ſi quid de his aſſignare conantur, quæ non ſermonem tantummodo, ſed cogitationem quoque humanam ſuperant, ad ſimilitudines & exempla confugiunt. Sic Plato, cum de τ' ἀγαθῷ loqui eſſet animatus, dicere quid ſit non auſus eſt, hoc ſolum de eo ſciens, quod ſciri quale ſit ab homine non poſſet: ſolum vero ei ſimillimum de viſibilibus ſolem reperit; & per ejus ſimilitudinem viam ſermoni ſuo attollendi

ſe ad non comprehendenda patefecit. ideo & nullum ejus ſimulacrum, cum Diis aliis conſtitueretur, finxit antiquitas: quia ſummus Deus, nataque ex eo mens, ſicut ultra animam, ita ſupra naturam ſunt: quo nihil fas eſt de fabulis pervenire. De Diis autem, ut dixi, ceteris, & de anima non fruſtra ſe, nec, ut oblectent, ad fabuloſa convertunt; ſed quia ſciunt, inimicam eſſe naturæ apertam nudamque expoſitionem ſui: quæ ſicut vulgaribus hominum ſenſibus intellectum ſui vario rerum tegmine operimentoque ſubtraxit, ita a prudentibus arcana ſua voluit per fabuloſa tractari. Sic ipſa myſteria figurarum cuniculis operiuntur, ne vel hæc adeptis nuda rerum talium ſe natura præbeat: ſed ſummatibus tantum viris ſapientia interprete veri arcani conſciis, contenti ſint reliqui ad venerationem figuris defendentibus a vilitate ſecretum. Numenio denique inter philoſophos occultorum curioſiori offenſam numinum, quod Eleuſinia ſacra interpretando vulgaverit, ſomnia prodiderunt, viſo ſibi, ipſas Eleuſinias Deas habitu meretricio ante apertum lupanar videre proſtantes; admirantique, & cauſas non convenientis numinibus turpitudinis conſulenti, reſpondiſſe iratas, ab ipſo ſe adyto pudicitiæ ſuæ vi abſtractas, & paſſim adeuntibus proſtitutas. Adeo ſemper ita ſe & ſciri & coli numina maluerunt, qualiter in vulgus antiquitas fabulata eſt; quæ & imagines & ſimulacra formarum talium prorſus alienis, & ætates tam incrementi, quam diminutionis ignaris, & amictus ornatuſque varios corpus non habentibus aſſignavit. ſecundum

hæc Pythagoras ipſe atque Empedocles, Parmenides quoque & Heraclitus, de Diis fabulati ſunt: nec ſecus Timæus, qui progenies eorum, ſicuti traditum fuerat, exſecutus eſt.

CAPUT III.

Quinque eſſe genera ſomniandi; atque ſomnium hoc Scipionis ad prima tria genera debere referri.

HIS prælibatis, antequam ipſa ſomnii verba tractemus, prius, quot ſomniandi modos obſervatio deprehenderit, cum licentiam figurarum, quæ paſſim quieſcentibus ingeruntur, ſub definitionem ac regulam vetuſtas mitteret, ediſſeramus: ut cui eorum generi ſomnium, de quo agimus, applicandum ſit, innoteſcat. Omnium, quæ videre ſibi dormientes videntur, quinque ſunt principales & diverſitates & nomina: aut enim eſt ὄνειρος ſecundum Græcos, quod Latini *ſomnium* vocant; aut eſt ὅραμα, quod *viſio* recte appellatur; aut eſt χρηματισμὸς, quod oraculum nuncupatur; aut eſt ἐνύπνιον, quod inſomnium dicitur; aut eſt φάντασμα, quod Cicero, quoties opus hoc nomine fuit, viſum vocavit. Ultima ex his duo, cum videntur, cura interpretationis indigna ſunt, quia nihil divinationis apportant: ἐνύπνιον dico & φάντασμα. eſt enim ἐνύπνιον, quoties cura oppreſſi animi corporiſve ſive fortunæ, qualis vigilantem fatigaverat, talem ſe ingerit dormienti. animi, ſi amator deliciis ſuis aut fruentem ſe videat, aut carentem: ſi metuens quis imminentem ſibi vel inſidiis vel poteſtate perſo-

nam, aut incurrisse hanc ex imagine cogitationum suarum, aut effugisse videatur. corporis, si temeto ingurgitatus, aut distentus cibo, vel ex abundantia præfocari se existimet, vel gravantibus exonerari: aut contra, si esuriens cibum, aut potum sitiens desiderare, quærere, vel etiam invenisse videatur. fortunæ, cum se quis æstimat vel potentia, vel magistratu, aut augeri pro desiderio, aut exui pro timore. Hæc & his similia, quoniam ex habitu mentis quietem sicut prævenerant, ita & turbaverant dormientis, una cum somno avolant & pariter evanescunt. hinc & insomnio nomen est, non quia per somnium videtur, (hoc enim est huic generi commune cum ceteris) sed quia in ipso somnio tantummodo esse creditur, dum videtur; post somnium nullam sui utilitatem vel significationem relinquit. Falsa esse insomnia nec Maro tacuit:

Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia manes:

cœlum hic vivorum regionem vocans; quia sicut Dii nobis, ita nos defunctis superi habemur. Amorem quoque describens, cujus curam sequuntur insomnia, ait:

— — *Hærent infixi pectore vultus,*
Verbaque: nec placidam membris dat cura quietem.

& post hæc:

Anna soror, quæ me suspensam insomnia terrent?

φάντασμα vero, hoc est visum, cum inter vigiliam & adultam quietem, in quadam, ut ajunt, prima somni nebula adhuc se vigilare æstimans, qui dormire vix cœpit, aspicere videtur irruentes in se, vel passim vagantes formas, a natura seu magnitudine,

ſeu ſpecie diſcrepantes, variaſque tempeſtates rerum vel lætas, vel turbulentas. In hoc genere eſt ἐφιάλτης: quem publica perſuaſio quieſcentes opinatur invadere, & pondere ſuo preſſos ac ſentientes gravare. His duobus modis ad nullam noſcendi futuri opem receptis, tribus ceteris in ingenium divinationis inſtruimur. Et eſt oraculum quidem, cum in ſomnis parens, vel alia ſancta graviſque perſona, ſeu ſacerdos, vel etiam Deus, aperte eventurum quid, aut non eventurum, faciendum vitandumve denuntiat. Viſio eſt autem, cum id quis videt, quod eodem modo, quo apparuerat, eveniet. amicum peregre commorantem, quem non cogitabat, viſus ſibi eſt reverſum videre, & procedenti obvius, quem viderat, venit in amplexus. depoſitum in quiete ſuſcipit; & matutinus ei precator occurrit, mandans pecuniæ tutelam, & fidæ cuſtodiæ celanda committens. Somnium proprie vocatur, quod tegit figuris, & velat ambagibus, non niſi interpretatione intelligendam ſignificationem rei, quæ demonſtratur: quod quale ſit, a nobis non exponendum eſt, cum hoc unuſquiſque ex uſu, quid ſit, agnoſcat. Hujus quinque ſunt ſpecies. aut enim proprium, aut alienum, aut commune, aut publicum, aut generale eſt. Proprium eſt, cum ſe quis facientem patientemve aliquid ſomniat: alienum, cum alium: commune, cum ſe una cum alio. Publicum eſt, cum civitati forove, vel theatro, ſeu quibuslibet publicis mœnibus actibuſve, triſte vel lætum quid exiſtimat accidiſſe. generale eſt, cum circa ſolis orbem lunaremve, ſeu alia ſidera, vel cœlum omneſve

terras aliquid somniat innovatum. Hoc ergo, quod Scipio vidisse se retulit, & tria illa, quæ sola probabilia sunt genera principalitatis, amplectitur, & omnes ipsius somnii species attingit. est enim oraculum; quia Paulus & Africanus uterque parens, sancti gravesque ambo, nec alieni a sacerdotio, quid illi eventurum esset, denuntiaverunt. est visio; quia loca ipsa, in quibus post corpus vel qualis futurus esset, aspexit. est somnium; quia rerum, quæ illi narratæ sunt, altitudo, tecta profunditate prudentiæ, non potest nobis, nisi scientia interpretationis, aperiri. Ad ipsius quoque somnii species omnes refertur. est proprium; quia ad supera ipse perductus est, & de se futura cognovit. est alienum; quod, quem statum aliorum animæ sortitæ sint, deprehendit. est commune; quod eadem loca tam sibi, quam ceteris ejusdem meriti, didicit præparari. est publicum; quod victoriam patriæ, & Carthaginis interitum, & Capitolinum triumphum, ac sollicitudinem futuræ seditionis agnovit. est generale; quod cœlum cœlique circulos conversionisque concentum, vivo adhuc homini nova & incognita, stellarum etiam ac luminum motus, terræque omnis situm, suspiciendo vel despiciendo concepit. Nec dici potest, non aptum fuisse Scipionis personæ somnium, quod & generale esset & publicum: quia necdum illi contigisset amplissimus magistratus; immo cum adhuc, ut ipse dicit, pæne miles haberetur. ajunt enim, non habenda pro veris de statu civitatis somnia, nisi quæ rector ejus magistratusve vidisset, aut quæ de plebe non unus, sed multi

ſimilia ſomniaſſent. ideo apud Homerum, cum in concilio Græcorum Agamemnon ſomnium, quod de inſtruendo prœlio viderat, publicaret; Neſtor, qui non minus ipſe prudentia, quam omnis juventa viribus juvit exercitum, concilians fidem relatis, De ſtatu, inquit, publico credendum regio ſomnio: quod ſi alter vidiſſet, repudiaremus ut futile. Sed non ab re erat, ut Scipio, etſi necdum adeptus tunc fuerat conſulatum, nec erat rector exercitus, Carthaginis ſomniaret interitum, cujus erat auctor futurus; audiretque victoriam beneficio ſuo publicam; videret etiam ſecreta naturæ, vir non minus philoſophia, quam virtute præcellens. His aſſertis, quia ſuperius falſitatis inſomniorum Vergilium teſtem citantes, ejus verſus fecimus mentionem, eruti de geminarum ſomnii deſcriptione portarum: ſi quis forte quærere velit, cur porta ex ebore falſis, & e cornu veris ſit deputata; inſtruetur auctore Porphyrio, qui in commentariis ſuis hæc in eundem locum dicit ab Homero ſub eadem diviſione deſcripta: Latet, inquit, omne verum. hoc tamen anima, cum ab officiis corporis ſomno ejus paululum libera eſt, interdum aſpicit; nonnunquam tendit aciem, nec tamen pervenit: &, cum aſpicit, tamen non libero & directo lumine videt, ſed interjecto velamine, quod nexus naturæ caligantis obducit. Et hoc in natura eſſe idem Vergilius aſſerit, dicens:

Aſpice: namque omnem, quæ nunc obducta tuenti
Mortales hebetat viſus tibi, & humida circum
Caligat, nubem eripiam.

Hoc velamen cum in quiete ad verum usque aciem animæ introspicientis admittit, de cornu creditur, cujus ista natura est, ut tenuatum visui pervium sit: cum autem a vero hebetat ac repellit obtutum, ebur putatur; cujus corpus ita natura densatum est, ut ad quamvis extremitatem tenuitatis erasum, nullo visu ad ulteriora tendente penetretur.

CAPUT IV.

Propositum, seu scopus hujus somnii quis sit.

TRACTATIS generibus & modis, ad quos somnium Scipionis refertur, nunc ipsam ejusdem somnii mentem, ipsumque propositum, quem Græci σκοπὸν vocant, antequam verba inspiciantur, tentemus aperire; & eo pertinere propositum præsentis operis asseramus, sicut jam in principio hujus sermonis adstruximus, ut animas bene de republica meritorum post corpora cœlo reddi, & illic frui beatitatis perpetuitate, nos doceat. Nam Scipionem ipsum hæc occasio ad narrandum somnium provocavit, quod longo tempore se testatus est silentio condidisse. cum enim Lælius quereretur, nullas Nasicæ statuas in publico, in interfecti tyranni remunerationem, locatas; respondit Scipio post alia in hæc verba: *Sed quamquam sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis est præmium: tamen illa divina virtus non statuas plumbo inhærentes, nec triumphos arescentibus laureis, sed stabiliora quædam & viridiora præmiorum genera*

desiderat. Quæ tamen ista sunt, inquit Lælius? Tum Scipio, Patimini me, inquit, quoniam tertium diem jam feriati sumus; & cetera, quibus ad narrationem somnii venit, docens, illa esse stabiliora & viridiora præmiorum genera, quæ ipse vidisset in cœlo bonis rerumpublicarum servata rectoribus: sicut his verbis ejus ostenditur: *Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandam rempublicam, sic habeto. Omnibus, qui patriam conservarint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo & definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur.* & paulo post, hunc certum locum, qui sit designans, ait: *Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, justitiam cole & pietatem: quæ cum magna in parentibus & propinquis, tum in patria maxima est. ea vita via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixere, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides*; significans galaxian. Sciendum est enim, quod locus, in quo sibi esse videtur Scipio per quietem, lacteus circulus est, qui galaxias vocatur; siquidem his verbis in principio utitur: *Ostendebat autem Carthaginem de excelso & pleno stellarum illustri & claro quodam loco.* & paulo post apertius dicit: *Erat autem is splendidissimo candore inter flammas circulus elucens, quem vos, ut a Grajis accepistis, orbem lacteum nuncupatis; ex quo omnia mihi contemplanti præclara & mirabilia videbantur.* & de hoc quidem galaxia, cum de circulis loquemur, plenius differemus.

CAPUT V.

Quamquam omnes numeri modo quodam pleni sint, tamen septenarium & octonarium peculiariter plenos dici; quamque ob causam octonarius plenus vocetur.

SED jam quoniam inter libros, quos de republica Cicero, quosque prius Plato scripserat, quæ differentia, quæ similitudo habeatur, expressimus, & cur operi suo vel Plato Eris indicium, vel Cicero somnium Scipionis asciverit, quidve sit ab Epicureis objectum Platoni, vel quemadmodum debilis calumnia refellatur, & quibus tractatibus philosophi admisceant, vel a quibus penitus excludant fabulosa, retulimus; adjecimusque post hæc necessario genera omnium imaginum, quæ falso, quæque vero videntur in somnis, ipsasque distinximus species somniorum, ad quas Africani somnium constaret referri; & si Scipioni convenerit talia somniare; & de geminis somnii portis, quæ fuerit a veteribus expressa sententia; super his omnibus, ipsius somnii, de quo loquimur, mentem propositumque signavimus, & partem cœli evidenter expressimus, in qua sibi Scipio per quietem hæc vel vidisse visus est, vel audisse, quæ retulit: nunc jam discutienda nobis sunt ipsius somnii verba, non omnia, sed ut quæque videbuntur digna quæsitu. ac prima nobis tractanda se ingerit pars illa de numeris, in qua sic ait: *Nam cum ætas tua septenos octies solis anfractus reditusque converterit, duoque hi*

numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum atque in tuum nomen se tota convertet civitas. te Senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus; ac, ne multa, dictator remp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Plenitudinem hic non frustra numeris assignat. plenitudo enim proprie nisi divinis rebus supernisque non convenit: neque enim corpus proprie plenum dixeris, quod cum sui sit impatiens effluendo, alieni est appetens hauriendo. quæ si metallicis corporibus non usu veniunt, non tamen plena illa, sed vasta dicenda sunt. Hæc est igitur communis numerorum omnium plenitudo; quod cogitationi, a nobis ad superos meanti, occurrit prima perfectio incorporalitatis in numeris. inter ipsos tamen proprie pleni vocantur secundum hos modos, qui præsenti tractatui necessarii sunt, qui aut vim obtinent vinculorum, aut corpora rursus efficiuntur, aut corpus efficiunt, sed corpus, quod intelligendo, non sentiendo, concipias. Totum hoc, ut obscuritatis deprecetur offensa, paulo altius repetita rerum luce, pandendum est. Omnia corpora superficie finiuntur, & in ipsam eorum pars ultima terminatur. hi autem termini, cum sint semper circa corpora, quorum termini sunt, incorporei tamen intelliguntur. nam quousque corpus esse dicetur, necdum terminus intelligitur: cogitatio, quæ conceperit terminum, corpus relinquit. ergo primus a corporibus ad incorporea transitus ostendit corporum

terminos. & hæc eſt prima incorporea natura poſt corpora: ſed non pure, nec ad integrum carens corpore. nam licet extra corpus natura ejus ſit, tamen non niſi circa corpus apparet. cum totum denique corpus nominas, etiam ſuperficies hoc vocabulo continetur: de corporibus eam tametſi non res, ſed intellectus ſequeſtrat. Hæc ſuperficies, ſicut eſt corporum terminus, ita lineis terminatur, quas ſuo nomine grammas Græcia nominavit. punctis lineæ finiuntur. Et hæc ſunt corpora, quæ mathematica vocantur; de quibus ſollerti induſtria geometricæ diſputatur. Ergo hæc ſuperficies, cum ex aliqua parte corporis cogitatur, pro forma ſubjecti corporis accipit numerum linearum. nam ſeu trium, ut trigonum; ſeu quatuor, ut quadratum; ſeu plurium ſit angulorum; totidem lineis ſeſe ad extrema tangentibus planicies ejus includitur. Hoc loco admonendi ſumus, quod omne corpus longitudinis, latitudinis, & altitudinis dimenſionibus conſtat. Ex his tribus in lineæ ductu una dimenſio eſt. longitudo eſt enim ſine latitudine. planicies vero, quam Græci ἐπιφάνειαν vocant, longo latoque diſtenditur, alto caret: & hæc planicies quantis lineis contineatur, expreſſimus. ſoliditas autem corporum conſtat, cum his duabus additur altitudo. fit enim tribus dimenſionibus impletis corpus ſolidum, quod ςερεὸν vocant: qualis eſt teſſera, quæ cubus vocatur: ſi vero non unius partis, ſed totius velis corporis ſuperficiem cogitare, quod proponamus eſſe quadratum, (ut de uno, quod exemplo ſufficiet, diſputemus) jam non quatuor, ſed octo anguli col-

liguntur. quod animadvertis, si super unum quadratum, quale prius diximus, alterum tale altius impositum mente conspicias, ut altitudo, quæ illi plano deerat, adjiciatur; fiatque tribus dimensionibus impletis corpus solidum, quod stereon vocant, ad imitationem tesseræ, quæ cubus vocatur. Ex his apparet, octonarium numerum solidum corpus & esse, & haberi. siquidem unum apud geometras puncti locum obtinet. duo, lineæ ductum faciunt, quæ duobus punctis, ut supra diximus, coercetur. quatuor vero puncta, adversum se in duobus ordinibus bina per ordinem posita, exprimunt quadri speciem, a singulis punctis in adversum punctum ejecta linea. Hæc quatuor, ut diximus, duplicata & octo facta, duo quadra similia describunt: quæ sibi superposita, additaque altitudine, formam cubi, quod est solidum corpus, efficiunt. Ex his apparet, antiquiorem esse numerum *superficie* & lineis, ex quibus illam constare memoravimus, formisque omnibus. a lineis enim ascenditur ad numerum, tanquam ad priorem, ut intelligatur ex diversis numeris linearum, quæ formæ geometricæ describantur. Ipsam superficiem cum lineis suis, primam post corpora diximus incorpoream esse naturam; nec tamen sequestrandam, propter perpetuam cum corporibus societatem. ergo quod ab hac sursum recedit, jam pure incorporeum est. numeros autem hac superiores præcedens sermo patefecit. Prima est igitur perfectio incorporalitatis in numeris; & hæc est, ut diximus, numerorum omnium plenitudo. seorsum autem il-

la, ut ſupra admonuimus, plenitudo eſt eorum; qui aut corpus efficiant, aut efficiantur, aut vim obtineant vinculorum; licet alias quoque cauſas, quibus pleni numeri efficiantur, eſſe non ambigam. Qualiter autem octonarius numerus ſolidum corpus efficiat, antelatis probatum eſt. Ergo ſingulariter quoque plenus jure dicetur, propter corporeæ ſoliditatis effectum. Sed & ad ipſam cœli harmoniam, id eſt, concinentiam, hunc numerum magis aptum eſſe non dubium eſt; cum ſphæræ ipſæ octo ſint, quæ moventur: de quibus ſecuturus ſermo procedet. Omnes quoque partes, de quibus conſtat hic numerus, tales ſunt, ut ex earum compage plenitudo naſcatur. eſt enim aut de his, quæ neque generantur, neque generant, de monade & ſeptem: quæ qualia ſint, ſuo loco plenius explicabitur. aut de duplicato eo, qui & generatur, & generat, id eſt, quatuor: nam hic numerus quatuor & naſcitur de duobus, & octo generat. aut componitur de tribus & quinque; quorum alter primus omnium numerorum impar apparuit. quinarii autem potentiam ſequens tractatus attinget. Pythagorici vero hunc numerum juſtitiam vocaverunt: quia primus omnium ita ſolvitur in numeros pariter pares, hoc eſt, in bis quaterna, ut nihilominus in numeros æque pariter pares diviſio quoque ipſa ſolvatur, id eſt, in bis bina. Eadem quoque qualitate contexitur, id eſt, bis bina bis. Cum ergo & contextio ipſius, pari æqualitate procedat, & reſolutio æqualiter redeat uſque ad monadem, quæ diviſionem arithmetica ratione non recipit; me-

rito propter æqualem divisionem justitiæ nomen accepit: & quia ex supradictis omnibus apparet, quanta & partium suarum, & seorsum sua plenitudine nitatur, jure plenus vocatur.

CAPUT VI.

Multas esse causas, cur septenarius plenus vocetur.

SUPEREST, ut septenarium quoque numerum plenum jure vocitandum ratio in medio constituta persuadeat. Ac primum hoc transire sine admiratione non possumus, quod duo numeri, qui in se multiplicati vitale spatium viri fortis includerent, ex pari & impari constiterunt. Hoc enim vere perfectum est, quod ex horum numerorum permixtione generatur. nam impar numerus mas, & par femina vocatur. item arithmetici imparem patris, & parem matris appellatione venerantur. Hinc & Timæus Platonis fabricatorem mundanæ animæ Deum partes ejus ex pari & impari, id est, duplari & triplari numero, intertexuisse memoravit: ita ut a duplari usque ad octo, a triplari usque ad viginti septem, staret alternatio mutuandi. Hi enim primi cubi utrinque nascuntur: siquidem a paribus bis bini, qui sunt quatuor, superficiem faciunt; bis bina bis, quæ sunt octo, corpus solidum fingunt. A dispari vero ter terna, quæ sunt novem, superficiem reddunt; & ter terna ter, id est, ter novena, quæ sunt viginti septem, primum æque cubum alterius partis efficiunt. Unde intelligi datur, hos

duos numeros, octo dico & septem, qui ad multiplicationem annorum perfecti in republica viri convenerunt, solos idoneos ad efficiendam mundi animam judicatos: quia nihil post auctorem potest esse perfectius. Hoc quoque notandum est, quod superius asserentes communem numerorum omnium dignitatem, antiquiores eos superficie, & lineis ejus, omnibusque corporibus ostendimus: præcedens autem tractatus invenit numeros & ante animam mundi fuisse, quibus illam contextam augustissima Timæi ratio, naturæ ipsius conscia, testis expressit. Hinc est, quod pronuntiare non dubitavere sapientes, animam esse numerum se moventem. Nunc videamus, cur septenarius numerus suo seorsum merito plenus habeatur. Cujus ut expressius plenitudo noscatur, primum merita partium, de quibus constat, tum demum quid ipse possit, investigemus. Constat septenarius numerus vel ex uno & sex, vel ex duobus & quinque, vel ex tribus & quatuor. Singularum compagum membra tractemus: ex quibus fatebimur, nullum alium numerum tam varia esse majestate fœcundum. Ex uno & sex compago prima componitur. Unum autem, quod μονὰς, id est, unitas dicitur, & mas idem & femina est; par idem atque impar; ipse non numerus, sed fons & origo numerorum. Hæc monas initium finisque omnium, neque ipsa principii aut finis sciens, ad summum refertur Deum, ejusque intellectum a sequentium numero rerum & potestatum sequestrat: nec in inferiore post Deum gradu eam frustra desideraveris. Hæc illa est mens ex summo enata Deo,

quæ vices temporum nesciens, in uno semper, quod adest, consistit ævo; cumque, utpote una, non sit ipsa numerabilis, innumeras tamen generum species & de se creat, & intra se continet. Inde quoque aciem paululum cogitationis inclinans, hanc monadem reperies ad animam posse referri. Anima enim aliena a silvestris contagione materiæ, tantum se auctori suo ac sibi debens, simplicem sortita naturam, cum se animandæ immensitati universitatis infundat, nullum init tamen cum sua unitate divortium. Vides, ut hæc monas orta a prima rerum causa, usque ad animam ubique integra & semper individua continuationem potestatis obtineat. Hæc de monade castigatius, quam se copia suggerebat. Nec te remordeat, quod, cum omni numero præesse videatur, in conjunctione præcipue septenarii prædicetur. nulli enim aptius jungitur monas incorrupta, quam virgini. Huic autem numero, id est, *septenario*, adeo opinio virginitatis inolevit, ut Pallas quoque vocitetur. nam virgo creditur, quia nullum ex se parit numerum duplicatus, qui intra denarium coartetur, quem primum limitem constat esse numerorum. Pallas ideo; quia ex solius monadis foetu, & multiplicatione processit, sicut Minerva sola ex uno parente nata perhibetur. Senarius vero, qui cum uno conjunctus septenarium facit, variæ ac multiplicis religionis & potentiæ est. primum, quod solus ex omnibus numeris, qui intra decem sunt, de suis partibus constat. habet enim medietatem, & tertiam partem, & sextam partem: & est medietas tria, tertia pars

duo, ſexta pars unum: quæ omnia ſimul ſex faciunt. Habet & alia ſuæ venerationis indicia: ſed, ne longior faciat ſermo faſtidium, unum ex omnibus ejus officium perſequemur. quod ideo prætulimus, quia hoc commemorato, non ſenarii tantum, ſed & ſeptenarii pariter dignitas adſtruetur. Humano partui frequentiorem uſum novem menſium, certo numerorum modulamine natura conſtituit: ſed ratio ſub aſciti ſenarii numeri multiplicatione procedens, etiam ſeptem menſes compulit uſurpari. quam breviter abſoluteque dicemus duos eſſe primos omnium numerorum cubos, id eſt, a pari octo, ab impari viginti ſeptem: & eſſe imparem marem, parem feminam, ſuperius expreſſimus. horum uterque ſi per ſenarium numerum multiplicetur, efficiunt dierum numerum, qui ſeptem menſibus explicantur. coeant enim numeri, mas ille, qui memoratur, & femina, octo ſcilicet & viginti ſeptem; pariunt ex ſe quinque & triginta. hæc ſexies multiplicata, creant decem & ducentos: qui numerus dierum menſem ſeptimum claudit. Ita eſt ergo natura fœcundus hic numerus, ut primam humani partus perfectionem, quaſi arbiter quidam maturitatis, abſolvat. Diſcretio vero futuri partus, ſicut Hippocrates refert, ſic in utero dinoſcitur. aut enim ſeptuageſimo, aut nonageſimo die conceptus movetur. dies ergo motus, quicunque fuerit de duobus, ter multiplicatus, aut ſeptimum, aut nonum explicat menſem. Hæc de prima ſeptenarii copulatione libata ſint. Secunda de duobus & quinque eſt. ex his dyas,

quia post monadem prima est, primus est numerus. hæc ab illa omnipotentia solitaria in corporis intelligibilis lineam prima defluxit. ideo & ad vagas stellarum & luminum sphæras refertur; quia hæ quoque ab illa, quæ ἀπλανὴς dicitur, in numerum scissæ, & in varii motus contrarietatem retortæ sunt. hic ergo numerus cum quinario aptissime jungitur, dum hic ad errantes, ut diximus, ad cœli Zonas ille referatur: sed ille ratione scissionis, hic numero. Illa vero quinario numero proprietas excepta potentiæ ultra ceteras eminentis evenit, quod solus omnia, quæque sunt, quæque videntur esse, complexus est. esse autem dicimus intelligibilia, videri esse corporalia omnia, seu divinum corpus habeant, seu caducum. Hic ergo numerus simul omnia & supera, & subjecta designat. aut enim Deus summus est, aut mens ex eo nata, in qua species rerum continentur, aut mundi anima, quæ animarum omnium fons est, aut cœlestia sunt usque ad nos, aut terrena natura est: & sic quinarius rerum omnium numerus impletur. De secunda septenarii numeri conjunctione dicta hæc pro affectatæ brevitatis necessitate sufficiant. Tertia est de tribus & quatuor. quæ quantum valeat, revolvamus. Geometrici corporis ab impari prima planicies in tribus lineis constat. his enim trigonalis forma concluditur. a pari vero prima in quatuor invenitur. Item scimus secundum Platonem, id est, secundum ipsius veritatis arcanum, illa forti inter se vinculo colligari, quibus interjecta medietas præstat vinculi firmitatem. cum vero medie-

tas ipſa geminatur, ea quæ extima ſunt, non tenaciter tantum, ſed etiam inſolubiliter vinciuntur. Primo ergo ternario contigit numero, ut inter duo ſumma medium, quo vinciretur, acciperet. quaternarius vero duas medietates primus omnium nactus eſt, quas ab hoc numero Deus mundanæ molis artifex conditorque mutuatus, inſolubili inter ſe vinculo elementa devinxit: ſicut in Timæo Platonis aſſertum eſt, non aliter tam controverſa ſibi ac repugnantia, & naturæ communionem abnuentia permiſceri, terram dico & ignem, potuiſſe, & per tam jugabilem competentiam fœderari, niſi duobus mediis aeris & aquæ nexibus vincirentur. ita enim elementa inter ſe diverſiſſima opifex tamen Deus ordinis opportunitate connexuit, ut facile jungerentur. nam cum binæ eſſent in ſingulis qualitates, talem unicuique de duabus alteram dedit, ut in eo, cui adhæreret, cognatam ſibi & ſimilem reperiret. Terra eſt ſicca & frigida: aqua vero frigida & humecta eſt. hæc duo elementa, licet ſibi per ſiccum humectumque contraria ſint, per frigidum tamen commune junguntur. Aer humectus & calidus eſt: &, cum aquæ frigidæ contrarius ſit calore, conciliatione tamen ſocii copulatur humoris. ſuper hunc ignis cum ſit calidus & ſiccus, humorem quidem aeris reſpuit ſiccitate, ſed connectitur per ſocietatem caloris. & ita ſit, ut ſingula quæque elementorum, duo ſibi hinc inde vicina ſingulis qualitatibus velut quibuſdam amplectantur ulnis. aqua terram frigore, aerem ſibi nectit humore. aer aquæ humecto ſimili & igni calore ſo-

ciatur. ignis aeri miſcetur, ut calido; terræ jungitur, ſiccitate. terra ignem ſicco patitur, aquam frigore non reſpuit. Hæc tamen varietas vinculorum, ſi elementa duo forent, nihil inter ipſa firmitatis habuiſſet; ſi tria, minus quidem valido, aliquo tamen nexu vincienda nodaret. inter quatuor vero inſolubilis colligatio eſt, cum duæ ſummitates duabus interjectionibus vinciuntur. quod erit manifeſtius, ſi in medio poſueris ipſam continentiam ſenſus de Timæo Platonis exceptam. Divini decoris, inquit, ratio poſtulabat, talem fieri mundum, qui & viſum pateretur, & tactum. conſtabat autem, neque videri aliquid poſſe ſine ignis beneficio, neque tangi ſine ſolido, & ſolidum nihil eſſe ſine terra. unde mundi omne corpus de igni & terra inſtituere fabricator incipiens, vidit duo convenire ſine medio colligante non poſſe, & hoc eſſe optimum vinculum, quod & ſe pariter, & a ſe liganda devinciat: unam vero interjectionem tunc ſolum poſſe ſufficere, cum ſuperficies ſine altitudine vincienda eſt: at, ubi artanda vinculis eſt alta dimenſio, nodum niſi gemina interjectione non connecti. inde aerem & aquam inter ignem terramque contexuit: & ita per omnia una & ſibi conveniens jugabilis competentia occurrit, elementorum diverſitatem ipſa differentiarum æqualitate conſocians. nam quantum intereſt inter aquam & aerem cauſa denſitatis & ponderis, tantundem inter aerem & ignem eſt. & rurſus quod intereſt inter aerem & aquam cauſa levitatis & raritatis, hoc intereſt inter aquam & terram. item quod intereſt

inter terram & aquam causa densitatis & ponderis, hoc interest inter aquam & aerem; & quod inter aquam & aerem, hoc inter aerem & ignem. & contra, quod interest inter ignem & aerem tenuitatis levitatisque causa, hoc inter aerem & aquam est: & quod est inter aerem & aquam, hoc inter aquam intelligitur & terram. Nec solum sibi vicina & cohærentia comparantur, sed eadem alternis saltibus custoditur æqualitas. nam quod est terra ad aerem, hoc est aqua ad ignem; &, quoties verteris, eandem reperies jugabilem competentiam. ita ex ipso, quo inter se sunt æqualiter diversa, sociantur. Hæc eo dicta sunt, ut aperta ratione constaret, neque planiciem sine tribus, neque soliditatem sine quatuor posse vinciri. ergo septenarius numerus geminam vim obtinet vinciendi, quia ambæ partes ejus vincula prima sortitæ sunt; ternarius cum una medietate, quaternarius cum duabus. hinc in alio loco ejusdem somnii Cicero de septenario dicit: *Qui numerus rerum omnium fere nodus est.* Item omnia corpora aut mathematica sunt alumna geometriæ, aut talia, quæ visum tactumve patiantur. horum priora tribus incrementorum gradibus constant. aut enim linea ejicitur ex puncto, aut ex linea superficies, aut ex planicie soliditas. Altera vero corpora, quatuor elementorum collato fœdere, in robur substantiæ corpulentæ concordi concretione coalescunt. Nec non omnium corporum tres sunt dimensiones, longitudo, latitudo, profunditas: termini annumerato effectu ultimo quatuor, punctum, linea, superficies, & ipsa soliditas. item, cum qua-

tuor ſint elementa, ex quibus conſtant corpora, terra, aqua, aer, & ignis, tribus ſine dubio interſtitiis ſeparantur. quorum unum eſt a terra uſque ad aquam, ab aqua uſque ad aerem ſequens, tertium ab aere uſque ad ignem. & a terra quidem uſque ad aquam ſpatium, neceſſitas a Phyſicis dicitur; quia vincire & ſolidare creditur, quod eſt in corporibus lutulentum: unde Homericus cenſor, cum Græcis imprecaretur, Vos omnes, inquit, in terram & aquam reſolvamini; in id dicens, quod eſt in natura humana turbidum, quo facta eſt homini prima concretio. illud vero quod eſt inter aquam & aerem, ἁρμονία dicitur, id eſt, apta & conſonans convenientia: quia hoc ſpatium eſt, quod ſuperioribus inferiora conciliat, & facit diſſona convenire. inter aerem vero & ignem obedientia dicitur: quia, ſicut lutulenta & gravia ſuperioribus neceſſitate junguntur, ita ſuperiora lutulentis obedientia copulantur, harmonia media conjunctionem utriuſque præſtante. Ex quatuor igitur elementis, & tribus eorum interſtitiis, abſolutionem corporum conſtare manifeſtum eſt. ergo hi duo numeri, tria dico & quatuor, tam multiplici inter ſe cognationis neceſſitate ſociati, efficiendis utriſque corporibus conſenſu miniſtri fœderis obſequuntur. Nec ſolum explicandis corporibus hi duo numeri collativum præſtant favorem: ſed quaternarium quidem Pythagorei, quem τετρακτὺν vocant, adeo quaſi ad perfectionem animæ pertinen-

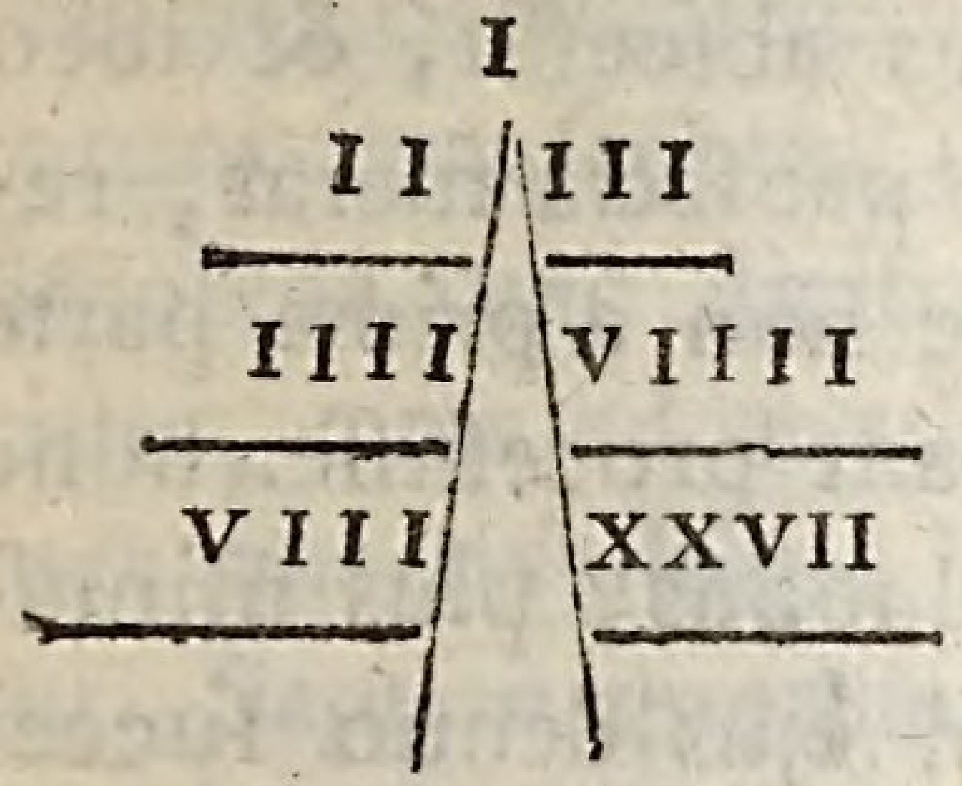
tem inter arcana venerantur, ut ex eo & jurisjurandi religionem ſibi fecerint.

Οὐ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ ψυχᾷ παράδοντα τετρακτύν.
Juro tibi per eum, qui dat animæ noſtræ quaternarium numerum.

Ternarius vero aſſignat animam tribus ſuis partibus abſolutam. quarum prima eſt ratio, quam λογιϛικὸν appellant: ſecunda animoſitas, quam θυμικὸν vocant: tertia cupiditas, quæ ἐπιθυμητικὸν nuncupatur. item nullus ſapientum animam ex ſymphoniis quoque muſicis conſtitiſſe dubitavit. inter has non parvæ potentiæ eſt, quæ dicitur διὰ πασῶν. hæc conſtat ex duabus, id eſt, διὰ τεσσάρων, & διὰ πέντε. fit autem diapente ex hemiolio, & fit diateſſaron ex epitrito. & eſt primus hemiolius tria, & primus epitritus quatuor. quod quale ſit, ſuo loco planius exſequemur. Ergo ex his duobus numeris conſtat diateſſaron & diapente: ex quibus diapaſon ſymphonia generatur. unde Vergilius nullius diſciplinæ expers, plene & per omnia beatos exprimere volens, ait:

O terque quaterque beati.

Hæc de partibus ſeptenarii numeri, ſectantes compendia, diximus. de ipſo quoque pauca dicemus. Hic numerus ἑπτὰς nunc vocatur, antiquato uſu primæ literæ. apud veteres enim ſeptas vocitabatur, quod Græco nomine teſtabatur venerationem debitam numero. nam primo omnium hoc numero anima mundana generata eſt, ſicut Timæus Plato-

nis edocuit. monade enim in vertice locata, terni numeri ab eadem ex utraque parte fluxerunt, ab hac pares, ab illa impares: id est, post monadem a parte altera duo, inde quatuor, deinde octo: ab altera vero parte tria, deinde novem, & inde viginti septem. & ex his numeris facta contextio generationem animæ imperio creatoris effecit. Non parva ergo hinc potentia numeri hujus ostenditur, quia mundanæ animæ origo septem finibus continetur. septem quoque vagantium sphærarum ordinem illi stelliferæ & omnes continenti subjecit artifex fabricatoris providentia, quæ & superioris rapidis motibus obviarent, & inferiora omnia gubernarent. Lunam quoque, quasi ex illis septimam, numerus septenarius movet, cursumque ejus ipse dispensat. quod cum multis modis probetur, ab hoc incipiat ostendi. Luna octo & viginti prope diebus totius zodiaci ambitum conficit. nam etsi per triginta dies ad solem, a quo profecta est, remeat; solos tamen fere viginti octo in tota zodiaci circuitione consumit: reliquis solem, qui de loco, in quo eum reliquit, abscesserat, comprehendit. Sol enim unum de duocecim signis integro mense metitur. Ponamus ergo, sole in prima parte arietis constituto, ab ipsius, ut ita dicam, orbe emersisse lunam, quod eam nasci vocamus. hæc post viginti octo dies & horas fere septem ad primam partem arietis redit; sed illic non invenit solem. interea enim & ipse

progreſſionis ſuæ lege ulterius abſceſſit, & ideo ipſa necdum putatur eo, unde profecta fuerat, revertiſſe; quia oculi noſtri tunc non a prima parte arietis, ſed a ſole eam ſenſerant proceſſiſſe. hunc ergo diebus reliquis, id eſt, duobus, plus minuſve conſequitur, & tunc orbi ejus denuo ſuccedens, ac denuo inde procedens, rurſus dicitur naſci. inde fere nunquam in eodem ſigno bis continuo naſcitur, niſi in geminis, ubi hoc nonnunquam evenit, quia dies in eo ſol duos ſupra triginta altitudine ſigni morante conſumit: rariſſimo in aliis, ſi circa primam ſigni partem a ſole procedat. hujus ergo viginti octo dierum numeri ſeptenarius origo eſt. nam ſi ab uno uſque ad ſeptem, quantum ſinguli numeri exprimunt, tantum antecedentibus addendo procedas, invenies viginti octo nata de ſeptem. Hunc etiam numerum, qui in quater ſeptenos æqua ſorte digeritur, ad totam zodiaci latitudinem emetiendam remetiendamque conſumit. nam ſeptem diebus ab extremitate ſeptemtrionalis oræ oblique per latum meando ad medietatem latitudinis pervenit; qui locus appellatur eclipticus: ſeptem ſequentibus a medio ad imum auſtrale delabitur: ſeptem aliis rurſus ad medium obliquata conſcendit: ultimis ſeptem ſeptemtrionali redditur ſummitati. ita iiſdem quater ſeptenis diebus omnem zodiaci & longitudinem & latitudinem circum perque diſcurrit. Similibus quoque diſpenſationibus hebdomadum luminis ſui vices ſempiterna lege variando diſponit. primis enim ſeptem uſque ad medietatem velut diviſi orbis ex-

crescit, & διχότομος tunc vocatur: secundis orbem totum renascentes ignes colligendo jam complet, & plena tunc dicitur: tertiis διχότομος rursus efficitur, cum ad medietatem decrescendo contrahitur: quartis ultima luminis sui diminutione tenuatur. Septem quoque permutationibus, quas phasis vocant Græci, toto mense distinguitur; cum nascitur, cum fit dichotomos, & cum fit ἀμφίκυρτος, cum plena, & rursus amphicyrtos, ac denuo dichotomos, & cum ad nos luminis universitate privatur. amphicyrtos est autem, cum supra diametrum dichotomi est, antequam orbis conclusione cingatur, vel de orbe jam minuens inter medietatem ac plenitudinem insuper mediam luminis curvat eminentiam. Sol quoque ipse, de quo vitam omnia mutuantur, septimo signo vices suas variat. nam a solstitio hiemali ad solstitium æstivum septimo pervenit signo; & a tropico verno usque ad auctumnale tropicum, septimi signi peragratione producitur. Tres quoque conversiones lucis æthereæ per hunc numerum constant. est autem prima maxima, secunda media, minima est tertia. & maxima est anni secundum solem, media mensis secundum lunam, minima diei secundum ortum & occasum. Est vero unaquæque conversio quadripartita: & ita constat septenarius numerus, id est, ex tribus generibus conversionum, & ex quatuor modis, quibus unaquæque convertitur. hi sunt autem quatuor modi. fit enim prima humida, deinde calida, inde sicca, & ad ultimum frigida. & maxima conversio, id est, anni, humida est verno tempore,

calida æstivo, sicca auctumno, frigida per hiemem: media autem conversio mensis per lunam ita fit, ut prima sit hebdomas humida: (quia nascens luna humorem assolet concitare) secunda calida, adolescente in ea jam luce de solis aspectu: tertia sicca, quasi plus ab ortu remota: quarta frigida, deficiente jam lumine. Tertia vero conversio, quæ est diei secundum ortum & occasum, ita disponitur: quod humida sit usque ad primam de quatuor partibus partem diei, calida usque ad secundam, sicca usque ad tertiam, quarta jam frigida. Oceanus quoque in incremento suo hunc numerum tenet. nam primo nascentis lunæ die fit copiosior solito; minuitur paulisper secundo; minoremque videt eum tertius, quam secundus: & ita decrescendo ad diem septimum pervenit. rursus octavus dies manet septimo par; & nonus fit similis sexto, decimus quinto; & undecimus fit quarto par, tertio quoque duodecimus; & tertius decimus fit similis secundo, quartus decimus primo. tertia vero hebdomas eadem facit, quæ prima; quarta eadem, quæ secunda. Hic denique numerus est, qui hominem concipi, formari, edi, vivere, ali, ac per omnes ætatum gradus tradi senectæ, atque omnino constare facit. nam ut illud taceamus, quod uterum nulla vi seminis occupatum, hoc dierum numero natura constituit, velut decreto exonerandæ mulieris vectigali, mense redeunte purgari: hoc tamen prætereundum non est, quia semen, quod post jactum sui intra horas septem non fuerit in effusionem relapsum, hæsisse in vi-

tam pronuntiatur. verum semine semel intra formandi hominis monetam locato, hoc primum artifex natura molitur, ut die septimo folliculum genuinum circumdet humori ex membrana tam tenui, qualis in ovo ab exteriore testa clauditur, & intra se claudit liquorem. Hoc cum a physicis deprehensum sit, Hippocrates quoque ipse, qui tam fallere, quam falli nescit, experimenti certus asseruit, referens in libro, qui de Natura pueri inscribitur, tale seminis receptaculum de utero ejus ejectum, quam septimo post conceptum die gravidam intellexerat. Mulierem enim, semine non effuso, ne gravida maneret, orantem, imperaverat saltibus concitari; aitque, septimo die saltum septimum ejiciendo cum tali folliculo, qualem supra retulimus, suffecisse conceptui. hæc Hippocrates. Straton vero Peripateticus, & Diocles Carystius per septenos dies concepti corporis fabricam hac observatione dispensant, ut hebdomade secunda credant guttas sanguinis in superficie folliculi, de quo diximus, apparere; tertia demergi eas introrsum ad ipsum conceptionis humorem; quarta humorem ipsum coagulari, ut quiddam velut inter carnem & sanguinem liquida adhuc soliditate conveniat; quinta vero interdum fingi in ipsa substantia humoris humanam figuram, magnitudine quidem apis, sed ut in illa brevitate membra omnia & designata totius corporis lineamenta consistant. Ideo autem adjecimus, interdum; quia constat, quoties quinta hebdomade fingitur designatio ista membrorum, mense septimo maturari partum: cum

autem nono menſe abſolutio futura eſt, ſiquidem femina fabricatur, ſexta hebdomade jam membra dividi; ſi maſculus, ſeptima. Poſt partum vero utrum victurum ſit, quod effuſum eſt, an in utero ſit præmortuum, ut tantummodo ſpirans naſcatur, ſeptima hora diſcernit. ultra hunc enim horarum numerum, quæ præmortua naſcuntur, aeris halitum ferre non poſſunt: quem quiſquis ultra ſeptem horas ſuſtinuerit, intelligitur ad vitam creatus, niſi alter forte, qualis perfectum poteſt, caſus eripiat. item poſt dies ſeptem jactat reliquias umbilici, & poſt bis ſeptem incipit ad lumen viſus ejus moveri, & poſt ſepties ſeptem libere jam & pupulas & totam faciem vertit ad motus ſingulos videndorum. Poſt ſeptem vero menſes dentes incipiunt mandibulis emergere: & poſt bis ſeptem ſedet ſine caſus timore. Poſt ter ſeptem ſonus ejus in verba prorumpit: & poſt quater ſeptem non ſolum ſtat firmiter, ſed & incedit. Poſt quinquies ſeptem incipit lac nutricis horreſcere, niſi forte ad patientiam longioris uſus continuata conſuetudine protrahatur. Poſt annos ſeptem dentes, qui primi emerſerant, aliis aptioribus ad cibum ſolidum naſcentibus cedunt; eodemque anno, id eſt, ſeptimo, plene abſolvitur integritas loquendi. unde & ſeptem vocales literæ a natura dicuntur inventæ; licet Latinitas eaſdem modo longas, modo breves pronuntiando, quinque pro ſeptem tenere maluerit. Apud quos tamen, ſi ſonos vocalium, non apices numeraveris, ſimiliter ſeptem ſunt. Poſt annos autem bis ſeptem ipſa ætatis neceſſitate pubeſcit. tunc

enim moveri incipit vis generationis in maſculis, & purgatio feminarum. ideo & tutela puerili quaſi virile jam robur abſolvitur: de qua tamen feminæ, propter votorum feſtinationem, maturius biennio legibus liberantur. Poſt ter ſeptenos annos flore genas veſtit juventa: idemque annus finem in longum creſcendi facit. & quarta annorum hebdomas impleta in latum quoque creſcere ultra jam prohibet. quinta omne virium, quantæ ineſſe unicuique poſſunt, complet augmentum: nulloque modo jam poteſt quiſquam ſe fortior fieri. inter pugiles denique hæc conſuetudo ſervatur, ut, quos jam coronavere victoriæ, nihil de ſe amplius in incrementis virium ſperent: qui vero expertes hujus gloriæ uſque illo manſerunt, a profeſſione diſcedant. Sexies vero ſeptem anni ſervant vires ante collectas, nec diminutionem, niſi ex accidenti, evenire patiuntur. Sed a ſexta uſque ad ſeptimam *ſeptimanam* fit quidem diminutio, ſed occulta, & quæ detrimentum ſuum aperta defectione non prodat. ideo nonnullarum rerumpublicarum hic mos eſt, ut poſt ſextam ad militiam nemo cogatur. in pluribus datur remiſſio juſta poſt ſeptimam. Notandum vero, quod, cum numerus ſeptem ſe multiplicat, facit ætatem, quæ proprie perfecta & habetur, & dicitur: adeo ut illius ætatis homo (utpote qui perfectionem & attigerit jam, & necdum præterierit) & conſilio aptus ſit, nec ab exercitio virium alienus habeatur. Cum vero decas, qui & ipſe perfectiſſimus numerus eſt, perfecto numero, id eſt, ἑπτάδι, jungitur, ut aut decies

ſeptem, aut ſepties deni computentur anni: hæc a Phyſicis creditur meta vivendi, & hoc vitæ humanæ perfectum ſpatium terminatur. quod ſi quis exceſſerit, ab omni officio vacuus ſoli exercitio ſapientiæ vacat, & omnem uſum ſui in ſuadendo habet, aliorum munerum vacatione reverendus. a ſeptima enim uſque ad decimam ſeptimanam pro captu virium, quæ adhuc ſingulis perſeverant, variantur officia. Idem numerus totius corporis membra diſponit. ſeptem enim ſunt intra hominem, quæ a Græcis nigra membra vocitantur, lingua, cor, pulmo, jecur, lien, renes duo. & ſeptem alia cum venis & meatibus, quæ adjacent ſingulis, ad cibum & ſpiritum accipiendum reddendumque ſunt deputata, guttur, ſtomachus, alvus, veſica, & inteſtina principalia tria: quorum unum diſſeptum vocatur, quod ventrem & cetera inteſtina ſecernit; alterum medium, quod Græci μεσέντερον dicunt; tertium, quod veteres hiram vocarunt, habeturque præcipuum inteſtinorum omnium, & cibi retrimenta deducit. De ſpiritu autem & cibo, quibus accipiendis (ut relatum eſt) atque reddendis membra, quæ diximus, cum meatibus ſibi adjacentibus obſequuntur, hoc obſervatum eſt, quod ſine hauſtu ſpiritus ultra horas ſeptem, ſine cibo, ultra totidem dies vita non durat. Septem ſunt quoque gradus in corpore, qui dimenſionem altitudinis ab imo in ſuperficiem complent, medulla, os, nervus, vena, arteria, caro, cutis. hæc de interioribus. In aperto quoque ſeptem ſunt corporis partes, caput, pectus, manus, pedeſque & pudendum.

Item, quæ dividuntur, non nisi septem compagibus juncta sunt; ut in manibus est humerus, brachium, cubitus, vola & digitorum terni nodi: in pedibus vero femur, genu, tibia, pes ipse, sub quo vola est, & digitorum similiter nodi terni. Et, quia sensus, eorumque ministeria, natura in capite, velut in arce, constituit, septem foraminibus sensuum celebrantur officia: id est, oris, ac deinde oculorum, narium & aurium, binis. unde non immerito hic numerus, totius fabricæ dispensator & dominus, ægris quoque corporibus periculum sanitatemve denuntiat. immo ideo & septem motibus omne corpus agitatur. aut enim accessio est, aut recessio, aut in lævam dextramve deflexio, aut sursum quis, seu deorsum movetur, aut in orbem rotatur. Tot virtutibus insignitus septenarius, quas vel de partibus suis mutuatur, vel totus exercet, jure plenus & habetur, & dicitur. Et absoluta, ut arbitror, ratione jam constitit, cur diversis ex caussis octo & septem pleni vocentur. Sensus autem hic est. Cum ætas tua quinquagesimum & sextum annum compleverit, quæ summa tibi fatalis erit, spes quidem salutis publicæ te videbit, & pro remediis communis bonorum omnium status virtutibus tuis dictatura debebitur; sed si evaseris insidias propinquorum. nam per septenos octies solis anfractus reditusque, quinquaginta & sex significat annos, anfractum solis & reditum annum vocans: anfractum, propter zodiaci ambitum; reditum, quia eadem signa per annos singulos certa lege metitur.

CAPUT VII.

Obſcura involutaque ſemper eſſe ſomnia ac ſigna de adverſis ; & tamen ſemper ſubeſſe aliquid, quo poſſit quoquo modo deprehendi veritas, modo diligens adſit ſcrutator.

Hic quidam mirantur, quid ſibi velit iſta dubitatio, *ſi effugeris*, quaſi potuerit divina anima, & olim cœlo reddita, atque hic maxime ſcientiam futuri profeſſa, neſcire, poſſitne nepos ſuus, an non poſſit evadere. ſed non advertunt, hanc habere legem omnia vel ſigna, vel ſomnia, ut de adverſis oblique aut denuntient, aut minentur, aut moneant. & ideo quædam cávendo tranſimus; alia exorando & litando vitantur. alia ſunt ineluctabilia, quæ nulla arte, nullo avertuntur ingenio. nam, ubi admonitio eſt, vigilantia cautionis evaditur: quod apportant minæ, litatio propitiationis avertit: nunquam denuntiata vaneſcunt. Hic ſubjicies, Unde igitur iſta diſcernimus, ut poſſit, cavendumne, an exorandum, an vero patiendum ſit, deprehendi? Sed præſentis operis fuerit inſinuare, qualis ſoleat in divinationibus eſſe affectata confuſio; ut deſinas de inſerta velut dubitatione mirari. ceterum in ſuo quoque opere artificis erit, ſigna quærere, quibus iſta diſcernat, ſi hoc vis divina non impediat. nam illud,

Prohibent nam cetera Parcæ
Scire,

Maronis eſt ex intima diſciplinæ profunditate ſen-

tentia. Divulgatis etiam docemur exemplis, quam pæne semper cum prædicuntur futura, ita dubiis obserantur, ut tamen diligens scrutator, nisi divinitus, ut diximus, impediatur, subesse reperiat apprehendendæ vestigia veritatis: ut ecce Homericum somnium, a Jove, ut dicitur, missum ad conserendam futuro die cum hostibus manum sub aperta promissione victoriæ, spem regis animavit. ille velut divinum secutus oraculum, commisso prœlio, amissis suorum plurimis, vix ægreque in castra remeavit. num dicendum est, Deum mandasse mendacium? non ita est: sed, quia illum casum Græcis fata decreverant, latuit in verbis somnii, quod animadversum vel ad vere vincendum, vel ad cavendum saltem, potuisset instruere. habuit enim præceptio, ut universus produceretur exercitus. at ille sola pugnandi hortatione contentus, non vidit, quid de producenda universitate præceptum sit: prætermissoque Achille, qui tunc recenti lacessitus injuria ab armis cum suo milite feriabatur, rex progressus in prœlium, & casum, qui debebatur, excepit, & absolvit somnium invidia mentiendi, non omnia de imperatis sequendo. Parem observantiæ diligentiam Homericæ per omnia perfectionis imitator Maro, in talibus quoque rebus obtinuit. nam apud illum Æneas ad regionem instruendo regno fataliter eligendam, satis abundeque Delio instructus oraculo, in errorem tamen unius verbi negligentia relapsus est. non equidem locorum fuerat, quæ petere deberet, nomen insertum: sed, cum origo vetus parentum sequenda diceretur, fuit in

verbis, quod inter Cretam & Italiam, quæ ipsius gentis auctores utraque produxerant, magis ostenderet, &, quod ajunt, digito demonstraret Italiam. nam cum fuissent inde Teucer, hinc Dardanus; vox sacra sic alloquendo, *Dardanidæ duri*, aperte consulentibus Italiam, de qua Dardanus profectus esset, objecit, appellando eos parentis illius nomine, cujus erat origo rectius eligenda. Et hic certæ quidem denuntiationis est, quod de Scipionis fine prædicitur: sed gratia conciliandæ obscuritatis inserta dubitatio, dicto tamen, quod initio somnii continetur, absolvitur. nam cum dicitur, *Circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint*, vitari hunc finem non posse, pronuntiat. Quod autem Scipioni reliquos vitæ actus sine offensa dubitandi per ordinem retulit, & de sola morte similis est visus ambigenti, hæc ratio est, quod sive dum humano vel mœrori parcitur, vel timori, seu quia utile est hoc maxime latere, pronius cetera oraculis, quam vitæ finis exprimitur; aut cum dicitur, non sine aliqua obscuritate profertur.

CAPUT VIII.

Quatuor esse virtutum genera, politicas, purgatorias, animi purgati, & exemplares: & cum virtus beatos efficiat, sitque primum illud virtutum genus in rerumpublicarum gubernatoribus, ideo hos utique fore felices.

His aliqua ex parte tractatis, progrediamur ad reliqua. *Sed, quo sis, Africane, alacrior ad tutan-*

dam rempublicam, ſic habeto: Omnibus, qui patriam conſervarint, adjuverint, auxerint, certum eſſe in cœlo definitum locum, ubi beati ævo ſempiterno fruantur. nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia cœtuſque hominum jure ſociati, quæ civitates appellantur. earum rectores & ſervatores hinc profecti huc revertuntur. Bene & opportune, poſtquam de morte prædixit, mox præmia, bonis poſt obitum ſperanda, ſubjecit: quibus adeo a metu prædicti interitus cogitatio viventis erecta eſt, ut ad moriendi deſiderium ultro animaretur majeſtate promiſſæ beatitudinis & cœleſtis habitaculi. Sed de beatitate, quæ debetur conſervatoribus patriæ, pauca dicenda ſunt, ut poſtea locum omnem, quem hic tractandum recepimus, revolvamus. Solæ faciunt virtutes beatum: nullaque alia quiſquam via hoc nomen adipiſcitur. unde, qui exiſtimant, nullis, niſi philoſophantibus, ineſſe virtutes, nullos præter philoſophos beatos eſſe pronuntiant. agnitionem enim rerum divinarum ſapientiam proprie vocantes, eos tantummodo dicunt eſſe ſapientes, qui ſuperna acie mentis requirunt, & quærendi ſagaci diligentia comprehendunt, &, quantum vivendi perſpicuitas præſtat, imitantur. & in hoc ſolo eſſe ajunt exercitia virtutum: quarum officia ſic diſpenſant. Prudentiæ eſſe, mundum iſtum, & omnia, quæ in mundo inſunt, divinorum contemplatione deſpicere, omnemque animæ cogitationem in ſola divina dirigere. temperantiæ, omnia relinquere, in quantum natura patitur, quæ corporis uſus requirit. for-

titudinis, non terreri animam a corpore quodammodo ductu philosophiæ recedentem, nec altitudinem perfectæ ad superna ascensionis horrere. justitiæ, ad unam sibi hujus propositi consentire viam uniuscujusque virtutis obsequium. atque ita fit, ut, secundum hoc tam rigidæ definitionis abruptum, rerumpublicarum rectores beati esse non possint. Sed Plotinus inter philosophiæ professores cum Platone princeps, libro de virtutibus, gradus earum, vera & naturali divisionis ratione compositos, per ordinem digerit. Quatuor sunt, inquit, quaternarum genera virtutum. ex his primæ politicæ vocantur, secundæ purgatotiæ, tertiæ animi jam purgati, quartæ exemplares. Et sunt politicæ hominis, quia sociale animal est. his boni viri reipublicæ consulunt, urbes tuentur; his parentes venerantur, liberos amant, proximos diligunt; his civium salutem gubernant; his socios circumspecta providentia protegunt, justa liberalitate devinciunt:

Hisque sui memores alios fecere merendo.

Et est politicæ prudentiæ, ad rationis normam quæ cogitat, quæque agit, universa dirigere, ac nihil, præter rectum, velle vel facere, humanisque actibus, tanquam divis arbitris, providere. prudentiæ insunt ratio, intellectus, circumspectio, providentia, docilitas, cautio. Fortitudinis est, animum supra periculi metum agere, nihilque, nisi turpia, timere; tolerare fortiter vel adversa, vel prospera. fortitudo præstat magnanimitatem, fiduciam, securitatem, magnificentiam, constantiam, tolerantiam, firmitatem. Temperantiæ, nihil ap-

petere pœnitendum, in nullo legem moderationis excedere, ſub jugum rationis cupiditatem domare. temperantiam ſequuntur, modeſtia, verecundia, abſtinentia, caſtitas, honeſtas, moderatio, parcitas, ſobrietas, pudicitia. Juſtitiæ, ſervare unicuique, quod ſuum eſt. de juſtitia veniunt, innocentia, amicitia, concordia, pietas, religio, affectus, humanitas. His virtutibus vir bonus primum ſui, atque inde reipublicæ rector efficitur, juſte ac provide gubernans humana, divina non deſerens. Secundæ, quas purgatorias vocant, hominis ſunt, qui divini capax eſt; ſolumque animum ejus expediunt, qui decrevit ſe a corporis contagione purgare, & quadam humanorum fuga ſolis ſe inſerere divinis. hæ ſunt otioſorum, qui a rerumpublicarum actibus ſe ſequeſtrant. Harum quid ſingulæ velint, ſuperius expreſſimus, cum de virtutibus philoſophantium diceremus; quas ſolas quidam exiſtimaverunt eſſe virtutes. Tertiæ ſunt purgati jam defæcatique animi, & ab omni mundi hujus aſpergine preſſe pureque deterſi. illic prudentiæ eſt, divina non quaſi in electione præferre, ſed ſola noſſe, & hæc, tanquam nihil ſit aliud, intueri. temperantiæ, terrenas cupiditates non reprimere, ſed penitus oblviſci. fortitudinis, paſſiones ignorare, non vincere, ut *neſciat iraſci, cupiat nihil.* juſtitiæ, ita cum ſupera & divina mente ſociari, ut ſervet perpetuum cum ea fœdus imitando. Quartæ exemplares ſunt, quæ in ipſa divina mente conſiſtunt, quam diximus *νοῦν* vocari: a quarum exemplo reliquæ omnes per ordinem de-

fluunt. Nam si rerum aliarum, multo magis virtutum ideas esse in mente, credendum est. Illic prudentia est, mens ipsa divina. temperantia, quod in se perpetua intentione conversa est. fortitudo, quod semper idem est, nec aliquando mutatur. justitia, quod perenni lege a sempiterna operis sui continuatione non flectitur. Hæc sunt quaternarum quatuor genera virtutum; quæ, præter cetera, maximam in passionibus habent differentiam sui. passiones autem, ut scimus, vocantur, quod homines

Metuunt, cupiunt, gaudentque, dolentque.

has primæ molliunt, secundæ auferunt, tertiæ obliviscuntur: in quartis nefas est nominari. Si ergo hoc est officium & effectus virtutum, beare; constat autem, & politicas esse virtutes: igitur ex politicis efficiuntur beati. jure ergo Tullius de rerumpublicarum rectoribus dixit, *Ubi beati ævo sempiterno fruantur.* qui, ut ostenderet, alios otiosis, alios negotiosis virtutibus fieri beatos, non dixit absolute, Nihil esse illi principi Deo acceptius, quam civitates; sed adjecit, *quod quidem in terris fiat*, ut eos, qui ab ipsis cœlestibus incipiunt, discerneret a rectoribus civitatum, quibus per terrenos actus iter paratur ad cœlum. Illa autem definitione quid pressius potest esse, quid cautius de nomine civitatum? *Quam concilia*, inquit, *cœtusque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur?* nam & servilis quondam, & gladiatoria manus concilia hominum, & cœtus fuerunt, sed non jure sociati. illa

autem ſola juſta eſt multitudo, cujus univerſitas in legum conſentit obſequium.

CAPUT IX.

Quo ſenſu rerumpublicarum rectores cœlo deſcendiſſe, eoque reverti dicantur.

QUOD vero ait, *Harum rectores & ſervatores, hinc profecti, huc revertuntur;* hoc modo accipiendum eſt. Animarum originem manare de cœlo, inter recte philoſophantes indubitatæ conſtat eſſe ſententiæ. & animæ, dum corpore utitur, hæc eſt perfecta ſapientia, ut, unde orta ſit, de quo fonte venerit, recognoſcat. hinc illud a quodam inter alia ſeu feſtiva, ſeu mordacia, ſerio tamen uſurpatum eſt:

De cœlo deſcendit Γνῶθι σεαυτόν.

nam & Delphici vox hæc fertur oraculi, conſulenti, ad beatitatem quo itinere perveniret: Si te, inquit, agnoveris. ſed & ipſius fronti templi hæc inſcripta ſententia eſt. Homini autem, ut diximus, una eſt agnitio ſui, ſi originis nataliſque principia atque exordia prima reſpexerit, nec *ſe quæſiverit extra.* ſic enim anima virtutes ipſas conſcientia nobilitatis induitur, quibus poſt corpus evecta, eo, unde deſcenderat, reportatur: quia nec corporea ſordeſcit, nec oneratur eluvie, quæ puro ac levi fonte virtutum rigatur; nec deſeruiſſe unquam cœlum videtur, quod reſpectu & cogitationibus poſſidebat. hinc anima, quam in ſe pronam corporis

tusus effecit, atque in pecudem quodammodo reformavit ex homine, & absolutionem corporis perhorrescit, &, cum necesse est,

Non nisi cum gemitu fugit indignata sub umbras.

sed nec post mortem facile corpus relinquit, (quia *non funditus omnes Corporeæ excedunt pestes:*) sed aut suum oberrat cadaver, aut novi corporis ambit habitaculum; non humani tantummodo, sed ferini quoque, electo genere moribus congruo, quos in homine libenter exercuit; mavultque omnia perpeti, ut in cœlum, quod vel ignorando, vel dissimulando, vel potius prodendo, deseruit, evadat. civitatum vero rectores, ceterique sapientes, cœlum respectu, vel cum adhuc corpore tenentur, habitantes, facile post corpus cœlestem, quam pæne non reliquerant, sedem reposcunt. nec enim de nihilo, aut de vana adulatione veniebat, quod quosdam urbium conditores, aut claros in republica viros, in numerum Deorum consecrarit antiquitas. sed Hesiodus quoque, divinæ sobolis assertor, priscos reges cum Diis aliis enumerat; hisque, exemplo veteris potestatis, etiam in cœlo regendi res humanas assignat officium. &, ne cui fastidiosum sit, si versus ipsos, ut poeta Græcus protulit, inseramus, referemus eos, ut ex verbis suis in Latina verba conversi sunt.

Indigetes Divi fato summi Jovis hi sunt:
Quondam homines, modo cum superis humana tuentes,
Largi ac munifici, jus regum nunc quoque nacti.

Hoc & Vergilius non ignorat: qui, licet argu-

mento ſuo ſerviens, heroas in inferos relegaverit, non tamen eos abducit a cœlo; ſed æthera his deputat largiorem, & noſſe eos ſolem ſuum ac ſua ſidera profitetur; ut geminæ doctrinæ obſervationes præſtiterit, & poeticæ figmentum, & philoſophiæ veritatem: &, ſi ſecundum illum res quoque leviores, quas vivi exercuerant, etiam poſt corpus exercent:

Quæ gratia currûm
Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentes
Paſcere equos, eadem ſequitur tellure repoſtos:

multo magis rectores quondam urbium recepti in cœlum, curam regendorum hominum non relinquunt. Hæ autem animæ in ultimam ſphæram recipi creduntur, quæ aplanes vocatur. nec fruſtra hoc uſurpatum eſt, ſiquidem inde profectæ ſunt. animis enim, necdum deſiderio corporis irretitis, ſiderea pars mundi præſtat habitaculum, & inde labuntur in corpora. ideo his illo eſt reditio, qui merentur. rectiſſime ergo dictum eſt, cum in galaxian, quem aplanes continet, ſermo iſte procedat, *hinc profecti huc revertuntur.* Ad ſequentia tranſeamus.

CAPUT X.

Quid ſecundum priſcos illos theologos inferi; & quando ex eorum ſententia, anima aut vivere, aut mori dicatur.

HIC ego, etſi eram perterritus, non tam mortis metu, quam inſidiarum a meis, quæſivi tamen, vive-

retne ipſe, & *Paullus pater*, & *alii*, *quos nos exſtinctos eſſe arbitraremur.* Vel fortuitis & inter fabulas elucent ſemina infixa virtutum: quæ nunc videas licet, ut e pectore Scipionis vel ſomniantis emineant. in re enim una, politicarum virtutum omnium pariter exercet officium. Quod non labitur animo prædicta morte perterritus, fortitudo eſt. quod ſuorum terretur inſidiis, magiſque alienum facinus, quam ſuum horreſcit exitium, de pietate & nimio in ſuos amore procedit. hæc autem diximus ad juſtitiam referri, quæ ſervat unicuique, quod ſuum eſt. quod ea, quæ arbitratur, non pro compertis habet, ſed ſpreta opinione, quæ minus cautis animis pro vero inoleſcit, quærit diſcere certiora; indubitata prudentia eſt. quod cum perfecta beatitas, & cœleſtis habitatio humanæ naturæ, in qua ſe noverat eſſe, promittitur, audiendi tamen talia deſiderium frenat, temperat, & ſequeſtrat, ut de vita avi & patris interroget; quid niſi temperantia eſt? ut jam tum liqueret, Africanum per quietem ad ea loca, quæ ſibi deberentur, abductum. In hac autem interrogatione de animæ immortalitate tractatur. ipſius enim conſultationis hic ſenſus eſt: Nos, inquit, arbitramur, animam cum fine morientis exſtingui, nec ulterius eſſe poſt hominem. ait enim, *Quos exſtinctos eſſe arbitraremur.* quod autem exſtinguitur, eſſe jam deſinit. Ergo velim dicas, inquit, ſi & pater Paullus tecum & alii ſuperſunt. Ad hanc interrogationem, quæ & de parentibus, ut a pio filio, & de ceteris, ut a ſapiente ac naturam ipſam diſcutiente, proceſſit,

quid ille respondit? *Immo vero*, inquit, *hi vivunt, qui e corporum vinculis, tanquàm e carcere, evolaverunt. vestra vero quæ dicitur esse vita, mors est.* Si ad inferos meare mors est, & est vita esse cum superis: facile discernis, quæ mors animæ, quæ vita credenda sit: si constiterit, qui locus habendus sit inferorum, ut anima, dum ad hunc truditur, mori; cum ab hoc procul est, vita frui, & vere superesse credatur. Et quia totum tractatum, quem veterum sapientia de investigatione hujus quæstionis agitavit, in hac latentem verborum paucitate reperies; ex omnibus aliqua, quibus nos de rei, quam quærimus, absolutione sufficiet admoneri, amore brevitatis excerpsimus. Antequam studium philosophiæ circa naturæ inquisitionem ad tantum vigoris adolesceret, qui per diversas gentes auctores constituendis sacris cærimoniarum fuerunt, aliud esse inferos negaverunt, quam ipsa corpora, quibus inclusæ animæ carcerem fœdum tenebris, horridum sordibus & cruore, patiuntur. hoc animæ sepulcrum, hoc Ditis concava, hoc inferos vocaverunt: & omnia, quæ illic esse credidit fabulosa persuasio, in nobismetipsis, & in ipsis humanis corporibus assignare conati sunt: oblivionis fluvium aliud non esse asserentes, quam errorem animæ obliviscentis majestatem vitæ prioris, qua, antequam in corpus truderetur, potita est, solamque esse in corpore vitam putantis. Pari interpretatione Phlegetontem, ardores irarum & cupiditatum putarunt; Acherontem, quidquid fecisse dixisseve usque ad tristitiam humanæ varietatis more

nos pœnitet; Cocytum, quidquid homines in luctum lacrimasque compellit; Stygem, quidquid inter se humanos animos in gurgitem mergit odiorum. ipsam quoque pœnarum descriptionem de ipso usu conversationis humanæ sumtam crediderunt: vulturem, jecur immortale tundentem, nihil aliud intelligi volentes, quam tormenta malæ conscientiæ, obnoxia flagitio viscera interiora rimantis, & ipsa vitalia indefessa admissi sceleris admonitione laniantis, semperque curas, si requiescere forte tentaverint, excitantis, tanquam fibris renascentibus inhærendo, nec ulla sibi miseratione parcentis, lege hac, qua, *se judice*, *nemo nocens absolvitur*, nec de se suam potest vitare sententiam. illos ajunt, epulis ante ora positis, excruciari fame, & inedia tabescere, quos magis magisque acquirendi desiderium cogit præsentem copiam non videre; qui in affluentia inopes, egestatis mala in ubertate patiuntur, nescientes parta respicere, dum egent habendis. illos radiis rotarum pendere districtos, qui nihil consilio prævidentes, nihil ratione moderantes, nihil virtutibus explicantes, seque & actus omnes suos fortunæ permittentes, casibus & fortuitis semper rotantur: saxum ingens volvere, inefficacibus laboriosisque conatibus vitam terentes: atram silicem, lapsuram semper, & cadenti similem, illorum capitibus imminere, qui arduas potestates & infaustam ambiunt tyrannidem, nunquam sine timore victuri; & cogentes subjectum vulgus odisse, dum metuat, semper sibi videntur exitium, quod merentur, excipere. Nec frustra hoc

theologi ſuſpicati ſunt. nam & Dionyſius, aulæ Siculæ inclementiſſimus incubator, familiari quondam ſuo, ſolam beatam exiſtimanti vitam tyranni, volens, quam perpetuo metu miſera, quamque impendentium ſemper periculorum plena eſſet, oſtendere, gladium vagina raptum, & a capulo de filo tenui pendentem, mucrone demiſſo, juſſit familiaris illius capiti inter epulas imminere: cumque ille inter & Siculas & tyrannicas copias præſentis mortis periculo gravaretur, Talis eſt, inquit Dionyſius, vita, quam beatam putabas: ſic nobis ſemper mortem imminentem videmus. æſtima, quando eſſe felix poterit, qui timere non deſinit. Secundum hæc igitur, quæ a theologis aſſeruntur, ſi vere *quiſque ſuos patimur manes*, & inferos in his corporibus eſſe credimus; quid aliud intelligendum eſt, quam mori animam, cum ad corporis inferna demergitur; vivere autem, cum ad ſupera poſt corpus evadit?

CAPUT XI.

Quid, & ubi inferi ſecundum Platonicos; quando horum ſententia aut vivere anima, aut mori, dicatur.

DICENDUM eſt, quid his poſtea veri ſollicitior inquiſitor philoſophiæ cultus adjecerit. nam & qui primum Pythagoram, & qui poſtea Platonem ſecuti ſunt, duas eſſe mortes, unam animæ, animalis alteram, prodiderunt: mori animal, cum anima diſcedit e corpore, ipſam vero animam mori aſ-

ſerentes, cum a ſimplici & individuo fonte naturæ in membra corporea diſſipatur. Et quia una ex his manifeſta, & omnibus nota eſt; altera non niſi a ſapientibus deprehenſa, ceteris eam vitam eſſe credentibus: ideo hoc ignoratur a plurimis, cur eundem mortis Deum, modo Ditem, modo Immitem vocemus: cum per alteram, id eſt, animalis mortem, abſolvi animam, & ad veras naturæ divitias, atque ad propriam libertatem remitti, fauſtum nomen indicio ſit; per alteram vero, quæ vulgo vita exiſtimatur, animam de immortalitatis ſuæ luce ad quaſdam tenebras mortis impelli, vocabuli teſtemur horrore. nam, ut conſtet animal, neceſſe eſt, ut in corpore anima vinciatur. ideo corpus δέμας, hoc eſt vinculum, nuncupatur, & σῶμα, quaſi quoddam σῆμα, id eſt, animæ ſepulcrum. unde Cicero, pariter utrumque ſignificans, corpus eſſe vinculum, corpus eſſe ſepulcrum, quod carcer eſt ſepultorum, ait: *Qui e corporum vinculis, tanquam e carcere, evolaverunt.* Inferos autem Platonici non in corporibus eſſe, item non a corporibus incipere, dixerunt; ſed certam mundi ipſius partem Ditis ſedem, id eſt, inferos vocaverunt. de loci vero ipſius finibus inter ſe diſſona publicarunt. & in tres ſectas diviſa ſententia eſt. alii enim mundum in duo diviſerunt, quorum alterum facit, alterum patitur. & illud facere dixerunt, quod, cum ſit immutabile, alteri cauſas & neceſſitatem permutationis imponit: hoc pati; quod per mutationes variatur. & immutabilem quidem mundi partem a ſphæra, quæ aplanes dicitur, uſque ad globi luna-

ris exordium, mutabilem vero a luna ad terras usque dixerunt: & vivere animas, dum in immutabili parte consistunt; mori autem, cum ad partem ceciderint permutationis capacem: atque ideo inter lunam terrasque locum mortis & inferorum vocari, ipsamque lunam vitæ esse mortisque confinium, & animas inde in terram fluentes mori, inde ad supera meantes in vitam reverti, non immerito existimatum est. a luna enim deorsum natura incipit caducorum: ab hac animæ sub numerum dierum cadere & sub tempus incipiunt. denique illam ætheream terram physici vocaverunt: & habitatores ejus lunares populos nuncuparunt. quod ita esse, plurimis argumentis, quæ nunc longum est enumerare, docuerunt. nec dubium est, quin ipsa sit mortalium corporum & auctor & conditrix, adeo, ut nonnulla corpora sub luminis ejus accessu patiantur augmenta, & hac decrescente minuantur. Sed ne de re manifesta fastidium prolixa assertione generetur, ad ea, quæ de inferorum loco alii definiunt, transeamus. maluerunt enim mundum alii in elementa ter quaterna dividere, ut in primo numerentur ordine, terra, aqua, aer, ignis, quæ est pars liquidior aeris vicina lunæ: supra hæc rursum totidem numero, sed naturæ purioris elementa, ut sit luna pro terra, quam ætheream terram a physicis diximus nominatam, aqua sit sphæra Mercurii, aer Veneris, ignis in sole: tertius vero elementorum ordo ita ad nos conversus habeatur, ut terram ultimam faciat, & ceteris in medium redactis, in terram desinat tam ima, quam summa po-

ſtremitas: igitur ſphæra Martia ignis habeatur, aer Jovis, Saturni aqua, terra vero aplanes; in qua Elyſios campos eſſe puris animis deputatos, antiquitas nobis intelligendum reliquit. de his campis anima, cum in corpus emittitur, per tres elementorum ordines, trina morte, ad corpus uſque deſcendit. hæc eſt inter Platonicos de morte animæ, cum in corpus truditur, ſecunda ſententia. Alii vero (nam tres eſſe inter eos ſententiarum diverſitates, ante ſignavimus) in duas quidem ipſi partes, ſicut primi faciunt, ſed non iiſdem terminis dividunt mundum. hi enim cœlum, quod aplanes ſphæra vocitatur, partem unam, ſeptem vero ſphæras, quæ vagæ vocantur, & quod inter illas ac terram eſt, terramque ipſam, alteram partem eſſe voluerunt. Secundum hos ergo, quorum ſectæ amicior eſt ratio, animæ beatæ, ab omni cujuſcunque contagione corporis liberæ, cœlum poſſident. quæ vero appetentiam corporis, & hujus, quam in terris vitam vocamus, ab illa ſpecula altiſſima & perpetua luce deſpiciens, deſiderio latenti cogitaverit, pondere ipſo terrenæ cogitationis paulatim in inferiora delabitur. nec ſubito a perfecta incorporalitate luteum corpus induitur; ſed ſenſim per tacita detrimenta, & longiorem ſimplicis & abſolutiſſimæ puritatis receſſum, in quædam ſiderei corporis incrementa turgeſcit. in ſingulis enim ſphæris, quæ cœlo ſubjectæ ſunt, ætherea obvolutione veſtitur; ut per eas gradatim ſocietati hujus indumenti teſtei concilietur. & ideo totidem mortibus, quot ſphæras tranſit, ad hanc pervenit, quæ in terris vita vocitatur.

CAPUT XII.

Quomodo anima ex ſuperiore mundi parte ad inferna hæc delabatur.

DESCENSUS vero ipſius, quo anima de cœlo in hujus vitæ inferna delabitur, ſic ordo digeritur: Zodiacum ita lacteus circulus obliquæ circumflexionis occurſu ambiendo complectitur, ut eum, qua duo tropica ſigna, Capricornus & Cancer, feruntur, interſecet. Has ſolis portas phyſici vocaverunt, quia in utraque obviante ſolſtitio, ulterius ſolis inhibetur acceſſio, & fit ei regreſſus ad zonæ viam, cujus terminos nunquam relinquit. per has portas animæ de cœlo in terras meare, & de terris in cœlum remeare creduntur. ideo hominum una, altera Deorum vocatur. hominum Cancer, quia per hunc in inferiora deſcenſus eſt: Capricornus Deorum, quia per illum animæ in propriæ immortalitatis ſedem, & in Deorum numerum revertuntur. Et hoc eſt, quod Homeri divina providentia in antri Ithaceſii deſcriptione ſignificat. hinc & Pythagoras putat, a lacteo circulo deorſum incipere Ditis imperium, quia animæ inde lapſæ videntur jam a ſuperis receſſiſſe. ideo primam naſcentibus offerri ait lactis alimoniam, quia primus eis motus a lacteo incipit in corpora terrena labentibus. Unde & Scipioni de animis beatorum, oſtenſo lacteo, dictum eſt: *Hinc profecti, huc revertuntur.* Ergo deſcenſuræ cum adhuc in Cancro ſunt, quoniam illic poſitæ necdum lacteum reliquerunt,

adhuc in numero ſunt Deorum. cum vero ad Leonem labendo pervenerint, illic conditionis futuræ auſpicantur exordium. & quia in Leone ſunt rudimenta naſcendi, & quædam humanæ naturæ tirocinia; Aquarius autem adverſus Leoni eſt, & illo oriente mox occidit: ideo, cum ſol Aquarium tenet, manibus parentatur, utpote in ſigno, quod humanæ vitæ contrarium, vel adverſum feratur. illinc ergo, id eſt, a confinio, quo ſe Zodiacus lacteuſque contingunt, anima deſcendens a tereti, quæ ſola forma divina eſt, in conum defluendo producitur: ſicut a puncto naſcitur linea, & in longum ex individuo procedit: ibique a puncto ſuo, quod eſt monas, venit in dyadem, quæ eſt prima protractio. Et hæc eſt eſſentia, quam individuam, eandemque dividuam, Plato in Timæo, cum de mundanæ animæ fabrica loqueretur, expreſſit. animæ enim ſicut mundi, ita & hominis unius, modo diviſionis reperientur ignaræ, ſi divinæ naturæ ſimplicitas cogitetur; modo capaces, cum illa per mundi, hæc per hominis membra diffunditur. anima ergo cum trahitur ad corpus, in hac prima ſui productione ſilveſtrem tumultum, id eſt, hylen influentem ſibi incipit experiri. & hoc eſt, quod Plato notavit in Phædone, animam in corpus trahi nova ebrietate trepidantem; volens novum potum materialis alluvionis intelligi, quo delibuta & gravata deducitur. arcani hujus indicium eſt & crater Liberi Patris ille ſidereus in regione, quæ inter Cancrum eſt & Leonem locatus, ebrietatem illic primum deſcenſuris animis evenire ſilva influente

ſignificans. unde & comes ebrietatis oblivio illic animis incipit latenter obrepere. nam ſi animæ memoriam rerum divinarum, quarum in cœlo erant conſciæ, ad corpora uſque deferrent, nulla inter homines foret de divinitate diſſenſio. ſed oblivionem quidem omnes deſcendendo hauriunt; aliæ vero magis, minus aliæ. & ideo in terris verum cum non omnibus liqueat, tamen opinantur omnes; quia opinionis ortus eſt memoriæ defectus. hi tamen hoc magis inveniunt, qui minus oblivionis hauſerunt: quia facile reminiſcuntur, quod illic ante cognoverant. hinc eſt, quod, quæ apud Latinos lectio, apud Græcos vocatur repetita cognitio: quia cum vera diſcimus, ea recognoſcimus, quæ naturaliter noveramus, priuſquam materialis influxio in corpus venientes animas ebriaret. hæc eſt autem hyle, quæ omne corpus mundi, quod ubicunque cernimus, ideis impreſſa formavit. ſed altiſſima & puriſſima pars ejus, qua vel ſuſtentantur divina, vel conſtant, nectar vocatur, & creditur eſſe potus Deorum: inferior vero & turbidior, potus animarum. & hoc eſt, quod veteres Lethæum fluvium vocaverunt. ipſum autem Liberum Patrem Orphaici *νοῦν ὑλικὸν* ſuſpicantur intelligi, qui ab illo individuo natus in ſingulos ipſe dividitur. ideo in illorum ſacris traditur Titanio furore in membra diſcerptus, & fruſtis ſepultis rurſus unus & integer emerſiſſe; quia *νοῦς*, quem diximus mentem vocari, ex individuo præbendo ſe dividendum, & rurſus ex diviſo ad individuum revertendo, & mundi implet officia, & naturæ ſuæ

arcana non deserit. Hoc ergo primo pondere de zodiaco & lacteo ad subjectas usque sphæras anima delapsa, dum & per illas labitur, in singulis non solum (ut jam diximus) luminosi corporis amicitur accessu; sed & singulos motus, quos in exercitio est habitura, producit: in Saturni, ratiocinationem & intelligentiam, quod λογιϛικὸν & θεωρητικὸν vocant: in Jovis, vim agendi, quod πρακτικὸν dicitur: in Martis, animositatis ardorem, quod θυμικὸν nuncupatur: in Solis, sentiendi opinandique naturam, quod αἰσθητικὸν & φανταϛικὸν appellant: desiderii vero motum, quod ἐπιθυμητικὸν vocatur, in Veneris: pronuntiandi & interpretandi, quæ sentiat, quod ἑρμηνευτικὸν dicitur, in orbe Mercurii: φυτικὸν vero, id est, naturam plantandi & augendi corpora, ingressu globi lunaris exercet. & est hæc sicut a divinis ultima, ita in nostris terrenisque omnibus prima. corpus enim hoc sicut faex rerum divinarum est, ita animalis est prima substantia. Et hæc est differentia inter terrena corpora & supera, cœli dico & siderum, aliorumque elementorum; quod illa quidem sursum arcessita sunt ad animæ sedem, & immortalitatem ex ipsa natura regionis & sublimitatis imitatione meruerunt: ad hæc vero terrena corpora anima ipsa deducitur, & ideo mori creditur, cum in caducam regionem & in sedem mortalitatis includitur. Nec te moveat, quod de anima, quam esse immortalem dicimus, mortem toties nominamus. etenim sua morte anima non exstinguitur, sed ad tempus obruitur: nec temporali demersione beneficium perpe-

tuitatis eximitur; cum rurſus e corpore, ubi meruerit contagione vitiorum penitus elimata purgari, ad perennis vitæ lucem reſtituta in integrum revertatur. Plene, ut arbitror, de vita & morte animæ definitio liquet, quam de adytis philoſophiæ doctrina & ſapientia Ciceronis elicuit.

CAPUT XIII.

Hominem duplici ratione mori: primum, ſi anima corpus relinquat; deinde, ſi anima in corpore adhuc manens, corporeas illecebras contemnat, voluptateſque & affectiones omnes exuat. ex his mortibus poſteriorem hanc omnibus appetendam; priorem arceſſendam non eſſe, ſed exſpectandum, donec Deus ipſe animam a corpore diſſolvat.

SED Scipio per quietem & cœlo, quod in præmium cedit beatis, & promiſſione immortalitatis animatus, tam glorioſam ſpem tamque inclitam magis magiſque firmavit viſo patre; de quo utrum viveret, cum adhuc videretur dubitare, quæſiverat. mortem igitur malle cœpit, ut viveret. nec fleſſe contentus viſo parente, quem crediderat exſtinctum, ubi loqui poſſe cœpit, hoc primum probare voluit, nihil ſe magis deſiderare, quam ut cum eo jam moraretur. nec tamen apud ſe, quæ deſiderabat facienda, conſtituit, quam ante conſuleret: quorum unum prudentiæ, alterum pietatis aſſertio eſt. Nunc ipſa vel conſulentis, vel præcipientis, verba tractemus. *Quæſo, inquam, pater*

sanctissime atque optime, quoniam hæc est vita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. nisi enim cum Deus hic, cujus hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in templo hoc medium vides, quæ terra dicitur: hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera & stellas vocatis, quæ globosæ & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi, Publi, & piis omnibus, retinendus animus est in custodia corporis; nec injussu ejus, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus assignatum a Deo defugisse videamini. Hæc secta & præceptio Platonis est, qui in Phædone definit, homini non esse sua sponte moriendum. sed in eodem tamen dialogo idem dicit, mortem philosophantibus appetendam, & ipsam philosophiam meditationem esse moriendi. hæc sibi ergo contraria videntur: sed non ita est. nam Plato duas mortes hominis novit. nec hoc nunc repeto, quod superius dictum est, duas esse mortes, unam animæ, animalis alteram: sed ipsius quoque animalis, hoc est, hominis, duas asserit mortes; quarum unam natura, virtutes alteram præstant. homo enim moritur, cum anima corpus relinquit solutum lege naturæ: mori etiam dicitur, cum anima adhuc in corpore constituta corporeas illecebras, philosophia docente, contemnit, & cupiditatum dulces insidias reliquasque omnes exui-

tur passiones. & hoc est, quod superius ex secundo virtutum ordine, quæ solis philosophantibus aptæ sunt, evenire signavimus. Hanc ergo mortem dicit Plato sapientibus appetendam: illam vero, quam omnibus natura constituit, cogi, vel inferri, vel arcessiri vetat, docens, exspectandam esse naturam; & has causas hujus aperiens sanctionis, quas ex usu rerum, quæ in quotidiana conversatione sunt, mutuatur. ait enim, eos, qui potestatis imperio truduntur in carcerem, non oportere inde diffugere, priusquam potestas ipsa, quæ clausit, abire permiserit: non enim vitari pœnam furtiva discessione, sed crescere. hoc quoque addit, nos esse in dominio Deorum, quorum tutela & providentia gubernamur. nihil autem esse invito domino de his, quæ possidet, ex eo loco, in quo suum constituerat, auferendum: & sicut qui vitam mancipio extorquet alieno, crimine non carebit, ita eum, qui finem sibi, domino necdum jubente, quæsiverit, non absolutionem consequi, sed reatum. hæc Platonicæ sectæ semina altius Plotinus exsequitur. Oportet, inquit, animam post hominem liberam corporeis passionibus inveniri: quam qui de corpore violenter extrudit, liberam esse non patitur. qui enim sibi sua sponte necem comparat, aut pertæsus necessitatis, aut metu cujusquam ad hoc descendit, aut odio: quæ omnia inter passiones habentur. ergo etsi ante fuit his sordibus pura, hoc ipso tamen, quo exit extorta, sordescit. deinde mortem debere ait animæ a corpore solutionem esse, non vinculum: exitu autem coacto animam circa corpus ma-

gis magiſque vinciri. & revera ideo ſic extortæ animæ diu circa corpus ejuſve ſepulturam, vel locum, in quo injecta manus eſt, pervagantur: cum contra illæ animæ, quæ ſe in hac vita a vinculis corporeis philoſophiæ morte diſſolvunt, adhuc exſtante corpore cœlo & ſideribus inſerantur. & ideo illam ſolam de voluntariis mortibus ſignificat eſſe laudabilem, quæ comparatur, ut diximus, philoſophiæ ratione, non ferro; prudentia, non veneno. Addit etiam, illam ſolam eſſe naturalem mortem, ubi corpus animam, non anima corpus relinquit. conſtat enim, numerorum certam conſtitutamque rationem animas ſociare corporibus. hi numeri dum ſuperſunt, perſeverat corpus animari: cum vero deficiunt, mox arcana illa vis ſolvitur, qua ſocietas ipſa conſtabat. & hoc eſt, quod fatum & fatalia vitæ tempora vocamus. Anima ergo ipſa non deficit, quippe quæ immortalis atque perpetua eſt; ſed impletis numeris corpus fatiſcit: nec anima laſſatur animando; ſed officium ſuum deſerit corpus, cum jam non poſſit animari. hinc illud eſt doctiſſimi vatis:

Explebo numerum, reddarque tenebris.

Hæc eſt igitur naturalis vere mors, cum finem corporis ſolus numerorum ſuorum defectus apportat; non cum extorquetur vita corpori, adhuc idoneo ad continuationem ferendi. Nec levis eſt differentia, vitam vel natura, vel ſponte ſolvendi. anima enim, cum a corpore deſeritur, poteſt in ſe nihil retinere corporeum, ſi ſe pure, cum in hac vita eſſet, inſtituit: cum vero ipſa de corpore vio-

lenter extruditur, quia exit rupto vinculo, non soluto, fit ei ipsa necessitas occasio passionis; & malis, vinculum dum rumpit, inficitur. Hanc quoque superioribus adjicit rationem non sponte pereundi. Cum constet, inquit, remunerationem animis illic esse tribuendam pro modo perfectionis, ad quam in hac vita unaquæque pervenit: non est præcipitandus vitæ finis, cum adhuc proficiendi esse possit accessio. Nec frustra hoc dictum est: nam in arcanis de animæ reditu disputationibus fertur, in hac vita delinquentes similes esse super æquale solum cadentibus, quibus denuo sine difficultate præsto sit surgere; animas vero ex hac vita cum delictorum sordibus recedentes, æquandas his, qui in abruptum ex alto præcipitique delapsi sunt, unde facultas nunquam sit resurgendi. ideo ergo concessis utendum vitæ spatiis, ut sit perfectæ purgationis major facultas. Ergo, inquies, qui jam perfecte purgatus est, manum sibi debet inferre, cum non sit ei causa remanendi; quia profectum ulterius non requirit, qui ad supera pervenit. Sed hoc ipso, quo sibi celerem finem spe fruendæ beatitatis arcessit, irretitur laqueo passionis; quia spes, sicut timor, passio est. sed & cetera, quæ superior ratio disseruit, incurrit. Et hoc est, quod Paullus filium, spe vitæ verioris ad se venire properantem, prohibet ac repellit; ne festinatum absolutionis ascensionisque desiderium magis eum hac ipsa passione vinciat ac retardet. nec dicit, quod nisi mors naturalis advenerit, emori non poteris, sed, huc venire non poteris. *nisi enim cum*

Deus, inquit, *istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest:* quia scit jam receptus in cœlum, nisi perfectæ puritati cœlestis habitaculi aditum non patere. pari autem constantia mors nec veniens per naturam timenda est, nec contra ordinem cogenda naturæ. Ex his, quæ Platonem, quæque Plotinum de voluntaria morte pronuntiasse retulimus, nihil in verbis Ciceronis, quibus hanc prohibet, remanebit obscurum.

CAPUT. XIV.

Cur mundus hic universus, Dei vocetur templum: quotuplici sensu accipiatur nomen animi: & quomodo mens homini cum sideribus communis esse dicatur: tum variæ de animi natura sententiæ: quid inter stellam & sidus intersit: quid sphæra, quid orbis, quid circus: stellæ errantes unde nomen acceperint.

SED illa verba, quæ præter hoc sunt inserta, repetamus: *Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in templo hoc medium vides, quæ terra dicitur: hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera & stellas vocatis; quæ globosæ & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili.* De terra, cur globus dicatur in medio mundo positus, plenius differemus, cum de novem sphæris loquemur. Bene autem universus mundus Dei templum vocatur, propter illos, qui æstimant, nihil esse aliud Deum, nisi cœlum ipsum & cœlestia ista, quæ cer-

nimus. ideo ut summi omnipotentiam Dei ostenderet posse vix intelligi, nunquam posse videri; quidquid humano subjicitur aspectui, templum ejus vocavit, qui sola mente concipitur; ut, qui hæc veneratur, ut templa, cultum tamen maximum debeat conditori; sciatque, quisquis in usum templi hujus inducitur, ritu sibi vivendum sacerdotis. unde & quasi quodam publico præconio, tantam humano generi divinitatem inesse testatur, ut universos siderei animi cognatione nobilitet. Notandum est, quod hoc loco animum, & ut proprie, & ut abusive dicitur, posuit. animus enim proprie mens est: quam diviniorem anima nemo dubitavit. sed nonnunquam sic & animam usurpantes vocamus. cum ergo dicit, *hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus;* mentem præstat intelligi, quæ nobis proprie cum cœlo sideribusque communis est. cum vero ait, *retinendus animus est in custodia corporis*; ipsam tunc animam nominat, quæ vincitur custodia corporali, cui mens divina non subditur. Nunc qualiter nobis animus, id est, mens, cum sideribus communis sit, secundum theologos disseramus. Deus, qui prima causa & est, & vocatur, unus omnium quæque sunt, quæque videntur esse, princeps & origo est. hic superabundanti majestatis fœcunditate de se mentem creavit. Hæc mens, quæ νοῦς vocatur, qua patrem inspicit, plenam similitudinem servat auctoris: animam vero de se creat, posteriora respiciens. Rursus anima patrem qua intuetur, induitur, ac paulatim regrediente respectu in fabricam corporum, incorporea ipsa

degenerat. habet ergo & puriſſimam ex mente, de qua eſt nata, rationem, quod λογικὸν vocatur; & ex ſua natura accipit præbendi ſenſus præbendique incrementi ſeminarium. quorum unum αἰσθητικὸν, alterum φυτικὸν nuncupatur. ſed ex his primum, id eſt, λογικὸν, quod innatum ſibi ex mente ſumſit, ſicut vere divinum eſt, ita ſolis divinis aptum. reliqua duo, αἰσθητικὸν & φυτικὸν, ut a divinis recedunt, ita convenientia ſunt caducis. Anima ergo, creans condenſque corpora, (nam ideo ab anima natura incipit, quam ſapientes de Deo & mente νοῦν nominant) ex illo mero ac puriſſimo fonte mentis, quem naſcendo de originis ſuæ hauſerat copia, corpora illa divina vel ſupera, cœli dico & ſiderum, quæ prima condebat, animavit: divinæque mentes omnibus corporibus, quæ in formam teretem, id eſt, in ſphæræ modum, formabantur, infuſæ ſunt. & hoc eſt, quod, cum de ſtellis loqueretur, ait, *quæ divinis animatæ mentibus.* in inferiora vero ac terrena degenerans, fragilitatem corporum caducorum deprehendit meram divinitatem mentis ſuſtinere non poſſe; immo partem ejus vix ſolis humanis corporibus convenire: quia & ſola videntur erecta, tanquam quæ ad ſupera ab imis recedant, & ſola cœlum facile tanquam ſemper erecta ſuſpiciunt; ſoliſque ineſt vel in capite ſphæræ ſimilitudo, quam formam diximus ſolam mentis capacem. ſoli ergo homini rationem, id eſt, vim mentis infudit, cui ſedes in capite eſt. ſed & geminam illam ſentiendi creſcendique naturam, quia caducum eſt corpus, inſeruit. Et hinc eſt,

quod homo & rationis compos eſt, & ſentit, & creſcit, ſolaque ratione meruit præſtare ceteris animalibus: quæ quia ſemper prona ſunt, & ex ipſa quæque ſuſpiciendi difficultate a ſuperis receſſerunt, nec ullam divinorum corporum ſimilitudinem aliqua ſui parte meruerunt, nihil ex mente ſortita ſunt, & ideo ratione caruerunt: duo quoque tantum adepta ſunt, ſentire vel creſcere. Nam ſi quid in illis ſimilitudinem rationis imitatur, non ratio, ſed memoria eſt; & memoria non illa ratione mixta, ſed quæ hebetudinem ſenſuum quinque comitatur. de qua plura nunc dicere, quoniam ad præſens opus non attinet, omittemus. Terrenorum corporum tertius ordo in arboribus & herbis eſt, quæ carent tam ratione, quam ſenſu: & quia creſcendi tantummodo uſus in his viget, hac ſola vivere parte dicuntur. Hunc rerum ordinem & Vergilius expreſſit. nam & mundo animam dedit, &, ut puritati ejus atteſtaretur, mentem vocavit. *Cœlum* enim, ait, *& terras, & maria, & ſidera ſpiritus intus alit*, id eſt, anima. ſicut alibi pro ſpiramento animam dicit:

Quantum ignes animæque valent.

&, ut illius mundanæ animæ aſſereret dignitatem, mentem eſſe teſtatur:

Mens agitat molem.

nec non, ut oſtenderet ex ipſa anima conſtare & animari univerſa, quæ vivunt, addidit:

Inde hominum pecudumque genus:

& cetera. utque aſſereret, eundem ſemper in anima eſſe vigorem, ſed uſum ejus hebeſcere in anima-

libus corporis densitate, adjecit: *Quantum non noxia corpora tardant*, & reliqua. Secundum hæc ergo cum ex summo Deo mens, ex mente anima sit; anima vero & condat, & vita compleat omnia, quæ sequuntur, cunctaque hic unus fulgor illuminet, & in universis appareat, ut in multis speculis, per ordinem positis, vultus unus; cumque omnia continuis successionibus se sequantur, degenerantia per ordinem ad imum meandi: invenietur pressius intuenti a summo Deo usque ad ultimam rerum fæcem una mutuis se vinculis religans & nusquam interrupta connexio. & hæc est Homeri catena aurea, quam pendere de cœlo in terras Deum jussisse commemorat. His ergo dictis, solum hominem constat ex terrenis omnibus mentis, id est, animi, societatem cum cœlo & sideribus habere communem. & hoc est, quod ait, *hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera & stellas vocatis.* nec tamen ex ipsis cœlestibus & sempiternis ignibus nos dicit animatos. ignis enim ille licet divinum, tamen corpus est. nec ex corpore quamvis divino possemus animari; sed unde ipsa illa corpora, quæ divina & sunt, & videntur, animata sunt, id est, ex ea mundanæ animæ parte, quam diximus de pura mente constare. & ideo postquam dixit, *hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera & stellas vocatis*; mox adjecit, *quæ divinis animatæ mentibus:* ut per sempiternos ignes, corpus stellarum; per divinas vero mentes, earum animas manifesta descriptione significet, & ex illis in nostras venire animas vim men-

tis ostendat. Non ab re est, ut hæc de anima disputatio in fine sententias omnium, qui de anima videntur pronuntiasse, contineat. Plato dixit animam essentiam se moventem; Xenocrates numerum se moventem; Aristoteles ἐντελέχειαν; Pythagoras & Philolaus harmoniam; Possidonius ideam; Asclepiades quinque sensuum exercitium sibi consonum; Hippocrates spiritum tenuem, per corpus omne dispersum; Heraclides Ponticus lucem; Heraclitus physicus scintillam stellaris essentiæ; Zenon concretum corpori spiritum; Democritus spiritum insertum atomis, hac facilitate motus, ut corpus illi omne sit pervium: Critólaus Peripateticus, constare eam de quinta essentia; Hipparchus ignem; Anaximenes aera; Empedocles & Critias sanguinem; Parmenides ex terra & igne; Xenophanes ex terra & aqua; Boethos ex aere & igne; Epicurus speciem, ex igne, & aere, & spiritu mixtam. Obtinuit tamen non minus de incorporalitate ejus, quam de immortalitate sententia. Nunc videamus, quæ sint hæc duo nomina, quorum pariter meminit, cum dicit, *quæ sidera & stellas vocatis.* neque enim hic res una gemina appellatione monstratur, ut ensis & gladius: sed sunt stellæ quidem singulares, ut erraticæ quinque, & ceteræ, quæ, non admixtæ aliis, solæ feruntur. sidera vero, quæ in aliquod signum stellarum plurium compositione formantur, ut Aries, Taurus, Andromeda, Perseus, vel Corona, & quæcunque variarum genera formarum in cœlum recepta creduntur. sic & apud Græcos aster & astron diversa significant: & aster

ſtella una eſt; aſtron ſignum ſtellis coactum, quod nos ſidus vocamus. Cum vero ſtellas globoſas & rotundas dicat, non ſingularium tantum exprimit ſpeciem, ſed & earum, quæ in ſigna formanda convenerant. omnes enim ſtellæ inter ſe, etſi in magnitūdine aliquam, nullam tamen habent in ſpecie differentiam. Per hæc autem duo nomina, ſolida ſphæra deſcribitur, quæ nec ex globo, ſi rotunditas deſideretur; nec ex rotunditate, ſi globus deſit, efficitur; cum alterum a forma, alterum a ſoliditate corporis deſeratur. Sphæras autem hic dicimus ipſarum ſtellarum corpora, quæ omnia hac ſpecie formata ſunt. dicuntur præterea ſphæræ, & aplanes illa, quæ maxima eſt, & ſubjectæ ſeptem, per quas duo lumina & quinque vagæ diſcurrunt. circi vero & orbes duarum ſunt rerum duo nomina. & his nominibus quidem alibi aliter eſt uſus. nam & *orbem* pro *circulo* poſuit, ut *orbem lacteum*; & *orbem* pro *ſphæra*, ut, *novem tibi orbibus vel potius globis*. ſed & circi vocantur, qui ſphæram maximam cingunt, ut eos ſequens tractatus inveniet: quorum unus eſt lacteus, de quo ait, *inter flammas circus elucens*. ſed hic horum nihil neque circi, neque orbis nomine voluit intelligi. ſed eſt *orbis* in hoc loco ſtellæ una integra & peracta converſio, id eſt, ab eodem loco poſt emenſum ſphæræ, per quam movetur, ambitum in eundem locum regreſſus. Circus autem eſt hic linea ambiens ſphæram, ac veluti ſemitam faciens, per quam lumen utrinque diſcurrit, & inter quam vagantium ſtellarum error legitimus coercetur. Quas

ideo veteres errare dixerunt, quia & cursu suo feruntur, & contra sphæræ maximæ, id est, ipsius cœli, impetum contrario motu ad orientem ab occidente volvuntur. & omnium quidem par celeritas, motus similis, & idem est modus meandi; sed non omnes eodem tempore circos suos orbesque conficiunt. & ideo est celeritas ipsa mirabilis: quia cum sit eadem omnium, nec ulla ex illis aut concitatior esse possit, aut segnior; non eodem tamen temporis spatio omnes ambitum suum peragunt. causam vero sub eadem celeritate disparis spatii aptius nos sequentia docebunt.

CAPUT XV.

De undecim circulis, cœlum ambientibus.

His de siderum natura & siderea hominum mente narratis, rursus filium pater, ut in Deos pius, ut in homines justus esset, hortatus, præmium rursus adjecit, ostendens, lacteum circulum virtutibus debitum, & beatorum cœtu refertum. cujus meminit his verbis: *Erat autem is splendidissimo candore inter flammas circus elucens, quem vos, ut a Grajis accepistis, orbem lacteum nuncupatis. Orbis* hic idem quod *circus* in lactei appellatione significat. est autem lacteus unus e circis, qui ambiunt cœlum: & sunt præter eum numero decem. de quibus quæ dicenda sunt, proferemus, cum de hoc competens sermo processerit. Solus ex omnibus hic subjectus est oculis, ceteris circulis magis cogitatione, quam

visu comprehendendis. de hoc lacteo multi inter se diversa senserunt: causasque ejus alii fabulosas, naturales alii protulerunt. sed nos fabulosa reticentes, ea tantum, quæ ad naturam ejus visa sunt pertinere, dicemus. Theophrastus lacteum dixit esse compagem, qua de duobus hemisphæriis cœli sphæra solidata est; & ubi oræ utrinque convenerant, notabilem claritatem videri: Diodorus ignem esse densatæ concretæque naturæ in unam curvi limitis semitam, discretione mundanæ fabricæ coacervante concretum; & ideo visum intuentis admittere, reliquo igne cœlesti lucem suam nimia subtilitate diffusam non subjiciente conspectui: Democritus innumeras stellas, brevesque omnes, quæ spisso tractu in unum coactæ, spatiis, quæ angustissima interjacent, opertis, vicinæ sibi undique, & ideo passim diffusæ, lucis aspergine continuum juncti luminis corpus ostendunt. sed Possidonius, cujus definitioni plurium consensus accessit, ait, lacteum caloris esse siderei infusionem; quam ideo adversa Zodiaco curvitas obliquavit, ut, quoniam sol nunquam Zodiaci excedendo terminos expertem fervoris sui partem cœli reliquam deserebat, hic circus a via solis in obliquum recedens, universitatem flexu calido temperaret. quibus autem partibus Zodiacum intersecet, superius jam relatum est. hæc de lacteo. Decem autem alii, ut diximus, circi sunt: quorum unus est ipse Zodiacus, qui ex his decem solus potuit latitudinem hoc modo, quem referemus, adipisci. Natura cœlestium circulorum incorporalis est linea, quæ ita

mente concipitur, ut sola longitudine censeatur, latum habere non possit. sed in Zodiaco latitudinem signorum capacitas exigebat. quantum igitur spatii lata dimensio porrectis sideribus occupabat, duabus lineis limitatum est: & tertia ducta per medium, ecliptica vocatur, quia cum cursum suum in eadem linea pariter sol & luna conficiunt, alterius eorum necesse est venire defectum: solis, si ei tunc luna succedat; lunæ, si tunc adversa sit soli. ideo nec sol unquam deficit, nisi cum tricesimus lunæ dies est; & nisi quinto decimo cursus sui die nescit luna defectum. sic enim evenit, ut aut lunæ contra solem positæ ad mutuandum ab eo solitum lumen, sub eadem inventus linea terræ conus obsistat, aut soli ipsa succedens objectu suo ab humano aspectu lumen ejus repellat. In defectu ergo sol ipse nil patitur, sed noster fraudatur aspectus. Luna vero circa proprium defectum laborat, non accipiendo solis lumen, cujus beneficio noctem colorat. quod sciens Vergilius, disciplinarum omnium peritissimus, ait:

Defectus solis varios, lunæque labores.

Quamvis igitur trium linearum ductus Zodiacum & claudat, & dividat; unum tamen circum auctor vocabulorum dici voluit antiquitas. Quinque alii, circuli paralleli vocantur. horum medius & maximus est æquinoctialis. duo extremitatibus vicini, atque ideo breves: quorum unus septemtrionalis dicitur, alter australis. inter hos & medium duo sunt tropici, majores ultimis, medio minores; & ipsi ex utraque parte zonæ ustæ terminum

faciunt. Præter hos alii duo ſunt coluri, quibus nomen dedit imperfecta converſio. ambientes enim ſeptemtrionalem verticem, atque inde in diverſa diffuſi, & ſe in ſummo interſecant, & quinque parallelos in quaternas partes æqualiter dividunt, zodiacum ita interſecantes, ut unus eorum per Arietem & Libram, alter per Cancrum atque Capricornum meando decurrat: ſed ad auſtralem verticem non pervenire creduntur. duo, qui ad numerum prædictum ſuperſunt, meridianus & horizon, non ſcribuntur in ſphæra; quia certum locum habere non poſſunt, ſed pro diverſitate circumſpicientis habitantiſve variantur. Meridianus eſt enim, quem ſol, cum ſuper hominum verticem venerit, ipſum diem medium efficiendo deſignat. & quia globoſitas terræ habitationes omnium æquales ſibi eſſe non patitur, non eadem pars cœli omnium verticem deſpicit. & ideo unus omnibus meridianus eſſe non poterit: ſed ſingulis gentibus ſuper verticem ſuum proprius meridianus efficitur. ſimiliter ſibi horizontem facit circumſpectio ſingulorum. horizon eſt enim velut quodam circo deſignatus terminus cœli, quod ſuper terram videtur. & quia ad ipſum vere finem non poteſt humana acies pervenire; quantum quiſque oculos circumferendo conſpexerit, proprium ſibi cœli, quod ſuper terram eſt, terminum facit. hinc horizon, quem ſibi uniuſcujuſque circumſcribit aſpectus, ultra trecentos & ſexaginta ſtadios longitudinem intra ſe continere non poterit. centum enim & octoginta ſtadios non excedit acies contra videntis. ſed viſus

cum ad hoc ſpatium venerit, acceſſu deficiens, in rotunditatem recurrendo curvatur. atque ita fit, ut hic numerus, ex utraque parte geminatus, trecentorum ſexaginta ſtadiorum ſpatium, quod intra horizontem ſuum continetur, efficiat; ſemperque quantum ex hujus ſpatii parte poſtera procedendo dimiſeris, tantum tibi de anteriore ſumetur: & ideo horizon ſemper quantacunque locorum tranſgreſſione mutatur. hunc autem, quem diximus, admittit aſpectum, aut in terris æqua planities, aut pelagi tranquilla libertas, qua nullam oculis objicit offenſam. Nec te moveat, quod ſæpe in longiſſimo poſitum montem videmus, aut quod ipſa cœli ſuperna ſuſpicimus. aliud eſt enim, cum ſe oculis ingerit altitudo; aliud, cum per planum ſe porrigit & extendit intuitus: in quo ſolo horizontis circus efficitur. Hæc de circis omnibus, quibus cœlum cingitur, dicta ſufficiant. tractatum ad ſequentia transferamus.

CAPUT XVI.

Qui fiat, ut quædam ſtellæ nunquam a nobis videantur, & quanta ſtellarum omnium magnitudo.

Ex quo mihi omnia contemplanti præclara cetera & mirabilia videbantur. Erant autem hæ ſtellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus, & eæ magnitudines omnium, quas eſſe nunquam ſuſpicati ſumus. ex quibus erat ea minima, quæ ultima a cœlo, citima terris, luce lucebat aliena. ſtellarum autem globi terræ magnitudinem fa-

cile vincebant. Dicendo, *Ex quo mihi omnia contemplanti*, id, quod ſupra retulimus, affirmat, in ipſo lacteo Scipionis & parentum per ſomnium contigiſſe conventum. duo ſunt autem præcipua, quæ in ſtellis ſe admiratum refert, aliquarum novitatem, & omnium magnitudinem. Ac prius de novitate, poſt de magnitudine, diſſeremus. Plene & docte adjiciendo, *quas nunquam ex hoc loco vidimus*, cauſam, cur a nobis non videantur, oſtendit. locus enim noſtræ habitationis ita poſitus eſt, ut quædam ſtellæ ex ipſo nunquam poſſint videri; quia ipſa pars cœli, in qua ſunt, nunquam poteſt hic habitantibus apparere. pars enim hæc terræ, quæ incolitur ab univerſis hominibus, quam nos invicem ſcire poſſumus, ad ſeptemtrionalem verticem ſurgit: & ſphæralis convexitas auſtralem nobis verticem in ima demergit. cum ergo ſemper circa terram ab ortu in occaſum cœli ſphæra volvatur; vertex hic, qui ſeptemtriones habet, quoquoverſum mundana volubilitate vertatur, quoniam ſuper nos eſt, ſemper a nobis videtur, ac ſemper oſtendit

Arctos Oceani metuentes æquore tingi.

Auſtralis contra, quaſi ſemel nobis pro habitationis noſtræ poſitione demerſus, nec ipſe nobis unquam videtur, nec ſidera ſua, quibus & ipſe ſine dubio inſignitur, oſtendit. & hoc eſt, quod poeta, naturæ ipſius conſcius, dixit:

Hic vertex nobis ſemper ſublimis: at illum
Sub pedibus Styx atra videt, Maneſque profundi.

Sed cum hanc diverſitatem cœleſtibus partibus vel

ſemper, vel nunquam apparendi, terræ globoſitas habitantibus faciat: ab eo, qui in cœlo eſt, omne ſine dubio cœlum videtur, non impediente aliqua parte terræ, quæ tota puncti locum pro cœli magnitudine vix obtinet. Cui ergo auſtralis verticis ſtellas nunquam de terris videre contigerat, ubi circumſpectu libero ſine offenſa terreni obicis viſæ ſunt, jure quaſi novæ admirationem dederunt. & quia intellexit cauſam, propter quam eas nunquam ante vidiſſet, ait, *erant autem hæ ſtellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus*; hunc locum demonſtrative terram dicens, in qua erat, dum iſta narraret. ſequitur illa diſcuſſio, quid ſit, quod adjecit, *& hæ magnitudines omnium, quas eſſe nunquam ſuſpicati ſumus*. cur autem magnitudines, quas vidit in ſtellis, nunquam homines ſuſpicati ſint, ipſe patefecit, addendo, *ſtellarum autem globi terræ magnitudinem facile vincebant*. nam quando homo, niſi quem doctrina philoſophiæ ſupra hominem, immo vere hominem, fecit, ſuſpicari poteſt, ſtellam unam omni terra eſſe majorem, cum vulgo ſingulæ vix facis unius flammam æquare poſſe videantur? ergo tunc earum vere magnitudo aſſerta credetur, ſi majores ſingulas, quam eſt omnis terra, eſſe conſtiterit. quod hoc modo licebit recognoſcas. Punctum dixerunt eſſe geometræ, quod ob incomprehenſibilem brevitatem ſui, in partes dividi non poſſit, nec ipſum pars aliqua, ſed tantummodo ſignum eſſe dicatur. Phyſici, terram ad magnitudinem circi, per quem ſol volvitur, puncti modum obtinere, docuerunt. Sol autem quanto minor ſit circo

proprio, deprehensum est manifestissimis dimensionum rationibus. constat enim, mensuram solis ducentesimam sextamdecimam partem habere magnitudinis circi, per quem sol ipse discurrit. cum ergo sol ad circum suum pars certa sit; terra vero ad circum solis punctum sit, quod pars esse non possit: sine cunctatione judicii solem constat terra esse majorem, si major est pars eo, quod partis nomen nimia brevitate non capit. verum solis circo superiorum stellarum circos certum est esse majores, si eo, quod continetur, id quod continet majus est; cum hic sit cœlestium sphærarum ordo, ut a superiore unaquæque inferior ambiatur. unde & lunæ sphæram, quasi a cœlo ultimam, & vicinam terræ, minimam dixit; cum terra ipsa in punctum, quasi vere jam postrema deficiat. si ergo stellarum superiorum circi, ut diximus, circo solis sunt grandiores; singulæ autem hujus sunt magnitudinis, ut ad circum unaquæque suum modum partis obtineat: sine dubio singulæ terra sunt ampliores, quam ad solis circum, qui superioribus minor est, punctum esse prædiximus. De luna, si vere luce lucet aliena, sequentia docebunt.

CAPUT XVII.

Cœlum quamobrem semper & in orbem moveatur: quo sensu summus vocetur Deus: & ecquid stellæ, quas fixas vocant, suo etiam proprioque motu agantur.

HÆC cum Scipionis obtutus non sine admiratione percurrens, ad terras usque fluxisset, & illic fa-

miliarius hæsisset: rursus avi monitu ad superiora revocatus est, ipsum a cœli exordio sphærarum ordinem in hæc verba monstrantis: *Novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia: quorum unus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus arcens & continens ceteros, in quo sunt infixi illi, qui volvuntur stellarum cursus sempiterni. huic subjecti sunt septem, qui versantur retro contrario motu atque cœlum. e quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde est hominum generi prosperus & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis: tum rutilus horribilisque terris, quem Martium dicitis. deinde subter mediam fere regionem Sol obtinet, dux & princeps & moderator luminum reliquorum, mens mundi & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret & compleat. hunc ut comites consequuntur Veneris alter, alter Mercurii cursus: infimoque orbe Luna radiis solis accensa convertitur. infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos munere Deorum hominum generi datos. supra lunam sunt æterna omnia. nam ea, quæ est media & nona tellus, neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia nutu suo pondera.* Totius mundi a summo in imum diligens in hunc locum collecta descriptio est, & integrum quoddam universitatis corpus effingitur, quod quidam τὸ πᾶν, ist est, omne, dixerunt. unde & hic dicit, *connexa sunt omnia.* Vergilius vero magnum corpus vocavit:

Et magno se corpore miscet.

Hoc autem loco Cicero, rerum quærendarum ja-

ctis seminibus, multa nobis excolenda legavit. de septem subjectis globis ait, *qui versantur retro contrario motu atque cælum.* quod cum dicit, admonet, ut quæramus, si versatur cœlum: & si illi septem & versantur, & contrario motu moventur; aut si, hunc esse sphærarum ordinem, quem Cicero refert, Platonica consentit auctoritas: &, si vere subjectæ sunt, quo pacto stellæ earum omnium zodiacum lustrare dicantur, cum zodiacus & unus, & in summo cœlo sit: quæve ratio in uno Zodiaco aliarum cursus breviores, aliarum faciat longiores. hæc enim omnia in exponendo earum ordine necesse est afferantur. & postremo, qua ratione in terram ferantur, sicut ait, *omnia nutu suo pondera.* Versari cœlum, mundanæ animæ natura, & vis, & ratio docet. cujus æternitas in motu est; quia nunquam motus relinquit, quod vita non deserit, nec ab eo vita discedit, in quo viget semper agitatus. igitur & cœleste corpus, quod mundi anima futurum sibi immortalitatis particeps fabricata est, ne unquam vivendo deficiat, semper in motu est, & stare nescit; quia nec ipsa stat anima, qua impellitur. nam cum animæ, quæ incorporea est, essentia sit in motu; primum autem omnium cœli corpus anima fabricata sit: sine dubio in corpus hoc primum ex incorporeis motus natura migravit. cujus vis integra & incorrupta non deserit, quod primum cœpit movere. ideo vero cœli motus necessario volubilis est, quia cum semper moveri necesse sit, ultra autem locus nullus sit, quo se tendat accessio, continuatione per-

petuæ in ſe reditionis agitatur. ergo in quo poteſt, vel habet, currit, & accedere ejus revolvi eſt; quia ſphæræ, ſpatia & loca complectentis omnia, unus eſt curſus, rotari. ſed & ſic animam ſequi ſemper videtur, quæ in ipſa univerſitate diſcurrit. Dicemus ergo, quod eam nunquam reperiat, ſi ſemper hanc ſequitur? immo ſemper eam reperit, quia ubique tota, ubique perfecta eſt. cur ergo, ſi quam quærit reperit, non quieſcit? quia & illa requietis eſt inſcia. ſtaret enim, ſi uſquam ſtantem animam reperiret. cum vero illa, ad cujus appetentiam trahitur, ſemper in univerſa ſe fundat; ſemper & corpus ſe in ipſam, & per ipſam retorquet. hæc de cœleſtis volubilitatis arcano pauca de multis, Plotino auctore reperta, ſufficiant. Quod autem hunc iſtum extimum globum, qui ita volvitur, ſummum Deum vocavit, non ita accipiendum eſt, ut ipſe prima cauſa, & Deus ille omnipotentiſſimus exiſtimetur: cum globus ipſe, quod cœlum eſt, animæ ſit fabrica; anima ex mente proceſſerit; mens ex Deo, qui vere ſummus eſt, procreata ſit. ſed ſummum quidem dixit ad ceterorum ordinem, qui ſubjecti ſunt: unde mox ſubjecit, *arcens & continens ceteros.* Deum vero, quod non modo immortale animal ac divinum ſit, plenum inclitæ ex illa puriſſima mente rationis, ſed quod & virtutes omnes, quæ illam primæ omnipotentiam ſummitatis ſequuntur, aut ipſe faciat, aut ipſe contineat, ipſum denique Jovem veteres vocaverunt, & apud theologos Juppiter eſt mundi anima. hinc illud eſt:

Ab Jove principium Muſæ, Jovis omnia plena.

quod de Arato poetæ alii mutuati sunt, qui de sideribus locuturus, a cœlo, in quo sunt sidera, exordium sumendum esse decernens, ab Jove incipiendum esse memoravit. hinc Juno & soror ejus, & conjux vocatur. est autem Juno aer: & dicitur soror, quia iisdem seminibus, quibus cœlum, etiam aer est procreatus: conjux, quia aer subjectus est cœlo. his illud adjiciendum est, quod præter duo lumina & stellas quinque, quæ appellantur vagæ, reliquas omnes, alii infixas cœlo, nec nisi cum cœlo moveri; alii, quorum assertio vero propior est, has quoque dixerunt suo motu, præter quod cum cœli conversione feruntur, accedere: sed propter immensitatem extimi globi excedentia credibilem numerum secula in una eas cursus sui ambitione consumere; & ideo nullum earum motum ab homine sentiri: cum non sufficiat humanæ vitæ spatium, ad breve saltem punctum tam tardæ accessionis deprehendendum. hinc Tullius, nullius sectæ inscius veteribus approbatæ, simul attigit utramque sententiam, dicendo, *in quo sunt infixi illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni*. nam & infixos dixit, & cursus habere non tacuit.

CAPUT XVIII.

Stellas errantes contrario, quam cœlum, motu versari.

Nunc utrum illi septem globi, qui subjecti sunt, contrario, ut ait, quam cœlum vertitur, motu ferantur, argumentis ad verum ducentibus requira-

mus. Solem, ac lunam, & ſtellas quinque, quibus ab errore nomen eſt, præter quod ſecum trahit ab ortu in occaſum cœli diurna converſio, ipſa ſuo motu in orientem ab occidente procedere, non ſolum literarum profanis, ſed multis quoque doctrina initiatis, abhorrere a fide ac monſtro ſimile judicatum eſt: ſed apud preſſius intuentes ita verum eſſe conſtabit, ut non ſolum mente concipi, ſed oculis quoque ipſis poſſit probari. tamen ut nobis de hoc ſit cum pertinaciter negante tractatus, age, quiſquis tibi hoc liquere diſſimulas, ſimul omnia, quæ vel contentio ſibi fingit detractans fidem, vel quæ ipſa veritas ſuggerit, in diviſionis membra mittamus. Has erraticas cum luminibus duobus aut infixas cœlo, ut alia ſidera, nullum ſui motum noſtris oculis indicare, ſed ferri mundanæ converſionis impetu, aut moveri ſua quoque acceſſione, dicemus. rurſus, ſi moventur, aut cœli viam ſequuntur ab ortu in occaſum, & communi, & ſuo motu meantes; aut contrario receſſu in orientem ab occidentis parte verſantur. præter hæc, ut opinor, nihil poteſt vel eſſe, vel fingi. nunc videamus, quid ex his poterit verum probari. Si infixæ eſſent, nunquam ab eadem ſtatione diſcederent, ſed in iiſdem locis ſemper, ut aliæ, viderentur. ecce enim de infixis Vergiliæ nec a ſui unquam ſe copulatione diſpergunt, nec Hyadas, quæ vicinæ ſunt, deſerunt, aut Orionis proximam regionem relinquunt. ſeptemtrionum quoque compago non ſolvitur. Anguis, qui inter eos labitur, ſemel circumfuſum non mutat amplexum. hæ vero modo in

hac, modo in illa cœli regione visuntur. & sæpe cum in unum locum duæ pluresve convenerint, & a loco tamen, in quo simul visæ sunt, & a se postea separantur. ex hoc eas non esse cœlo infixas, oculis quoque approbantibus constat. igitur moventur: nec negare hoc quisquam poterit, quod visus affirmat. quærendum est ergo, utrum ab ortu in occasum, an in contrarium motu proprio revolvantur. sed & hoc quærentibus nobis non solum manifestissima ratio, sed visus quoque ipse monstrabit. consideremus enim signorum ordinem, quibus zodiacum divisum, vel distinctum videmus, & ab uno signo quolibet ordinis ejus sumamus exordium. Cum Aries exoritur, post ipsum Taurus emergit: hunc Gemini sequuntur, hos Cancer, & per ordinem reliqua signa. si istæ ergo in occidentem ab oriente procederent: non ab Ariete in Taurum, qui retro locatus est, nec a Tauro in Geminos signum posterius volverentur; sed a Geminis in Taurum, & a Tauro in Arietem recta & mundanæ volubilitati consona accessione prodirent. cum vero a primo in signum secundum, a secundo ad tertium, & inde ad reliqua, quæ posteriora sunt, revolvantur; signa autem infixa cœlo ferantur: sine dubio constat, has stellas non cum cœlo, sed contra cœlum moveri. hoc ut plene liqueat, adstruamus de lunæ cursu, qui & claritate sui, & velocitate notabilior est. Luna, postquam a sole discedens novata est, secundo fere die circa occasum videtur, & quasi vicina soli, quem nuper reliquit. postquam ille demersus est, ipsa cœli mar-

ginem tenet antecedenti superoccidens. tertio die tardius occidit, quam secundo; & ita quotidie longius ab occasu recedit, ut septimo die circa solis occasum in medio cœlo ipsa videatur: post alios vero septem, cum ille mergit, hæc oritur: adeo media parte mensis dimidium cœlum, id est, unum hemisphærium, ab occasu in orientem recedendo metitur. rursus post septem alios circa solis occasum latentis hemisphærii verticem tenet. & hujus rei indicium est, quod medio noctis exoritur: postremo totidem diebus exemtis, solem denuo comprehendit, & vicinus videtur ortus amborum, quamdiu soli succedens rursus movetur, & rursus recedens paulatim semper in orientem regrediendo relinquat occasum. Sol quoque ipse non aliter, quam ab occasu in orientem, movetur; &, licet tardius recessum suum, quam luna, conficiat, (quippe qui tanto tempore signum unum emetiatur, quanto totum zodiacum luna discurrit) manifesta tamen & subjecta oculis motus sui præstat indicia. hunc enim in Ariete esse ponamus: quod quia æquinoctiale signum est, pares horas somni & diei facit. in hoc signo cum occidit, Libram, id est, Scorpii chelas mox oriri videmus, & apparet Taurus vicinus occasui. nam & Vergilias & Hyadas partes Tauri clariores, non multo post sole mergente videmus. sequenti mense sol in signum posterius, id est, in Taurum recedit: & ita fit, ut neque Vergiliæ, neque alia pars Tauri illo mense videatur. signum enim, quod cum sole oritur, & cum sole occidit, semper occulitur: adeo ut &

vicina aſtra ſolis propinquitate celentur. nam & Canis tunc, quia vicinus Tauro eſt, non videtur, tectus lucis propinquitate. & hoc eſt, quod Vergilius ait:

Candidus auratis aperit cum cornibus annum
Taurus, & adverſo cedens Canis occidit aſtro.

non enim vult intelligi, Tauro oriente cum ſole, mox in occaſum ferri Canem, qui proximus Tauro eſt; ſed occidere eum dixit, Tauro geſtante ſolem, quia tunc incipit non videri, ſole vicino. tunc tamen occidente ſole Libra adeo ſuperior invenitur, ut totus Scorpius ortus appareat: Gemini vero vicini tunc videntur occaſui. rurſus, poſt Tauri menſem Gemini non videntur, quod in eos ſolem migraſſe ſignificat. poſt Geminos recedit in Cancrum: & tunc, cum occidit, mox Libra in medio cœlo videtur. adeo conſtat, ſolem, tribus ſignis peractis, id eſt, Ariete, & Tauro, & Geminis, ad medietatem hemiſphærii receſſiſſe. denique, poſt tres menſes ſequentes, tribus ſignis, quæ ſequuntur, emenſis, Cancrum dico, Leonem & Virginem, invenitur in Libra, quæ rurſus æquat noctem diei: &, dum in ipſo ſigno occidit, mox oritur Aries, in quo ſol ante ſex menſes occidere ſolebat. ideo autem occaſum magis ejus, quam ortum, eligimus proponendum, quia ſigna poſteriora poſt occaſum videntur: &, dum ad hæc, quæ ſole mergente videri ſolent, ſolem redire monſtramus, ſine dubio eum contrario motu recedere, quam cœlum movetur, oſtendimus. Hæc autem, quæ de ſole & luna diximus, etiam quinque ſtellarum re-

cessum assignare sufficient. pari enim ratione in posteriora signa migrando, semper mundanæ volubilitati contraria recessione versantur.

CAPUT XIX.

Quem Cicero, & quem Plato soli inter errantes stellas assignaverint ordinem: cur luna lumen suum mutuetur a sole, sicque luceat, ut tamen non calefaciat. dehinc, cur sol non absolute, sed fere medius inter planetas esse dicatur. unde sideribus nomina. & cur stellarum errantium aliæ adversæ nobis sint, aliæ prosperæ.

HIS assertis, de sphærarum ordine pauca dicenda sunt. in quo dissentire a Platone Cicero videri potest: cum hic solis sphæram quartam de septem, id est, in medio locatam dicat; Plato a luna sursum secundam, hoc est, inter septem a summo locum sextum tenere commemoret. Ciceroni Archimedes & Chaldæorum ratio consentit. Plato Ægyptios, omnium philosophiæ disciplinarum parentes, secutus est, qui ita solem inter lunam & Mercurium locatum volunt, ut ratione tamen deprehenderint, & edixerint, cur a nonnullis sol supra Mercurium supraque Venerem esse credatur. nam nec illi, qui ita æstimant, a specie veri procul aberrant. opinionem vero istius permutationis hujusmodi ratio persuasit. A Saturni sphæra, quæ est prima de septem, usque ad sphæram Jovis a summo secundam, interjecti spatii tanta distantia est, ut

Zodiaci ambitum ſuperior triginta annis, duodecim vero annis ſubjecta conficiat. rurſus tantum a Jove ſphæra Martis recedit, ut eundem curſum biennio peragat. Venus autem tanto eſt regione Martis inferior, ut ei annus ſatis ſit ad Zodiacum peragrandum. jam vero ita Veneri proxima eſt ſtella Mercurii, & Mercurio ſol propinquus, ut hi tres cœlum ſuum pari temporis ſpatio, id eſt, anno, plus minuſve circumeant. igitur & Cicero hos duos curſus comites ſolis vocavit, quia in ſpatio pari, longe a ſe nunquam recedunt. luna autem tantum ab his deorſum receſſit, ut, quod illi anno, viginti octo diebus ipſa conficiat. ideo neque de trium ſuperiorum ordine, quem manifeſte clareque diſtinguit immenſa diſtantia, neque de lunæ regione, quæ ab omnibus multum receſſit, inter veteres aliqua fuit diſſenſio. horum vero trium ſibi proximorum, Veneris, Mercurii, & Solis ordinem vicinia confudit; ſed apud alios. nam Ægyptiorum ſollertiam ratio non fugit: quæ talis eſt. Circulus, per quem ſol diſcurrit, a Mercurii circulo, ut inferior ambitur. illum quoque ſuperior circulus Veneris includit: atque ita fit, ut hæ duæ ſtellæ, cum per ſuperiores circulorum ſuorum vertices currunt, intelligantur ſupra ſolem locatæ: cum vero per inferiora commeant circulorum, ſol eis ſuperior æſtimetur. Illis ergo, qui ſphæras earum ſub ſole dixerunt, hoc viſum eſt ex illo ſtellarum curſu, qui nonnunquam, ut diximus, videtur inferior: qui & vere notabilior eſt, quia tunc liberius apparet. nam cum ſuperiora tenent, magis radiis occulun-

tur. & ideo persuasio ista convaluit; & ab omnibus pæne hic ordo in usum receptus est: perspicacior tamen observatio meliorem ordinem deprehendit, quem præter indaginem visus, hæc quoque ratio commendat, quod lunam, quæ luce propria caret, & de sole mutuatur, necesse est fonti luminis sui esse subjectam. hæc enim ratio facit lunam non habere lumen proprium, ceteras omnes stellas lucere suo, quod illæ supra solem locatæ in ipso purissimo æthere sunt, in quo omne, quidquid est, lux naturalis & sua est: quæ tota cum igne suo ita sphæræ solis incumbit, ut cœli zonæ, quæ procul a sole sunt, perpetuo frigore oppressæ sint, sicut infra ostendetur. luna vero, quia sola ipsa sub sole est, & caducorum jam regioni luce sua carenti proxima, lucem nisi desuper posito sole, cui resplendet, habere non potuit. denique quia totius mundi ima pars terra est; ætheris autem ima pars luna est: lunam quoque terram, sed æthercam, vocaverunt. immobilis tamen, ut terra, esse non potuit, quia in sphæra, quæ volvitur, nihil manet immobile præter centrum. mundanæ autem sphæræ terra centrum est: ideo sola immobilis perseverat. Rursus terra accepto solis lumine clarescit tantummodo, non relucet; luna speculi instar, lumen, quo illustratur, emittit: quia illa aeris & aquæ, quæ per se concreta & densa sunt, faex habetur, & ideo extrema vastitate densata est, nec ultra superficiem quavis luce penetratur: hæc licet & ipsa finis est, sed liquidissimæ lucis & ignis ætherei, ideo quamvis densius corpus sit, quam cetera cœ-

lestia, ut multo tamen terreno purius, sit acceptæ luci penetrabilis adeo, ut eam de se rursus emittat, nullum tamen ad nos perferentem sensum caloris, quia lucis radius, cum ad nos de origine sua, id est, de sole pervenit, naturam secum ignis, de quo nascitur, devehit; cum vero in lunæ corpus infunditur & inde resplendet, solam refundit claritudinem, non calorem. nam & speculum, cum splendorem de se vi oppositi eminus ignis emittit, solam ignis similitudinem carentem sensu caloris ostendit. Quem soli ordinem Plato dederit, vel ejus auctores, quosve Cicero secutus quartum locum globo ejus assignaverit, vel quæ ratio persuasionem hujus diversitatis induxerit, & cur dixerit Tullius, *infimoque orbi luna radiis solis accensa convertitur*, satis dictum est. sed his hoc adjiciendum est, cur Cicero, cum quartum de septem solem velit, quartus autem inter septem non fere medius, sed omnimodo medius & sit, & habeatur, non abrupte medium solem, sed fere medium dixerit h' verbis, *deinde subter mediam fere regionem sol obtinet.* sed non vacat adjectio, qua hæc pronuntiatio temperatur. nam sol quartum locum obtinens, mediam regionem tenebit numero, spatio non tenebit. si inter ternos enim summos & imos locatur, sine dubio medius est numero: sed totius spatii, quod septem sphæræ occupant, dimensione perspecta, regio solis non invenitur in medio spatio locata; quia magis a summo ipse, quam ab ipso recessit ima postremitas: quod sine ulla disceptationis ambage, compendiosa probabit assertio. Sa-

turni ſtella, quæ ſumma eſt, Zodiacum triginta annis peragrat; ſol medius anno uno; luna ultima uno menſe non integro. tantum ergo intereſt inter ſolem & Saturnum, quantum inter unum & triginta; tantum inter lunam ſolemque, quantum inter duodecim & unum. Ex his apparet, totius a ſummo in imum ſpatii certam ex media parte diviſionem ſolis regione non fieri. ſed quia hic de numero loquebatur, in quo vere, qui quartus, & medius eſt; ideo pronuntiavit quidem medium, ſed, propter latentem ſpatiorum diviſionem, verbum, quo hanc definitionem temperaret, adjecit *fere.* Notandum, quod eſſe ſtellam Saturni, & alteram Jovis, Martis aliam, non naturæ conſtitutio, ſed humana perſuaſio eſt, quæ *ſtellis numeros & nomina fecit.* non enim ait illam, quæ Saturnia eſt, ſed *quam in terris Saturniam nominant;* &, *ille fulgor, qui dicitur Jovis*, & *quem Martium dicitis.* adeo expreſſit in ſingulis, nomina hæc non eſſe inventa naturæ, ſed hominum commenta, ſignificationi diſtinctionis accommodata. Quod vero fulgorem Jovis humano generi proſperum & ſalutarem, contra, Martis rutilum & terribilem terris vocavit; alterum tractum eſt ex ſtellarum colore, (nam fulget Jovis, rutilat Martis) alterum ex tractatu eorum, qui de his ſtellis ad hominum vitam manare volunt adverſa, vel proſpera. nam plerumque de Martis ſtella terribilia, de Jovis ſalutaria evenire definiunt. cauſam ſi quis forte altius quærat, unde divinis malevolentia, ut ſtella malefica eſſe dicatur, (ſicut de Martis & Saturni ſtellis exiſtimatur)

aut cur notabilior benignitas Jovis & Veneris inter genethliacos habeatur, cum ſit divinorum una natura; in medium proferam rationem, apud unum omnino, quod ſciam, lectam. nam Ptolemæus in libris tribus, quos de Harmonia compoſuit, patefecit cauſam, quam breviter explicabo. Certi, inquit, ſunt numeri, per quos inter omnia, quæ ſibi convenienter junguntur & aptantur, fit jugabilis competentia; nec quidquam poteſt alteri, niſi per hos numeros, convenire. ſunt autem hi epitritus, hemiolius, epogdous, duplaris, triplaris, quadruplaris. quæ hoc loco interim quaſi nomina numerorum accipias volo. in ſequentibus vero, cum de harmonia cœli loquemur, quid ſint hi numeri, quidve poſſint, opportunius aperiemus. modo hoc noſſe ſufficiat, quia ſine his numeris nulla colligatio, nulla poteſt eſſe concordia. vitam vero noſtram præcipue ſol & luna moderantur. nam cum ſint caducorum corporum hæc duo propria, ſentire vel creſcere: αἰσθητικὸν, id eſt, ſentiendi natura, de ſole; φυτικὸν autem, id eſt, creſcendi natura, de lunari ad nos globoſitate perveniunt. ſic utriuſque luminis beneficio hæc nobis conſtat vita, qua fruimur. Converſatio tamen noſtra, & proventus actuum, tam ad ipſa duo lumina, quam ad quinque vagas ſtellas refertur. ſed harum ſtellarum alias interventus numerorum, quorum ſupra fecimus mentionem, cum luminibus bene jungit ac ſociat; alias nullus applicat numeri nexus ad lumina. ergo Venerea & Jovialis ſtella per hos numeros lumini utrique ſociantur: ſed Jovialis ſoli

per omnes, lunæ vero per plures, & Venerea lunæ per omnes, soli per plures numeros aggregatur. Hinc, licet utraque benefica credatur, Jovis tamen stella cum sole accommodatior est, & Venerea cum luna: atque ideo vitæ nostræ magis commodant, quasi luminibus vitæ nostræ auctoribus numerorum ratione concordes. Saturni autem Martisque stellæ ita non habent cum luminibus competentiam, ut tamen aliqua vel extrema numerorum linea Saturnus ad solem, Mars aspiciat ad lunam. ideo minus commodi vitæ humanæ existimantur, quasi cum vitæ auctoribus apta numerorum ratione non juncti. cur tamen & ipsi nonnunquam opes vel claritatem hominibus præstare credantur, ad alterum debet pertinere tractatum; quia hic sufficit aperuisse rationem, cur alia terribilis, alia salutaris existimetur. Et Plotinus quidem in libro, qui inscribitur, *Si faciunt astra*, pronuntiat, nihil vi, vel potestate eorum hominibus evenire; sed ea, quæ decreti necessitas in singulos sancit, ita per horum septem transitum statione recessuve monstrari, ut aves seu prætervolando, seu stando, futura pennis, vel voce significant nescientes. sic quoque tamen jure vocabitur hic salutaris, ille terribilis; cum per hunc prospera, per illum significentur incommoda.

CAPUT XX.

De diversis nominibus solis, deque ejusdem magnitudine.

In his autem tot nominibus, quæ de sole dicuntur, non frustra, nec ad laudis pompam, lascivit oratio; sed res veræ vocabulis exprimuntur. *Dux & princeps*, ait, *& moderator luminum reliquorum, mens mundi & temperatio.* Plato in Timæo, cum de octo sphæris loqueretur, sic ait: Ut autem per ipsos octo circuitus celeritatis & tarditatis certa mensura & sit, & noscatur; Deus in ambitu supra terram secundo lumen accendit, quod nunc solem vocamus. Vides, ut hæc definitio vult, esse omnium sphærarum lumen in sole. sed Cicero sciens, etiam ceteras stellas habere lumen suum, solamque lunam, ut sæpe jam diximus, proprio carere; obscuritatem definitionis hujus liquidius absolvens, & ostendens, in sole maximum lumen esse, non solum ait, *dux & princeps & moderator luminum reliquorum*, (adeo & ceteras stellas scit esse lumina,) sed hunc ducem & principem, quem Heraclitus fontem cœlestis lucis appellat. dux ergo est, quia omnes luminis majestate præcedit: princeps, quia ita eminet, ut propterea, quod talis solus appareat, sol vocetur. moderator reliquorum dicitur, quia ipse cursus eorum recursusque certa definitione spatii moderatur. nam certa spatii definitio est, ad quam cum unaquæque erratica stel-

la recedens a ſole pervenerit, tanquam ultra prohibeatur accedere, agi retro videtur; & rurſus cum certam partem recedendo contigerit, ad directi curſus conſueta revocatur. ita ſolis vis & poteſtas, motus reliquorum luminum conſtituta dimenſione moderatur. mens mundi ita appellatur, ut phyſici eum cor cœli vocaverunt. inde nimirum, quod omnia, quæ ſtatuta ratione per cœlum fieri videmus, diem noctemque, & migrantes inter utrumque prolixitatis brevitatiſque vices, & certis temporibus æquam utriuſque menſuram, dein veris clementem teporem, torridum Cancri ac Leonis æſtum, mollitiem auctumnalis auræ, vim frigoris inter utramque temperiem, omnia hæc ſolis curſus & ratio diſpenſat. jure ergo cor cœli dicitur, per quem fiunt omnia, quæ divina ratione fieri videmus. Et eſt hæc cauſa, propter quam jure cor cœli vocetur, quod natura ignis ſemper in motu perpetuoque agitatu eſt. Solem autem ignis ætherei fontem dictum eſſe retulimus. hoc eſt ergo ſol in æthere, quod in animali cor: cujus iſta natura eſt, ne unquam ceſſet a motu; aut ſi brevis ſit ejus quocunque caſu ab agitatione ceſſatio, mox animal interimat. hæc de eo, quod ſolem mundi mentem vocavit. Cur vero & temperatio mundi dictus ſit, ratio in aperto eſt. ita enim non ſolum terram, ſed ipſum quoque cœlum, quod vere mundus vocatur, temperari a ſole, certiſſimum eſt, ut extremitates ejus, quæ a via ſolis longiſſime receſſerunt, omni careant beneficio caloris, & una frigoris perpetuitate torpeſcant. quod

ſequentibus apertius explicabitur. Reſtat, ut & de magnitudine ejus quam veriſſima prædicatione, pauca & non prætereunda dicamus. Phyſici hoc maxime conſequi in omni circa magnitudinem ſolis inquiſitione voluerunt, quanto major eſſe poſſit, quam terræ. & Eratoſthenes in libris dimenſionum ſic ait: Menſura terræ ſepties & vicies multiplicata, menſuram ſolis efficiet. Poſſidonius dicit, multo multoque ſæpius multiplicatam ſolis ſpatium efficere: & uterque lunaris defectus argumentum pro ſe advocat. ita cum ſolem volunt terra majorem probare, teſtimonio lunæ deficientis utuntur: cum defectum lunæ conantur aſſerere, probationem de ſolis magnitudine mutuantur: & ſic evenit, ut, dum utrumque de altero adſtruitur, neutrum probabiliter adſtruatur, ſemper in medio viciſſim nutante mutuo teſtimonio. quid enim per rem adhuc probandam probetur? Sed Ægyptii, nihil ad conjecturam loquentes ſequeſtrato ac libero argumento, nec in patrocinium ſibi lunæ defectum vocantes, quanta menſura ſol terra major ſit, probare voluerunt, ut tum demum per magnitudinem ejus oſtenderent, cur luna deficiat. hoc autem nequaquam dubitabatur non poſſe aliter deprehendi, niſi menſura & terræ & ſolis inventa, ut fieret ex collatione diſcretio. & terrena quidem dimenſio oculis rationem juvantibus de facili conſtabat. ſolis vero menſuram aliter, niſi per menſuram cœli, per quod diſcurrit, inveniri non poſſe viderunt. ergo primum metiendum ſibi cœlum illud, id eſt, iter ſolis, conſtituerunt, ut

per id possent modum solis agnoscere. Sed quæso, si quis unquam tam otiosus, tamque ab omni erit serio feriatus, ut hæc quoque in manus sumat; ne talem veterum promissionem, quasi insaniæ proximam, aut horrescat, aut rideat. etenim ad rem, quæ natura incomprehensibilis videbatur, viam sibi fecit ingenium: & per terram, qui cœli modus sit, reperit. ut autem liquere possit ratio commenti, prius regulariter pauca dicenda sunt, ut sit rerum sequentium aditus instructior. In omni orbe vel sphæra medietas centrum vocatur: nihilque aliud est centrum, nisi punctum, quo sphæræ aut orbis medium certissima observatione distinguitur. item ducta linea de quocunque loco circuli, qui designat ambitum, in quacunque ejusdem circuli summitate orbis partem aliquam dividat necesse est. sed non omni modo medietas est orbis, quam separat ista divisio. illa enim tantum linea in partes æquales orbem medium dividit, quæ a summo in summum ita ducitur, ut necesse sit, eam transire per centrum. & hæc linea, quæ orbem sic æqualiter dividit, diametros nuncupatur. item omnis diametros cujuscunque orbis triplicata cum adjectione septimæ partis suæ, mensuram facit circuli, quo orbis includitur: id est, si uncias septem teneat diametri longitudo, & velis ex ea nosse, quot uncias orbis ipsius circulus teneat, triplicabis septem, & faciunt viginti unum. his adjicies septimam partem, hoc est, unum; & pronuntiabis in viginti & duabus unciis hujus circuli esse mensuram, cujus diametros septem unciis extenditur,

Hæc omnia geometricis evidentiſſimiſque rationibus probare poſſemus, niſi & neminem de ipſis dubitare arbitraremur, & caveremus juſto prolixius volumen extendere. Sciendum & hoc eſt, quod umbra terræ, quam ſol poſt occaſum in inferiore hemiſphærio currens ſurſum cogit emitti, ex qua ſuper terram fit obſcuritas, quæ nox vocatur, ſexagies in altum multiplicatur ab ea menſura, quam terræ diametros habet. & hac longitudine ad ipſum circulum, per quem ſol currit, erecta, concluſione luminis tenebras in terram refundit. Prodendum eſt igitur, quanta diametros terræ ſit, ut conſtet, quid poſſit ſexagies multiplicata colligere: unde, his prælibatis, ad tractatum menſurarum, quas promiſit, oratio revertatur. Evidentiſſimis & indubitabilibus dimenſionibus conſtitit, univerſæ terræ ambitum, quæ quibuſcunque vel incolitur, vel inhabitabilis jacet, habere ſtadiorum millia ducenta quinquaginta duo. cum ergo tantum ambitus teneat, ſine dubio octoginta millia ſtadiorum, vel non multo amplius diametros habet, ſecundum triplicationem cum ſeptimæ partis adjectione, quam ſuperius de diametro & circulo regulariter diximus. & quia ad efficiendam terrenæ umbræ longitudinem non ambitus terræ, ſed diametri menſura multiplicanda eſt, (ipſa eſt enim, quam ſurſum conſtat excreſcere) ſexagies multiplicanda tibi erunt octoginta millia, quæ terræ diametros habet; quæ faciunt quadragies octies centena millia ſtadiorum eſſe a terra uſque ad ſolis curſum, quo umbram terræ diximus pertinere.

terra autem in medio cœlestis circuli, per quem sol currit, ut centrum locata est. Ergo mensura terrenæ umbræ medietatem diametri cœlestis efficiet: & si ab altera quoque parte terræ par usque ad dimidium circuli mensura tendatur, integra circuli, per quem sol currit, diametros invenitur. duplicatis igitur illis quadragies octies centenis millibus, erit integra diametros cœlestis circuli nonagies sexies centenis millibus stadiorum: & inventa diametros facile mensuram nobis ipsius quoque ambitus prodit. hanc enim summam, quam diametros fecit, debes ter multiplicare, adjecta parte septima, ut sæpe jam dictum est: & ita invenies totius circuli, per quem sol currit, ambitum stadiorum habere trecenties centena millia, & insuper centum septuaginta millia. His dictis, quibus mensura, quam terræ vel ambitus, vel diametros habet, sed & circuli modus, per quem sol currit, vel diametri ejus, ostenditur: nunc quam solis esse mensuram, vel quemadmodum illi prudentissimi deprehenderint, indicemus. nam sicut ex terrena umbra potuit circuli, per quem sol meat, deprehendi magnitudo; ita per ipsum circulum mensura solis inventa est, in hunc modum procedente inquisitionis ingenio. Æquinoctiali die ante solis ortum æquabiliter locatum est saxeum vas in hemisphærii speciem cavata ambitione curvatum, infra per lineas designato duodecim diei horarum numero, quas stili prominentis umbra cum transitu solis prætereundo distinguit. hoc est autem, ut scimus, hujusmodi vasis officium, ut tanto tempore a priore

ejus extremitate ad alteram uſque ſtili umbra percurrat, quanto ſol medietatem cœli ab ortu in occaſum, unius ſcilicet hemiſphærii converſione, metitur. nam totius cœli integra converſio diem noctemque concludit. & ideo conſtat, quantum ſol in circulo ſuo, tantum in hoc vaſe umbram meare. huic igitur æquabiliter collocato circa tempus ſolis ortui propinquantis inhæſit diligens obſervantis obtutus: & cum ad primum ſolis radium, quem de ſe emiſit prima ſummitas orbis, emergens umbra, de ſtili decidens ſummitate, primam curvi labri eminentiam contigit; locus ipſe, qui umbræ primitias excepit, notæ impreſſione ſignatus eſt; obſervatumque, quamdiu ſuper terram ita ſolis orbis integer appareret, ut ima ejus ſummitas adhuc horizonti videretur inſidere, & mox locus, ad quem umbra tunc in vaſe migraverat, annotatus eſt: habitaque dimenſione inter ambas umbrarum notas, quæ integrum ſolis orbem, id eſt, diametrum, natæ de duabus ejus ſummitatibus metiuntur, pars nona reperta eſt ejus ſpatii, quod a ſummo vaſis labro uſque ad horæ primæ lineam continetur. & ex hoc conſtitit, quod in curſu ſolis unam temporis æquinoctialis horam faciat repetitus novies orbis ejus acceſſus. & quia converſio cœleſtis hemiſphærii, peractis horis duodecim, diem condit; novies autem duodecim efficiunt centum octo: ſine dubio ſolis diametros centeſima & octava pars hemiſphærii æquinoctialis eſt. ergo æquinoctialis totius circuli ducenteſima ſexta decima pars eſt. ipſum autem cir-

culum habere ſtadiorum trecenties centena millia, & inſuper centum & ſeptuaginta millia, antelatis probatum eſt. Ergo ſi ejus ſummæ ducenteſimam ſextamdecimam partem perfecte conſideraveris, menſuram diametri ſolis invenies. eſt autem pars illa fere in centum quadraginta millibus. diametros igitur ſolis centum quadraginta millium fere ſtadiorum eſſe dicenda eſt: unde pæne duplex quam terræ diametros invenitur. conſtat autem geometricæ rationis examine, cum de duobus orbibus altera diametros duplo alteram vincit, illum orbem, cujus diametros dupla eſt, orbe altero octies eſſe majorem. ergo ex his dicendum eſt, ſolem octies terra eſſe majorem. Hæc de ſolis magnitudine breviter de multis excerpta libavimus.

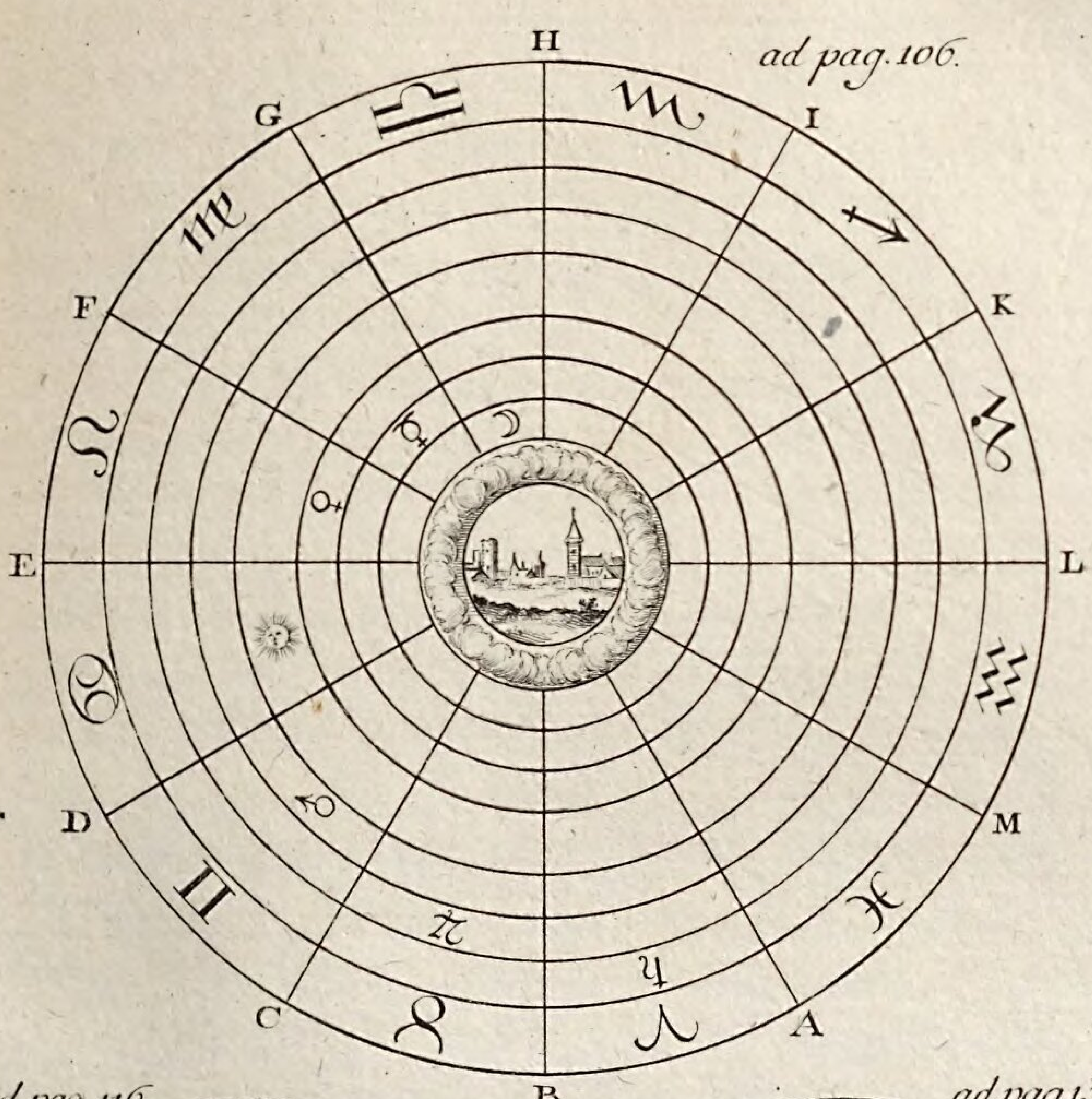
CAPUT XXI.

Qua ratione inferiorum ſphærarum ſtellæ in Zodiaci ſignis meare dicantur, cum in iis non ſint: curque ex illis aliæ breviori, aliæ longiori tempore Zodiaci ſigna percurrant: & quomodo circulus Zodiacus in duodecim partes diviſus ſit.

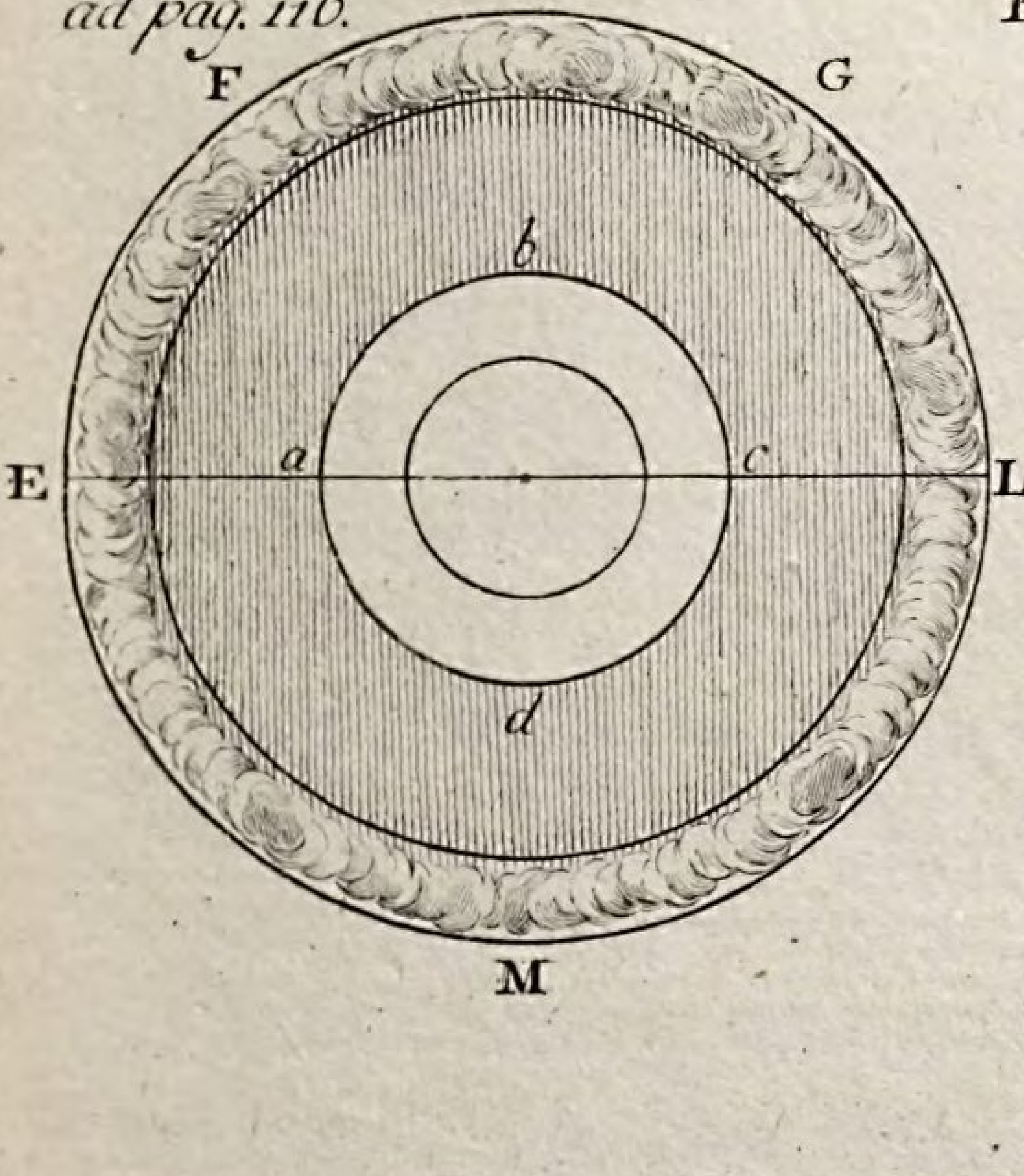
SED quoniam ſeptem ſphæras cœlo diximus eſſe ſubjectas, exteriore quaque quas interius continet ambiente, longeque & a cœlo omnes & a ſe ſingulæ receſſerunt: nunc quærendum eſt, cum Zodiacus unus ſit, & is conſtet cœlo ſideribus infixis, quemadmodum inferiorum ſphærarum ſtellæ in ſignis Zodiaci meare dicantur. nec longum eſt

invenire rationem, quæ in ipſo veſtibulo excubat quæſtionis. verum eſt enim, neque ſolem lunamve, neque de vagis ullam ita in ſignis Zodiaci ferri, ut eorum ſideribus miſceantur; ſed in illo ſigno eſſe unaquæque perhibetur, quod habuerit ſupra verticem in ea, quæ illi ſigno ſubjecta eſt, circuli ſui regione diſcurrens. quia ſingularum ſphærarum circulos in duodecim partes, æque ut Zodiacum, ratio diviſit, &, quæ in eam partem circuli ſui venerit, quæ ſub parte Zodiaci eſt Arieti deputata, in ipſum Arietem veniſſe conceditur: ſimiliſque obſervatio in ſingulas partes migrantibus ſtellis tenetur. Et quia facilior ad intellectum per oculos via eſt, id quod ſermo deſcripſit, viſus aſſignet. eſto enim Zodiacus circulus, cui adſcriptum eſt A. intra hunc ſeptem alii orbes locentur: & Zodiacus ab A per ordinem affixis notis, quibus adſcribentur literæ ſequentes, in partes duodecim dividatur: ſitque ſpatium, quod inter A & B clauditur, Arieti deputatum; quod intra B & C, Tauro; quod inter C & D, Geminis; Cancro, quod ſequitur, & reliquis per ordinem cetera. his conſtitutis, jam de ſingulis Zodiaci notis & literis ſingulæ deorſum lineæ per omnes circulos ad ultimum uſque ducantur: procul dubio per orbes ſingulos duodenas partes dividet tranſitus linearum. in quocunque igitur circulo ſeu ſol in illo, ſeu luna, vel de vagis quæcunque diſcurrat, cum ad ſpatium venerit, quod inter lineas clauditur ab A & B, notis & literis defluentes, in Ariete eſſe dicetur; quia illic conſtituta ſpatium Arietis in Zo-

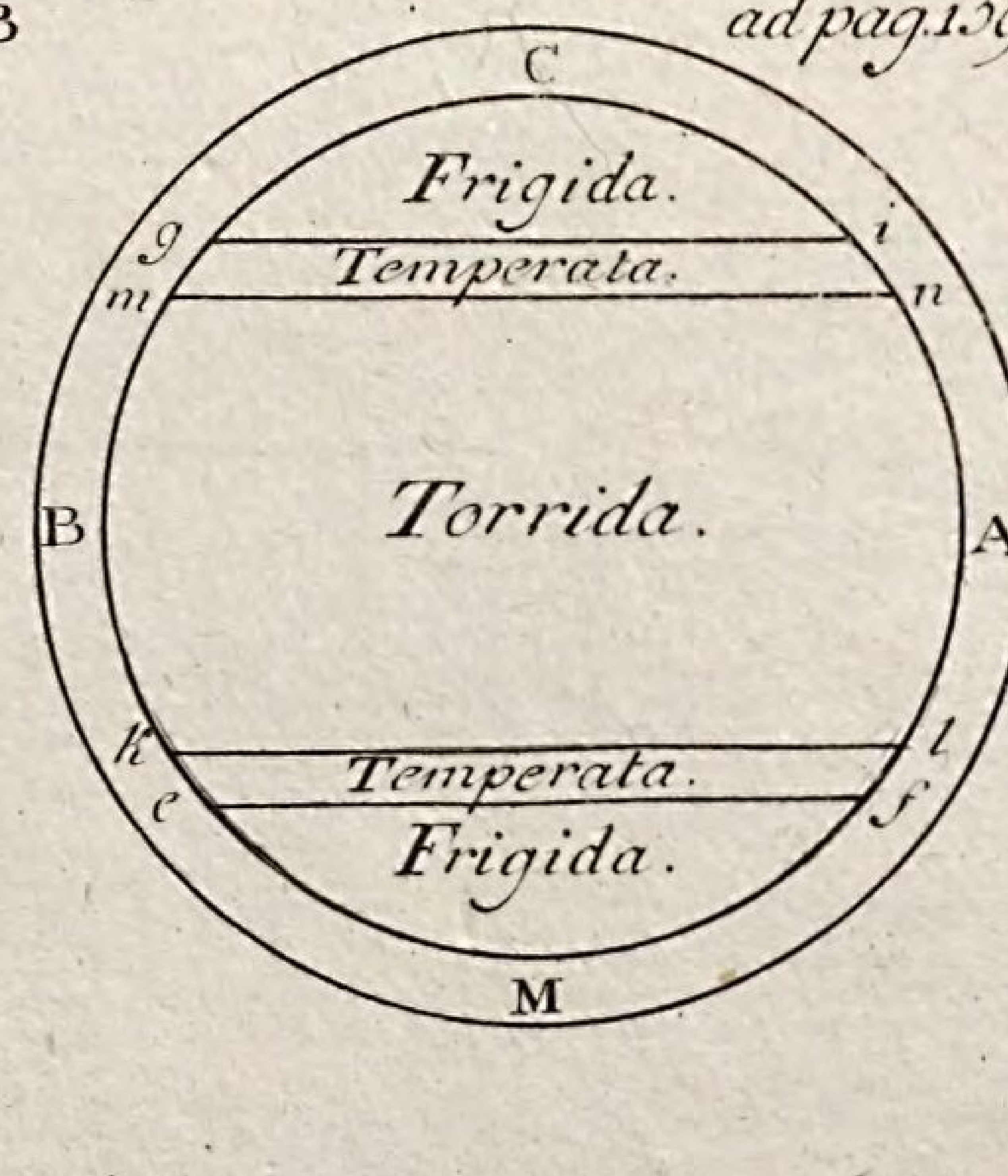
ad pag. 106.

ad pag. 116.

ad pag. 139.

diaco deſignatum ſuper verticem, ſicut deſcripſimus, habebit. ſimiliter in quamcunque migraverit partem, in ſigno, ſub quo fuerit, eſſe dicetur.

Atque hæc ipſa deſcriptio eodem compendio nos docebit, cur eundem Zodiacum, eademque ſigna, aliæ tempore longiore, aliæ breviore percurrant. Quoties enim plures orbes intra ſe locantur, ſicut maximus eſt ille, qui primus eſt, & minimus, qui locum ultimum tenet, ita de mediis, qui ſummo propior eſt, inferioribus major, qui vicinior eſt ultimo, brevior ſuperioribus habetur. & inter has igitur ſeptem ſphæras gradum celeritatis ſuæ ſingulis ordo poſitionis adſcripſit. ideo ſtellæ, quæ per ſpatia grandiora diſcurrunt, ambitum ſuum tempore prolixiore conficiunt; quæ per anguſta, breviore. conſtat enim, nullam inter eas celerius ceteris tardiuſve procedere. ſed cum ſit omnibus idem modus meandi, tantam eis diverſitatem temporis ſola ſpatiorum diverſitas facit. nam, ut de mediis nunc prætermittamus, ne eadem ſæpe repetantur, quod eadem ſigna Saturnus annis triginta, luna diebus viginti octo ambit & permeat, ſola cauſa in quantitate eſt circulorum: quorum alter maximus, alter minimus. ergo & ceterarum ſingulæ pro ſpatii ſui modo tempus meandi aut extendunt, aut contrahunt. Hoc loco diligens rerum diſcuſſor inveniet, quod requirat. inſpectis enim Zodiaci notis, quas monſtrat in præſidium fidei advocata deſcriptio: Quis vero, inquiet, circi cœleſtis duodecim partes aut invenit, aut fecit, maxime cum nulla oculis ſubjiciantur

exordia ſingularum? Huic igitur tam neceſſariæ interrogationi hiſtoria ipſa reſpondeat, factum referens, quo a veteribus & tentata eſt tam difficilis, & effecta diviſio. Ægyptiorum enim retro majores, quos conſtat primos omnium cœlum ſcrutari & metiri auſos, poſtquam perpetuæ apud ſe ſerenitatis obſequio cœlum ſemper ſuſpectu libero intuentes deprehenderunt, univerſis vel ſtellis, vel ſideribus infixis cœlo, cum ſole ſolas & luna quinque ſtellas vagari; nec has tamen per omnes cœli partes paſſim ac ſine certa erroris ſui lege diſcurrere; nunquam denique ad ſeptemtrionalem verticem deviare; nunquam ad auſtralis poli ima demergi; ſed intra unius obliqui circi limitem omnes habere diſcurſus; nec omnes tamen ire pariter & redire, ſed alias aliis ad eundem locum pervenire temporibus; rurſus ex his alias accedere; retro agi alias, viderique ſtare nonnunquam: poſtquam, inquam, hæc inter eas agi viderunt, certas ſibi partes decreverunt in ipſo circo conſtituere, & diviſionibus annotare, ut certa eſſent locorum nomina, in quibus eas morari, vel de quibus exiſſe, ad quæve rurſus eſſe venturas, & ſibi invicem annuntiarent, & ad poſteros noſcenda tranſmitterent. Duobus igitur vaſis æneis præparatis, quorum alteri fundus erat in modum clepſydræ foratus, illud, quod erat integrum, vacuum ſubjecerunt, pleno aquæ altero ſuperpoſito, ſed meatu ante munito, & quamlibet de infixis unam clariſſimam ſtellam lucideque notabilem orientem obſervaverunt. quæ ubi primum cœpit emergere,

mox munitione ſubducta permiſerunt ſubjecto vaſi aquam ſuperioris influere: fluxitque in noctis ipſius & ſequentis diei finem, atque in id noctis ſecundæ, quamdiu eadem ſtella ad ortum rurſus reverteret: quæ ubi apparere vix cœpit, mox aqua, quæ influebat, amota eſt. cum igitur obſervatæ ſtellæ itus ac reditus integram ſignificaret cœli converſionem, menſuram ſibi cœli in aquæ de illo fluxu ſuſceptæ quantitate poſuerunt. hac ergo in partes æquas duodecim ſub fida dimenſione diviſa, alia duo hujus capacitatis procurata ſunt vaſa, ut ſingula tantum ſingulas de illis duodecim partibus ferrent: totaque rurſus aqua in vas ſuum priſtinum, foramine prius clauſo, refuſa eſt: & de duobus illis vaſis capacitatis minoris alterum ſubjecerunt pleno, alterum juxta expeditum paratumque poſuerunt. his præparatis, nocte alia in illa jam cœli parte, per quam ſolem lunamque & quinque vagas meare diuturna obſervatione didicerant, quamque poſtea Zodiacum vocaverunt, aſcenſurum obſervaverunt ſidus, cui poſtea nomen Arietis indiderunt. huius incipiente ortu, ſtatim ſubjecto vaſi ſuperpoſitæ aquæ fluxum dederunt. quod ubi completum eſt, mox eo ſublato effuſoque, alterum ſimile ſubjecerunt, certis ſignis obſervatis, ac memoriter annotatis, item ejus loci ſtella, quæ oriebatur, cum primum vas eſſet impletum, intelligentes, quod eo tempore, quo totius aquæ duodecima pars fluxit, pars cœli duodecima conſcendit. Ab illo ergo loco, quo oriri incipiente aqua in primum vas cœpit influere, uſque ad locum, qui

oriebatur, cum idem primum vas impleretur, duodecimam partem cœli, id eſt, unum ſignum, eſſe dixerunt. item ſecundo vaſe impleto, & mox retracto illo, ſimile quod olim effuſum paraverant, iterum ſubdiderunt, notato ſimiliter loco, qui emergebat, cum ſecundum vas eſſet impletum: & a fine primi ſigni uſque ad locum, qui ad ſecundæ aquæ finem oriebatur, ſecundum ſignum notatum eſt. atque ita viciſſim vaſa mutando, & per ſingulas influentis aquæ partes ſingulos ſibi aſcendentium cœli partium limites annotando, ubi conſummata jam omni per duodecim partes aqua, ad primi ſigni exordia perventum eſt: ſine dubio jam diviſas, certiſque ſibi obſervationibus & indiciis annotatas duodecim cœli partes tantæ compotes machinationis habuerunt. quod non nocte una, ſed duabus, effectum eſt; quia omne cœlum una nocte non volvitur, ſed per diem vertitur pars ejus media, & medietas reliqua per noctem. Nec tamen cœlum omne duarum ſibi proximarum noctium diviſit inſpectio: ſed diverſorum temporum nocturna dimenſio utrumque hemiſphærium paribus aquæ vicibus annotavit. & has ipſas duodecim partes ſigna appellari maluerunt: certaque ſingulis vocabula gratia ſignificationis adjecta ſunt: &, quia ſigna Græco nomine ζώδια nuncupantur, circum ipſum Zodiacum quaſi ſigniferum vocaverunt. Hanc autem rationem iidem illi cur Arietem, cum in ſphæra nihil primum nihilque poſtremum ſit, primum tamen dici maluerint, prodiderunt. ajunt, incipiente die illo, qui primus omnium lu-

xit, id est, quo in hunc fulgorem cœlum & elementa purgata sunt, qui ideo mundi natalis jure vocitatur, Arietem in medio cœlo fuisse: &, quia medium coelum quasi mundi vertex est, Arietem propterea primum inter omnes habitum, qui ut mundi caput in exordio lucis apparuit. subnectunt etiam causam, cur hæc ipsa duodecim signa assignata sint diversorum numinum potestati. ajunt enim, in hac ipsa genitura mundi Ariete, ut diximus, medium coelum tenente, horam fuisse mundi nascentis, Cancro gestante tunc lunam. post hunc sol cum Leone oriebatur, cum Mercurio Virgo, Libra cum Venere; Mars erat in Scorpio; Sagittarium Juppiter obtinebat; in Capricorno Saturnus meabat. sic factum est, ut singuli eorum signorum domini esse dicantur, in quibus, cum mundus nasceretur, fuisse creduntur. sed duobus quidem luminibus singula tantum signa, in quibus tunc fuerant, assignavit antiquitas, Cancrum lunæ, soli Leonem. quinque vero stellis præter illa signa, quibus tunc inhærebant, quinque reliqua sic adjecit vetustas, ut in assignandis a fine prioris ordinis ordo secundus inciperet. superius enim diximus, in Capricorno Saturnum post omnes fuisse. ergo secunda adjectio eum primum fecit, qui ultimus fuerat. ideo Aquarius, qui Capricornum sequitur, Saturno datur; Jovi, qui ante Saturnum erat, Pisces dicantur; Aries Marti, qui præcesserat Jovem; Taurus Veneri, quam Mars sequebatur; Gemini Mercurio, post quem Venus fuerat, deputati sunt. Notandum hoc loco, quod in genitura mun-

di vel ipsa rerum providentia, vel vetustatis ingenium hunc stellis ordinem dedit, quem Plato assignavit sphæris earum, ut esset luna prima, sol secundus, super hunc Mercurius, Venus quarta, hinc Mars, inde Juppiter, & Saturnus ultimus. sed sine hujus tamen rationis patrocinio, abunde Platonicum ordinem prior ratio commendat. Ex his, quæ de verbis Ciceronis proxime prælatis quærenda proposuimus, qua licuit brevitate, a summa sphæra, quæ aplanes dicitur, usque ad lunam, quæ ultima divinorum est, omnia jam, ut opinor, absolvimus. nam & cœlum volvi, & cur ita volvatur, ostendimus; septemque sphæras contrario motu ferri, ratio indubitata patefecit; & de ipso sphærarum ordine quid diversi senserint, vel quid inter eos dissensionem fecerit, quæve magis sequenda sit sententia, tractatus invenit. nec hoc tacitum est, cur inter omnes stellas sola sine fratris radiis luna non luceat. sed & quæ spatiorum ratio solem ab his quoque, qui eum inter septem quartum locarunt, non tamen abrupte medium, sed fere medium dici coegerit, publicatum est. quid significent nomina, quibus ita vocatur, ut laudari tantum putetur, innotuit. magnitudo quoque ejus, sed & cœlestis, per quem discurrit, circuli, terræque pariter, quanta sit, vel quemadmodum deprehensa, monstratum est, subjectarum sphærarum stellæ quemadmodum Zodiaco, qui supra omnes est, ferri dicantur, vel quæ ratio diversarum faciat seu celerem seu tardum recursum: sed & ipse Zodiacus in duodecim partes qua ratione divisus, cur-

que Aries primus habeatur, & quæ ſigna in quorum numinum ditione ſint, abſolutum eſt. Sed omnia hæc, quæ de ſummo ad lunam uſque perveniunt, ſacra, incorrupta, divina ſunt: quia in ipſis eſt æther ſemper idem, nec unquam recipiens inæqualem varietatis æſtum. infra lunam & aer & natura permutationis pariter incipiunt. & ſicut ætheris & aeris, ita divinorum & caducorum luna confinium eſt. Quod autem ait, *nihil infra lunam eſſe divinum, præter animos munere Deorum hominum generi datos*, non ita accipiendum eſt, animos hic eſſe, ut hic naſci putentur: ſed ſicut ſolem in terris eſſe dicere ſolemus, cujus radius advenit & recedit, ita animorum origo cœleſtis eſt, ſed lege temporalis hoſpitalitatis hic exſulat. hæc ergo regio divinum nihil habet ipſa, ſed recipit; &, quia recipit, etiam remittit. proprium autem habere diceretur, ſi ei ſemper tenere licuiſſet. Sed quid mirum, ſi animus de hac regione non conſtat, cum nec corpori fabricando ſola ſuffecerit? nam quia terra, aqua, & aer infra lunam ſunt, ex his ſolis corpus fieri non potuit, quod idoneum eſſet ad vitam: ſed opus fuit præſidio ignis ætherei, qui terrenis membris vitam & animam ſuſtinendi commodaret vigorem, qui vitalem calorem & faceret, & ferret. Hæc & de aere dixiſſe nos ſatis ſit. Reſtat, ut de terra, quæ ſphærarum nona, & mundi ultima eſt, dictu neceſſaria diſſeramus.

CAPUT XXII.

Terra qua de causa immobilis sit, & omnia in eam suo nutu ferantur pondera.

Nam *ea, quæ est media & nona tellus*, inquit, *neque movetur, & infima est, in eam feruntur omnia nutu suo pondera.* Illæ vere insolubiles causæ sunt, quæ mutuis invicem nexibus vinciuntur, &, dum altera alteram facit, ita vicissim de se nascuntur, ut nunquam a naturalis societatis amplexibus separentur. talia sunt vincula, quibus terram natura constrinxit. nam ideo in eam feruntur omnia, quia ut media non movetur: ideo autem non movetur, quia infima est: nec poterat infima non esse, in quam omnia feruntur. Horum singula, quæ inseparabiliter involuta rerum in se necessitas vinxit, tractatus expediat. *Non movetur*, ait. est enim centron. in sphæra autem solum centron diximus non moveri; quia necesse est, ut circa aliquid immobile sphæra moveatur. adjecit, *infima est.* recte hoc quoque. nam quod centron est, medium est. in sphæra vero hoc solum constat esse imum, quod medium est: & si terra ima est, sequitur, ut vere dictum sit, in eam ferri omnia. semper enim natura pondera in imum deducit. nam & in ipso mundo, ut esset terra, sic factum est. Quidquid ex omni materia, de qua facta sunt omnia, purissimum ac liquidissimum fuit, id tenuit summitatem, & æther vocatus est. pars illa, cui minor puritas, & inerat

aliquid levis ponderis, aer exſtitit, & in ſecunda delapſus eſt: poſt hæc, quod adhuc quidem liquidum, ſed jam uſque ad tactus offenſam corpulentum erat, in aquæ fluxum coagulatum eſt. jam vero, quod de omni ſilveſtri tumultu vaſtum, impenetrabile, denſatum, ex defæcatis abraſum reſedit elementis, hæſit in imo: quod demerſum eſt ſtringente perpetuo gelu, quod eliminatum in ultimam mundi partem, longinquitas ſolis coacervavit. quod ergo ita concretum eſt, terræ nomen accepit. hanc ſpiſſus aer, & terreno frigori propior, quam ſolis calori, ſtupore ſpiraminis denſioris undique verſum fulcit & continet: nec in receſſum aut acceſſum moveri eam patitur vel vis circumvallantis & ex omni parte vigore ſimili librantis auræ, vel ipſa ſphæralis extremitas; quæ, ſi paululum a medio deviaverit, fit cuicunque vertici proprior, & imum relinquit. quod ideo in ſolo medio eſt, quia ipſa ſola pars a quovis ſphæræ vertice pari ſpatio recedit. In hanc igitur, quæ & ima eſt, & quaſi media, & non movetur, quia centron eſt, omnia pondera ferri neceſſe eſt: quia & ipſa in hunc locum, quaſi pondus, relapſa eſt. argumento ſunt cum alia innumera, tum præcipue imbres, qui in terram ex omni aeris parte labuntur. nec enim in hanc ſolam, quam habitamus, ſuperficiem decidunt: ſed & in latera, quibus in terra globoſitas ſphæralis efficitur, & in partem alteram, quæ ad nos habetur inferior, idem imbrium caſus eſt. nam ſi aer terreni frigoris exhalatione denſatus in nubem cogitur, & ita abrumpit

in imbres; aer autem universam terram circumfusus ambit: procul dubio ex omni parte aeris, præter ustam calore perpetuo, liquor pluvialis emanat, qui undique in terram, quæ unica est sedes ponderum, defluit. Quod qui respuit, superest, ut æstimet extra hanc unam superficiem, quam incolimus, quidquid nivium, imbriumve, vel grandinum cadit, hoc totum in cœlum de aere defluere. cœlum enim ab omni parte terræ æquabiliter distat; & ut a nostra habitatione, ita & a lateribus, & a parte, quæ ad nos habetur inferior, pari altitudinis immensitate suspicitur. Nisi ergo omnia pondera ferrentur in terram; imbres, qui extra latera terræ defluunt, non in terram, sed in cœlum caderent. quod vilitatem joci scurrilis excedit. Esto enim terræ sphæra, cui adscripta sunt A, B, C, D. circa hanc sit aeris orbis, cui adscripta sunt E, F, G, L, M, & utrumque orbem, id est, terræ & aeris, dividat linea ducta ab E, usque ad L, erit superior ista, quam possidemus, & illa sub pedibus. Nisi ergo caderet omne pondus in terram; parvam nimis imbrium partem terra susciperet ab A, usque ad C; latera vero aeris, id est, ab F, usque ad E, & a G, usque ad L, humorem suum in aerem cœlumque dejicerent: de inferiore autem cœli hemisphærio pluvia in exteriora & ideo naturæ incognita deflueret, sicut ostendit subjecta descriptio. Sed hoc vel refellere dedignatur sermo sobrius: quod sic absurdum est, ut sine argumentorum patrocinio subruatur. restat ergo, ut indubitabili ratione monstratum sit, in terram ferri omnia

nutu ſuo pondera. Iſta autem, quæ de hoc dicta ſunt, opitulantur nobis & ad illius loci diſputationem, quæ, antipodas eſſe, commemorat. Sed hic inhibita continuatione tractatus, ad ſecundi commentarii volumen diſputationem ſequentium reſervemus.

AURELII MACROBII AMBROSII THEODOSII

V. C. ET ILLUSTRIS

COMMENTARIUS EX CICERONE

IN SOMNIUM SCIPIONIS

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Concentum quendam effici motu cœlestium corporum, & quomodo ratio ejus concentus a Pythagora sit deprehensa: tum qui numeri apti sint consonantiis musicis, quotque consonantiæ sint.

Superiore commentario, Eustathi, luce mihi carior dilectiorque fili, usque ad stelliferæ sphæræ cursum, & subjectarum septem, sermo processerat. nunc jam de musica earum modulatione disputetur. *Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit, ille, qui intervallis disjunctus imparibus, sed tamen pro rata parte ratione distinctis, impulsu & motu ipsorum or-*

bium efficitur, & acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. nec enim ſilentio tanti motus incitari poſſunt: & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute ſonent. Quam ob cauſam ſummus ille cœli ſtellifer curſus, cujus converſio eſt concitatior, acute excitato movetur ſono; graviſſimo autem hic lunaris atque infimus. nam terra nona immobilis manens, ima ſede ſemper hæret, complexa mundi medium locum. illi autem octo curſus, in quibus eadem vis eſt duorum, ſeptem efficiunt diſtinctos intervallis ſonos: qui numerus rerum omnium fere nodus eſt, quod docti homines nervis imitati atque cantibus, aperuerunt ſibi reditum in hunc locum. Expoſito ſphærarum ordine, motuque deſcripto, quo ſeptem ſubjectæ in contrarium cœlo feruntur; conſequens eſt, ut, qualem ſonum tantarum molium impulſus efficiat, hic requiratur. ex ipſo enim circumductu orbium, ſonum naſci neceſſe eſt: quia percuſſus aer, ipſo interventu ictus, vim de ſe fragoris emittit, ipſa cogente natura, ut in ſonum deſinat duorum corporum violenta colliſio. Sed is ſonus, qui ex qualicunque aeris ictu naſcitur, aut dulce quiddam in aures & muſicum defert, aut ineptum & aſperum ſonat. nam, ſi ictum obſervatio numerorum certa moderetur, compoſitum ſibique conſentiens modulamen editur. at, cum increpat tumultuaria & nullis modis gubernata colliſio, fragor turbidus & inconditus offendit auditum. in cœlo autem conſtat nihil fortuitum, nihil tumultuarium provenire; ſed univerſa illic divinis legibus & ſtata ratione proce-

dere. Ex his inexpugnabili ratiocinatione collectum est, musicos sonos de sphærarum cœlestium conversione procedere; quia & sonum ex motu fieri necesse est, & ratio, quæ divinis inest, fit sono causa modulaminis. Hoc Pythagoras primus omnium Grajæ gentis hominum mente concepit: & intellexit quidem, compositum quiddam de sphæris sonare propter necessitatem rationis, quæ a cœlestibus non recedit; sed quæ esset illa ratio, vel quibus observanda modis, non facile deprehendebat: cumque eum frustra tantæ tamque arcanæ rei diuturna inquisitio fatigaret, fors obtulit, quod cogitatio alta non reperit. cum enim casu præteriret in publico fabros, ignitum ferrum ictibus mollientes, in aures ejus malleorum soni certo sibi respondentes ordine repente ceciderunt: in quibus ita gravitati acumina consonabant, ut utrumque ad audientis sensum stata dimensione remearet, & ex variis impulsibus unum sibi consonans nasceretur. Hinc occasionem sibi oblatam ratus deprehendendi oculis & manibus, quod olim cogitatione quærebat, fabros adit, & imminens operi curiosius intuetur, annotans sonos, qui de singulorum lacertis conficiebantur. quos cum ferientium viribus adscribendos putaret, jubet, ut inter se malleolos mutent: quibus mutatis, sonorum diversitas ab hominibus recedens malleolos sequebatur. tunc omnem curam ad pondera eorum examinanda vertit: cumque sibi diversitatem ponderis, quod habebatur in singulis, annotasset; aliis ponderibus, in majus minusve excedentibus, fieri

malleos imperavit, quorum ictibus soni nequaquam prioribus similes, nec ita sibi consonantes, exaudiebantur. tunc animadvertit, concordiam vocis lege ponderum provenire; collectisque omnibus numeris, quibus consentiens sibi diversitas ponderum continebatur, ex malleis ad fides vertit examen; & intestina ovium, vel boum nervos tam variis ponderibus illigatis tetendit, qualia in malleis fuisse didicerat: talisque ex his concentus evenit, qualem prior observatio non frustra animadversa promiserat, adjecta dulcedine, quam natura fidium sonora præstabat. Hic Pythagoras tanti secreti compos, deprehendit numeros, ex quibus soni sibi consoni nascerentur: adeo ut fidibus sub hac numerorum observatione compositis, certæ certis, aliæque aliis convenientium sibi numerorum concordia tenderentur; ut una impulsa plectro, alia licet longe posita, sed numeris conveniens, simul sonaret. ex omni autem innumera varietate numerorum pauci & numerabiles inventi sunt, qui sibi ad efficiendum musicam convenirent. Sunt autem hi sex omnes, epitritus, hemiolius, duplaris, triplaris, quadruplus & epogdous. Et est epitritus, cum de duobus numeris major habet totum minorem, & insuper ejus tertiam partem; ut sunt quatuor ad tria. nam in quatuor sunt tria, & tertia pars trium, id est, unum. & is numerus vocatur epitritus: deque eo nascitur symphonia, quæ appellatur διὰ τεσσάρων. Hemiolius est, cum de duobus numeris major habet totum minorem, & insuper ejus medietatem; ut sunt tria ad duo. nam in tri-

bus ſunt duo, & media pars eorum, id eſt, unum. & ex hoc numero, qui hemiolius dicitur, naſcitur ſymphonia, quæ appellatur διὰ πέντε. Duplaris numerus eſt, cum de duobus numeris minor bis in majore numeratur; ut ſunt quatuor ad duo. & ex hoc duplari naſcitur ſymphonia, cui nomen eſt διὰ πασῶν. Triplaris autem, cum de duobus numeris minor ter in majore numeratur; ut ſunt tria ad unum. & ex hoc numero ſymphonia procedit, quæ dicitur διὰ πασῶν καὶ διὰ πέντε. Quadruplus eſt, cum de duobus numeris minor quater in majore numeratur; ut ſunt quatuor ad unum: qui numerus facit ſymphoniam, quam dicunt δὶς διὰ πασῶν. Epogdous eſt numerus, qui intra ſe habet minorem & inſuper ejus octavam partem, ut novem ad octo; quia in novem & octo ſunt, & inſuper octava pars eorum, id eſt, unum. hic numerus ſonum parit, quem tonon muſici vocaverunt. ſonum vero tono minorem veteres quidem ſemitonium vocitare voluerunt. ſed non ita accipiendum eſt, ut dimidius tonus putetur; quia nec ſemivocalem in literis pro medietate vocalis accipimus. deinde tonus per naturam ſui in duo dividi ſibi æqua non poterit. cum enim ex novenario numero conſtet, novem autem nunquam æqualiter dividantur; tonus in duas dividi medietates recuſat. ſed ſemitonium vocaverunt ſonum tono minorem: quem tam parvo diſtare a tono deprehenſum eſt, quantum hi duo numeri inter ſe diſtant, id eſt, ducenta quadraginta tria, & ducenta quinquaginta ſex. Hoc ſemitonium Pythagorici quidem veteres dieſin

nominabant: sed sequens usus sonum semitonio minorem diesin constituit nominandum. Plato semitonium limma vocitavit. Sunt igitur symphoniæ quinque, id est, διὰ τεσσάρων, διὰ πέντε, διὰ πασῶν, διὰ πασῶν καὶ διὰ πέντε, καὶ δὶς διὰ πασῶν. sed hic numerus symphoniarum ad musicam pertinet, quam vel flatus humanus intendere, vel capere potest humanus auditus. ultra autem se tendit harmoniæ cœlestis accessio, id est, usque ad quater διὰ πασῶν καὶ διὰ πέντε. nunc interim de his, quas nominavimus, disseramus. Symphonia diatessaron constat de duobus tonis & semitonio; ut minutias, quæ in additamento sunt, relinquamus, ne difficultatem creemus: & fit ex epitrito. diapente constat ex tribus tonis & hemitonio; & fit de hemiolio. diapason constat de sex tonis; & fit de duplari. verum διὰ πασῶν καὶ διὰ πέντε constat ex novem tonis & hemitonio; & fit de triplari numero. dis autem diapason continet tonos duodecim; & fit ex quadruplo.

CAPUT II.

Plato quem in modum animam mundi ex numeris fabricatam esse docuerit; & quod hinc etiam probari possit, concentum quendam esse cœlestium corporum.

HINC Plato, postquam & Pythagoricæ successione doctrinæ, & ingenii proprii divina profunditate cognovit, nullam esse posse sine his numeris jugabilem competentiam, in Timæo suo mundi ani-

mam per iſtorum numerorum contextionem ineffabili providentia Dei fabricatoris inſtituit. cujus ſenſus, ſi huic operi fuerit appoſitus, plurimum nos ad verborum Ciceronis, quæ circa diſciplinam muſicæ videntur obſcura, intellectum juvabit. Sed ne, quod in patrocinium alterius expoſitionis adhibetur, ipſum per ſe difficile credatur; pauca nobis præmittenda ſunt, quæ ſimul utriuſque intelligentiam faciant lucidiorem. Omne ſolidum corpus trina dimenſione diſtenditur. habet enim longitudinem, latitudinem, profunditatem. nec poteſt inveniri in quolibet corpore quarta dimenſio: ſed his tribus omne corpus ſolidum continetur. Geometræ tamen alia ſibi corpora proponunt, quæ appellant mathematica, cogitationi tantum ſubjicienda, non ſenſui. Dicunt enim, punctum corpus eſſe individuum, in quo neque longitudo, neque latitudo, neque altitudo deprehendatur: quippe quod in nullas partes dividi poſſit. hoc protractum efficit lineam, id eſt, corpus unius dimenſionis. longum eſt enim ſine lato, ſine alto; & duobus punctis ex utraque parte ſolam longitudinem terminantibus continetur. Hanc lineam ſi geminaveris, alterum mathematicum corpus efficies, quod duabus dimenſionibus æſtimatur, longo latoque; ſed alto caret. (& hoc eſt, quod apud illos ſuperficies vocatur) punctis autem quatuor continetur, id eſt, per ſingulas lineas binis. ſi vero hæ duæ lineæ fuerint duplicatæ, ut ſubjectis duabus duæ ſuperponantur, adjicietur profunditas; & hinc ſolidum corpus efficietur, quod ſine dubio octo angulis

continebitur: quod videmus in tessera, quæ Græco nomine cubus vocatur. His geometricis rationibus applicatur natura numerorum. & μονὰς punctum putatur; quia sicut punctum corpus non est, sed ex se facit corpora, ita monas numerus esse non dicitur, sed origo numerorum. Primus ergo numerus in duobus est; qui similis est lineæ de puncto sub gemina puncti terminatione productæ. hic numerus, *duo*, geminatus de se efficit quatuor, ad similitudinem mathematici corporis, quod sub quatuor punctis longo latoque distenditur. quaternarius quoque ipse geminatus octo efficit; qui numerus solidum corpus imitatur: sicut duas lineas diximus duabus superpositas, octo angulorum dimensione integram corporis soliditatem creare. & hoc est, quod apud geometras dicitur, bis bina bis corpus esse jam solidum. Ergo a pari numero accessio usque ad octo, soliditas est corporis. ideo inter principia huic numero plenitudinem deputavit. Nunc oportet ex impari quoque numero, quemadmodum idem efficiatur, inspicere. & quia tam paris, quam imparis numeri monas origo est, ternarius numerus prima linea esse credatur. hic triplicatus novenarium numerum facit: qui & ipse quasi de duabus lineis longum latumque corpus efficit; sicut quaternarius secundum de paribus efficit: item novenarius triplicatus tertiam dimensionem præstat; & ita a parte imparis numeri in viginti septem, quæ sunt ter terna ter, solidum corpus efficitur: sicut in numero pari bis bina bis, qui est octonarius, soliditatem creavit. Ergo ad ef-

ficiendum utrobique ſolidum corpus monas neceſſaria eſt, & ſex alii numeri, id eſt, terni, a pari & impari. a pari quidem, duo, quatuor, octo: ab impari autem, tria, novem, viginti ſeptem. Timæus igitur Platonis in fabricanda mundi anima, conſilium divinitatis enuntians, ait, illam per hos numeros fuiſſe contextam, qui & a pari & ab impari cubum, id eſt, perfectionem ſoliditatis efficiunt: non quia aliquid ſignificaret illam habere corporeum; ſed ut poſſet univerſitatem animando penetrare, & mundi ſolidum corpus implere, per numeros ſoliditatis effecta eſt. Nunc ad ipſa Platonis verba veniamus. nam cum de Deo, animam mundi fabricante, loqueretur, ait: Primam ex omni firmamento partem tulit. hinc ſumſit duplam partem prioris; tertiam vero ſecundæ hemioliam, ſed primæ triplam, & quartam duplam ſecundæ, quintam tertiæ triplam, ſextam primæ octuplam, & ſeptimam vicies ſepties a prima multiplicatam. poſt hæc ſpatia, quæ inter duplos & triplos numeros hiabant, inſertis partibus adimplebat; ut binæ medietates ſingula ſpatia colligarent. ex quibus vinculis hemiolii, & epitriti, & epogdoi naſcebantur. Hæc Platonis verba ita a nonnullis excepta ſunt, ut primam partem monada crederent; ſecundam, quam dixi duplam prioris, dualem numerum eſſe confiderent; tertiam, ternarium numerum, qui ad duo hemiolius eſt, ad unum triplus; & quartam, quatuor, qui ad ſecundum, id eſt, ad duo duplus eſt; quintam, novenarium, qui ad tertium, id eſt, ad tria triplus eſt; ſextam autem octona-

rium, qui primum octies continet. at vero pars septima in viginti & septem fuit: quæ faciunt, ut diximus, augmentum tertium imparis numeri. Alternis saltibus enim, ut animadvertere facile est, processit illa contextio: ut post monadem, quæ & par, & impar est, primus par numerus poneretur, id est, duo; deinde sequeretur primus impar, id est, tria; quarto loco secundus par, id est, quatuor; quinto loco secundus impar, id est, novem; sexto loco tertius par, id est, octo; septimo loco tertius impar, id est, viginti & septem: ut, quia impar numerus mas habetur, & par femina, ex pari & impari, id est, ex mari & femina nasceretur, quæ erat universa paritura, & ad utriusque soliditatem usque procederet, quasi solidum omne penetratura. Deinde ex his numeris fuerat componenda, qui soli continent jugabilem competentiam, quia omni mundo ipsa erat jugabilem præstatura concordiam. nam duo ad unum dupla sunt; de duplo autem diapason symphoniam nasci, jam diximus. tria vero ad duo hemiolium numerum faciunt: hinc oritur diapente. quatuor ad tria epitritus numerus est. ex hoc componitur diatessaron. item quatuor ad unum in quadrupli ratione censentur. ex quo symphonia disdiapason nascitur. Ergo mundi anima, quæ ad motum hoc, quod videmus, universitatis corpus impellit, contexta numeris musicam de se creantibus concinentiam, necesse est ut sonos musicos de motu, quem proprio impulsu præstat, efficiat; quorum originem in fabrica suæ contextionis invenit. ait enim Plato,

ut ſupra retulimus, auctorem animæ Deum, poſt numerorum inter ſe imparium contextionem, hemioliis, epitritis, & epogdois, & limmate hiantia intervalla ſuppleſſe. ideo doctiſſime Tullius in verbis ſuis oſtendit Platonici dogmatis profunditatem. *Quis hic, inquam, quis eſt, qui complet aures meas tantus & tam dulcis ſonus? Hic eſt, inquit, ille, qui intervallis disjunctus imparibus, ſed tamen pro rata parte ratione diſtinctis, impulſu & motu ipſorum orbium efficitur.* Vides, ut intervalla commemorat, & hæc inter ſe imparia eſſe teſtatur; nec diffitetur rata ratione diſtincta: quia ſecundum Timæum Platonis imparium inter ſe intervalla numerorum, ratis ad ſe numeris, hemioliis ſcilicet, epitritis, & epogdois, hemitoniiſque diſtincta ſunt; quibus omnis canora ratio continetur. Hinc enim animadvertitur, quia hæc verba Ciceronis nunquam profecto ad intellectum paterent, niſi hemioliorum, epitritorum, & epogdoorum ratione præmiſſa, quibus intervalla numerorum diſtincta ſunt, & niſi Platonicis numeris, quibus mundi anima eſt contexta, patefactis, & ratione præmiſſa, cur ex numeris muſicam creantibus anima intexta ſit. hæc enim omnia & cauſam mundani motus oſtendunt, quem ſolus animæ præſtat impulſus, & neceſſitatem muſicæ concinentiæ, quam motui, a ſe facto, inſerit anima, innatam ſibi ab origine.

CAPUT III.

Aliis præterea indiciis ac rationibus concentum illum motuum cœlestium posse ostendi: quodque intervalla ea, quæ esse in anima ratione sola intelliguntur, revera in ipso mundi corpore deprehendantur.

HINC Plato in Republica sua, cum de sphærarum cœlestium volubilitate tractaret, singulas ait Sirenas singulis orbibus insidere, significans, sphærarum motu cantum numinibus exhiberi. nam Siren, Dea canens Græco intellectu valet. theologi quoque novem Musas, octo sphærarum musicos cantus, & unam maximam concinentiam, quæ consit ex omnibus, esse voluere. Unde Hesiodus in Theogonia sua octavam Musam Uraniam vocat; quia post septem vagas, quæ subjectæ sunt, octava stellifera sphæra superposita proprio nomine cœlum vocatur: &, ut ostenderet, nonam esse & maximam, quam conficit sonorum concors universitas, adjecit,

Καλλιόπη δ' ἡ δὴ προφερεστάτη ἐστὶν ἁπασέων,

ex nomine ostendens ipsam vocis dulcedinem nonam Musam vocari: (nam Καλλιόπη optimæ vocis Græca interpretatio est) &, ut ipsam esse, quæ consit ex omnibus, pressius indicaret, assignavit illi universitatis vocabulum, videlicet, ἡ δὴ προφερεστάτη ἁπασέων. nam & Apollinem ideo Μουσηγέτην vocant, quasi ducem & principem orbium ceterorum, ut ipse Cicero refert: *Dux, & princeps, & modera-*

tor luminum reliquorum, mens mundi & temperatio. Musas esse mundi cantum etiam sciunt, qui eas Camenas, quasi canenas a canendo dixerunt. Ideo canere cœlum etiam theologi comprobantes, sonos musicos sacrificiis adhibuerunt; qui apud alios lyra vel cithara, apud nonnullos tibiis aliisve musicis instrumentis fieri solebant. in ipsis quoque hymnis Deorum per stropham & antistropham metra canoris versibus adhibebantur; ut per stropham rectus orbis stelliferi motus, per antistropham diversus vagarum regressus prædicaretur. ex quibus duobus motibus primus in natura hymnus dicandus Deo sumsit exordium. mortuos quoque ad sepulturam prosequi oportere cum cantu, plurimarum gentium vel regionum instituta sanxerunt, persuasione hac, quia post corpus animæ ad originem dulcedinis musicæ, id est, ad cœlum redire credantur. nam ideo in hac vita omnis anima musicis sonis capitur, ut non soli, qui sunt habitu cultiores, verum universæ quoque barbaræ nationes cantus, quibus vel ad ardorem virtutis animentur, vel ad mollitiem voluptatis resolvantur, exerceant: quia anima in corpus defert memoriam musicæ, cujus in cœlo fuit conscia; & ita delinimentis canticis occupatur, ut nullum sit tam immite, tam asperum pectus, quod non oblectamentorum talium teneatur affectu. hinc æstimo & Orphei vel Amphionis fabulam, quorum alter animalia ratione carentia, alter saxa quoque trahere cantibus ferebatur, sumsisse principium; quia primi forte gentes, vel sine rationis cultu barbaras, vel saxi in-

ſtar nullo affectu mobiles, ad ſenſum voluptatis canendo traxerunt. ita denique omnis habitus animæ cantibus gubernatur, ut & ad bellum progreſſui, & item receptui canatur cantu, & excitante, & rurſus ſedante virtutem: *dat ſomnos adimitque*; nec non curas & immittit, & retrahit: iram ſuggerit, clementiam ſuadet, corporum quoque morbis medetur. nam hinc eſt, quod ægris remedia præſtantes præcinere dicuntur. & quid mirum, ſi inter homines muſicæ tanta dominatio eſt, cum aves quoque, ut luſciniæ, ut cygni, aliæve id genus, cantum veluti quadam diſciplina artis exerceant; nonnullæ vero vel aves, vel terrenæ ſeu aquatiles beluæ, invitante cantu in retia ſponte decurrant, & paſtoralis fiſtula ad paſtum progreſſis quietem imperet gregibus? nec mirum. ineſſe enim mundanæ animæ cauſas muſicæ, quibus eſt intexta, prædiximus. ipſa autem mundi anima viventibus omnibus vitam miniſtrat:

Hinc hominum pecudumque genus vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monſtra ſub æquore pontus.

Jure igitur muſica capitur omne, quod vivit; quia cœleſtis anima, qua animatur univerſitas, originem ſumſit ex muſica. Hæc, dum ad ſphæralem motum mundi corpus impellit, ſonum efficit, qui intervallis eſt disjunctus imparibus, ſed tamen pro rata parte ratione diſtinctis, ſicut a principio ipſa contexta eſt. ſed hæc intervalla, quæ in anima, quippe incorporea, ſola æſtimantur ratione, non ſenſu, quærendum eſt, utrum & in ipſo mundi corpore dimenſio librata ſervaverit. & Archimedes quidem

stadiorum numerum deprehendisse se credidit, quibus a terræ superficie luna distaret, & a luna Mercurius, a Mercurio Venus, sol a Venere, Mars a sole, a Marte Juppiter, Saturnus a Jove. sed & a Saturni orbe usque ad ipsum stelliferum cœlum omne spatium se ratione emensum putavit. quæ tamen Archimedis dimensio à Platonicis repudiata est, quasi dupla & tripla intervalla non servans: & statuerunt hoc esse credendum, ut, quantum est a terra usque ad lunam, duplum sit a terra usque ad solem; quantumque est a terra usque ad solem, triplum sit a terra usque ad Venerem; quantumque est a terra usque ad Venerem, quater tantum sit a terra usque ad Mercurii stellam; quantumque est ad Mercurium a terra, novies tantum sit a terra usque ad Martem; & quantum a terra usque ad Martem est, octies tantum sit a terra usque ad Jovem; quantumque est a terra usque ad Jovem, septies & vicies tantum sit a terra usque ad Saturni orbem. Hanc Platonicorum persuasionem Porphyrius libris suis inseruit, quibus Timæi obscuritatibus nonnihil lucis infudit: aitque, eos credere, ad imaginem contextionis animæ hæc esse in corpore mundi intervalla, quæ epitritis, hemioliis, & epogdois, hemitoniisque complentur, & limmate; & ita provenire concentum. cujus ratio in substantia animæ contexta, mundano quoque corpori, quòd ab anima movetur, inserta est. unde ex omni parte docta & perfecta est Ciceronis assertio, qui intervallis imparibus, sed tamen pro rata parte ratione distinctis, cœlestem sonum dicit esse disjunctum.

CAPUT IV.

Qui fiat, ut inter ſonos cœleſtis illius concentus alius acutior ſit, alius gravior: quodnam ibi melodiæ ſit genus; & cur ſonus ille a nobis non audiatur.

NUNC locus admonet, ut de gravitate & acumine ſonorum diverſitates, quas aſſerit, revolvamus. *Et natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute ſonent: quam ob cauſam ſummus ille cœli ſtelliferi curſus, cujus converſio eſt concitatior, acute excitato movetur ſono, graviſſimo autem hic lunaris atque infimus.* Diximus, nunquam ſonum fieri, niſi aere percuſſo. ut autem ſonus ipſe aut acutior, aut gravior proferatur, ictus efficit: qui, dum ingens & celer incidit, acutum ſonum præſtat; ſi tardior leniorve, graviorem. indicio eſt virga, quæ, dum auras percutit, ſi impulſu cito feriat, ſonum acuit; ſi lentior, gravius ferit auditum. in fidibus quoque idem videmus: quæ, ſi tractu artiore tenduntur, acute ſonant; ſi laxiore, gravius. Ergo & ſuperiores orbes, dum pro amplitudine ſua impetu grandiore volvuntur, dumque ſpiritu, ut in origine ſua fortiore tenduntur; propter ipſam, ut ait, concitatiorem converſionem acute excitato moventur ſono; graviſſimo autem hic lunaris atque infimus: quoniam ſpiritu, ut in extremitate langueſcente jam volvitur, &, propter anguſtias, quibus penultimus orbis artatur, impetu leniore convertitur. Nec ſecus probamus

in tibiis; de quarum foraminibus vicinis ori inflantis sonus acutus emittitur; de longinquis autem & termino proximis, gravior: item acutior per patentiora foramina, gravior per angusta. & utriusque causæ ratio una est; quia spiritus ubi incipit, fortior est; defectior, ubi desinit: & quia majorem impetum per majus foramen impellit; contrà autem in angustis contingit, & eminus positis. Ergo orbis altissimus, & ut in immensum patens, & ut spiritu eo fortiore, quo origini suæ vicinior est, incitatus, sonorum de se acumen emittit. Vox ultimi & pro spatii brevitate, & pro longinquitate jam frangitur. Hinc quoque apertius approbatur, spiritum, quantum ab origine sua deorsum recedit, tantum circa impulsum fieri leniorem; ut circa terram, quæ ultima sphærarum est, tam concretus, tam densus habeatur, ut causa sit terræ in una sede semper hærendi; nec in quamlibet partem permittatur moveri, obsessa undique circumfusi spiritus densitate. in sphæra autem ultimum locum esse, qui medius est, antecedentibus jam probatum est. Ergo universi mundani corporis sphæræ novem sunt. prima illa stellifera, quæ proprio nomine cœlum dicitur, & aplanes apud Græcos vocatur, arcens & continens ceteras. hæc ab oriente semper volvitur in occasum. subjectæ septem, quas vagas dicimus, ab occidente in orientem feruntur. nona terra sine motu. Octo sunt igitur, quæ moventur: sed septem soni sunt, qui concinentiam de volubilitate conficiunt; propterea quia Mercurialis & Venerius orbis pari ambitu comitati solem,

viæ ejus tanquam satellites obsequuntur, & ideo a nonnullis astronomiæ studentibus eandem vim sortiri existimantur. unde ait: *illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, septem efficiunt distinctos intervallis sonos; qui numerus rerum omnium fere nodus est.* Septenarium autem numerum rerum omnium nodum esse, plene, cum de numeris superius loqueremur, expressimus. ad illuminandam, ut æstimo, obscuritatem verborum Ciceronis, de musica tractatus succinctus a nobis, qua licuit brevitate, sufficiet. nam netas, & hypatas, aliarumque fidium vocabula percurrere, & tonorum vel limmatum minuta subtilia, & quid in sonis pro litera, quid pro syllaba, quid pro integro nomine accipiatur, asserere, ostentantis est, non docentis. nec enim, quia fecit in hoc loco Cicero musicæ mentionem, occasione hac eundum est per universos tractatus, qui possunt esse de musica: quos, quantum mea fert opinio, terminum habere non æstimo: sed illa sunt persequenda, quibus verba, quæ explananda receperis, possint liquere: quia in re naturaliter obscura, qui in exponendo plura, quam necesse est, superfundit, addit tenebras, non adimit densitatem. unde finem de hac tractatus parte faciemus, adjecto uno, quod scitu dignum putamus: quia cum sint melodiæ musicæ tria genera, enarmonium, diatonum, & chromaticum, primum quidem propter nimiam sui difficultatem ab usu recessit; tertium vero est infame mollitie. unde medium, id est, diatonum, mundanæ musicæ doctrina Platonis adscribitur. Nec hoc inter prætereunda

ponemus, quod musicam perpetua cœli volubilitate nascentem, ideo claro non sentimus auditu, quia major sonus est, quam ut humanarum aurium recipiatur angustiis. nam, si Nili catadupa ab auribus incolarum amplitudinem fragoris excludunt, quid mirum, si nostrum sonus excedit auditum, quem mundanæ molis impulsus emittit? nec enim de nihilo est, quod ait: *qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus?* sed voluit intelligi, quod si ejus, qui cœlestibus meruit interesse secretis, completæ aures sunt soni magnitudine; superest, ut ceterorum hominum sensus mundanæ concinentiæ non capiat auditum. sed jam tractatum ad sequentia conferamus.

CAPUT V.

Terræ medietatem eam, in qua nos sumus, quinque esse distinctam zonis: quodque ex iis duæ tantum sint habitabiles; quarum altera habitetur a nobis, alteram qui incolant homines, ignoretur: tum vero & in reliqua terræ medietate zonas esse easdem; & inter illas duas quoque ab hominibus habitari.

VIDES habitari in terra raris & angustis locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas; eosque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim transversos, partim etiam adversos stare vobis: a quibus exspectare gloriam certe nullam potestis. cernis autem

eandem terram quasi quibusdam redimitam & circumdatam cingulis. e quibus duos maxime inter se diversos, & cœli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina vides; medium autem illum & maximum solis ardore torreri. duo sunt habitabiles; quorum australis ille, in quo qui insistunt, adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem alter subjectus aquiloni, quem incolitis, cerne quam tenui vos parte contingat. omnis enim terra, quæ colitur a vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quædam est insula, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quem oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine quam sit parvus, vides. Postquam cœlum, quo omnia continentur, & subjectarum sphærarum ordinem motumque, ac de motu sonum, cœlestis musicæ modos & numeros explicantem, & aerem subditum lunæ Tullianus sermo, per necessaria & præsenti operi apta ductus, ad terram usque descripsit; ipsius jam terræ descriptionem, verborum parcus, rerum fœcundus, absolvit. etenim maculas habitationum, ac de ipsis habitatoribus alios interruptos adversosque, obliquos etiam & transversos alios nominando, terrenæ sphæræ globositatem sermone tantum, non coloribus pinxit. Illud quoque non sine perfectione doctrinæ est, quod cum aliis nos non patitur errare, qui terram semel cingi oceano crediderunt. nam si dixisset, *omnis terra parva quædam est insula, circumfusa illo mari*; unum oceani ambitum dedisset intelligi. sed adjiciendo, *quæ colitur a vobis*; veram ejus divisionem, de qua paulo post differe-

mus, nosse cupientibus intelligendam reliquit. De quinque autem cingulis ne, quæso, æstimes duorum Romanæ facundiæ parentum Maronis & Tullii dissentire doctrinam; cum hic ipsis cingulis terram redimitam dicat, ille iisdem, quas Græco nomine zonas vocat, asserat cœlum teneri. utrumque enim incorruptam veramque, nec alteri contrariam retulisse rationem, procedente disputatione constabit. Sed ut omnia, quæ hoc loco explananda recepimus, liquere possint, habendus est primum sermo de cingulis: quia situ eorum ante oculos locato, cetera erunt intellectui proniora. prius autem qualiter terram coronent, deinde quemadmodum cœlum teneant, explicandum est. Terra & nona, & ultima sphæra est. hanc dividit horizon, id est, finalis circulus, de quo ante retulimus: ergo medietas, cujus partem nos incolimus, sub eo cœlo est, quod fuerit super terram, & reliqua medietas sub illo: quod dum volvitur, ad ea loca, quæ ad nos videntur inferiora, descendit. in medio enim locata, ex omni sui parte cœlum suspicit. hujus igitur ad cœlum brevitas, cui punctum est, ad nos vero immensa globositas, distinguitur locis inter se vicissim pressis nimietate vel frigoris, vel caloris, geminam nacta inter diversa temperiem. nam & septemtrionalis & australis extremitas, perpetua obriguerunt pruina. & hi velut duo sunt cinguli, quibus terra redimitur: sed ambitu breves, quasi extrema cingentes. horum uterque habitationis impatiens est; quia torpor ille glacialis nec animali, nec frugi, vitam ministrat. illo

enim aere corpus alitur, quo herba nutritur. medius cingulus, & ideo maximus, æterno afflatu continui caloris ustus, spatium, quod & lato ambitu & prolixius occupavit, nimietate fervoris facit inhabitabile victuris. inter extremos vero & medium duo majores ultimis, medio minores, ex utriusque vicinitatis intemperie temperantur: in hisque tantum vitales auras natura dedit incolis carpere. Et, quia animo facilius illabitur concepta ratio descriptione, quam sermone; esto orbis terræ, cui adscripta sunt *a*, *b*, *c*, *d*, & circa *a*, adscribantur *n* & *l*; circa *b* autem *m* & *k*; & circa *c*, *g* & *i*; & circa *d*, *e* & *f*; & ducantur rectæ lineæ a signis ad signa, quæ dicimus, id est a *g*, in *i*; ab *m*, in *n*; a *k*, in *l*; ab *e*, in *f*. spatia igitur duo adversa sibi, id est, unum a *c*, usque ad lineam, quæ in *i* ducta est; alterum a *d*, usque ad lineam, quæ in *f* ducta est, intelligantur pruina obriguisse perpetua. est enim superior septemtrionalis, inferior australis extremitas. medium vero ab *n*, usque in *l*, zona sit torrida. restat, ut cingulus ab *i*, usque ad *n*, subjecto calore & superiore frigore temperetur: rursus ut Zona, quæ est inter *l* & *f*, accipiat de superjecto calore & subdito frigore temperiem. Nec excogitatas a nobis lineas, quas duximus, æstimetur. circi sunt enim, de quibus supra retulimus, septemtrionalis & australis, & tropici duo. nam æquinoctialem hoc loco, quo de terra loquimur, non oportet adscribi, qui opportuniore loco rursus addetur. Licet igitur sint hæ duæ *mortalibus ægris munere concessæ Divûm*, quas dixi-

mus temperatas, non tamen ambæ Zonæ hominibus nostri generis indultæ sunt: sed sola superior, quæ est ab *i*, usque ad *n*, incolitur ab omni, quale scire possumus, hominum genere, Romani Græcive sint, vel barbari cujusque nationis. Illa vero ab *l*, usque ad *f*, sola ratione intelligitur, quod propter similem temperiem similiter incolatur: sed a quibus, neque licuit unquam nobis, nec licebit cognoscere. interjecta enim torrida utrique hominum generi commercium ad se denegat commeandi. denique de quatuor habitationis nostræ cardinibus, oriens, occidens, & septemtrio, suis vocabulis nuncupantur; quia ab ipsis exordiis suis sciuntur a nobis. nam etsi septemtrionalis extremitas inhabitabilis est, non multo tamen est a nobis remota. quarto vero nostræ habitationis cardini causa hæc alterum nomen dedit, ut meridies non australis vocaretur; quia & ille est proprie australis, qui de altera extremitate procedens, adversus septemtrionali est: & hunc meridiem jure vocitari facit locus, de quo incipit nobis dies. nam, quia sentiri incipit a medio terræ, in qua medii est usus diei, ideo tanquam quidam medidies, una mutata litera, meridies nuncupatus est. Sciendum est autem, quod ventus, qui per hunc ad nos cardinem pervenit, id est, auster, ita in origine sua gelidus est, ut apud nos commendabilis est blando rigore septemtrio: sed, quia per flammam torridæ Zonæ ad nos commeat, admixtus igni calescit; &, qui incipit frigidus, calidus pervenit. neque enim vel ratio, vel natura pateretur,

ut ex duobus æquo preſſis rigore cardinibus, diſſimili tactu flatus emitteretur. Nec dubium eſt, noſtrum quoque ſeptemtrionem ad illos, qui auſtrali adjacent, propter eandem rationem calidum pervenire; & auſtrum corporibus eorum genuino auræ ſuæ rigore blandiri. Eadem ratio nos non permittit ambigere, quin per illam quoque ſuperficiem terræ, quæ ad nos habetur inferior, integer Zonarum ambitus, quæ hic temperatæ ſunt, eodem ductu temperatus habeatur; atque ideo illic quoque eædem duæ Zonæ a ſe diſtantes ſimiliter incolantur. aut dicat, quiſquis huic fidei obviare mavult, quid ſit, quod ab hac eum definitione deterreat. nam ſi nobis vivendi facultas eſt in hac terrarum parte, quam colimus, quia calcantes humum cœlum ſuſpicimus ſuper verticem, quia ſol nobis & oritur, & occidit, quia circumfuſo fruimur aere, cujus ſpiramus hauſtu: cur non & illic aliquos vivere credamus, ubi eadem ſemper in promtu ſunt? nam, qui ibi dicuntur morari, eandem credendi ſunt ſpirare auram; quia eadem eſt in ejuſdem zonalis ambitus continuatione temperies. idem ſol illis & obire dicetur noſtro ortu; & orietur, cum nobis occidet: calcabunt æque ut nos humum; & ſupra verticem ſemper cœlum videbunt. nec metus erit, ne de terra in cœlum decidant, cum nihil unquam poſſit ruere ſurſum. ſi enim nobis, quod aſſerere genus joci eſt, deorſum habetur ubi eſt terra, & ſurſum ubi eſt cœlum: illis quoque ſurſum erit, quod de inferiore ſuſpicient, nec aliquando in ſuperna caſuri ſunt.

Affirmaverim quoque, & apud illos minus rerum peritos hæc æstimare de nobis, nec credere posse, nos, in quo sumus, loco degere; sed opinari, si quis sub pedibus eorum tentaret stare, casurum. nunquam tamen apud nos quisquam timuit, ne caderet in cœlum. ergo nec apud illos quisquam in superiora casurus est: sicut omnia nutu suo pondera in terram ferri superius relata docuerunt. Postremo quis ambigat, in sphæra terræ ita ea, quæ inferiora dicuntur, superioribus suis esse contraria, ut est oriens occidenti? nam in utraque parte par diametros habetur. cum ergo & orientem & occidentem similiter constet habitari; quid est, quod fidem hujus quoque diversæ sibi habitationis excludat? Hæc omnia non otiosus lector in tam paucis verbis Ciceronis inveniet. nam, cum dicit, *terram cingulis suis redimitam atque circumdatam*, ostendit, per omne corpus terræ eandem temperatorum cingulorum continuatam esse temperiem: &, cum ait, *in terra maculas habitationum videri*, non eas dicit, quæ in parte nostræ habitationis, nonnullis desertis locis interpositis, incoluntur. non enim adjiceret, *in ipsis maculis vastas solitudines interjectas*, si ipsas solitudines diceret, inter quas certæ partes macularum instar haberentur. sed quia maculas dicit has quatuor, quas in duobus terræ hemisphæriis binas esse ratio mostravit, bene adjecit, *interjectas solitudines*. nam sicut pars, quæ habitatur a nobis, multa solitudinum interjectione distinguitur: credendum est, in illis quoque tribus aliis habitationibus similes esse inter deserta & cul-

ta diſtinctiones. Sed & quatuor habitationum incolas & relatione ſitus, & ipſa quoque ſtandi qualitate, depinxit. primum enim ait, alios præter nos ita incolere terram, ut a ſe interrupti nullam meandi habeant ad ſe facultatem: & verba ipſa declarant, non eum de uno hominum genere loqui, in hac ſuperficie a nobis ſolius torridæ interjectione diviſo: (ſic enim magis diceret, *ita interruptos, ut nihil ab illis ad nos manare poſſit*) ſed dicendo, *ita interruptos, ut nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit*, qualiter inter ſe illa hominum genera ſint diviſa, ſignificat. Quod autem vere ad noſtram partem referretur, adjecit dicendo de illis, qui & a nobis, & a ſe invicem diviſi ſunt, *partim obliquos, partim tranſverſos, partim etiam adverſos ſtare nobis.* interruptio ergo non unius generis a nobis, ſed omnium generum a ſe diviſorum refertur: quæ ita diſtinguenda eſt. Hi, quos ſeparat a nobis peruſta, quos Græci ἀντοικοὺς vocant, ſimiliter ab illis, qui inferiorem zonæ ſuæ incolunt partem, interjecta auſtrali gelida ſeperantur. rurſus illos ab ἀντοικοῖς ſuis, id eſt, per noſtri cinguli inferiora viventibus, interjectio ardentis ſequeſtrat: & illi a nobis ſeptemtrionalis extremitatis rigore removentur. Et quia non eſt una omnium affinis continuatio, ſed interjectæ ſunt ſolitudines ex calore vel frigore mutuum negantibus commeatum: has terræ partes, quæ a quatuor hominum generibus incoluntur, maculas habitationum vocavit. Quemadmodum autem ceteri omnes veſtigia ſua figere ad noſtra credantur, ipſe diſtinxit: & auſtrales qui-

dem aperte pronuntiavit adverſos ſtare nobis, dicendo: *quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt, adverſa nobis urgent veſtigia.* & ideo adverſi nobis ſunt, quia in parte ſphæræ, quæ contra nos eſt, morantur. Reſtat inquirere, quos tranſverſos, & quos obliquos nobis ſtare memoraverit. ſed nec de ipſis poteſt eſſe dubitatio, quin tranſverſos ſtare nobis dixerit inferiorem zonæ noſtræ partem tenentes; obliquos vero eos, qui auſtralis cinguli devexa ſortiti ſunt.

CAPUT VI.

Quanta terræ ſpatia habitationi ceſſerint, quanta inculta ſint.

SUPEREST, ut de terræ ipſius ſpatiis, quanta habitationi ceſſerint, quanta ſint inculta, referamus; id eſt, quæ ſit ſingulorum dimenſio cingulorum. Quod ut facile dinoſcas, redeundum tibi eſt ad orbis terræ deſcriptionem, quam paulo ante ſubjecimus; ut per adſcriptarum literarum notas ratio dimenſionum lucidius explicetur. Omnis terræ orbis, id eſt, circulus, qui univerſum ambitum claudit, cui adſcripta ſunt *a*, *b*, *c*, *d*, ab his, qui eum ratione dimenſi ſunt, in ſexaginta diviſus eſt partes. habet autem totus ipſe ambitus ſtadiorum ducenta quinquaginta duo millia. ergo ſingulæ ſexageſimæ extenduntur ſtadiis quaternis millibus ducenis. & ſine dubio medietas ejus, quæ eſt a *d*, per orientem, id eſt, per *a*, uſque ad *c*, habet tri-

ginta ſexageſimas, & ſtadiorum millia centum viginti ſex. quarta vero pars, quæ eſt ab *a*, uſque ad *c*, incipiens a medio peruſtæ, habet ſexageſimas quindecim, & ſtadiorum millia ſexaginta & tria. hujus quartæ partis menſura relata conſtabit totius ambitus plena dimenſio. Ab *a* igitur uſque ad *n*, quod eſt medietas peruſtæ, habet ſexageſimas quatuor; quæ faciunt ſtadiorum millia ſexdecim, cum octingentorum adjectione. ergo omnis peruſta partium ſexageſimarum octo eſt, & tenet ſtadiorum millia triginta tria, & ſexcenta inſuper. latitudo autem cinguli noſtri, qui temperatus eſt, id eſt, a *n*, uſque ad *i*, habet ſexageſimas quinque, quæ faciunt ſtadiorum millia viginti & unum. & ſpatium frigidæ ab *i*, uſque ad *c*, habet ſexageſimas ſex: quæ ſtadiorum tenent viginti quinque millia ducenta. Ex hac quarta parte orbis terrarum, cujus menſuram evidenter expreſſimus, alterius quartæ partis magnitudinem, ab *a* uſque ad *d*, pari dimenſionum diſtinctione cognoſces. cum ergo quantum teneat ſphæræ ſuperficies, quæ ad nos eſt in omni ſua medietate, cognoveris: de menſura quoque inferioris medietatis, id eſt, a *d*, per *b*, uſque ad *c*, ſimiliter inſtrueris. modo enim, quia orbem terræ in plano pinximus, (in plano autem medium exprimere non poſſumus ſphæralem tumorem) mutuati ſumus altitudinis intellectum a circulo; qui magis horizon, quam meridianus videatur. Ceterum volo hoc mente percipias, ita nos hanc protuliſſe menſuram, tanquam a *d*, per *a*, uſque ad *c*, pars terræ ſuperior ſit, cujus partem

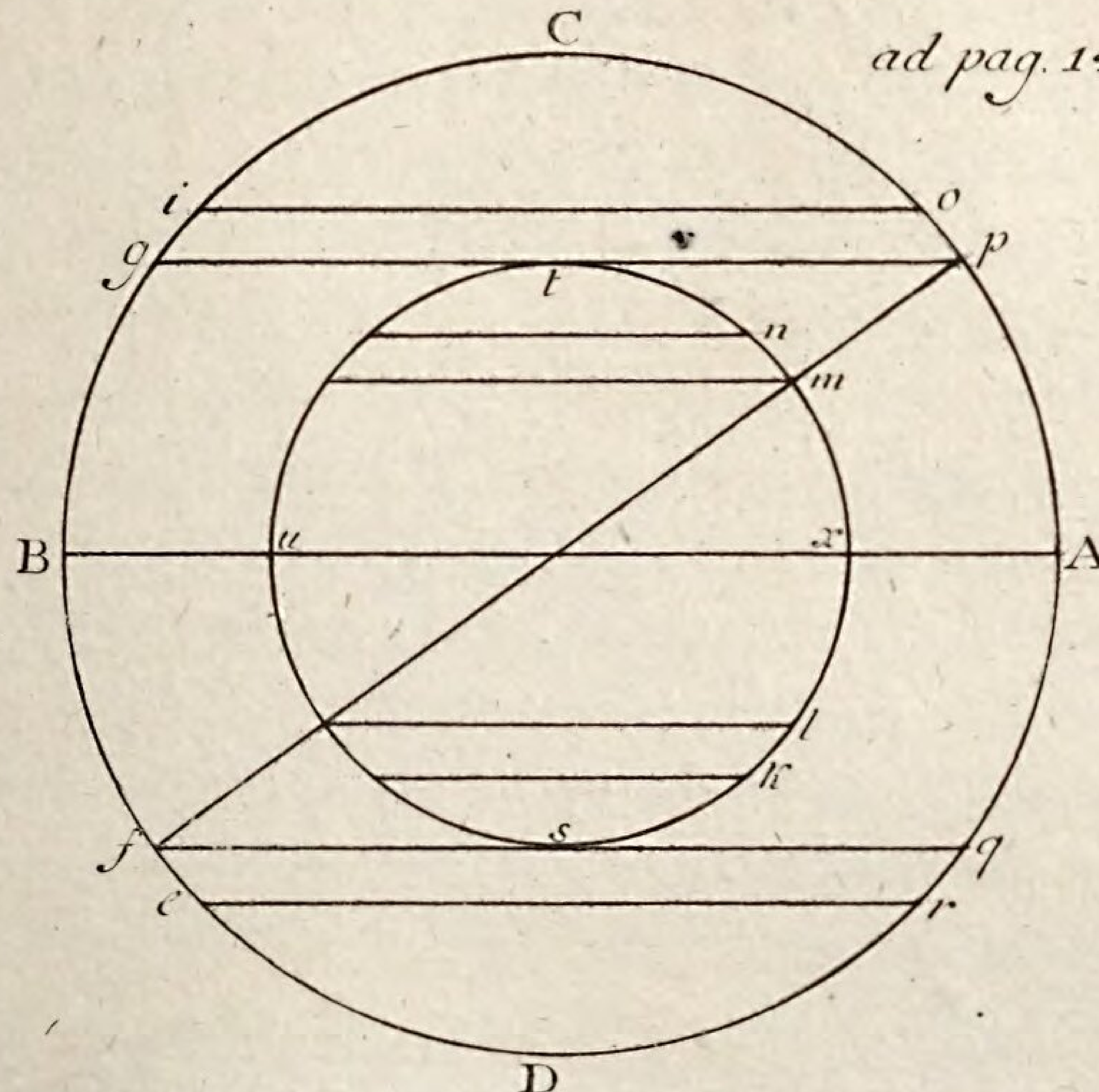
nos incolimus; & a *d*, per *b*, usque ad *c*, pars terræ habeatur inferior.

CAPUT VII.

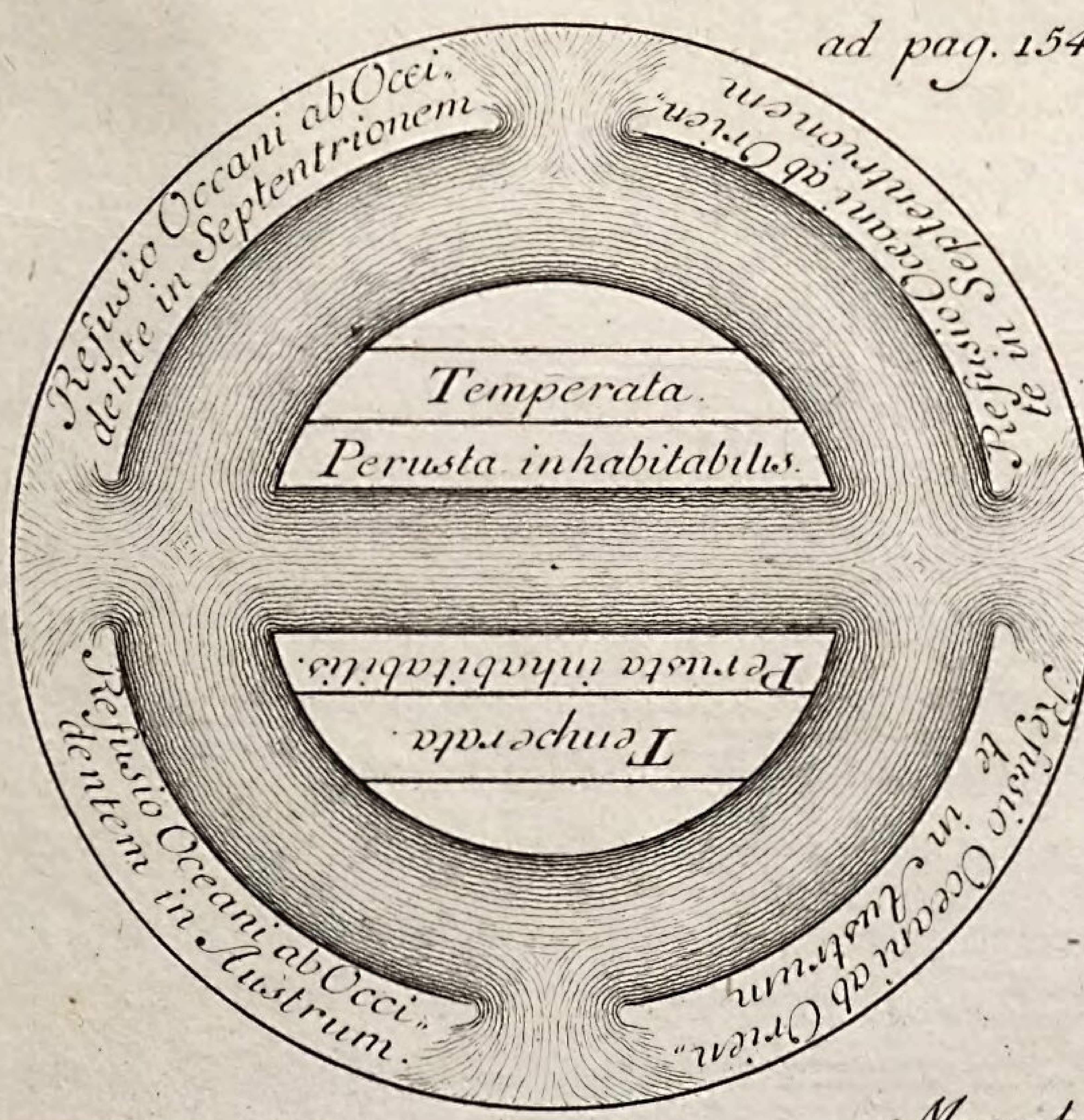
In cœlo easdem inesse zonas, quæ insunt terræ; atque causam hujus diversitatis esse solem: qui ut accessu suo causa caloris est, ita recessu frigus inducit.

HOC quoque tractatu proprium sortito finem, nunc illud, quod probandum promisimus, asseramus, id est, hos cingulos & Maronem bene cœlo, & bene terræ assignasse Ciceronem; & utrumque non discrepantia, sed consona, eademque dixisse. natura enim cœli hanc in diversis terræ partibus temperiem nimietatemque distinxit: & qualitas vel frigoris, vel caloris, quæ cuilibet ætheris parti semel inhæsit, eandem inficit partem terræ, quam despicit ambiendo. Et quia has diversitates, quæ certis finibus terminantur, cingulos in cœlo vocarunt, necesse est totidem cingulos & hic intelligi: sicut in brevissimo speculo, cum facies monstratur ingens, tenent in angusto membra vel lineamenta ordinem, quem sua in vero digesserat amplitudo. Sed hic quoque asserendi, quod dicitur, minuemus laborem, oculis subjiciendo picturam. Esto enim coeli sphæra *a*, *b*, *c*, *d*, & intra se claudat sphæram terræ, cui adscripta sunt *s*, *x*, *t*, *u*, & ducatur in cœli sphæra circulus septemtrionalis ab *i*, usque in *o*. tropicus æstivus a *g*, in *p*. & æquinoctialis a *b*, in *a*. & tropicus hie-

ad pag. 146.

ad pag. 154.

malis ab *f*, in *q*, & auſtralis ab *e*, in *r*. ſed & zodiacus ducatur ab *f*, in *p*. rurſus in ſphæra terræ ducantur iidem limites cingulorum, quos ſupra deſcripſimus in *n*, in *m*, in *l*, in *k*. His ita depictis, ſine difficultate conſtabit, ſingulas terræ partes a ſingulis cœli partibus, ſuper verticem ſuum impoſitis, qualitatem circa nimietatem vel temperiem mutuari. nam quod eſt ſurſum a *d*, uſque ad *r*, hoc deſpicit terram ab *ſ*, uſque ad *k*; & quod eſt in cœlo ab *r*, uſque ad *q*, hoc inficit terram a *k*, uſque ad *l*. & quod in cœlo eſt a *q*, uſque in *p*, tale facit in terra ab *l*, uſque ad *m*. qualeque eſt deſuper a *p*, uſque ad *o*; tale in terra ab *m*, uſque ad *n*. & quale illic ab *o*, uſque ad *c*, tale hic eſt ab *n*, uſque ad *t*. Sunt autem in æthere extremitates ambæ, id eſt, a *d*, uſque ad *r*, & a *c*, uſque ad *o*, æterno rigore denſatæ. ideo in terra idem eſt ab *ſ*, uſque ad *k*, & a *t*, uſque ad *n*. rurſus in cœlo, a *q*, uſque ad *p*, nimio calore fervet. ideo in terra quoque, ab *l*, uſque ad *m*, idem fervor eſt. item ſunt in cœlo temperies, ab *o*, uſque ad *p*, & a *q*, in *r*. ideo ſunt hic quoque temperatæ, ab *n*, in *m*, & ab *l*, in *k*. æquinoctialis enim circulus, qui ab *a*, uſque ad *b*, ductus eſt, mediam ſecat peruſtam. Et ipſum autem ſciſſe Ciceronem, quod terreni cinguli cœleſtibus inficiantur, ex verbis ejus oſtenditur. ait enim: *E quibus duo maxime inter ſe diverſos, & cœli verticibus ipſis ex utraque parte ſubnixos, obriguiſſe pruina vides.* Ecce teſtatur, finale frigus eſſe de cœlo. idem quoque de fervore medio dicit: *medium autem illum &*

maximum solis ardore torreri. Cum ergo manifeste & rigorem de cœli verticibus, & fervorem de sole in terræ cingulos venire signaverit: ostendit prius in cœlo hos eosdem cingulos constituisse. Nunc, quoniam constitit, easdem in cœlo & in terra zonas esse vel cingulos, (hæc enim unius rei duo sunt nomina) jam dicendum est, quæ causa in æthere hanc diversitatem qualitatis efficiat. Perusta duobus tropicis clauditur, id est, a *g*, in *p*, æstivo: & ab *f*, in *q*, hiemali. ab *f* autem in *p*, zodiacum describendo perduximus. ergo signum *p*, tropicus ille Cancer habeatur, & signum *f*, Capricornus. constat autem, solem neque sursum ultra Cancrum, neque ultra Capricornum deorsum meare; sed, cum ad tropicorum confinia pervenerit, mox reverti: unde & solstitia vocantur. & quia æstivus tropicus temperatæ nostræ terminus est; ideo cum sol ad ipsum finem venerit, facit nobis æstivos calores, de vicino urens sensu majore subjecta. illo denique tempore, australi generi reverti hiemem non potest ambigi; quia tunc ab illis sol omni viæ suæ spatio recedit. rursus, cum ad *f* signum, id est, ad Capricornum venerit, facit hiemem nobis recessu suo, & illis vicinitate reducit æstatem. Hic notandum est, de tribus tantum cardinibus in quamcunque ædem ingredi solem; de quarto nunquam. nam & ab ortu, & ab occasu, fenestra solem recipit; quippe quem orientem obeuntemque prospectet. recipit & a meridie; quia omne iter solis in nostro meridie est, ut instruit visum antelata descriptio. nunquam vero solem fenestra septemtrio-

nis admittit; quia nunquam a *p* ſigno, ad *o*, ſol accedit; ſed a *p*, ſemper retrocedendo, nunquam fines poli ſeptemtrionalis attingit: & ideo nunquam per hunc cardinem radius ſolis infunditur. Ejuſdem rei probationem umbra quoque cujuslibet corporis ſufficiet adſtruere. nam & in occaſum cadit, oriente ſole; & in ortum, cum ſit occiduus: medio autem die, quia ſol meridiem tenet, in ſeptemtrionem umbra depellitur. in auſtrum vero circa noſtram habitationem impoſſibile eſt umbram cujuslibet corporis cadere, quia ſemper in adverſam ſoli partem umbra jactatur. Adverſus autem auſtro apud nos ſol eſſe non poterit, cum nunquam fines ſeptemtrionales attingat. Sane quoniam pars illa peruſtæ, quæ temperatæ vicina eſt, admittit habitantes illic, id eſt, trans tropicum; quæcunque habitantur ſpatia, umbram mittunt in auſtrum eo tempore, quo ſol Cancrum tenet. Tunc enim eis fit ſol ſeptemtrionalis, cum tropicum tenet; quod ab illis ad ſeptemtrionem recedit. Civitas autem Syene, quæ provinciæ Thebaidos poſt ſuperiorum montium deſerta principium eſt, ſub ipſo æſtivo tropico conſtituta eſt: & eo die, quo ſol certam partem ingreditur Cancri, hora diei ſexta, (quoniam ſol tunc ſuper ipſum invenitur verticem civitatis) nulla illic poteſt in terram de quolibet corpore umbra jactari, ſed nec ſtilus hemiſphærii monſtrantis horas, quem γνώμωνα vocant, tunc de ſe poteſt umbram creare. & hoc eſt, quod Lucanus dicere voluit, nec tamen plene, ut habetur, abſolvit. dicendo enim,

Atque umbras nunquam flectente Syene,
rem quidem attigit, ſed turbavit verum. non enim nunquam flectit, ſed uno tempore; quod cum ſua ratione retulimus. His relatis conſtat, ſolem nunquam egredi fines peruſtæ, quia de tropico in tropicum Zodiacus obliquatus eſt. manifeſta eſt igitur cauſa, cur hæc zona flammis ſit ſemper obnoxia: quippe quam ſol totius æthereæ flammæ & fons, & adminiſtrator, nunquam relinquat. Ergo ambæ partes ultimæ, id eſt, ſeptemtrionalis & auſtralis, ad quas nunquam ſolis calor accedit, neceſſario perpetua premuntur pruina: duas vero, ut diximus, temperat hinc atque illinc vicinia caloris & frigoris. denique in hac ipſa zona, quam incolimus, quæ tota dicitur temperata, partes tamen, quæ peruſto cingulo vicinæ ſunt, ceteris calidiores ſunt: ut eſt Æthiopia, Arabia, Ægyptus, & Libya; in quibus calor ita circumfuſi aeris corpus extenuat, ut aut nunquam, aut raro cogatur in nubes; & ideo nullus pæne apud illos uſus eſt imbrium. rurſus, quæ uſque ad frigidæ fines preſſius accedunt, ut eſt palus Mæotis, ut regiones, quas prætérfluunt Tanais & Iſter, omniaque ſuper Scythiam loca, quorum incolas vetuſtas Hyperboreos vocavit, quaſi originem boreæ introrſum recedendo tranſiſſent, adeo æterna pæne premuntur pruina, ut non facile explicetur, quanta ſit illic frigidæ nimietatis injuria: loca vero, quæ in medio temperatæ ſunt, quoniam ab utraque nimietate longe recedunt, veram tenent ſalutaremque temperiem.

CAPUT VIII.

Obiter quomodo explicandus locus Vergilii primo Georgicon de circulo Zodiaco.

Locus nos admonet, ut (quoniam diximus rem, quæ a nullo poſſit refelli, utrumque tropicum circum Zodiaco terminos facere, nec unquam ſolem alterutrum tropicum excedere poſſe, vel ſurſum, vel deorſum meando; trans Zodiacum vero circum, id eſt, trans uſtam, quæ tropicis clauditur, ex utraque parte incipere temperatas) quæramus, quid ſit, quod ait Vergilius, quem nullius unquam diſciplinæ error involvit:

> \- - - *duæ mortalibus ægris*
> *Munere conceſſæ Divûm: & via ſecta per ambas,*
> *Obliquus qua ſe ſignorum verteret ordo.*

videtur enim dicere his verſibus, Zodiacum per temperatas ductum, & ſolis curſum per ipſas ferri: quod nec opinari fas eſt, quia neutrum tropicum curſus ſolis excedit. num igitur illud attendit, quod diximus, & intra tropicum in ea peruſtæ parte, quæ vicina eſt temperatæ, habitatores eſſe? nam Syene ſub ipſo tropico eſt: Meroe autem tribus millibus octingentis ſtadiis in peruſtam a Syene introrſum recedit: & ab illa uſque ad terram cinnamomi feracem ſunt ſtadia octingenta. & per hæc omnia ſpatia peruſtæ, licet rari, tamen vita fruuntur habitantes. ultra vero jam inacceſſum eſt, propter nimium ſolis ardorem. cum ergo tantum ſpatii ex

perusta vitam ministret; & sine dubio circa viciniam alterius temperatæ, id est, antœcorum, tantundem spatii habere perustæ fines & parem mansuetudinem, non negetur: (paria enim in utraque parte sunt omnia) ideo credendum est, per poeticam tubam, quæ omnia semper in majus extollit, dixisse viam solis sectam per temperatas: quoniam ex utraque parte fines perustæ in eo sunt similes temperatis, quod se patiuntur habitari. an forte poetica licentia particulam pro simili pæne particula posuit; & pro, *sub ambas*, dicere maluit, *per ambas?* nam revera ductus Zodiaci sub ambas temperatas ultro citroque pervenit; non tamen per ambas. Scimus autem & Homerum ipsum, & in omnibus imitatorem hujus Maronem, sæpe tales mutasse particulas. an, (quod mihi vero propius videtur) *per ambas*, pro *inter ambas*, voluit intelligi? Zodiacus enim inter ambas temperatas volvitur, non per ambas. familiariter autem *per*, pro *inter*, ponere solet; sicut alibi quoque,

Circum perque duas in morem fluminis Arctos.

neque enim Anguis sidereus Arctos secat: sed, dum & amplectitur & intervenit, circum eas, & inter eas volvitur, non per eas. Ergo potest constare nobis intellectus, si *per ambas*, pro *inter ambas*, more ipsius poetæ dictum existimemus. nobis aliud ad defensionem, ultra hæc, quæ diximus, non occurrit. Verum quoniam in medio posuimus, quos fines nunquam via solis excedat; manifestum est autem omnibus, quid Maro dixerit, quem constat erroris ignarum: erit ingenii singulorum invenire,

quid poſſit amplius pro abſolvenda hac quæſtione conferri.

CAPUT IX.

Non uno, ſed gemino oceani ambitu terram omnem circumfluì: & quomodo anguſta verticibus, latior lateribus, ſit habitabilis noſtra: tum de exiguitate oceani, quem nos magnum vocamus.

His quoque, ut arbitror, non otioſa inſpectione tractatis, nunc de oceano quod promiſimus adſtruamus, non uno, ſed gemino ejus ambitu terræ corpus omne circumflui. cujus verus & primus meatus eſt, qui ab indocto hominum genere neſcitur. is enim, quem ſolum oceanum plures opinantur, de ſinibus ab illo originali refuſis, ſecundum ex neceſſitate ambitum fecit. ceterum prior ejus corona per zonam terræ calidam meat, ſuperiora terrarum & inferiora cingens, flexum circi æquinoctialis imitata. ab oriente vero duos ſinus refundit; unum ad extremitatem ſeptemtrionis, ad auſtralis alterum: rurſuſque ab occidente duo pariter enaſcuntur ſinus, qui uſque ad ambas, quas ſupra diximus, extremitates refuſi, occurrunt ab oriente demiſſis; &, dum vi ſumma & impetu immaniore miſcentur, invicemque ſe feriunt, ex ipſa aquarum colliſione naſcitur illa famoſa oceani acceſſio pariter & receſſio. &, ubicunque in noſtro mari contingit idem, vel in anguſtis fretis, vel in planis forte litoribus, ex ipſis oceani ſinibus, quos ocea-

num nunc vocamus, eveniunt: quia noſtrum mare ex illis influit. ceterum verior, ut ita dicam, ejus alveus tenet zonam peruſtam. & tam ipſe, qui æquinoctialem, quam ſinus ex eo nati, qui horizontem circulum ambitu ſuæ flexionis imitantur, omnem terram quadrifidam dividunt; & ſingulas, ut ſupra diximus, habitationes inſulas faciunt. nam inter nos & auſtrales homines means ille per calidam zonam, totamque cingens, & rurſus utriuſque regionis extrema finibus ſuis ambiens, binas in ſuperiore atque inferiore terræ ſuperficie inſulas facit. unde Tullius, hoc volens intelligi, non dixit, *omnis terra parva quædam eſt inſula:* ſed, *omnis terra, quæ colitur a vobis, parva quædam eſt inſula:* quia & ſingulæ de quatuor habitationibus parvæ quædam efficiuntur inſulæ, oceano bis eas, ut diximus, ambiente. Omnia hæc ante oculos locare poteſt deſcriptio ſubſtituta: ex qua & noſtri maris originem, quæ totius una eſt, & Rubri atque Indici ortum videbis, Caſpiumque mare unde oriatur invenies: licet non ignorem, eſſe nonnullos, qui ei de oceano ingreſſum negent. Nec dubium eſt, in illam quoque auſtralis generis temperatam mare de oceano ſimiliter influere. ſed deſcribi hoc noſtra atteſtatione non debuit, cujus ſitus nobis incognitus perſeverat. Quod autem dixit noſtram habitabilem *anguſtam verticibus*, *lateribus latiorem*, in eadem deſcriptione poterimus advertere. nam, quanto longior eſt tropicus circus ſeptemtrionali circo, tanto Zona verticibus quam lateribus anguſtior eſt: quia ſummitas ejus in artum extremi

cinguli brevitate contrahitur; deductio autem laterum cum longitudine tropici ab utraque parte distenditur. denique veteres omnem habitabilem nostram extentæ chlamydi similem esse dixerunt. item quia omnis terra, in qua & oceanus est, ad quemvis cœlestem circulum quasi centron obtinet puncti locum, necessario de oceano adjecit, *qui tamen tanto nomine quam sit parvus, vides.* nam licet apud nos Atlanticum mare magnum vocetur: de cœlo tamen despicientibus non potest magnum videri, cum ad cœlum terra signum sit & punctum, quod dividi non possit in partes. ideo autem terræ brevitas tam diligenter asseritur, ut parvi pendendum ambitum famæ vir fortis intelligat, quæ in tam parvo magna esse non poterit. quod doctrinæ propositum non minus in sequentibus apparebit.

CAPUT X.

Mundum quidem esse æternum: ceterum inde non posse sperari perpetuitatem gloriæ ac famæ apud posteros, quando mundo ipso manente, ea, quæ in ipso sunt, vicissitudine quadam nunc occidant, nunc rursus oriantur.

QUIN etiam si cupiet proles futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrum, acceptas a patribus, posteris prodere: tamen propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non æternam, sed ne diuturnam qui-

dem gloriam assequi possumus. Virtutis fructum sapiens in conscientia ponit, minus perfectus in gloria: unde Scipio perfectionem cupiens infundere nepoti, auctor est, ut contentus conscientiæ præmio, gloriam non requirat. in qua appetenda quoniam duo sunt maxime, quæ præoptari possint, ut & quam latissime vagetur, & quam diutissime perseveret: postquam superius, de habitationis nostræ angustiis disserendo, totius terræ, quæ ad coelum puncti locum obtinet, minimam quandam docuit a nostri generis hominibus particulam possideri; nullius vero gloriam vel in illam totam partem potuisse diffundi: (siquidem Gangem transnare, vel transcendere Caucasum, Romani nominis fama non valuit) spem, quam de propaganda late gloria, ante oculos ponendo nostri orbis angustias, amputavit, vult etiam diuturnitatis auferre; ut plene animo nepotis contemtum gloriæ compos dissuasor insinuet. & ait, nec in hac ipsa parte, in quam sapientis & fortis viri nomen serpere potest, æternitatem nominis posse durare; cum modo exustione, modo eluvione terrarum, diuturnitati rerum intercedat occasus. quod quale sit, disseremus. in hac enim parte tractatus illa quæstio latenter absolvitur, quæ multorum cogitationes de ambigenda mundi æternitate sollicitat. nam quis facile mundum semper fuisse consentiat? cum & ipsa historiarum fides, multarum rerum cultum emendationemque vel inventionem ipsam recentem esse, fateatur: cumque rudes primum homines, & incuria silvestri non multum a ferarum asperitate dissimi-

les, meminerit, vel fabuletur antiquitas; tradatque, nec hunc eis, quo nunc utimur, victum fuisse, sed glande prius & baccis altos, sero sperasse de sulcis alimoniam: cumque ita exordium rerum & ipsius humanæ nationis opinemur, ut aurea primum secula fuisse credamus; & inde natura per metalla viliora degenerans, ferro secula postrema fœdaverit. ac, ne totum videamur de fabulis mutuari, quis non hinc æstimet mundum quandoque cœpisse, nec longam retro ejus ætatem, cum abhinc ultra duo retro annorum millia de excellenti rerum gestarum memoria ne Græca quidem exstet historia? nam supra Ninum, a quo Semiramis secundum quosdam creditur procreata, nihil præclarum in libros relatum est. si enim ab initio, immo ante initium fuit mundus, ut philosophi volunt: cur per innumerabilium seriem seculorum non fuerat cultus, quo nunc utimur, inventus? non literarum usus, quo solo memoriæ fulcitur æternitas? cur denique multarum rerum experientia ad aliquas gentes recenti ætate pervenit? ut ecce, Galli vitem, vel cultum oleæ, Roma jam adolescente, didicerunt. aliæ vero gentes adhuc multa nesciunt, quæ nobis inventa placuerunt. Hæc omnia videntur æternitati rerum repugnare, dum opinari nos faciunt, certo mundi principio paulatim singula quæque cœpisse. Sed mundum quidem fuisse semper, philosophia auctor est, conditore quidem Deo, sed non ex tempore. siquidem tempus ante mundum esse non potuit; cum nihil aliud tempora, nisi cursus solis, efficiat. res vero humanæ ex parte ma-

xima ſæpe occidunt manente mundo, & rurſus oriuntur, vel eluvione viciſſim, vel exuſtione redeunte. cujus viciſſitudinis cauſa vel neceſſitas talis eſt. Ignem æthereum phyſici tradiderunt humore nutriri, aſſerentes, ideo ſub Zona cœli peruſta, quam via ſolis, id eſt, Zodiacus, occupavit, oceanum, ſicut ſupra deſcripſimus, a natura locatum, ut omnis latitudo, qua ſol cum quinque vagis & luna ultro citroque diſcurrunt, habeat ſubjecti humoris alimoniam: & hoc eſſe volunt, quod Homerus, divinarum omnium inventionum fons & origo, ſub poetici nube figmenti verum ſapientibus intelligi dedit, Jovem cum Diis ceteris, id eſt, cum ſtellis, profectum in oceanum, Æthiopibus eum ad epulas invitantibus. per quam imaginem fabuloſam Homerum ſignificaſſe volunt, hauriri de humore nutrimenta ſideribus: qui ob hoc Æthiopas reges epularum participes cœleſtium dixit, quoniam circa oceani oram non niſi Æthiopes habitant, quos vicinia ſolis uſque ad ſpeciem nigri coloris exurit. Cum ergo calor nutriatur humore, hæc viciſſitudo contingit, ut modo calor, modo humor exuberet. evenit enim, ut ignis uſque ad maximum enutritus augmentum, hauſtum vincat humorem, & ſic aeris mutata temperies licentiam præſtet incendio, & terra penitus flagrantia immiſſi ignis uratur. ſed mox, impetu caloris abſumto, paulatim vires revertuntur humori, cum magna pars ignis incendiis erogata, minus jam de renaſcente humore conſumat. ac rurſus longo temporum tractu ita creſcens humor altius vincit, ut terris infundatur elu-

vio: rursusque calor post hoc vires resumit. & ita fit, ut manente mundo inter exsuperantis caloris humorisque vices, terrarum cultus cum hominum genere sæpe intercidat, &, reducta temperie, rursus novetur. nunquam tamen seu eluvio, seu exustio, omnes terras, aut omne hominum genus vel omnino operit, vel penitus exurit. Ægypto certe, ut Plato in Timæo fatetur, nunquam nimietas humoris nocuit, vel caloris. unde & infinita annorum millia in solis Ægyptiorum monumentis librisque releguntur. certæ igitur terrarum partes internecioni superstites, seminarium instaurando generi humano fiunt: atque ita contingit, ut non rudi mundo rudes homines & cultus inscii, cujus memoriam intercepit interitus, in terris oberrent, & asperitatem paulatim vagæ feritatis exuti, conciliabula & coetus natura instruente patiantur: sitque primum inter eos mali nescia, & adhuc astutiæ inexperta simplicitas, quæ nomen auri primis seculis præstat. inde, quo magis ad cultum rerum atque artium usus promovet, tanto facilius in animos serpit æmulatio; quæ primum bene incipiens, in invidiam latenter evadit. & ex hac jam nascitur, quidquid genus hominum post sequentibus seculis experitur. Hæc est ergo, quæ rebus humanis pereundi, atque iterum revertendi incolumi mundo, vicissitudo variatur.

CAPUT XI.

De diversitate annorum: quodque is, qui vere annus vertens est ac mundanus, quindecim annorum nostrorum ambiat millia.

QUID *autem interest, ab his, qui postea nascentur, sermonem fore de te; cum ab his nullus fuerit, qui ante nati sunt, qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt viri? præsertim cum apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit. homines enim populariter annum tantummodo solis, id est, unius astri reditu metiuntur. re ipsa autem, cum ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint: tum ille vere vertens annus appellari potest, in quo vix dicere audeo, quam multa hominum secula teneantur. namque, ut olim deficere sol hominibus exstinguique visus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit; ita quandoque ab eadem parte sol eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium stellisque revocatis, expletum annum habeto. cujus quidem anni nondum vicesimam partem scito esse conversam.* Idem agere perseverat, instans dissuasioni gloriæ desiderandæ. quam cum locis artam, nec in ipsis angustiis æternam supra docuisset; nunc non solum perpetuitatis expertem, sed nec ad unius anni integri metas posse propagari, docet. cujus assertionis quæ sit ratio, dicemus. Annus non is solus est,

quem nunc communis omnium uſus appellat: ſed ſingulorum ſeu luminum, ſeu ſtellarum, emenſo omni cœli circuitu, a certo loco in eundem locum reditus, annus ſuus eſt. ſic menſis lunæ annus eſt, intra quem cœli ambitum luſtrat. nam & a luna menſis dicitur, quia Græco nomine luna mene vocatur. Vergilius denique ad diſcretionem lunaris anni, qui brevis eſt, annum, qui circumcurſu ſolis efficitur, ſignificare volens, ait:

Interea magnum ſol circumvolvitur annum,

magnum vocans ſolis, comparatione lunaris. nam curſus quidem Veneris atque Mercurii pæne par ſoli eſt. Martis vero annus fere biennium tenet. tanto enim tempore cœlum circumit. Jovis autem ſtella duodecim, & Saturni triginta annos in eadem circuitione conſumit. Hæc de luminibus ac vagis, ut ſæpe relata, jam nota ſunt. Annus vero, qui mundanus vocatur, qui vere vertens eſt, quia converſione plenæ univerſitatis efficitur, largiſſimis ſeculis explicatur: cujus ratio eſt talis. Stellæ omnes & ſidera, quæ infixa cœlo videntur, quorum proprium motum nunquam viſus humanus ſentire vel deprehendere poteſt, moventur tamen; & præter cœli volubilitatem, qua ſemper trahuntur, ſuo quoque acceſſu tam ſero promoventur, ut nullius hominum vita tam longa ſit, quæ obſervatione continua factam de loco permutationem, in quo eas primum viderat, deprehendat. mundani ergo anni finis eſt, cum ſtellæ omnes omniaque ſidera, quæ aplanes habet, a certo loco ad eundem locum ita remeaverint, ut ne una quidem cœli ſtella in alio

loco sit, quam in quo fuit, cum aliæ omnes ex eo loco motæ sunt, ad quem reversæ anno suo finem dederunt: ita ut lumina quoque cum erraticis quinque in iisdem locis & partibus sint, in quibus incipiente mundano anno fuerunt. hoc autem, ut physici volunt, post annorum quindecim millia peracta contingit. Ergo sicut annus lunæ mensis est, & annus solis duodecim menses, & aliarum stellarum hi sunt anni, quos supra retulimus: ita mundanum annum quindecim millia annorum, quales nunc computamus, efficiunt. Ille ergo vere annus vertens vocandus est, quem non solis, id est, unius astri, reditu metiuntur; sed quem stellarum omnium, in quocunque cœlo sunt, ad eundem locum reditus sub eadem cœli totius descriptione concludit. unde & mundanus dicitur, quia mundus proprie cœlum vocatur. Igitur ut annum solis non solum a Kalendis Januariis usque ad easdem vocamus; sed & a sequente post Kalendas die usque ad eundem diem, & a quocunque cujuslibet mensis die usque in diem eundem reditus, annus vocatur: ita hujus mundani anni initium sibi quisque facit, quodcunque decreverit. ut, ecce, nunc Cicero a defectu solis, qui sub Romuli fine contigit, mundani anni principium sibi ipse constituit. & licet jam sæpissime postea defectus solis evenerit; non dicitur tamen mundanum annum repetita defectio solis implesse; sed tunc implebitur, cum sol deficiens in iisdem locis, & partibus, & ipse erit, & omnes cœli stellas, omniaque sidera rursus inveniet, in quibus fuerant, cum sub Ro-

muli fine deficeret. Igitur a discessu Romuli post annorum quindecim millia, sicut asserunt physici, sol denuo ita deficiet, ut in eodem signo eademque parte sit, ad idem principium, in quo sub Romulo fuerat, stellis quoque omnibus signisque revocatis. peracti autem fuerant, cum Scipio in Africa militaret, a discessu Romuli anni quingenti septuaginta & tres. anno enim ab Urbe condita sexcentesimo septimo hic Scipio, deleta Carthagine, triumphavit. ex quo numero annis remotis triginta duobus regni Romuli, & duobus, qui inter somnium Scipionis & consummatum bellum fuerunt, quingenti septuaginta tres a discessu Romuli ad somnium usque remanebunt. ergo ratiocinabiliter vereque signavit, necdum mundani anni vicesimam partem esse conversam. nam vicesimæ parti quot anni supersint a fine Romuli ad Africanam militiam Scipionis, quos diximus annos fuisse quingentos septuaginta tres, quisquis in digitos mittit, inveniet.

CAPUT XII.

Hominem non corpus esse, sed mentem: & numquid in hoc mundo vere intereat ac corrumpatur.

Tu vero enitere, & sic habeto: non esse te mortalem, sed corpus hoc. nec enim tu is es, quem forma ista declarat: sed mens cujusque is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem est Deus, qui viget, qui sentit, qui

meminit, qui providet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quam hunc mundum ille princeps Deus: & ut ille mundum quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Bene & sapienter Tullianus hic Scipio circa institutionem nepotis ordinem recte docentis implevit. nam, ut breviter a principio omnem operis continentiam revolvamus, primum tempus ei mortis & imminentes propinquorum prædixit insidias; ut totum de hac vita sperare dedisceret, quam non diuturnam comperisset. dein, ne metu prædictæ mortis frangeretur, ostendit, sapienti & bono civi in immortalitatem morte migrandum: cumque eum ultro spes ista traxisset ad moriendi desiderium, succedit Paulli patris opportuna dissuasio, accensam filii festinationem ab appetitu spontaneæ mortis excludens. Plene igitur in animo somniantis utrinque plantata sperandi exspectandique temperie, altius jam circa divina erigendum nepotis animum Africanus ingreditur: nec prius eum terram patitur intueri, quam cœli ac siderum naturam, motum, ac modulamen agnoscat, & hæc omnia sciat præmio cessura virtutum. ac postquam mens firmata Scipionis alacritate tantæ promissionis erigitur: tum demum gloria, quæ apud indoctos magnum virtutis præmium creditur, contemni jubetur, dum ostenditur ex terrarum brevitate vel casibus, arta locis, angusta temporibus. Africanus igitur pæne exutus hominem, & defæcata mente jam naturæ suæ capax, hic apertius admonetur, ut esse se Deum

noverit. Et hæc sit præsentis operis consummatio, ut, animam non solum immortalem, sed Deum esse, clarescat. Ille ergo jam post corpus qui fuerat in divinitatem receptus, dicturus viro adhuc in hac vita posito, *Deum te esse scito*, non prius tantam prærogativam committit homini, quam qui sit ipse discernat: ne æstimetur hoc quoque divinum dici, quod mortale in nobis & caducum est. &, quia Tullio mos est, profundam rerum scientiam sub brevitate tegere verborum, nunc quoque miro compendio tantum concludit arcanum, quod Plotinus magis quam quisquam verborum parcus libro integro differuit, cujus inscriptio est, *Quid animal, quid homo.* in hoc ergo libro Plotinus quærit, cujus sint in nobis voluptates, mærores, metusque ac desideria, & animositates vel dolores, postremo cogitationes & intellectus, utrum meræ animæ, an vero animæ utentis corpore: & post multa, quæ sub copiosa rerum densitate differuit, quæ nunc nobis ob hoc solum prætereunda sunt, ne usque ad fastidii necessitatem volumen extendant, hoc postremo pronuntiat, Animal esse corpus animatum. sed nec hoc neglectum vel non quæsitum relinquit, quo animæ beneficio, quave via societatis animetur. has ergo omnes, quas prædiximus, passiones assignat animali: verum autem hominem ipsam animam esse testatur. Ergo qui videtur, non ipse verus homo est; sed verus ille est, a quo regitur, quod videtur. sic, cum morte animalis discesserit animatio, cadit corpus regente viduatum. & hoc est, quod videtur in homine

mortale: anima autem, qui verus homo est, ab omni conditione mortalitatis aliena est adeo, ut ad imitationem Dei mundum regentis, regat & ipsa corpus, dum a se animatur. ideo physici mundum magnum hominem, & hominem brevem mundum esse dixerunt. per similitudines igitur ceterarum prærogativarum, quibus Deum anima videtur imitari, animam Deum & prisci philosophorum, & Tullius dixit. Quod autem ait, *mundum quadam parte mortalem*, ad communem opinionem respicit, qua mori aliqua intra mundum videntur, ut animal exanimatum, vel ignis exstinctus, vel siccatus humor. hæc enim omnino interiisse creduntur. Sed constat secundum veræ rationis assertionem, quam & ipse non nescit, nec Vergilius ignorat dicendo,

Nec morti esse locum:

constat, inquam, nihil intra vivum mundum perire; sed eorum, quæ interire videntur, solam mutari speciem; & illud in originem suam atque in ipsa elementa remeare, quod tale, quale fuit, esse desierit. Denique & Plotinus alio in loco, cum de corporum absumtione dissereret, & hoc dissolvi posse pronuntiaret, quidquid effluit: objecit sibi, Cur ergo elementa, quorum fluxus in aperto est, non similiter aliquando solvuntur? & breviter tantæ objectioni valideque respondit, ideo elementa, licet fluant, nunquam tamen solvi, quia non foras effluunt. a ceteris enim corporibus quod effluit, recedit: elementorum fluxus nunquam ab ipsis recedit elementis. ergo in hoc mundo pars nulla

mortalis est secundum veræ rationis asserta. Sed quod ait, *eum quadam parte mortalem*, ad communem, ut diximus, opinionem paululum inclinare se voluit: in fine autem validissimum immortalitatis animæ argumentum ponit, quia ipsa corpori præstat agitatum. quod quale sit, ex ipsis verbis Ciceronis, quæ sequuntur, invenies.

CAPUT XIII.

De tribus ratiocinandi modis, quibus immortalitatem animæ asseruere Platonici.

NAM quod semper movetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde, quando habet finem motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur quod se ipsum movet, quia nunquam deseritur a se, nunquam ne moveri quidem desinit; quin etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. principii autem nulla est origo. nam e principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest. nec enim esset principium, quod gigneretur aliunde. quod si non oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium exstinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est, a principio oriri omnia. ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur. id autem nec nasci potest, nec mori; vel concidat omne cœlum, omnisque natura consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua a primo impulsu moveatur. cum pateat igitur, æternum id esse, quod ipsum se mo-

veat, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo. quod autem est anima, id motu cietur interiore & suo. nam hæc est propria natura animæ atque vis. quæ si est una ex omnibus, quæ se ipsa moveat, neque nata certe est, & æterna. Omnis hic locus de Phædro Platonis ad verbum a Cicerone translatus est; in quo validissimis argumentis animæ immortalitas asseritur. & hæc est argumentorum summa, esse animam mortis immunem, quoniam ex se moveatur. Sciendum est autem, quod duobus modis immortalitas intelligitur. aut enim ideo est immortale quid, quia per se non est capax mortis, aut quia procuratione alterius a morte defenditur. ex his prior modus ad animæ, secundus ad mundi immortalitatem refertur. illa enim suapte natura a conditione mortis aliena est: mundus vero animæ beneficio in hac vitæ perpetuitate retinetur. Rursus, semper moveri dupliciter accipitur. hoc enim dicitur & de eo, quod ex quo est semper movetur; & de eo, quod semper & est, & movetur. & secundus modus est, quo animam dicimus semper moveri. His præmissis, jam quibus syllogismis de immortalitate animæ diversi sectatores Platonis ratiocinati sint, oportet aperiri. sunt enim, qui per gradus syllogismorum ad unum finem probationis evadant, certam sibi propositionem sequentis ex antecedentis conclusione facientes. apud quos hic prior est: Anima ex se movetur: quidquid autem ex se movetur, semper movetur: igitur anima semper movetur. secundus ita, qui nascitur ex

prioris fine: Anima semper movetur: quod autem semper movetur, immortale est: igitur anima immortalis est. & ita in duobus syllogismis duæ res probantur, id est, & semper moveri animam, ut in priore, & esse immortalem, ut colligitur de secundo. Alii vero usque ad tertium gradum ita argumentando procedunt: Anima ex se movetur: quod autem ex se movetur, principium est motus: igitur anima principium motus est. rursus ex hac conclusione nascitur propositio: Anima principium motus est: quod autem principium motus est, natum non est: igitur anima nata non est. tertio loco: Anima nata non est: quod natum non est, immortale est: igitur anima immortalis est. Alii vero omnem ratiocinationem suam in unius syllogismi compendium redegerunt. Anima ex se movetur. quod ex se movetur, principium motus est. quod principium motus est, natum non est. quod natum non est, immortale est. igitur anima immortalis est.

CAPUT XIV.

Quibus rationibus Aristoteles contra Platonem monstrare voluerit, animam a se ipsa moveri non posse.

Sed harum omnium ratiocinationum apud eum potest postrema conclusio de animæ immortalitate constare, qui primam propositionem, id est, ex se moveri animam, non refellit. hac enim in fide non recepta, debilia fiunt omnia, quæ sequuntur.

ſed huic Stoicorum quidem accedit aſſenſio. Ariſtoteles vero adeo non acquieſcit, ut animam non ſolum ex ſe non moveri, ſed ne moveri quidem penitus conetur aſſerere. ita enim callidis argumentationibus adſtruit, nihil ex ſe moveri, ut etiam, ſi quid hoc facere concedat, animam tamen hoc non eſſe, confirmet. Si enim anima, inquit, principium motus eſt, doceo, non poſſe principium motus moveri. & ita diviſionem ſuæ artis ingreditur, ut primum doceat, in rerum natura eſſe aliquid immobile, deinde hoc eſſe animam tentet oſtendere. Neceſſe eſt, inquit, aut omnia, quæ ſunt, immobilia eſſe, aut omnia moveri; aut aliqua ex his moveri, aliqua non moveri. item, ſi damus, ait, & motum, & quietem: neceſſe eſt, aut alia ſemper moveri, & alia nunquam moveri; aut omnia ſimul nunc quieſcere, nunc moveri. de his, inquit, quid magis verum ſit, requiramus. Non eſſe omnia immobilia, aſpectus ipſe teſtimonio eſt, quia ſunt, quorum motum videmus. rurſus, non moveri omnia viſus docet, quo immota cognoſcimus. ſed nec omnia dicere poſſumus modo motum pati, modo eſſe ſine motu, quia ſunt, quorum perpetuum motum videmus; ut de cœleſtibus nulla dubitatio eſt. reſtat igitur, ait, ut, ſicut aliqua ſemper moventur, ita ſit aliquid ſemper immobile. ex his ut collectum ſit, eſſe aliquid immobile, nullus obviat, vel refellit. nam & vera diviſio eſt, & ſectæ Platonicæ non repugnat. neque enim, ſi quid eſt immobile, ſequitur, ut hoc ſit anima: nec, qui dicit, animam ex ſe moveri, jam moveri univerſa confir-

mat; ſed modum adſtruit, quo anima movetur. ſi quid vero eſt aliud immobile, nihil ad hoc, quod de anima adſtruitur, pertinebit. Quod & ipſe Ariſtoteles videns, poſtquam docuit, aliquid eſſe immobile, hoc eſſe animam vult dicere: & incipit aſſerere, nihil eſſe, quod ex ſe moveri poſſit; ſed omnia, quæ moventur, ab alio moveri. quod ſi vere probaſſet, nihil ad patrocinium Platonicæ ſectæ relinqueretur. quemadmodum enim credi poſſet, ex ſe moveri animam, ſi conſtaret, nihil eſſe, quod ex ſe poſſit moveri? in hac autem Ariſtotelica argumentatione hujuſmodi diviſionis ordo contexitur. Ex omnibus, quæ moventur, inquit, alia per ſe moventur, alia ex accidenti. & ex accidenti, inquit, moventur, quæ cum ipſa non moveantur, in eo tamen ſunt, quod movetur: ut in navi ſarcina, ſeu vector quieſcens. aut etiam cum pars movetur, quieſcente integritate: ut ſi quis ſtans pedem, manumve, vel caput agitet. per ſe autem movetur, quod neque ex accidenti, neque ex parte, ſed & totum ſimul movetur: ut cum ad ſuperiora ignis aſcendit. & de his quidem, quæ ex accidenti moventur, nulla dubitatio eſt, quin ab alio moveantur. probabo autem, inquit, etiam ea, quæ per ſe moventur, ab alio moveri. Ex omnibus enim, ait, quæ per ſe moventur, alia cauſam motus intra ſe poſſident: ut animalia, ut arbores, quæ ſine dubio ab alio intelliguntur moveri, a cauſa ſcilicet, quæ in ipſis latet. nam cauſam motus ab eo, quod movetur, ratio ſequeſtrat. alia vero aperte ab alio moventur, id eſt, aut vi, aut natura. &

vi dicimus moveri omne jaculum, quod, cum de manu jaculantis recesserit, suo quidem motu, ferri videtur; sed origo motus ad vim refertur. sic enim nonnunquam & terram sursum, & ignem deorsum ferri videmus: quod alienus sine dubio cogit impulsus. natura vero moventur vel gravia, cum per se deorsum, vel levia, cum sursum feruntur. sed & hæc dicendum est ab alio moveri, licet, a quo, habeatur incertum. ratio enim, ait, deprehendit, esse nescio quid, quod hæc moveat. nam, si sponte moverentur, sponte etiam starent: sed nec unam viam semper agerent; immo per diversa moverentur, si spontaneo ferrentur agitatu. cum vero hoc facere non possint, sed levibus semper ascensus, & descensus gravibus deputatus sit: apparet, eorum motum ad certam & constitutam naturæ necessitatem referri. Hæc sunt & his similia, quibus Aristoteles omne, quod movetur, ab alio moveri, probasse se credidit. Sed Platonici, ut paulo post demonstrabitur, argumenta hæc arguta magis, quam vera esse, docuerunt. Nunc sequens ejusdem jungenda divisio est, qua, non posse animam ex se moveri, etiamsi hoc alia res facere posset, laborat ostendere. & hujus rei primam propositionem ab illis mutuatur, quæ sibi æstimat constitisse. sic enim ait: Cum igitur omne, quod movetur, constet ab alio moveri; sine dubio id, quod primum movet, quia non ab alio movetur, (neque enim haberetur jam primum, si ab alio moveretur) necesse est, inquit, ut aut stare dicatur, aut se ipsum movere. nam si ab alio moveri dicatur, illud quoque, quod

ipſum movet, dicetur ab alio, moveri; & illud rurſus ab alio: & in infinitum inquiſitio iſta caſura eſt: nunquam exordia prima reperies, ſi ſemper aliud ea, quæ putaveris prima, præcedit. reſtat igitur, inquit, ut, ſi quod primum movet non dicatur ſtare, ipſum ſe movere dicatur: & ſic erit in uno eodemque aliud, quod movet, aliud, quod movetur. ſiquidem in omni, ait, motu tria hæc ſint neceſſe eſt: id quod movet, & quo movet, & quod movetur. ex his quod movetur, tantum movetur, non etiam movet: cum illud, quo fit motus, & moveatur, & moveat; illud vero, quod movet, non etiam moveatur: ut ex tribus ſit commune, quod medium, duo vero ſibi contraria intelligantur. nam ſicut eſt, quod movetur, & non movet; ita eſt, inquit, quod movet, & non movetur: propter quod diximus, quia cum omne, quod movetur, ab alio moveatur, ſi hoc, quod movet, & jam ipſum movetur, quæremus ſemper motus hujus, nec unquam inveniemus, exordium. deinde, ſi quid ſe movere dicatur, neceſſe eſt, inquit, ut aut totum a toto, aut partem a parte, aut partem a toto, aut totum a parte exiſtimemus moveri: & tamen motus ille, ſeu a toto, ſeu a parte procedat, alterum ſui poſtulabit auctorem. Ex omnibus his in unum Ariſtotelica ratiocinatio tota colligitur hoc modo. Omne, quod movetur, ab alio movetur. quod igitur primum movet, aut ſtat, aut ab alio & ipſum movetur: ſed ſi ab alio, jam non poteſt hoc primum vocari; & ſemper, quod primum moveat, requiremus. reſtat, ut ſtare dica-

tur. ſtat igitur, quod primum movet. Contra Platonem ergo, qui dicit, animam motus eſſe principium, in hunc modum opponitur ſyllogiſmus: Anima principium motus eſt. principium autem motus non movetur. igitur anima non movetur. & hoc eſt, quod primo loco violenter objecit. nec eo uſque perſuadere contentus, animam non moveri, aliis quoque rationibus non minus violentis perurget. Nullum, inquit, initium idem poteſt eſſe ei, cujus eſt initium. nam apud geometras principium lineæ punctum dicitur eſſe, non linea: apud arithmeticos principium numeri non eſt numerus. item, cauſa naſcendi ipſa non naſcitur. & ipſa ergo motus cauſa vel initium non movetur. ergo anima, quæ initium motus eſt, non movetur. additur hoc quoque. Nunquam, inquit, fieri poteſt, ut circa unam eamdemque rem, uno eodemque tempore, contrarietates, ad unum idemque pertinentes, eveniant. ſcimus autem, quia movere facere eſt, & moveri pati eſt. ei igitur, quod ſe movet, ſimul evenient duo ſibi contraria, & facere, & pati: quod impoſſibile eſt. anima igitur non poteſt ſe movere. item dicit: Si animæ eſſentia motus eſſet, nunquam quieſceret a motu. nihil eſt enim, quod recipiat eſſentiæ ſuæ contrarietatem. nam ignis nunquam frigidus erit, nec nix unquam ſponte ſua caleſcet. anima autem nonnunquam a motu ceſſat: (non enim ſemper corpus videmus agitari) non igitur animæ eſſentia motus eſt, cujus contrarietatem receptat. ait etiam: Anima ſi aliis cauſa motus eſt, ipſa ſibi cauſa motus eſſe non poterit. nihil enim eſt, inquit,

quod ejusdem rei sibi causa sit, cujus est alii: ut medicus, ut exercitor corporum, sanitatem vel valentiam, quam ille ægris, hic luctatoribus præstat, non utique ex hoc etiam sibi præstant. item dicit: Omnis motus ad exercitium sui instrumento eget, ut singularum artium usus docet. ergo videndum, ne & animæ ad se movendum instrumento opus sit. quod si impossibile judicatur: & illud impossibile erit, ut anima ipsa se moveat. item dicit: Si movetur anima, sine dubio cum reliquis motibus & de loco, & in locum movetur. quod si est, modo corpus ingreditur, modo rursus egreditur; & hoc frequenter exercet. sed hoc videmus fieri non posse. non igitur movetur. his quoque addit: Si anima se movet, necesse est, ut aliquo motus genere se moveat. ergo aut in loco se movet, aut se ipsam pariendo se movet, aut se ipsam consumendo, aut se augendo, aut se minuendo. hæc sunt enim, ait, motus genera. horum autem singula, inquit, quemadmodum possint fieri, requiramus. Si in loco se movet; aut in rectam lineam se movet, aut sphærico motu in orbem rotatur. sed recta linea infinita nulla est. nam, quæcunque in natura intelligatur linea, quocunque fine sine dubio terminatur. si ergo per lineam terminatam anima se movet, non semper movetur. nam, cum ad finem venitur, & inde rursus in exordium reditur, necesse est interstitium motus fieri in ipsa permutatione redeundi. sed nec in orbem rotari potest: quia omnis sphæra circa aliquod immobile, quod centron vocamus, movetur. si ergo & anima sic mo-

vetur: aut intra se habet, quod immobile est; & ita fit, ut non tota moveatur: aut, si non intra se habet, sequitur aliud non minus absurdum, ut centron foris sit, quod esse non poterit. constat ergo ex his, ait, quod in loco se non moveat. sed si ipsa se parit, sequitur, ut, eandem & esse, & non esse, dicamus. si vero se ipsa consumit, non erit immortalis. quod si se aut auget, aut minuit; eadem simul & major se, & minor reperietur. & ex his talem colligit syllogismum: Si anima se movet, aliquo motus genere se movet. nullum autem motus genus, quo se moveat, invenitur. non se igitur movet.

CAPUT XV.

Quibus argumentis Platonici magistrum suum adversus Aristotelem tueantur, ostendentes, utique esse aliquid, quod a se ipso moveatur; idque necessario esse animam: quibus probatis, enervata est prima objectio Aristotelis.

CONTRA has tam subtiles, & argutas, & verisimiles argumentationes, accingendum est secundum sectatores Platonis, qui inceptum, quo Aristoteles tam veram, tamque validam definitionem magistri sauciare tentaverat, subruerunt. neque vero tam immemor mei, aut ita male animatus sum, ut ex ingenio meo vel Aristoteli resistam, vel assim Platoni: sed ut quisque magnorum virorum, qui se Platonicos dici gloriabantur, aut singula, aut bi-

na defensa ad ostentationem suorum operum reliquerunt, collecta hæc in unum continuæ defensionis corpus coacervavi; adjecto, si quid post illos aut sentire fas erat, aut audere in intellectum licebat. Et quia duo sunt, quæ asserere conatus est: unum, quod dicit nihil esse, quod ex se moveatur; alterum, quo animam hoc esse non posse confirmat: utrique resistendum est; ut & constet, posse aliquid ex se moveri, & animam hoc esse clarescat. In primis igitur illius divisionis oportet nos cavere præstigias; in qua enumerans aliqua, quæ ex se moventur, & ostendens, illa quoque ab alio moveri, id est, a causa interius latente, videtur sibi probasse, omnia, quæ moventur, etiamsi ex se moveri dicantur, ab alio tamen moveri. hujus enim rei pars vera est: sed est falsa conclusio. nam esse aliqua, quæ, cum ex se moveri videantur, ab alio tamen constet moveri, nec nos diffitemur. non tamen omnia, quæ ex se moventur, hoc sustinent, ut ab alio ea moveri necesse sit. Plato enim cum dicit, animam ex se moveri, id est, cum αὐτοκίνητον vocat, non vult eam inter illa numerari, quæ ex se quidem videntur moveri, sed a causa, quæ intra se latet, moventur; ut moventur animalia auctore quidem alio, sed occulto; (nam ab anima moventur) aut ut moventur arbores, (quarum etsi non videtur agitator, a natura tamen eas interius latente constat agitari:) sed Plato ita dicit animam ex se moveri, ut non aliam causam, vel extrinsecus accidentem, vel interius latentem, hujus mo-

tus dicat auctorem. Hoc quemadmodum accipiendum ſit, inſtruemus. Ignem calidum vocamus, ſed & ferrum calidum dicimus: & nivem frigidam, & ſaxum frigidum nuncupamus: mel dulce, ſed & mulſum dulce vocitamus. horum tamen ſingula de diverſis diverſe ſignificant. aliter enim de igne, aliter de ferro calidi nomen accipimus: quia ignis per ſe calet, non ab alio fit calidus; contra ferrum non niſi ex alio caleſcit. ut nix frigida, ut mel dulce ſit, non aliunde contingit: ſaxo tamen frigus, vel mulſo dulcedo, a nive, vel melle proveniunt. ſic & ſtare, & moveri, tam de his dicitur, quæ ab ſe vel ſtant, vel moventur, quam de illis, quæ vel ſiſtuntur, vel agitantur ex alio. ſed quibus moveri ab alio, vel ſtare contingit; hæc & ſtare deſiſtunt, & moveri. quibus autem idem eſt, & eſſe, & moveri, nunquam a motu ceſſant: quia ſine eſſentia ſua eſſe non poſſunt. ſicut ferrum amittit calorem; ignis vero calere non deſinit. ab ſe ergo movetur anima, licet & animalia, vel arbores per ſe videantur moveri. ſed illis, quamvis interius latens, alia tamen cauſa, id eſt, anima vel natura, motum miniſtrat: ideo & amittunt hoc, quod aliunde ſumſerunt. anima vero ita per ſe movetur, ut ignis per ſe calet, nulla adventitia cauſa vel illum calefaciente, vel hanc movente. nam, cum ignem calidum dicimus, non duo diverſa concipimus, unum, quod calefacit, alterum, quod caleſit; ſed totum calidum ſecundum unam naturam vocamus. cum nivem frigidam, cum mel dulce appellamus, non aliud, quod hanc qualitatem præ-

ſtat, aliud, cui præſtatur, accipimus. ita & cum animam per ſe moveri dicimus, non gemina conſideratio ſequitur moventis & moti, ſed in ipſo motu eſſentiam ejus agnoſcimus: quia, quod eſt in igne nomen calidi, in nive vocabulum frigidi, appellatio dulcis in melle, hoc neceſſe eſt de anima *αὐτοκίνητον* nomen intelligi, quod Latina converſio ſignificat, per ſe moveri. Nec te confundat, quod *moveri* paſſivum verbum eſt: nec, ſicut *ſecari* cum dicitur, duo pariter conſiderantur, quod ſecat, & quod ſecatur; item cum *teneri* dicitur, duo intelliguntur, quod tenet, & quod tenetur: ita hic in *moveri* duarum rerum ſignificationem putes, quæ movet, & quæ movetur. nam *ſecari* quidem & *teneri* paſſio eſt; ideo conſiderationem & facientis, & patientis amplectitur: *moveri* autem cum de his quidem dicitur, quæ ab alio moventur, utramque conſiderationem ſimiliter repræſentat; de eo autem, quod ita per ſe movetur, ut ſit *αὐτοκίνητον*, cum *moveri* dicitur, quia ex ſe, non ex alio movetur, nulla poteſt ſuſpicio paſſionis intelligi. nam & ſtare, licet paſſivum verbum non eſſe videatur, cum de eo tamen dicitur, quod ſtat, alio ſiſtente; ut, *ſtant terris defixæ haſtæ:* ſignificat paſſionem. ſic & *moveri*, licet paſſivum ſonet; quando tamen nihil ineſt faciens, patiens ineſſe non poterit. &, ut abſolutius liqueat, non verborum, ſed rerum intellectu paſſionem ſignificari: ecce ignis cum fertur ad ſuperna, nihil patitur; cum deorſum fertur, ſine dubio patitur: quia hoc, niſi alio impellente, non ſuſtinet: & cum unum idemque verbum proferatur;

passionem tamen modo inesse, modo abesse dicemus: ergo & *moveri* idem in significatione est, quod *calere*; & cum ferrum calere dicimus, vel stilum moveri, (quia utrique hoc aliunde provenit) passionem esse fatemur. cum vero aut ignis calere, aut moveri anima dicitur, (quia illius in calore & in motu hujus essentia est) nullus hic locus relinquitur passioni: sed ille sic calere, sicut moveri ista dicetur. Hoc loco Aristoteles argutam de verbis calumniam sarciens, Platonem quoque ipsum duo, id est, quod movet, & quod movetur, significasse contendit, dicendo: Solum igitur, quod se ipsum movet, quia nunquam deseritur a se, nunquam ne moveri quidem desinit; & aperte illum duo expressisse proclamat his verbis, quod movet & movetur. sed videtur mihi vir tantus nihil ignorare potuisse; sed in exercitio argutiarum talium conniventem sibi, operam sponte lusisse. Ceterum quis non advertat, cum quid dicitur se ipsum movere, non duo intelligenda? sicut & cum dicitur ἑαυτὸν τιμωρούμενος, id est, se puniens; non alter, qui punit, alter, qui punitur; &, cum se perdere, se involvere, se liberare quis dicitur, non necesse est, unum facientem, alterum subesse patientem. sed hoc solum intellectu hujus elocutionis exprimitur, ut qui se punit, aut qui se liberat, non ab alio hoc accepisse, sed ipse sibi aut intulisse, aut præstitisse dicatur. sic & de αὐτοκινήτῳ, cum dicitur, *se ipsum movet*, ad hoc dicitur, ut æstimationem alterius moventis excludat: quam volens Plato de cogitatione legentis eximere, his, quæ præmisit, expressit.

Nam quod ſemper, ait, movetur, æternum eſt: quod autem motum affert alicui, quodque ipſum movetur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat neceſſe eſt. Quid his verbis invenitur expreſſius, clara ſignificatione teſtantibus, non aliunde moveri, quod ſe ipſum movet, cum animam ob hoc dicat æternam, quia ſe ipſam movet, & non movetur aliunde? ergo ſe movere hoc ſolum ſignificat, non ab alio moveri. Nec putes, quod idem moveat, idemque moveatur; ſed moveri ſine alio movente, ſe movere eſt. aperte ergo conſtitit, quia non omne, quod movetur, ab alio movetur. ergo αὐτοκίνητον poteſt non ab alio moveri. ſed ne a ſe quidem ſic movetur, ut in ipſo aliud ſit, quod movet, aliud quod movetur; nec ex toto, nec ex parte, ut ille proponit: ſed ob hoc ſolum ſe ipſum movere dicitur, ne ab alio moveri æſtimetur. Sed & illa de motibus Ariſtotelica diviſio, quam ſupra retulimus, ſurripienti magis apta eſt, quam probanti, in qua ait: Sicut eſt, quod movetur, & non movet; ita eſt, quod movet, & non movetur. conſtat enim, quod omne, quidquid movetur, movet alia: ſicut dicitur aut gubernaculum navem, aut navis circumfuſum ſibi aerem vel undas movere. quid autem eſt, quod non poſſit aliud, dum ipſum movetur, impellere? ergo, ſi verum non eſt, ea, quæ moventur, alia non movere; non conſtat illud, ut aliquid, quod moveat, nec tamen moveatur, invenias. Illa igitur magis probanda eſt in decimo de legibus a Platone motuum prolata diviſio. Omnis motus, inquit, aut

ſe movet, & alia; aut ab alio movetur, & alia movet. & prior ad animam, ad omnia vero corpora ſecundus refertur. hi ergo duo motus & differentia ſeparantur, & ſocietate junguntur: commune hoc habent, quod & prior & ſecundus movent alia; hoc autem differunt, quod ille a ſe, hic ab alio movetur. Ex his omnibus, quæ eruta de Platonicorum ſenſuum fœcunditate collegimus, conſtitit, non eſſe verum, omnia, quæ moventur, ab alio moveri. ergo nec principium motus ad deprecandam alterius moventis neceſſitatem ſtare dicetur: quia poteſt ſe ipſum, ut diximus, movere, alio non movente. enervatus eſt igitur ſyllogiſmus, quem præmiſſa varia & multiplici diviſione collegerat. hoc eſt: Anima principium motus eſt. principium autem motus non movetur. igitur anima non movetur. Reſtat, ut, quia conſtitit, poſſe aliquid per ſe moveri, alio non movente, animam hoc eſſe doceatur. quod facile docebitur, ſi de manifeſtis & indubitabilibus argumenta ſumamus. Homini motum aut anima præſtat, aut corpus, aut de utroque permixtio. & quia tria ſunt, de quibus inquiſitio iſta procedit; cum neque a corpore, neque a permixtione, præſtari hoc poſſe conſtiterit, reſtat, ut ab anima moveri hominem nulla dubitatio ſit. Nunc de ſingulis, ac primum de corpore loquamur. Nullum inanimum corpus ſuo motu moveri, manifeſtius eſt, quam ut aſſerendum ſit. nihil eſt autem, quod, dum immobile ſit, aliud poſſit movere. igitur corpus hominem non movet. videndum, ne forte animæ & corporis ipſa

permixtio hunc sibi motum ministret. sed quia constat, motum corpori non inesse, si nec animæ inest, (ex duabus rebus motu carentibus nullus motus efficitur; sicut nec ex duabus dulcibus amaritudo, nec ex duabus amaris dulcedo proveniet, nec ex gemino frigore calor, aut frigus ex gemino calore nascetur. omnis enim geminata qualitas crescit: nunquam ex duplicatis similibus contrarietas emergit) ergo nec ex duabus immobilibus motus erit. hominem igitur permixtio non movebit. hinc inexpugnabilis syllogismus ex confessarum rerum indubitabili luce colligitur: Animal movetur. motum autem animali aut anima præstat, aut corpus, aut ex utroque permixtio. sed neque corpus, neque permixtio motum præstat. igitur anima motum præstat. Ex his apparet, animam initium motus esse. initium autem motus, tractatus superior docuit, per se moveri. animam ergo αὐτοκίνητον esse, id est, per se moveri, nulla dubitatio est.

CAPUT XVI.

Quem in modum reliquæ Aristotelis objectiones a Platonicis refellantur.

HIC ille rursus obloquitur, & alia de initiis disputatione confligit. eadem enim hic solvendo repetimus, quæ supra in ordinem objecta digessimus. Non possunt, inquit, eadem initiis suis esse, quæ inde nascuntur; & ideo animam, quæ initium motus est, non moveri: ne idem sit initium, &

quod de initio nascitur, id est, ne motus ex motu processisse videatur. Ad hæc facilis & absoluta responsio est. quia ut principia, & hæc, quæ de principiis prodeunt, in aliquo nonnunquam inter se differre fateamur; nunquam tamen ita possunt sibi esse contraria, ut adversa sibi sunt *stare* & *moveri*. nam si albi initium nigrum vocaretur, & siccum esset humoris exordium; bonum de malo, ex amaro initio dulce procederet. sed non ita est, quia usque ad contrarietatem initia & consequentia dissidere natura non patitur. invenitur tamen inter ipsa nonnunquam talis differentia, qualis inter se origini progressionique conveniat: ut est hic quoque inter motum, quo movetur anima, & quo movet cetera. non enim animam Plato simpliciter motum dixit, sed motum se moventem. inter motum ergo se moventem, & motum, quo movet cetera, quid intersit, in aperto est. siquidem ille sine auctore est: hic aliis motus auctor est. constat ergo, neque adeo posse initia ac de initiis procreata differre, ut contraria sibi sint: nec tamen hic moderatam differentiam defuisse. non igitur stabit principium motus, quod ille artifici conclusione collegit. His tertia, ut meminimus, successit objectio, uni rei contraria simul accidere non posse: & quia contraria sibi sunt *movere*, & *moveri*, non posse animam se movere; ne eadem & moveatur, & moveat. sed hoc superius asserta dissolvunt. siquidem constitit, in animæ motu duo non intelligenda, quod moveat, & quod moveatur: quia nihil aliud est ab se moveri, quam moveri alio non

movente. nulla est ergo contrarietas, ubi quod fit, unum est: quia fit non ab alio circa alium; quippe cum ipse motus animæ sit essentia. Ex hoc ei, ut supra retulimus, nata est occasio quarti certaminis. Si animæ essentia motus est, inquit, cur interdum quiescit, cum nulla alia res contrarietatem propriæ admittat essentiæ? ignis, cujus essentiæ calor inest, calere non desinit. & quia frigidum nivis in essentia ejus est, non nisi semper est frigida. & anima igitur eadem ratione nunquam a motu cessare deberet. sed dicat velim, quando cessare animam suspicatur? Si movendo, inquit, se moveat & corpus: necesse est utique, quando non moveri corpus videamus, animam quoque intelligamus non moveri. Contra hoc in promtu est gemina defensio. primum, quia non in hoc deprehenditur motus animæ, si corpus agitetur. nam & cum nulla pars corporis moveri videtur in homine, tamen ipsa cogitatio, aut in quocunque animali auditus, visus, odoratus, & similia, sed & in quiete ipsa, spirare, somniare, omnia hæc motus animæ sunt. deinde quis ipsum corpus dicat immobile, etiam dum non videtur agitari; cum incrementa membrorum, aut, si jam crescendi ætas & tempus excessit, cum saltus cordis cessationis impatiens, cum cibi ordinata digeries naturali dispensatione inter venas & viscera succum ministrans, cum ipsa collectio fluentorum perpetuum corporis testentur agitatum? & anima igitur æterno, & suo motu, sed & corpus, quamdiu ab initio & causa motus animatur, semper movetur.

Hinc eidem fomes quintæ ortus est quæstionis. Si anima, inquit, aliis causa est motus; ipsa sibi causa motus esse non poterit, quia nihil est, quod ejusdem rei & sibi, & aliis causa sit. Ego vero, licet facile possim probare, plurima esse, quæ ejusdem rei & sibi, & aliis causa sint, ne tamen studio videar omnibus, quæ asserit, obviare, hoc verum esse concedam: quod & pro vero habitum, ad asserendum motum animæ non nocebit. Etenim animam initium motus & causam vocamus. de causa post videbimus. interim constat, omne initium inesse rei, cujus est initium: & ideo, quidquid in quamcunque rem ab initio suo proficiscitur, hoc in ipso initio reperitur. sic initium caloris non potest non calere. ignem ipsum, de quo calor in alia transit, quis neget calidum? Sed ignis, inquit, non se ipse calefacit, quia natura totus est calidus. Teneo, quod volebam: nam nec anima ita se movet, ut sit inter motum moventemque discretio; sed ita tota suo motu movetur, ut nihil possis separare, quod moveat. Hæc de initio dicta sufficient. De causa vero, quoniam spontanea conniventia concessimus, ne quid ejusdem rei & sibi, & aliis causa sit, libenter acquiescimus; ne anima, quæ aliis causa motus est, etiam sibi causa motus esse videatur. his enim causa motus est, quæ non moverentur, nisi ipsa præstaret. illa vero ut moveatur, non sibi ipsa largitur, sed essentiæ suæ est, quod movetur. ex hoc quæstio, quæ sequitur, absoluta est. Tunc enim forte concedam, ut ad motus exercitium instrumenta quærantur, quando

aliud eſt, quod movet; aliud, quod movetur. in anima vero hoc nec ſcurrilis jocus ſine damno verecundiæ audebit expetere, cujus motus eſt in eſſentia: cum ignis, licet ex cauſa intra ſe latente moveatur, nullis tamen inſtrumentis ad ſuperna conſcendat. multoque minus hæc in anima quærenda ſunt, cujus motus eſſentia ſua eſt. in his etiam, quæ ſequuntur, vir tantus & alias ultra ceteros ſerius, ſimilis cavillanti eſt. Si movetur, inquit, anima, inter ceteros motus etiam de loco in locum movetur. ergo modo, ait, corpus egreditur, modo rurſus ingreditur, & in hoc exercitio ſæpe verſatur; quod fieri non videmus. non igitur movetur. Contra hoc nullus eſt, qui non ſine hæſitatione reſpondeat, non omnia, quæ moventur, etiam de loco in locum moveri. aptius denique in eum ſimilis interrogatio retorquenda eſt. Moveri arbores dicis? quod cum, ut opinor, annuerit, pari dicacitate ferietur. Si moventur arbores; ſine dubio, ut tu dicere ſoles, inter alios motus etiam de loco in locum moventur. hoc autem videmus per ſe eas facere non poſſe. igitur arbores non moventur. Sed ut hunc ſyllogiſmum additamento ſerium facere poſſimus; poſtquam dixerimus, ergo arbores non moventur, adjiciemus, ſed moventur arbores. non igitur omnia, quæ moventur, etiam de loco in locum moventur. & ita finis in exitum ſanæ concluſionis evadet. Si ergo arbores fatebimur moveri quidem, ſed apto ſibi motu: cur hoc animæ negemus, ut motu eſſentiæ ſuæ conveniente moveatur? Hæc & alia vali-

de dicerentur, etiamſi hoc motus genere moveri anima non poſſet. cum vero & corpus animet acceſſu, & a corpore certa conſtituti temporis lege diſcedat; quis eam neget etiam in locum, ut ita dicam, moveri? quod autem non ſæpe ſub uno tempore acceſſum variat & receſſum, facit hoc diſpoſitio arcana & conſulta naturæ: quæ ad animalis vitam certis vinculis continendam, tantum animæ injecit corporis amorem, ut amet ultro, quo vincta eſt; raroque contingat, ne finita quoque lege temporis ſui mærens & invita diſcedat. Hac quoque objectione, ut arbitror, diſſoluta, ad eas interrogationes, quibus nos videtur urgere, veniamus. Si movet, inquit, ſe anima; aliquo motus genere ſe movet. dicendumne eſt igitur, animam ſe in locum movere? ergo ille locus aut orbis, aut linea eſt. an ſe pariendo ſeu conſumendo movetur? Sene auget, aut minuit? aut profeſatur, ait, in medium aliud motus genus, quo eam dicamus moveri. Sed omnis hæc interrogationum moleſta congeries ex una eademque defluit male conceptæ definitionis aſtutia. nam quia ſemel ſibi propoſuit, omne, quod movetur, ab alio moveri: omnia hæc motuum genera in anima quærit, in quibus aliud eſt, quod movet, aliud, quod movetur: cum nihil horum in animam cadere poſſit, in qua nulla diſcretio eſt moventis & moti. Quis eſt igitur, dicet aliquis, aut unde intelligitur animæ motus, ſi horum nullus eſt? Sciet hoc, quiſquis noſſe deſiderat, vel Platone dicente, vel Tullio. quin etiam ceteris, quæ moventur, hic fons,

hoc principium est movendi. Quanta sit autem vocabuli hujus expressio, quo anima fons motus vocatur, facile reperies, si rei invisibilis motum sine auctore, atque ideo sine initio ac sine fine prodeuntem, & cetera moventem, mente concipias: cui nihil similius de visibilibus, quam fons, potuerit reperiri; qui ita principium est aquæ, ut cum de se fluvios & lacus procreet, a nullo nasci ipse dicatur. nam si ab alio nasceretur, non esset ipse principium: & sicut fons non semper facile deprehenditur; ab ipso tamen, qui funduntur, aut Nilus est, aut Eridanus, aut Ister, aut Tanais: &, ut illorum rapiditatem videndo admirans, & intra te tantarum aquarum originem requirens, cogitatione recurris ad fontem, & hunc omnem motum intelligis de primo scaturiginis manare principio; ita cum corporum motum, seu divina, seu terrena sint, considerando, quærere forte auctorem velis, mens tua ad animam, quasi ad fontem, recurrat, cujus motum etiam sine corporis ministerio testantur cogitationes, gaudia, spes, timores. nam motus ejus est boni malique discretio, virtutum amor, cupido vitiorum; ex quibus effluunt omnes inde nascentium rerum meatus. motus enim ejus est, quidquid irascimur, & in fervorem mutuæ collisionis armamur: unde paulatim procedens rabies fluctuat prœliorum. motus ejus est, quod in desideria rapimur, quod cupiditatibus alligamur. sed hi motus, si ratione gubernentur, proveniunt salutares; si destituantur, in præceps & rapiuntur & rapiunt. Didicisti motus animæ, quos modo

ſine miniſterio corporis, modo per corpus exercet. ſi vero ipſius mundanæ animæ motus requires; cœleſtem volubilitatem & ſphærarum ſubjacentium rapidos impetus intuere, ortum occaſumve ſolis, curſus ſiderum, vel recurſus; quæ omnia anima movente proveniunt. immobilem vero eam dicere, quæ movet omnia, Ariſtoteli non convenit, (qui, quantus in aliis ſit, probatum eſt) ſed illi tantum, quem vis naturæ, quem ratio manifeſta non moveat.

CAPUT XVII.

Scipionem ab avo ſuo Africano tam ad otioſas, quam ad negotioſas virtutes incitatum fuiſſe: tum de tribus philoſophiæ partibus, quarum nullam Cicero intactam præterierit.

EDOCTO igitur atque aſſerto animæ motu, Africanus, qualiter exercitio ejus utendum ſit, in hæc verba mandat & præcipit. *Hanc tu exerce optimis in rebus. ſunt autem optimæ curæ de ſalute patriæ: quibus agitatus & exercitatus animus, velocius in hanc ſedem & domum ſuam pervolabit. idque ocius faciet, ſi jam tum, cum erit incluſus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime ſe a corpore abſtrahet. namque eorum animi, qui ſe voluptatibus corporis dediderunt, earumque ſe quaſi miniſtros præbuerunt, impulſuque libidinum voluptatibus obedientium, Deorum & hominum jura violaverunt, corporibus elapſi, circum terram ipſam volu-*

tantur, nec hunc in locum, nisi multis agitati seculis, revertuntur. In superiore hujus operis parte diximus, alias otiosas, alias negotiosas esse virtutes; & illas philosophis, has rerumpublicarum rectoribus convenire; utrasque tamen exercentem facere beatum. hæ virtutes interdum dividuntur; nonnunquam vero miscentur, cum utrarumque capax & natura, & institutione animus invenitur. nam si quis ab omni quidem doctrina habeatur alienus, in republica tamen & prudens, & temperatus, & fortis, & justus sit; hic a feriatis remotus eminet tamen actualium vigore virtutum, quibus nihilominus cœlum cedit in præmium. si quis vero insita quiete naturæ non sit aptus ad agendum, sed solum optima conscientiæ dote erectus ad supera, doctrinæ supellectilem ad exercitium divinæ disputationis expendat, sectator cœlestium, devius caducorum; is quoque ad cœli verticem otiosis virtutibus subvehitur. sæpe tamen evenit, ut idem pectus & agendi, & disputandi perfectione sublime sit; & cœlum utroque adipiscatur exercitio virtutum. Romulus nobis in primo genere ponatur: cujus vita virtutes nunquam deseruit, semper exercuit. in secundo Pythagoras, qui agendi nescius, fuit artifex disserendi, & solas doctrinæ & conscientiæ virtutes secutus est. sint in tertio ac mixto genere apud Græcos Lycurgus & Solon: inter Romanos Numa, Catones ambo, multique alii, qui & philosophiam hauserunt altius, & firmamentum reipublicæ præstiterunt. soli enim sapientiæ otio deditos, ut abunde Græcia tulit,

ita Roma non nescivit. Quoniam igitur Africanus noster, quem modo avus præceptor instituit, ex illo genere est, quod & de doctrina vivendi regulam mutuatur, & statum publicum virtutibus fulcit; ideo ei perfectionis geminæ præcepta mandantur: sed ut in castris locato, & sudanti sub armis, primum virtutes politicæ suggeruntur his verbis: *Sunt autem optimæ curæ de salute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus, velocius in hanc sedem & domum suam pervolabit.* deinde quasi non minus docto, quam forti viro, philosophis apta subduntur, cum dicitur: *idque ocius faciet, si jam tunc, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet.* Hæc enim illius sunt præcepta doctrinæ, quæ illam dicit mortem philosophantibus appetendam. ex qua fit, ut adhuc in corpore positi, corpus, ut alienam sarcinam, in quantum patitur natura, despiciant. & facile nunc atque opportune virtutes suadet, postquam, quanta & quam divina præmia virtutibus debeantur, edixit. Sed quia inter leges quoque illa imperfecta dicitur, in qua nulla deviantibus poena sancitur; ideo in conclusione operis pœnam sancit extra hæc præcepta viventibus. quem locum Er ille Platonicus copiosius exsecutus est, secula infinita dinumerans, quibus nocentum animæ in easdem pœnas sæpe revolutæ, sero de tartaris emergere permittuntur, & ad naturæ suæ principia, quod est cœlum, tandem impetrata purgatione remeare. necesse est enim, omnem animam ad originis suæ

ſedem reverti. ſed quæ corpus tanquam peregrinæ incolunt, cito poſt corpus velut ad patriam revertuntur. quæ vero corporum illecebris, ut ſuis ſedibus, inhærent, quanto ab illis violentius ſeparantur, tanto ad ſupera ſerius revertuntur. Sed jam finem ſomnio cohibita diſputatione faciamus, hoc adjecto, quod concluſionem decebit. Quia cum ſint totius philoſophiæ tres partes, moralis, naturalis, & rationalis: & ſit moralis, quæ docet morum elimatam perfectionem; naturalis, quæ de divinis corporibus diſputat; rationalis, cum de incorporeis ſermo eſt, quæ mens ſola complectitur: nullam de tribus Tullius in hoc ſomnio prætermiſit. nam illa ad virtutes, amoremque patriæ, & ad contemtum gloriæ adhortatio, quid aliud continet, niſi ethicæ philoſophiæ inſtituta moralia? cum vero vel de ſphærarum modo, vel de novitate ſive magnitudine ſiderum, deque principatu ſolis, & circis cœleſtibus, cinguliſque terreſtribus, & oceani ſitu loquitur, & harmoniæ ſuperum pandit arcanum: phyſicæ ſecreta commemorat. at cum de motu & immortalitate animæ diſputat, cui nihil conſtat ineſſe corporeum, cujuſque eſſentiam nullius ſenſus, ſed ſola ratio deprehendit: illic ad altitudinem philoſophiæ rationalis aſcendit. Vere igitur pronuntiandum eſt, nihil hoc opere perfectius, quo univerſa philoſophiæ continetur integritas.

---

fidem revocant, sed extra corpus tantum peregrinae incolunt; et e post corpus [illegible] ad [illegible] suntur: quae vero corpus [illegible] ut his sedibus inhaeserant, quanto [illegible] violentia separantur, tanto ad [illegible] revertuntur. Sed jam [illegible], hoc adjecto, [illegible] dicendi. Quum [illegible] sint totius animae tres partes, [illegible] naturalis, & rationalis [illegible] [illegible] vivis corporibus [illegible] corporis [illegible] nullam de [illegible] [illegible] ad [illegible] [illegible] quae [illegible] [illegible] quae universa philosophiae continetur [illegible]

AURELII MACROBII
AMBROSII THEODOSII
V. C. ET ILLUSTRIS
CONVIVIORUM PRIMI DIEI
SATURNALIORUM
LIBRI VII.

AURELII MACROBII AMBROSII THEODOSII

V. C. ET ILLUSTRIS

CONVIVIORUM PRIMI DIEI SATURNALIORUM

LIBER PRIMUS.

Multas variasque res in hac vita nobis, Eustathi fili, natura conciliavit: sed nulla nos magis, quam eorum, qui e nobis essent procreati, caritate devinxit: eamque nostram in his educandis atque erudiendis curam esse voluit, ut parentes neque, si id, quod cuperent, ex sententia cederet, tantum ulla alia ex re voluptatis, neque, si contra evenerit, tantum mæroris capere possint. hinc est, quod mihi quoque institutione tua nihil antiquius æstimatur. ad cujus perfectionem compendia longis anfractibus anteponenda ducens, moræque omnis impatiens, non opperior, ut per hæc sola promoveas, quibus ediscendis naviter ipse invigilas: sed ago, ut ego quoque tibi legerim; & quidquid mihi, vel te jam in lucem edi-

to, vel antequam nafcereris, in diverfis feu Græcæ, feu Romanæ linguæ, voluminibus elaboratum eft, id totum fit tibi fcientiæ fupellex: & quafi de quodam literarum penu, fi quando ufus venerit, aut hiftoriæ, quæ in librorum ftrue latens clam vulgo eft, aut dicti factive memorabilis reminifcendi, facile id tibi inventu atque depromtu fit. Nec indigefte, tanquam in acervum, congeffimus digna memoratu: fed variarum rerum difparilitas, auctoribus diverfa, confufa temporibus, ita in quoddam digefta corpus eft, ut, quæ indiftincte atque promifcue ad memoriæ fubfidium annotaveramus, in ordinem inftar membrorum cohærentia convenirent. Nec mihi vitio vertas, fi res, quas ex lectione varia mutuabor, ipfis fæpe verbis, quibus ab ipfis auctoribus enarratæ funt, explicabo: quia præfens opus non eloquentiæ oftentationem, fed nofcendorum congeriem pollicetur. & boni confulas oportet, fi notitiam vetuftatis modo noftris non obfcure, modo ipfis antiquorum fideliter verbis recognofcas, prout quæque fe vel enarranda, vel transferenda fuggefferint. apes enim quodammodo debemus imitari, quæ vagantur, & flores carpunt; deinde, quidquid attulere, difponunt ac per favos dividunt, & fuccum varium in unum faporem mixtura quadam & proprietate fpiritus fui mutant. Nos quoque, quidquid diverfa lectione quæfivimus, committemus ftilo, ut in ordinem eodem digerente coalefcant. nam & in animo melius diftincta fervantur, & ipfa diftinctio non fine quodam fermento, quo conditur univer-

ſitas, in unius ſaporis uſum varia libamenta confundit: ut, etiamſi quid apparuerit, unde ſumtum ſit, aliud tamen eſſe, quam unde ſumtum noſcetur, appareat. quod in corpore noſtro videmus ſine ulla opera noſtra facere naturam. Alimenta, quæ accipimus, quamdiu in ſua qualitate perſeverant, & ſolida innatant, male ſtomacho oneri ſunt. at cum ex eo, quod erant, mutata ſunt, tum demum in vires & ſanguinem tranſeunt. idem in his, quibus aluntur ingenia, præſtemus, ut quæcunque hauſimus, non patiamur integra eſſe, ne aliena ſint, ſed in quandam digeriem concoquantur. alioquin in memoriam ire poſſunt, non in ingenium. Ex omnibus colligamus, unde unum fiat ex omnibus, ſicut unus numerus fit ex ſingulis. hoc faciat noſter animus: omnia, quibus eſt adjutus, abſcondat; ipſum tamen oſtendat, quod effecit: ut qui odora pigmenta conficiunt, ante omnia curant, ut nullius ſint odoris propria, quæ condiuntur, confuſuri videlicet omnium ſuccos odoraminum in ſpiramentum unum. Vides, quam multorum vocibus chorus conſtet? una tamen ex omnibus redditur. aliqua eſt illic acuta, aliqua gravis, aliqua media: accedunt viris feminæ: interponitur fiſtula. ita ſingulorum illic latent voces, omnium apparent, & fit concentus ex diſſonis. tale hoc præſens opus volo. multæ in illo artes, multa præcepta ſunt, multarum ætatum exempla, ſed in unum conſpirata. in quibus ſi neque ea, quæ jam tibi ſunt cognita, aſperneris, nec quæ ignota ſunt, vites: invenies plurima, quæ ſit aut voluptati legere, aut cultui

legisse, aut usui meminisse. nihil enim huic operi insertum puto aut cognitu inutile, aut difficile perceptu; sed omnia, quibus sit ingenium tuum vegetius, memoria adminiculatior, oratio sollertior, sermo incorruptior: nisi sicubi nos sub alio ortos cœlo Latinæ linguæ vena non adjuvet. Quod ab his, si tamen quibusdam forte nonnunquam tempus voluntasque erit ista cognoscere, petitum impetratumque volumus, ut æqui bonique consulant, si in nostro sermone nativa Romani oris elegantia desideretur. Sed næ ego incautus sum, qui venustatem reprehensionis incurram, a M. quondam Catone profectæ in A. Albinum, qui cum L. Lucullo consul fuit. is Albinus res Romanas oratione Græca scriptitavit. in ejus historiæ primo scriptum est ad hanc sententiam: Neminem succensere sibi convenire, si quid in illis libris parum composite, aut minus eleganter scriptum foret. nam sum, inquit, homo Romanus, natus in Latio; & eloquium Græcum a nobis alienissimum est. ideoque veniam gratiamque malæ existimationis, si quid esset erratum, postulavit. Ea cum legisset M. Cato: Ne tu, inquit, Aule, nimium nugator es, cum maluisti culpam deprecari, quam culpa vacare. nam petere veniam solemus, aut cum imprudentes erravimus, aut cum noxam imperio compellentis admisimus. te, inquit, oro, quis perpulit, ut id committeres, quod priusquam faceres, peteres, uti ignosceretur? Nunc argumentum, quod huic operi dedimus, velut sub quodam prologi habitu dicemus.

CAPUT I.

Argumentum operis totius.

SATURNALIBUS apud Vettium Prætextatum Romanæ nobilitatis proceres doctique alii congregantur: & tempus ſolemniter feriatum deputant colloquio liberali, convivia quoque ſibi mutua comitate præbentes, nec diſcedentes a ſe, niſi ad nocturnam quietem. nam per omne ſpatium feriarum meliorem diei partem ſeriis diſputationibus occupantes, cœnæ tempore ſermones conviviales agitant: ita ut nullum diei tempus docte aliquid vel lepide proferendi vacuum relinquatur. ſed erit in menſa ſermo jucundior, ut habeat voluptatis amplius, ſeveritatis minus. nam cum apud alios, quibus ſunt deſcripta convivia, tum in illo Platonis ſympoſio, non auſteriore aliqua de re convivarum ſermo, ſed Cupidinis varia & lepida deſcriptio eſt. in quo quidem Socrates non artioribus, ut aſſolet, nodis urget atque implicat adverſarium; ſed eludendi magis quam decertandi modo, apprehenſis dat elabendi prope atque effugiendi locum. oportet enim verſari in convivio ſermones ut caſtitate integros, ita appetibiles venuſtate. Matutina vero erit robuſtior diſputatio, quæ viros & doctos, & præclariſſimos deceat. neque enim Cottæ, Lælii, Scipiones ampliſſimis de rebus, quoad Romanæ literæ erunt, in veterum libris diſputabunt: Prætextatos vero, Flavianos, Albinos, Sym-

machos, & Eustathios, quorum splendor similis; & non inferior virtus est, eodem modo loqui aliquid licitum non erit. Nec mihi fraudi sit, si uni aut alteri ex his, quos coetus coegit, matura ætas posterior seculo Prætextati sit. quod licito fieri Platonis dialogi testimonio sunt. quippe Socrate ita Parmenides antiquior, ut hujus pueritia vix illius apprehenderit senectutem: & tamen inter illos de rebus arduis disputatur. inclitum dialogum Socrates habita cum Timæo disputatione consumit; quos constat eodem seculo non fuisse. Paralus vero & Xanthippus, quibus Pericles pater fuit, cum Protagora apud Platonem disserunt, secundo adventu Athenis morante; quos multo ante infamis illa pestilentia Atheniensis absumserat. Annos ergo coeuntium mitti in digitos, exemplo Platonis nobis suffragante, non convenit. Quo autem facilius quæ ab omnibus dicta sunt, apparere ac secerni possent; Decium de Postumiano, quinam ille sermo, aut inter quos fuisset, sciscitantem fecimus. Et ne diutius lectoris desideria moremur, jam Decii & Postumiani sermo palam faciet, quæ hujus colloquii vel origo fuerit, vel ordo processerit.

CAPUT II.

Quæ convivalis hujus sermonis origo, & quis ordo fuerit.

DECIUS. Tentanti mihi, Postumiane, aditus tuos & mollissima consultandi tempora commodo adsunt feriæ, quas indulget magna pars mensis Jano

dicati. ceteris enim ferme diebus, qui perorandis causis opportuni sunt, hora omnino reperiri nulla potest, quin tuorum clientium negotia vel defendas in foro, vel domi discas. Nunc autem (scio te enim non ludo, sed serio feriari) si est commodum respondere id, quod rogatum venio, tibi ipsi, quantum arbitror, non injucundum, mihi vero gratissimum feceris. Requiro autem abs te id primum, interfuerisne convivio per complusculos dies continua comitate renovato, eique sermoni, quem prædicare in primis, quemque apud omnes maximis ornare laudibus diceris: quem quidem ego ex patre audissem, nisi post illa convivia Roma profectus Neapoli moraretur. aliis vero nuper interfui admirantibus memoriæ tuæ vires, universa, quæ tunc dicta sunt, per ordinem sæpe referentis. *Postumianus.* Hoc unum, Deci, nobis (ut & ipse, quantum tua sinit adolescentia, videre, & ex patre Albino audire potuisti) in omni vitæ cursu optimum visum, ut, quantum cessare a causarum defensione licuisset, tantum ad eruditorum hominum tuique similium congressum aliquem sermonemque conferrem. neque enim recte institutus animus requiescere aut utilius, aut honestius usquam potest, quam in aliqua opportunitate docte ac liberaliter colloquendi, interrogandique & respondendi comitate. Sed quodnam istud convivium? an vero dubitandum est, quin id dicas, quod doctissimis procerum ceterisque nuper apud Vettium Prætextatum fuit, & quod discurrens post inter reliquos grata vicissitudo variavit? *Decius.* De hoc ipso

quæſitum venio: & explices velim, quale illud convivium fuerit, a quo te abſuiſſe, propter ſingularem omnium in te amicitiam non opinor. *Poſtumianus.* Voluiſſem equidem, neque id illis, ut æſtimo, ingratum fuiſſet. ſed, cum eſſent amicorum complures mihi cauſæ illis diebus pernoſcendæ, ad cœnam tum rogatus, meditandi, non edendi illud mihi tempus eſſe, reſpondi; hortatuſque ſum, ut alium potius, nullo involutum negotio atque a cura liberum, quærerent. itaque factum eſt. nam facundum & eruditum virum Euſebium rhetorem, inter Græcos præſtantem omnibus idem noſtra ætate profeſſis, doctrinæ Latialis haud inſcium, Prætextatus meum in locum invitari imperavit. *Decius.* Unde igitur illa tibi nota ſunt, quæ tam jucunde & comiter ad inſtituendam vitam exemplis, ut audio, rerum copioſiſſimis, & variæ doctrinæ ubertate prolata digeſtaque ſunt? *Poſtumianus.* Cum ſolſtitiali die, qui Saturnaliorum feſta, quibus illa convivia celebrata ſunt, conſecutus eſt, forenſi cura vacuus, lætiore animo eſſem domi; eo Euſebius cum paucis e ſectatoribus ſuis venit: ſtatimque vultu renidens, Permagna me, inquit, abs te, Poſtumiane, cum ex aliis, tum hoc maxime, gratia fateor obſtrictum, quod a Prætextato veniam poſtulando, mihi in cœna vacuefeciſti locum. itaque intelligo, non ſtudium tantum tuum, ſed ipſam quoque, ut aliquid abs te mihi fiat commodi, conſentire atque aſpirare fortunam. Viſne, inquam, reſtituere id nobis, quod debitum tam benigne ac tam libenter fateris; noſtrumque hoc otium, quo perfrui raro

admodum licet, eo ducere, ut his, quibus tunc tu interfueris, nunc nos interesse videamur? Faciam, inquit, ut vis. Narrabo autem tibi non cibum aut potum, tametsi ea quoque ubertim casteque affuerint: sed & quæ vel in conviviis, vel maxime extra mensam, ab iisdem per tot dies dicta sunt, in quantum potero, animo repetam. quæ quidem ego cum audirem, ad eorum mihi vitam, qui beati a sapientibus dicerentur, accedere videbar. nam & quæ pridie, quam adessem, inter eos dicta sunt, Avieno mihi insinuante comperta sunt; & omnia scripto mandavi, ne quid subtraheret oblivio. quæ si ex me audire gestis, cave æstimes, diem unum referendis, quæ per tot dies sunt dicta, sufficere. *Decius.* Quemnam igitur, & inter quos, aut unde ortum sermonem, Postumiane, fuisse dicebat? ita præsto sum indefessus auditor. *Postumianus.* Tum ille, Declinante, inquit, in vesperum die, quem Saturnale festum erat insecuturum, cum Vettius Prætextatus domi convenire se gestientibus copiam faceret, eo venerunt Aurelius Symmachus & Cæcina Albinus, cum ætate, tum etiam moribus, ac studiis inter se conjunctissimi. hos Servius, inter Grammaticos doctorem recens professus, juxta doctrinam mirabilis & amabilis, verecunde terram intuens, & velut latenti similis, sequebatur. Quos cum prospexisset, obviamque processisset, ac perblande salutavisset; conversus ad Furium Albinum, qui tum forte cum Avieno aderat, Visne, ait, mi Albine, cum his, quos advenisse peropportune vides, quosque jure civitatis nostræ lu-

mina dixerimus, eam rem, de qua inter nos nasci cœperat sermo, communicemus? Quidni maxime velim? Albinus inquit. nec enim ulla alia de re, quam de doctis quæstionibus colloqui, aut nobis, aut his, potest esse jucundius. cumque consedissent, tum Cæcina: Quidnam id sit, mi Prætextate, tametsi adhuc nescio; dubitare tamen non debeo, esse scitu optimum, cum & vobis ad colloquendum causam attulerit, & nos ejus esse expertes non sinatis. Atqui scias, inquit, oportet, eum inter nos sermonem fuisse, ut, quoniam dies crastinus festis Saturno dicatis initium dabit, quando Saturnalia incipere dicamus, id est, quando crastinum diem initium sumere existimemus. & inter nos quidem parva quædam de hac disputatione libavimus. verum quia te, quidquid in libris latet, investigare notius est, quam ut per verecundiam negare possis, pergas volo in medium proferre, quidquid de hoc, quod quærimus, edoctum tibi comprehensumque est.

CAPUT III.

De principio ac divisione civilis diei.

Tum Cæcina: Cum vobis, qui me in hunc sermonem inducitis, nihil ex omnibus, quæ veteribus elaborata sunt, aut ignoratio neget, aut oblivio subtrahat: superfluum video, inter scientes nota proferre. Sed ne quis me æstimet dignatione consultationis gravari, quidquid de hoc mihi tenuis memoria suggesserit, paucis revolvam. Post hæc,

cum omnes paratos ad audiendum erectosque vidisset, ita exorsus est. M. Varro in libro rerum humanarum, quem de diebus scripsit, *Homines*, inquit, *qui ex media nocte ad proximam mediam noctem his horis viginti quatuor nati sunt, uno die nati dicuntur.* quibus verbis ita videtur dierum observationem divisisse, ut qui post solis occasum ante mediam noctem natus sit, illo, quem nox secuta est; contra vero, qui in sex noctis horis posterioribus nascitur, eo die videatur natus, qui post eam noctem diluxerit. Athenienses autem aliter observare, idem Varro in eodem libro scripsit; eosque a solis occasu ad solem iterum occidentem omne id medium tempus unum diem esse dicere. Babylonios porro aliter. a sole enim exorto ad exortum ejusdem incipientem, id spatium unius diei nomine vocare. Umbros vero unum & eundem diem esse dicere, a meridie ad insequentem meridiem. *Quod quidem*, inquit Varro, *nimis absurdum est. nam qui Kalendis hora sexta apud Umbros natus est, dies ejus natalis videri debebit & Kalendarum dimidiatus, & qui post Kalendas erit, usque ad horam ejusdem diei sextam.* Populum autem Romanum, ita uti Varro dixit, dies singulos annumerare a media nocte ad mediam proximam, multis argumentis ostenditur. Sacra sunt enim Romana partim diurna, partim nocturna. & ea, quæ diurna sunt, ab initio diei ad medium noctis protenduntur: ab hora sexta noctis sequentis nocturnis sacris tempus impenditur. ad hoc, ritus quoque & mos auspicandi, eandem esse observationem docet. nam magi-

ſtratus, quando uno die eis & auſpicandum eſt, & id agendum, ſuper quo proceſſit auſpicium, poſt mediam noctem auſpicantur, & poſt exortum ſolem agunt: auſpicatique & egiſſe eodem die dicuntur. præterea tribuni plebis, quos nullum diem integrum abeſſe Roma licet, cum poſt mediam noctem proficiſcuntur, & poſt primam facem ante mediam noctem ſequentem revertuntur, non videntur abfuiſſe diem: quoniam ante horam noctis ſextam regreſſi, partem aliquam illius in urbe conſumunt. Quintum quoque Mucium jureconſultum dicere ſolitum, lege non iſſe uſurpatum mulierem, quæ, cum Kalendis Januariis apud virum matrimonii cauſa eſſe cœpiſſet, ad diem quartum Kalendas Januarias ſequentes uſurpatum iſſet. non enim poſſe impleri trinoctium, quo abeſſe a viro uſurpandi cauſa ex duodecim tabulis deberet: quoniam tertiæ noctis poſteriores ſex horæ alterius anni eſſent, qui inciperet ex Kalendis. Vergilius quoque id ipſum oſtendit, ut hominem decuit poeticas res agentem, recondita atque operta veteris ritus ſignificatione:

Torquet, inquit, *medios nox humida curſus:*
Et me ſævus equis oriens afflavit anhelis.

His enim verbis diem, quem Romani civilem appellaverunt, a ſexta noctis hora oriri admonet. idem poeta quando nox quoque incipiat, expreſſit in ſexto. cum enim dixiſſet:

Hac vice ſermonum roſeis Aurora quadrigis
Jam medium æthereo curſu trajecerat axem.

mox ſuggeſſit vates:

Nox ruit, Ænea: nos flendo ducimus horas.
ita obſervantiſſimus civilium definitionum diei & noctis initia deſcripſit. qui dies ita dividitur. Primum tempus diei dicitur mediæ noctis inclinatio; deinde gallicinium, inde conticinium, cum & galli conticeſcunt, & homines etiam tum quieſcunt; deinde diluculum, id eſt, cum incipit dies dignoſci; inde mane, cum dies clarus eſt. mane autem dictum, aut quod ab inferioribus, id eſt, a manibus exordium lucis emergat, aut, quod verius mihi videtur, ab omine boni nominis. nam & Lanuvii *mane* pro *bono* dicunt: ſicut apud nos quoque contrarium eſt *immane*. ut, *immanis bellua*, vel, *immane facinus*, & hoc genus cetera, pro *non bono*. deinde a mane ad meridiem, hoc eſt, ad medium diem. inde jam ſupra vocatur tempus occiduum, & mox ſuprema tempeſtas, hoc eſt, diei noviſſimum tempus: ſicut expreſſum eſt in duodecim tabulis, SOLIS. OCCASUS. SUPREMA. TEMPESTAS. ESTO. deinde veſpera; quod a Græcis tractum eſt. illi enim ἑσπέραν a ſtella Heſpero dicunt: unde & Heſperia Italia, quod occaſui ſubjecta ſit, nominatur. ab hoc tempore prima fax dicitur, deinde concubia, & inde intempeſta, quæ non habet idoneum tempus rebus gerendis. hæc eſt diei civilis a Romanis obſervata diviſio. ergo noctu futura, cum media eſſe cœperit, auſpicium Saturnaliorum erit, quibus die craſtini mos inchoandi eſt.

CAPUT IV.

Latine dici Saturnaliorum, noctu futura, *&*, die crastini.

HIC, cum omnes quasi vetustatis promtuarium Albini memoriam laudavissent, Prætextatus Avienum videns Furio insusurrantem, Quidnam hoc est, mi Aviene, inquit, quod uni Albino indicatum, clam ceteris esse velis? tum ille: Moveor quidem auctoritate Cæcinæ, nec ignoro, errorem in tantam non cadere doctrinam: aures tamen meas ista verborum novitas perculit, cum, *noctu futura*, & *die crastini*, magis, quam *nocte futura*, & *die crastino*, dicere, ut regulis placet, maluit. nam *noctu*, non appellatio, sed adverbium est. porro *futura*, quod nomen est, non potest cum adverbio convenire. nec dubium est, hoc inter se esse *noctu* & *nocte*, quod *diu* & *die*. & rursus, *die* & *crastini*, non de eodem casu sunt; & nisi casus idem, nomina in hujusmodi elocutione non jungit. *Saturnaliorum* deinde cur malimus, quam *Saturnalium* dicere, opto dinoscere. Ad hæc cum Cæcina renidens taceret, & Servius a Symmacho rogatus esset, quidnam de his existimaret: Licet, inquit, in hoc cœtu non minus nobilitate, quam doctrina reverendo, magis mihi discendum sit, quam docendum, famulabor tamen arbitrio jubentis, & insinuabo primum de Saturnalibus, post de ceteris, unde sit sic eloquendi non novitas, sed vetustas. Qui *Saturnalium* dicit, regula innititur. nomina

enim, quæ dativum pluralem in *bus* mittunt, nunquam genitivum ejusdem numeri syllaba crevisse patiuntur; sed aut totidem habet, ut, *monilibus monilium*, *sedilibus sedilium*; aut una syllaba minus est, ut, *carminibus carminum*, *luminibus luminum.* sic ergo *Saturnalibus* rectius *Saturnalium*, quam *Saturnaliorum.* sed qui *Saturnaliorum* dicunt, auctoritate magnorum muniuntur virorum. nam & Sallustius in tertio *Bacchanaliorum* ait; & Masurius Fastorum secundo, *Vinaliorum dies*, inquit, *Jovi sacer est*, *non*, *ut quidam putant*, *Veneri.* & ut ipsos quoque Grammaticos in testimonium citem, Verrius Flaccus in eo libello, qui Saturnus inscribitur, *Saturnaliorum*, inquit, *dies apud Græcos quoque festi habentur.* & in eodem libro, *Dilucide me*, inquit, *de constitutione Saturnaliorum scripsisse arbitror.* item Julius Modestus de feriis, *Saturnaliorum*, inquit, *feriæ.* & in eodem libro, *Antias*, inquit, *Agonaliorum repertorem Numam Pompilium refert.* Hæc tamen, inquies, auctoritas quæro an possit aliqua ratione defendi. plane, quatenus alienum non est, committi Grammaticum cum sua analogia, tentabo suspicionibus eruere, quid sit, quod eos a solita enuntiatione detorserit, ut mallent *Saturnaliorum*, quam *Saturnalium* dicere. Ac primum æstimo, quod hæc nomina, quæ sunt festorum dierum neutralia, carentque numero singulari, diversæ conditionis esse voluerunt ab his nominibus, quæ utroque numero figurantur. Compitalia enim, & Bacchanalia, & Agonalia, Vinaliaque, & reliqua his similia, festorum dierum nomina sunt, nec

ſingulariter nominantur; aut, ſi ſingulari numero dixeris, non idem ſignificabis, niſi adjeceris feſtum: ut, *Bacchanale feſtum*, *Agonale feſtum*, & reliqua: ut jam non poſitivum ſit, ſed adjectivum, quod Græci ἐπίθετον vocant. animati ſunt ergo ad faciendam diſcretionem in genitivo caſu, ut ex hac declinatione exprimerent nomen ſolemnis diei, ſcientes, in nonnullis ſæpe nominibus, dativo in *bus* exeunte, nihilominus genitivum in *rum* finiri: ut, *domibus domorum*, *duobus duorum*, *ambobus ambo-rum*. Ita & *viridia*, cum ἀντὶ ἐπιθέτου accipiuntur, genitivum in *ium* faciunt; ut *viridia prata*, *viridium pratorum*. cum vero ipſam loci viriditatem ſignificare volumus, *viridiorum* dicimus: ut cum dicitur, *formoſa facies viridiorum*. tunc enim *viridia* quaſi poſitivum ponitur, non accidens. tanta enim apud veteres fuit licentia hujus genitivi, ut Aſinius Pollio *vectigaliorum* frequenter uſurpet: quod *vectigal* non minus dicatur, quam *vectigalia*. ſed &, cum legamus, *lævaque ancile gerebat*: tamen & *anciliorum* relatum eſt. Videndum ergo, ne magis varietas veteres delectaverit, quàm ut ad amuſſim verum ſit, feſtorum dierum nomina ſic vocata. ecce enim & præter ſolemnium dierum vocabula, alia quoque ſic declinata reperimus, ut præcedens ſermo patefecit: *viridiorum*, & *vectigaliorum*, & *anciliorum*. ſed & ipſa feſtorum nomina ſecundum regulam declinata apud veteres reperio: ſiquidem Varro *Ferialium diem* ait, *a ferendis in ſepulcra epulis* dici. non dixit *Ferialiorum*: & alibi *Floralium*, non *Floraliorum* ait, cum idem non ludos florales illic,

ſed ipſum feſtum Floralia ſignificaret. Maſurius etiam ſecundo Faſtorum, *Liberalium dies*, inquit, *a pontificibus agonium Martiale appellatur.* & in eodem libro: *Eam noctem, deincepſque inſequentem diem, qui eſt Lucarium*, non dixit *Lucariorum*. itemque *Liberalium* multi dixere, non *Liberaliorum*. unde pronuntiandum eſt, veteres indulſiſſe copiæ per varietatem: ut dicebant, *exanimos* & *exanimes*, *inermos* & *inermes*, tum *hilaros* atque *hilares*. & ideo certum eſt, licito & *Saturnalium* & *Saturnaliorum* dici: cum alterum regula cum auctoritate, alterum etſi ſola, ſed multorum defendat auctoritas. reliqua autem verba, quæ Avieno noſtro nova viſa ſunt, veterum nobis ſunt teſtimoniis aſſerenda. Ennius enim, niſi cui videtur inter noſtræ ætatis politiores munditias reſpuendus, *noctu concubia* dixit his verſibus:

Qua Galli furtim noctu ſumma arcis adorti
Moenia concubia, vigileſque repente cruentant.

quo in loco animadvertendum eſt non ſolum, quod *noctu concubia*, ſed quod etiam *qua noctu* dixerit. & hoc poſuit in annalium ſeptimo. in quorum tertio clarius idem dixit:

Hac noctu filo pendebit Etruria tota.

Claudius quoque Quadrigarius annali tertio: *Senatus autem de noctu convenire, noctu multa domum dimitti.* Non eſſe ab re puto, hoc in loco id quoque admonere, quod decemviri in duodecim tabulis inuſitate *nox* pro *noctu* dixerunt. Verba hæc ſunt: SEI. NOX. FURTUM. FACTUM. ESIT. SEI. IM. ALIQUIS. OCCISIT. JOURE. CAISUS. ESTO. in qui-

bus verbis id etiam notandum eſt, quod ab eo, quod eſt *is*, non *eum*, caſu accuſativo, ſed *im*, dixerunt. Sed nec *die craſtini*, a doctiſſimo viro ſine veterum auctoritate prolatum eſt: quibus mos erat, modo *diequinti*, modo *diequinte*, pro adverbio copulative dicere. cujus indicium eſt, quod ſyllaba ſecunda corripitur, quæ natura producitur, cum ſolum dicitur *die*. Quod autem diximus, extremam iſtius vocis ſyllabam tum per *e*, tum per *i*, ſcribi; conſuetum id veteribus fuit, ut his literis plerumque in fine indifferenter uterentur; ſicut *præfiſcine* & *præfiſcini*, *proclive* & *proclivi*. Venit ecce illius verſus Pomponiani in memoriam, qui eſt ex Attellana, quæ Mævia inſcribitur:

Dies hic ſextus, cum nihil egi; die quarte moriar
fame.

Die priſtine eodem modo dicebatur, quod ſignificabat die priſtino, id eſt, priore: quod nunc pridie dicitur, converſo compoſitionis ordine, quaſi *priſtino die*. nec infitias eo, lectum apud veteres *die quarto*. ſed invenitur de tranſacto, non de futuro, poſitum. nam Cn. Mattius homo impenſe doctus, in mimiambis pro eo dicit, quod nudius quartus nos dicimus, in his verſibus:

Nuper die quarto, ut recordor, & certe
Aquarium urceum unicum domi fregit.

hoc igitur intererit, ut *die quarto* quidem de præterito dicamus, *die quarti* autem de futuro. Verum ne de *die craſtini* nihil retuliſſe videamur, ſuppetit Cælianum illud ex libro hiſtoriarum ſecundo: *Si vis mihi equitatum dare, & ipſe cum cetero exercitu*

me ſequi, die quinti Romæ in Capitolio curabo tibi cœnam coctam. Hic Symmachus, Cælius tuus, inquit, & hiſtoriam, & verbum ex Originibus M. Catonis accepit, apud quem ita ſcriptum eſt: *Igitur dictatorem Carthaginienſium magiſter equitum monuit, Mitte mecum Romam equitatum, die quinti in Capitolio tibi cœna cocta erit.* Et Prætextatus: Æſtimo nonnihil ad demonſtrandam conſuetudinem veterum, etiam prætoris verba conferre, quibus more majorum ferias concipere ſolet, quæ appellantur Compitalia. ea verba hæc ſunt: DIE. NONI. POPOLO. ROMANO. QUIRITIBUS. COMPITALIA. ERUNT. QUANDO. CONCEPTA. FOVERINT. N.

CAPUT V.

De exauctoratis obſoletiſque verbis: tum recte ac Latine dici, mille verborum eſt.

TUM Avienus aſpiciens Servium, Curius, inquit, & Fabricius, & Coruncanius antiquiſſimi viri, vel etiam his antiquiores Horatii illi trigemini, plane ac dilucide cum ſuis fabulati ſunt: neque Auruncorum, aut Sicanorum, aut Pelaſgorum, qui primi coluiſſe in Italia dicuntur, ſed ætatis ſuæ verbis utebantur. tu autem perinde quaſi cum matre Evandri loquare, vis nobis verba multis jam ſeculis obliterata revocare: ad quorum congeriem præſtantes quoque viros, quorum memoriam continuus legendi uſus inſtruit, incitaſti. ſed antiquitatem vobis placere jactatis, quod honeſta, & ſobria, & modeſta ſit. vivamus ergo moribus

præteritis, præsentibus verbis loquamur. ego enim id, quod a C. Cæsare, excellentis ingenii ac prudentiæ viro, in primo de Analogia libro scriptum est, habeo semper in memoria atque in pectore, ut tanquam scopulum, sic fugiam infrequens atque insolens verbum: mille denique verborum talium est, quæ, cum in ore priscæ auctoritatis crebro fuerint, exauctorata tamen a sequenti ætate repudiataque sunt. horum copiam proferre nunc possem, ni tempus noctis jam propinquantis necessariæ discessionis nos admoneret. Bona verba, quæso, Prætextatus morali, ut assolet, gravitate subjecit, ne insolenter parentis artium antiquitatis reverentiam verberemus, cujus amorem tu quoque, dum dissimulas, magis prodis. cum enim dicis, *mille verborum est*, quid aliud sermo tuus, nisi ipsam redolet vetustatem? nam licet M. Cicero in oratione, quam pro Milone concepit, ita scriptum reliquerit: *Ante fundum Clodii, quo in fundo propter insanas illas substructiones facile mille hominum versabatur valentium:* non *versabantur*, quod in libris minus accurate scriptis reperiri solet: & in sexta in Antonium: *Quis unquam in illo Jano inventus est, qui L. Antonio mille nummûm ferret expensum?* licet Varro quoque, ejusdem seculi homo, in septimodecimo Humanarum dixerit: *Plus mille & centum annorum est:* tamen fiduciam sic componendi non nisi ex antecedentium auctoritate sumserunt. nam Quadrigarius in tertio Annalium ita scripsit: *Ibi occiditur mille hominum.* & Lucilius in tertio Satyrarum:

Ad portam mille, a porta est sex inde Salernum.
alibi vero etiam declinationem hujus nominis exsecutus est. nam in libro quintodecimo ita dicit:

Hunc milli passûm qui vicerit atque duobus
Campanus sonipes, subcursor nullus sequetur
Majore spatio ac diversus videbitur ire.

idem in libro nono:

Tu milli nummûm potes uno quærere centum.

milli passûm dixit, pro *mille passibus*, & *milli nummûm*, pro *mille nummis*, aperteque ostendit, *mille* & vocabulum esse, & singulari numero dici, & casum etiam capere ablativum, ejusque plurativum esse *millia*. *mille* enim non ex eo ponitur, quod Græce chilia dicuntur, sed quod chilias. & sicut una chilias, & duæ chiliades, ita unum mille, & duo millia veteres certa atque directa ratione dicebant. Et heus tu, hisne tam doctis viris, quorum M. Cicero & Varro imitatores se gloriantur, adimere vis in verborum comitiis jus suffragandi? & tanquam sexagenarios majores de ponte dejicies? plura de hoc dissereremus, ni vos invitos ab invito discedere hora cogeret. Sed vultisne diem sequentem, quem plerique omnes abaco & latrunculis conterunt, nos istis sobriis fabulis a primo lucis in cœnæ tempus, ipsam quoque cœnam non obrutam poculis, non lascivientem ferculis, sed quæstionibus doctis pudicam, & mutuis ex lectione relationibus exigamus? sic enim ferias præ omni negotio fœtas commodi senserimus, non animum, ut dicitur, remittentes, (nam remittere, inquit Musonius, animum quasi amitte-

re est) sed demulcentes eum paululum, atque laxantes jucundis honestisque sermonum illectationibus. quod si ita decernitis, Diis Penatibus meis huc conveniendo gratissimum feceritis. Tum Symmachus: Nullus, qui quidem se dignum hoc conventu meminerit, sodalitatem hanc, vel ipsum conventus regem repudiabit. sed, ne quid ad perfectionem cœtus desideretur, invitandos ad eundem congressum convictumque censeo Flavianum, qui quanto sit mirando viro & venusto patre præstantior, non minus ornatu morum gravitateque vitæ, quam copia profundæ eruditionis asseruit: simulque Postumianum, qui forum defensionum dignatione nobilitat: & Eustathium, qui tantus in omni philosophiæ genere est, ut solus nobis repræsentet ingenia trium philosophorum, de quibus nostra antiquitas gloriata est. illos dico, quos Athenienses quondam ad senatum legaverunt impetratum uti multam remitteret, quam civitati eorum fecerat propter Oropi vastationem. ea multa fuerat talentûm fere quingentûm. erant isti philosophi Carneades ex Academia, Diogenes Stoicus, Critolaus Peripateticus: quos ferunt seorsum quemque ostentandi gratia per celeberrima urbis loca magno hominum conventu dissertavisse. fuit, ut relatum est, facundia Carneades violenta & rapida, scita & tereti Critolaus, modesta Diogenes & sobria. sed in senatum introducti, interprete usi sunt Cœlio senatore. at hic noster cum sectas omnes assecutus, sed probabiliorem secutus sit; omniaque hæc inter Græcos genera dicendi solus impleat: inter nos

tamen ita sui locuples interpres est, ut nescias, qua lingua facilius vel ornatius expleat operam disserendi. Probavere omnes Q. Aurelii judicium, quo edecumatos elegit sodales: atque his ita constitutis, primum a Prætextato, simul deinde a se discedentes, domum quisque suam regressi sunt.

CAPUT VI.

De origine ac usu prætextæ; *quomodo hæc in usum transierit nominis: inibique de aliorum quorundam nominum propriorum origine.*

POSTERO die ad ædes Vettii matutini omnes, inter quos pridie convenerat, affuerunt: quibus Prætextatus in bibliothecam receptis, in qua eos opperiebatur, Præclarum, inquit, diem mihi fore video, cum & vos adestis, & affuturos se illi, quos ad conventus nostri societatem rogari placuit, spoponderunt. soli Postumiano antiquior visa est instruendarum cura defensionum; in cujus abnuentis locum Eusebium Graja & doctrina, & facundia clarum rhetorem subrogavi: insinuatumque omnibus, ut ab exorto die se nobis indulgerent, quandoquidem nullis hodie officiis publicis occupari fas esset. togatus certe, vel trabeatus, paludatusque seu prætextatus hac die videtur nullus. tum Avienus, (ut ei interpellandi mos erat) Cum sacrum mihi, ait, ac reipublicæ nomen, Prætextate, tuum inter vocabula diversi habitus refers: admoneor non ludicræ, ut æstimo, quæstionis.

cum enim veſtitus togæ, vel trabeæ, ſeu paludamenti, nullum de ſe proprii nominis uſum fecerit, quæro abs te, cur hoc de ſolo prætextæ habitu uſurpaverit vetuſtas; aut huic nomini quæ origo contigerit? Inter hæc Avieni dicta Flavianus & Euſtathius, par inſigne amicitiæ, ac minimo poſt Euſebius, ingreſſi alacriorem fecere cœtum: acceptaque ac reddita ſalutatione conſederunt, percontantes, quidnam offenderint ſermocinationis. Tum Vettius, Peropportune, inquit, affuiſtis mihi aſſertorem quærenti. movet enim mihi Avienus noſter mei nominis quæſtionem; & ita originem ejus flagitat, tanquam fides ab eo generis exigatur. nam, cum nullus ſit, qui appelletur ſuo nomine vel togatus, vel trabeatus, vel paludatus; cur Prætextatus nomen habeatur, poſtulat in medium proferri. ſed & cum poſti inſcriptum ſit Delphici templi, & unius e numero ſapientum eadem ſit iſta ſententia, γνῶθι σεαυτὸν, quid in me ſcire æſtimandus ſim, ſi nomen ignoro, cujus mihi nunc & origo, & cauſa dicenda eſt? Tullus Hoſtilius, Hoſti filius, rex Romanorum tertius, debellatis Etruſcis, ſellam curulem lictoreſque & togam pictam atque prætextam, quæ inſignia magiſtratuum Etruſcorum erant, primus, ut Romæ haberentur, inſtituit. ſed prætextam illo ſeculo puerilis non uſurpabat ætas. erat enim, ut cetera, quæ enumeravi, honoris habitus. ſed poſtea Tarquinius Demarati exſulis Corinthii filius Priſcus, quem quidam Lucumonem vocitatum ferunt, rex tertius ab Hoſtilio, quintus a Romulo, de Sabinis egit triumphum: quo

bello filium suum, annos quatuordecim natum, quod hostem manu percusserat, & pro concione laudavit, & bulla aurea prætextaque donavit, insigniens puerum ultra annos fortem præmiis virilitatis & honoris. nam sicut prætexta magistratuum, ita bulla gestamen erat triumphantium, quam in triumpho præ se gerebant, inclusis intra eam remediis, quæ crederent adversus invidiam valentissima. hinc deductus mos, ut prætexta & bulla in usum puerorum nobilium usurparentur, ad omen & vota conciliandæ virtutis, ei similis, cui primis in annis munera ista cesserunt. alii putant, eundem Priscum, cum is statum civium sollertia providi principis ordinaret, cultum quoque ingenuorum puerorum inter præcipua duxisse; instituisseque, ut patricii bulla aurea cum toga, cui purpura prætexitur, uterentur, dumtaxat illi, quorum patres curulem gesserant magistratum: ceteris autem, ut prætexta tantum uterentur, indultum; sed usque ad eos, quorum parentes equo stipendia justa meruissent. Libertinis vero nullo jure uti prætextis licebat; ac multo minus peregrinis, quibus nulla esset cum Romanis necessitudo. sed postea libertinorum quoque filiis prætexta concessa est, ex caussa tali, quam M. Lælius augur refert, qui bello Punico secundo duumviros dicit ex senatusconsulto, propter multa prodigia, libros Sibyllinos adisse; &, inspectis his, nuntiasse, in Capitolio supplicandum, lectisterniumque ex collata stipe faciendum, ita ut libertinæ quoque, quæ longa veste uterentur, in eam rem pecuniam subministrarent.

acta igitur obsecratio est, pueris ingenuis, itemque libertinis, sed & virginibus patrimis matrimisque pronuntiantibus carmen. ex quo concessum, ut libertinorum quoque filii, qui ex justa dumtaxat matrefamilias nati fuissent, togam prætextam & lorum in collo pro bullæ decore gestarent. Verrius Flaccus ait, cum populus Romanus pestilentia laboraret, essetque responsum, id accidere, quod Dii despicerentur, anxiam urbem fuisse, quia non intelligeretur oraculum; evenisseque, ut Circensium die puer de cœnaculo pompam superne despiceret, & patri referret, quo ordine secreta sacrorum in arca pilenti composita vidisset: qui cum rem gestam senatui nuntiasset, placuisse, velari loca ea, qua pompa veheretur: atque ita peste sedata, puerum, qui ambiguitatem sortis absolverat, togæ prætextæ usum munus impetravisse. Vetustatis peritissimi referunt, in raptu Sabinarum unam mulierem nomine Hersiliam, dum adhæreret filiæ, simul raptam: quam cum Romulus Hosto cuidam ex agro Latino, qui in asylum ejus confugerat, virtute conspicuo uxorem dedisset; natum ex ea puerum, antequam alia ulla Sabinarum partum ederet: eumque, quod primus esset in hostico procreatus, Hostum Hostilium a matre vocitatum, & eundem a Romulo bulla aurea ac prætexta insignibus honoratum. is enim cum raptas ad consolandum vocasset, spopondisse fertur, se ejus infanti, quæ prima sibi civem Romanum esset enixa, illustre munus daturum. Nonnulli credunt ingenuis pueris attributum, ut cordis figuram in bulla ante pectus an-

nectерent; quam inſpicientes, ita demum ſe homines cogitarent, ſi corde præſtarent: togamque prætextam his additam, ut ex purpuræ rubore ingenuitatis pudore regerentur. Diximus, unde prætexta. adjecimus & cauſas, quibus æſtimatur conceſſa pueritiæ. nunc, idem habitus quo argumento tranſierit in uſum nominis, paucis explicandum eſt. Mos antea ſenatoribus fuit, in curiam cum prætextatis filiis introire. cum in ſenatu res major quæpiam conſultaretur, eaque in poſterum diem prolata eſſet: placuit, ut hanc rem, ſuper qua tractaviſſent, ne quis enuntiaret, priuſquam decreta eſſet. mater Papirii pueri, qui cum parente ſuo in curia fuerat, percontatur filium, quidnam in ſenatu egiſſent Patres. puer reſpondit, tacendum eſſe, neque id dici licere. mulier fit audiendi cupidior ſecretum rei, & ſilentium pueri animumque ejus, ad inquirendum, everberat. quærit igitur compreſſius violentiuſque. tum puer, urgente matre, lepidi atque feſtivi mendacii conſilium capit. actum in ſenatu dixit, utrum videretur utilius, magiſque e republica eſſe, unuſne ut duas uxores haberet, an ut una apud duos nupta eſſet. hoc illa ubi audivit, animo compaveſcit: domo trepidans egreditur: ad ceteras matronas affert: poſtridieque ad ſenatum copioſa matrumfamilias caterva confluunt: lacrimantes atque obſecrantes orant, una potius ut duobus nupta fieret, quam ut uni duæ. ſenatores ingredientes curiam, quæ illa mulierum intemperies, & quid ſibi poſtulatio iſthæc vellet, mirabantur; & ut non parvæ rei prodigium illam verecundi

ſexus impudicam inſaniam paveſcebant. Puer Papirius publicum metum demit. nam in medium curiæ progreſſus, quid ipſi mater audire inſtitiſſet, quid matri ipſe ſimulaſſet, ſicut fuerat, enarrat. ſenatus fidem atque ingenium pueri exoſculatur; conſultumque facit, uti poſthac pueri cum patribus in curiam non introeant, præter illum unum Papirium: eique puero poſtea cognomentum honoris gratia decreto inditum, *Prætextatus*; ob tacendi loquendique in prætextata ætate prudentiam. hoc cognomentum poſtea familiæ noſtræ in nomen hæſit. non aliter dicti Scipiones: niſi quod Cornelius, qui cognominem patrem luminibus carentem pro baculo regebat, Scipio cognominatus, nomen ex cognomine poſteris dedit. ſic Meſſala tuus, Aviene, dictus a cognomento Valerii Maximi, qui, poſtquam Meſſanam urbem Siciliæ nobiliſſimam cepit, Meſſala cognominatus eſt. Nec mirum, ſi ex cognominibus nata ſunt nomina: cum contra & cognomina ex propriis ſint tracta nominibus; ut ab Æmilio Æmilianus, a Servilio Servilianus. Hic ſubjecit Euſebius: Meſſala & Scipio, alter de pietate, de virtute alter, ut refers, cognomina repererunt. ſed Scropha & Aſina, quæ viris non mediocribus cognomenta ſunt, volo, dicas unde contigerint; cum contumeliæ, quam honori, propriora videantur. Tum ille: Nec honor, nec injuria, ſed caſus fecit hæc nomina. nam Aſinæ cognomentum Corneliis datum eſt, quoniam princeps Corneliæ gentis emto fundo, ſeu filia data marito, cum ſponſores ab eo ſolemniter poſce-

rentur, asinam cum pecuniæ onere produxit in forum, quasi pro sponsoribus præsens pignus. Tremellius vero Scropha cognominatus est eventu tali. is Tremellius cum familia atque liberis in villa erat: servi ejus, cum de vicino scropha erraret, surreptam conficiunt. vicinus, advocatis custodibus, omnia circumvenit, ne qua hæc efferri possit: isque ad dominum appellat restitui sibi pecudem. Tremellius, qui ex villico rem comperisset, scrophæ cadaver sub centonibus collocat, super quos uxor cubabat. quæstionem vicino permittit. cum ventum est ad cubiculum, verba jurationis concipit, nullam esse in villa sua scropham, nisi istam, inquit, quæ in centonibus jacet: lectulum monstrat. ea facetissima juratio Tremellio Scrophæ cognomentum dedit.

CAPUT VII.

De Saturnaliorum origine ac vetustate: ubi & alia quædam obiter perstringuntur.

DUM ista narrantur, unus e famulitio, cui provincia erat admittere volentes dominum convenire, Euangelum adesse nuntiat cum Dysario, qui tunc Romæ præstare videbatur ceteris medendi artem professis. corrugato indicavere vultu plerique de considentibus, Euangeli interventum otio suo inamœnum, minusque placido conventui congruentem. erat enim amarulenta dicacitate, & lingua proterve mordaci, procax, ac securus offensarum, quas sine delectu cari vel non amici in se

passim verbis odia ferentibus provocabat. Sed Prætextatus, ut erat in omnes æque placidus ac mitis, ut admitterentur missis obviis imperavit. quos Horus ingredientes commodum consecutus comitabatur, vir corpore atque animo juxta validus, qui post innumeras inter pugiles palmas ad philosophiæ studia migravit; sectamque Antisthenis, & Cratetis, atque ipsius Diogenis secutus, inter Cynicos non incelebris habebatur. Sed Euangelus, postquam tantum cœtum assurgentem sibi ingressus offendit, Casusne, inquit, hos omnes ad te, Prætextate, contraxit? an altius quiddam, cui remotis arbitris opus sit, cogitaturi ex disposito convenistis? quod si ita est, ut æstimo, abibo potius, quam me vestris miscebo secretis: a quibus me amovebit voluntas, licet fortuna fecisset irruere. Tum Vettius, quamvis ad omnem patientiam constanter animi tranquillitate firmus, nonnihil tamen consultatione tam proterva motus, Si aut me, inquit, Euangele, aut hæc innocentiæ lumina cogitasses, nullum inter nos tale secretum opinarere, quod non vel tibi, vel etiam vulgo fieri dilucidum posset; quia neque ego sum immemor, nec horum quemquam inscium credo sancti illius præcepti philosophiæ, Sic loquendum esse cum hominibus, tanquam Dii audiant; sic loquendum cum Diis, tanquam homines audiant. cujus secunda pars sancit, ne quid a Diis petamus, quod velle nos indecorum sit hominibus confiteri. nos vero, ut & honorem sacris feriis haberemus, & vitaremus tamen torporem feriandi, atque otium in negotium vertere;

mus, convenimus, diem totum doctis fabulis, velut ex ſymbola conferendis daturi. nam, ſi per ſacra ſolemnia *rivos deducere nulla religio prohibet:* ſi ſalubri fluvio merſare oves, fas & jura permittunt: cur non religionis honor putetur, dicare ſacris diebus ſacrum ſtudium literarum? ſed, quia vos quoque Deorum aliquis nobis additos voluit, facite, ſi volentibus vobis erit, diem communibus & fabulis, & epulis exigamus: quibus ut omnes hodie, qui præſentes ſunt, acquieſcant, impetratum teneo. Tunc ille: Supervenire fabulis non evocatos, haud equidem turpe exiſtimatur: verum ſponte irruere in convivium aliis præparatum, nec ab Homero ſine nota vel in fratre memoratum eſt. & vide, ne nimium arroganter tres tibi velis Menelaos contigiſſe, cum illi tanto regi unus evenerit. Tum omnes Prætextatum juvantes orare, blandeque ad commune invitare conſortium: Euangelum quidem ſæpius & maxime, ſed nonnunquam & cum eo pariter ingreſſos. Inter hæc Euangelus petitu omnium temperatus, M. Varronis, inquit, librum vobis arbitror non ignotum ex ſatyris Menippeis, qui inſcribitur, NESCIS QUID VESPER SERUS VEHAT: in quo convivarum numerum hac lege definit, ut neque minor, quam Gratiarum ſit, neque quam Muſarum numeroſior. hic video, excepto rege convivii, tot vos eſſe, quot Muſæ ſunt. quid ergo perfecto numero quæritis adjiciendos? & Vettius, Hoc, inquit, nobis præſentia veſtra præſtabit, ut & Muſas impleamus, & Gratias: quas ad feſtum Deorum omnium principis æquum eſt

P 2

convenire. Cum igitur consedissent, Horus Avienum intuens, quem familiarius frequentare solitus erat, In hujus, inquit, Saturni cultu, quem Deorum principem dicitis, ritus vester ab Ægyptiorum religiosissima gente dissentit. nam illi neque Saturnum, nec ipsum Serapim receperant in arcana templorum, usque ad Alexandri Macedonis occasum. post quem tyrannide Ptolemæorum pressi, hos quoque Deos in cultum recipere Alexandrinorum more, apud quos præcipue colebantur, coacti sunt. ita tamen imperio paruerunt, ut non omnino religionis suæ observata confunderent. nam quia nunquam fas fuit Ægyptiis, pecudibus aut sanguine, sed precibus & ture solo placare Deos; his autem duobus advenis hostiæ erant ex more mactandæ: fana eorum extra pomœrium locaverunt, ut & illi sacrificii solemnis sibi cruore colerentur, nec tamen urbana templa morte pecudum polluerentur. nullum itaque Ægypti oppidum intra muros suos aut Saturni, aut Serapis fanum recepit. horum alterum vix ægreque a vobis admissum audio. Saturnum vero vel maximo inter ceteros honore celebratis. si ergo nihil est, quod me hoc scire prohibeat, volo in medium proferatur. Hic Avienus in Prætextatum exspectationem consulentis remittens, Licet omnes, ait, qui adsunt, pari doctrina polleant: sacrorum tamen Vettius unice conscius, potest tibi & originem cultus, qui huic Deo penditur, & causam festi solemnis aperire. Quod cum Prætextatus in alios refundere tentasset: omnes ab eo impetraverunt, ut

ipſe differeret. tunc ille, ſilentio facto, ita exorſus eſt. Saturnaliorum originem illam mihi in medium proferre fas eſt: non quæ ad arcanam divinitatis naturam refertur, ſed quæ aut fabuloſis admixta differitur, aut a phyſicis in vulgus aperitur. nam occultas & manantes ex meri veri fonte rationes ne in ipſis quidem ſacris enarrari permittitur. ſed ſi quis illas aſſequitur, continere intra conſcientiam tectas jubetur. Unde quæ ſciri fas eſt, Horus noſter licebit mecum recognoſcat. Regionem iſtam, quæ nunc vocatur Italia, regno Janus obtinuit. qui, ut Hyginus, Protarchum Trallianum ſecutus, tradit, cum Cameſe æque indigena terram hanc ita participata potentia poſſidebant, ut regio Cameſene, oppidum Janiculum vocitaretur. Poſt ad Janum ſolum regnum redactum eſt: qui creditur geminam faciem prætuliſſe, ut quæ ante, quæque poſt tergum eſſent, intueretur. quod procul dubio ad prudentiam regis ſollertiamque referendum eſt, qui & præterita noſſet, & futura proſpiceret; ſicut Antevorta & Poſtvorta, divinitatis ſcilicet aptiſſimæ comites, apud Romanos coluntur. Hic igitur Janus, cum Saturnum claſſe pervectum excepiſſet hoſpitio, & ab eo edoctus peritiam ruris, ferum illum & rudem ante fruges cognitas victum in melius redegiſſet, regni eum ſocietate muneravit. cum primus quoque æra ſignaret, ſervavit & in hoc Saturni reverentiam, ut, quoniam ille navi fuerat advectus, ex una quidem parte ſui capitis effigies, ex altera vero navis exprimeretur, quo Saturni memoriam etiam in poſteros propagaret. æs ita

fuisse signatum, hodieque intelligitur in aleæ lusu: cum pueri denarios in sublime jactantes, *capita aut navia*, lusu teste vetustatis, exclamant. Hos una concordesque regnasse, vicinaque oppida communi opera condidisse, præter Maronem, qui refert,

Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen,

etiam illud in promtu est, quod posteri quoque duos eis continuos menses dicarunt, ut December sacrum Saturni, Januarius alterius vocabulum possideret. Cum inter hæc subito Saturnus non comparuisset, excogitavit Janus honorum ejus augmenta. ac primum terram omnem ditioni suæ parentem, Saturniam nominavit: aram deinde cum sacris, tanquam Deo, condidit, quæ Saturnalia nominavit. tot seculis Saturnalia præcedunt Romanæ urbis ætatem. observari igitur eum jussit majestate religionis, quasi vitæ melioris auctorem. simulacrum ejus indicio est: cui falcem, insigne messis, adjecit. Huic Deo insertiones surculorum, pomorumque educationes, & omnium cujuscemodi fertilium tribuunt disciplinas. Cyrenenses etiam, cum rem divinam ei faciunt, ficis recentibus coronantur, placentasque mutuo missitant, mellis & fructuum repertorem Saturnum æstimantes. Hunc Romani etiam Stercutum vocant, quod primus stercore fœcunditatem agris comparaverit. Regni ejus tempora felicissima feruntur, cum propter rerum copiam, tum etiam, quod nondum quisquam servitio vel libertate discriminabatur. quæ res intelligi potest, quod Saturnalibus tota servis licentia permittitur. Alia Saturnaliorum causa sic tra-

ditur. Qui erant ab Hercule in Italia relicti, ut quidam ferunt, irato, quod incustoditum fuisset armentum; ut nonnulli æstimant, consulto eos relinquente, ut aram suam atque ædem ab incursionibus tuerentur: hi ergo, cum a latronibus infestarentur, occupato edito colle, Saturnios se nominaverunt, quo ante nomine etiam idem collis vocabatur. & quia se hujus Dei senserunt nomine ac religione tutos, instituisse Saturnalia feruntur, ut agrestes vicinorum animos ad majorem sacri reverentiam ipsa indicti festi observatio vocaret. Nec illam causam, quæ Saturnalibus assignatur, ignoro: quod Pelasgi, sicut Varro memorat, cum sedibus suis pulsi, diversas terras petissent, confluxerunt plerique Dodonam, & incerti, quibus hærerent locis, ejusmodi accepere responsum:

Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατουρνίαν αἶαν
Ἠδ' Ἀβοριγενέων Κοτύλην οὗ νᾶσος ὀχεῖται,
Αἷς ἀναμιχθέντες δεκάτην ἐκπέμψατε Φοίβῳ,
Καὶ κεφαλὰς Ἅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα·

acceptaque sorte, cum Latium post errores plurimos appulissent, in lacu Cutyliensi enatam insulam deprehenderunt. amplissimus enim cæspes, sive ille continens limus, seu paludis fuit, coacta compage, virgultis & arboribus in silvæ licentiam comtus, jactantibus per amnem fluctibus vagabatur; ut fides ex hoc etiam Delo facta sit, quæ celsa montibus, vasta campis, tamen per maria ambulabat. hoc igitur miraculo deprehenso, has sibi sedes prædictas esse didicerunt: vastatisque Siciliensibus incolis, occupavere regionem, decima prædæ, secundum re-

ſponſum, Apollini conſecrata, erectiſque Diti ſacello & Saturno ara: cujus feſtum Saturnalia nominarunt. cumque diu humanis capitibus Ditem, & virorum victimis Saturnum placare ſe crederent propter oraculum, in quo erat:

Καὶ κεφαλὰς Ἅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα:

Herculem ferunt, poſtea cum Geryonis pecore per Italiam revertentem, ſuaſiſſe illorum poſteris, ut fauſtis ſacrificiis infauſta mutarent, inferentes Diti non hominum capita, ſed oſcilla ad humanam effigiem arte ſimulata; & aras Saturnias, non mactando viros, ſed accenſis luminibus excolentes: quia non ſolum virum, ſed & lumina φῶτα ſignificat. inde mos per Saturnalia miſſitandis cereis cœpit. alii cereos non ob aliud mitti putant, quam quod hoc principe ab incomi & tenebroſa vita quaſi ad lucem, & bonarum artium ſcientiam editi ſumus. Illud quoque in literis invenio, quod, cum multi occaſione Saturnaliorum per avaritiam a clientibus ambitioſe munera exigerent, idque onus tenuiores gravaret: Publicius tribunus plebi tulit, non niſi ditioribus cerei miſſitarentur. Hic Albinus Cæcina ſubjecit: Qualem nunc permutationem ſacrificii, Prætextate, memoraſti, invenio poſtea Compitalibus celebratam, cum ludi per urbem in compitis agitabantur, reſtituti ſcilicet a Tarquinio Superbo Laribus ac Maniæ, ex reſponſo Apollinis, quo præceptum eſt, ut pro capitibus, capitibus ſupplicaretur. idque aliquamdiu obſervatum, ut pro familiarium ſoſpitate pueri mactarentur Maniæ Deæ matri Larum. quod ſacrificii genus Junius

Brutus consul, Tarquinio pulso, aliter constituit celebrandum. nam capitibus allii & papaveris supplicari jussit, ut responso Apollinis satisfieret de nomine capitum; remoto scilicet scelere infaustæ sacrificationis: factumque est, ut effigies Maniæ suspensæ pro singulorum foribus periculum, si quod immineret familiis, expiarent: ludosque ipsos ex viis compitorum, in quibus agitabantur, Compitalia appellitaverunt. sed perge cetera. Tum Prætextatus: Bene & opportune similis emendatio sacrificiorum relata est. sed ex his causis, quæ de origine hujus festi relatæ sunt, apparet, Saturnalia vetustiora esse urbe Romana: adeo, ut ante Romam in Græcia hoc solemne cœpisse L. Accius in annalibus suis referat his versibus:

Maxima pars Grajûm Saturno, & maxime Athenæ
Conficiunt sacra, quæ Cronia esse iterantur ab illis;
Eumque diem celebrant: per agros urbesque fere omnes
Exercent epulis læti: famulosque procurant
Quisque suos: nostrique itidem. & mos traditus illinc
Iste, ut cum dominis famuli epulentur ibidem.

CAPUT VIII.

De templo Saturni, deque his, quæ in hujus æde aut imagine visuntur: & quomodo intelligenda sint ea, quæ de hoc Deo fabulose dici consueverunt.

NUNC de ipso Dei templo pauca referenda sunt. Tullum Hostilium, cum bis de Albanis, de Sabi-

nis tertio triumphasset, invenio sanum Saturno ex voto consecravisse, & Saturnalia tunc primum Romæ instituta: quamvis Varro libro sexto, qui est de sacris ædibus, scribat, ædem Saturni ad forum faciendam locasse L. Tarquinium regem; Titum vero Largium dictatorem Saturnalibus eam dedicasse. Nec me fugit, Gellium scribere, senatum decresse, ut ædes Saturni fieret: ei rei L. Furium tribunum militum præfuisse. Habet aram, & ante senaculum. illic Græco ritu capite aperto res divina fit: quia primo a Pelasgis, post ab Hercule ita eam a principio factitatam putant. Ædem vero Saturni ærarium Romani esse voluerunt, quod tempore, quo incoluit Italiam, fertur nullum in ejus finibus furtum esse commissum; aut quia sub illo nihil erat cujusquam privatum:

Nec signare solum, aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quærebant.

ideo apud eum locaretur populi pecunia communis, sub quo fuissent cunctis universa communia. Illud non omiserim, Tritonas cum buccinis fastigio Saturni ædis superpositos: quoniam ab ejus commemoratione ad nostram ætatem historia clara & quasi vocalis est; ante vero muta, & obscura, & incognita. quod testantur caudæ Tritonum, humi mersæ & absconditæ. Cur autem Saturnus ipse in compedibus visatur, Verrius Flaccus caussam se ignorare dicit. verum mihi Apollodori lectio sic suggerit. Saturnum Apollodorus alligari ait per annum laneo vinculo, & solvi ad diem sibi festum, id est, mense hoc Decembri: atque in-

de proverbium ductum, Deos laneos pedes habere. significari vero, decimo mense semen in utero animatum in vitam grandescere: quod donec erumpat in lucem, mollibus naturæ vinculis detinetur. est porro idem κρόνος καὶ χρόνος. Saturnum enim in quantum mythici fictionibus distrahunt, in tantum physici ad quandam verisimilitudinem revocant. hunc ajunt abscidisse Cœli patris pudenda: quibus in mare dejectis, Venerem procreatam, quæ a spuma, unde coaluit, Ἀφροδίτη nomen accepit. ex quo intelligi volunt, cum chaos esset, tempora non fuisse. siquidem tempus est certa dimensio, quæ ex cœli conversione colligitur. tempus cœpit inde. ab ipso natus putatur κρόνος, qui, ut diximus, χρόνος est. cumque semina rerum omnium post cœlum gignendarum de cœlo fluerent, & elementa universa, quæ mundo plenitudinem facerent, ex illis seminibus funderentur: ubi mundus omnibus suis partibus membrisque perfectus est; certo jam tempore finis factus est procedendi de cœlo semina ad elementorum conceptionem, quippe quæ jam plena fuerant procreata. Ad animalium vero æternam propagationem ad Venerem generandi facultas ex humore translata est: ut per coitum maris feminæque cuncta deinceps gignerentur. Propter abscisionis pudendorum fabulam etiam nostri eum Saturnum vocitarunt, παρὰ τὴν σάθην, quæ membrum virile declarat, veluti Sathimum. unde etiam Satyros veluti Sathimnos, quod sint in libidinem proni, appellatos opinantur. falcem ei quidam putant attributam, quod tempus omnia metat, ex-

ſecet, & incidat. hunc ajunt filios ſuos ſolitum devorare, eoſdemque rurſus evomere. per quod ſimiliter ſignificatur, eum tempus eſſe, a quo vicibus cuncta gignantur abſumanturque, & ex eo denuo renaſcantur. eundemque a filio pulſum, quid aliud eſt, quam tempora ſeneſcentia ab his, quæ poſt ſunt nata, depelli? Vinctum autem, quod certa lege naturæ connexa ſint tempora; vel quod omnes fruges quibuſdam vinculis nodiſque alternentur. nam & falcem volunt fabulæ in Siciliam decidiſſe; quod ſit terra iſta vel maxime fertilis.

CAPUT IX.

Qui Deus Janus, deque variis ejus Dei nominibus & poteſtate.

Et quia Janum cum Saturno regnaſſe memoravimus, de Saturno autem quid mythici, quid phyſici æſtiment, jam relatum eſt: de Jano quoque quid ab utriſque jactetur, in medium proferemus. Mythici referunt, regnante Jano omnium domos religione ac ſanctitate fuiſſe munitas: idcircoque ei divinos honores eſſe decretos, & ob merita introitus & exitus ædium eidem conſecratos. Xenon quoque primo Italicôn tradit, Janum in Italia primum Diis templa feciſſe, & ritus inſtituiſſe ſacrorum: ideo eum in ſacrificiis præfationem meruiſſe perpetuam. quidam, ideo eum dici bifrontem, putant, quod & præterita ſciverit, & futura providerit. Sed phyſici eum magis conſecrant ar-

gumentis divinitatis. nam ſunt, qui Janum eundem eſſe, atque Apollinem & Dianam, dicant, & in hoc uno utrumque exprimi numen affirment. Etenim, ſicut Nigidius quoque refert, apud Græcos Apollo colitur, qui Θυραῖος vocatur: ejuſque aras ante fores ſuas celebrant, ipſum exitus & introitus demonſtrantes potentem. idem Apollo apud illos & Ἀγυιεὺς nuncupatur, quaſi viis præpoſitus urbanis. illi enim vias, quæ intra pomœria ſunt, ἀγυιὰς appellant. Dianæ vero, ut Triviæ, viarum omnium iidem tribuunt poteſtatem. ſed apud nos, Janum omnibus præeſſe januis, nomen oſtendit, quod eſt ſimile Θυραίῳ. nam & cum clavi ac virga figuratur: quaſi omnium & portarum cuſtos, & rector viarum. pronuntiavit Nigidius, Apollinem Janum eſſe, Dianamque Janam, appoſita *d* litera, quæ ſæpe *i* literæ cauſa decoris apponitur; ut *reditur*, *redhibetur*, *redintegratur*, & ſimilia. Janum quidam ſolem demonſtrari volunt; & ideo geminum, quaſi utriuſque januæ cœleſtis potentem; qui exoriens aperiat diem, occidens claudat: invocarique primum, cum alicui Deo res divina celebratur, ut per eum pateat ad illum, cui immolatur, acceſſus: quaſi preces ſupplicum per portas ſuas ad Deos ipſe tranſmittat. inde & ſimulacrum ejus plerumque fingitur manu dextera trecentorum, & ſiniſtra ſexaginta & quinque numerum retinens, ad demonſtrandam anni dimenſionem, quæ præcipua eſt ſolis poteſtas. alii mundum, id eſt, cœlum eſſe voluerunt; Janumque ab eundo dictum, quod mundus ſemper eat, dum in orbem volvitur, & ex ſe

initium faciens in se refertur. unde & Cornificius Etymorum libro tertio, *Cicero*, inquit, *non Janum, sed Eanum nominat, ab eundo.* hinc & Phoenices in sacris imaginem ejus exprimentes, draconem finxerunt in orbem redactum, caudamque suam devorantem; ut appareat, mundum & ex se ipso ali, & in se revolvi. ideo & apud nos in quatuor partes spectat, ut demonstrat simulacrum ejus Faleris advectum. Gavius Bassus in eo libro, quem de Diis composuit, Janum bifrontem fingi ait, quasi superum atque inferum janitorem: eundem quadriformem, quasi universa climata majestate complexum. Saliorum quoque antiquissimis carminibus Deorum Deus canitur. Marcus etiam Messala, Cn. Domitii in consulatu collega, idemque per annos quinquaginta & quinque augur, de Jano ita incipit: *Qui cuncta fingit, eademque regit, aquæ terræque vim ac naturam gravem atque pronam in profundum dilabentem, ignis atque animæ levem, immensum in sublime fugientem copulavit, circumdato cœlo: quæ vis cœli maxima duas vis dispares colligavit.* In sacris quoque invocamus Janum geminum, Janum Patrem, Janum Junonium, Janum Consivium, Janum Quirinum, Janum Patulcium & Clusivium. Cur geminum invocemus, supra jam diximus: Patrem, quasi Deorum Deum; Junonium, quasi non solum mensis Januarii, sed omnium mensium ingressus tenentem. in ditione autem Junonis sunt omnes Kalendæ. unde & Varro libro quinto rerum divinarum scribit, Jano duodecim aras pro totidem mensibus dedicatas. Consivium, a conserendo, id

est, a propagine generis humani, quæ Jano auctore conseritur: Quirinum, quasi bellorum potentem, ab hasta, quam Sabini curim vocant: Patulcium & Clusivium, quia bello portæ ejus patent, pace clauduntur. hujus autem rei hæc causa narratur. Cum bello Sabino, quod virginum raptarum gratia commissum est, Romani portam, quæ sub radicibus collis Viminalis erat, quæ postea ex eventu Janualis vocata est, claudere festinarent, quia in ipsam hostes irruebant: postquam est clausa, mox sponte patefacta est: cumque iterum ac tertio idem contigisset, armati plurimi pro limine, quia claudere nequibant, custodes steterunt: cumque ex alia parte acerrimo prœlio certaretur, subito fama pertulit, fusos a Tatio nostros. Quam ob causam Romani, qui aditum tuebantur, territi profugerunt. cumque Sabini per portam patentem irrupturi essent, fertur ex æde Jani per hanc portam magnam vim torrentium, undis scatentibus, erupisse; multasque perduellium catervas aut exustas ferventi aqua, aut devoratas rapida voragine deperiisse. ea re placitum, ut belli tempore, velut ad urbis auxilium profecto Deo, fores reserarentur. hæc de Jano.

CAPUT X.

Quo die Saturnalia celebrari consueverint, & quod primo uno tantum, deinde pluribus diebus sunt celebrata.

SED, ut ad Saturnalia revertamur, bellum Saturnalibus sumere nefas habitum. pœnas a nocente

iisdem diebus exigere, piaculare est. Apud majores nostros Saturnalia die uno finiebantur; qui erat a. d. quartumdecimum Kalendas Januarias. sed postquam C. Cæsar huic mensi duos addidit dies, sextodecimo cœpta celebrari. ea re factum est, ut, cum vulgus ignoraret certum Saturnaliorum diem, nonnullique a C. Cæsare inserto die, & alii vetere more celebrarent, plures dies Saturnalia numerarentur: licet & apud veteres opinio fuerit, septem diebus peragi Saturnalia; si opinio vocanda est, quæ idoneis firmatur auctoribus. Novius enim, probatissimus Atellanarum scriptor, ait,

Olim exspectata veniunt septem Saturnalia.

Memmius quoque, qui post Novium & Pomponium diu jacentem artem Attellaniam suscitavit, *Nostri*, inquit, *majores velut bene multa instituere; hoc optime, A frigore fecere summo dies septem Saturnalia.* Sed Mallius ait, eos, qui se, ut supra diximus, Saturni nomine & religione defenderant, per triduum festos instituisse dies, & Saturnalia vocavisse. *unde & Augustus, hujus rei*, inquit, *opinionem secutus, in legibus judiciariis triduo servari ferias jussit.* Masurius & alii uno die, id est, quarto decimo Kalendas Januarias fuisse Saturnalia crediderunt: quorum sententiam Fenestella confirmat, dicens, Æmiliam virginem quintodecimo Kalendarum Januariarum esse damnatam. quo die, si Saturnalia gererentur, nec causam omnino dixisset. deinde adjecit: *Sequebantur eum diem Saturnalia.* mox ait: *Postero autem die, qui fuit tertius decimus Kalendarum Januariarum, Liciniam virginem ut cau-*

ſam diceret juſſam. ex quo oſtendit, tertium decimum Kalendarum profeſtum eſſe. duodecimo vero feriæ ſunt divæ Angeroniæ, cui pontifices in ſacello Volupiæ ſacrum faciunt: quam Verrius Flaccus Angeroniam dici ait, quod angores ac animorum ſollicitudines propitiata depellat. Maſurius adjicit, ſimulacrum hujus Deæ ore obligato atque ſignato in ara Volupiæ propterea collocatum, quod, qui ſuos dolores anxietateſque diſſimulant, perveniant patientiæ beneficio ad maximam voluptatem. Julius Modeſtus ideo ſacrificari huic Deæ dicit, quod populus Romanus morbo, qui angina dicitur, præmiſſo voto ſit liberatus. Undecimo autem Kalendas feriæ ſunt Laribus conſecratæ, quibus ædem bello Antiochi Æmilius Regillus prætor in campo Martio curandam vovit. Decimo Kalendas feriæ ſunt Jovis, quæ appellantur Larentinalia: de quibus, quia fabulari libet, hæ fere opiniones ſunt. Ferunt enim, regnante Anco, ædit
uum Herculis per ferias otiantem, Deum teſſeris provocaſſe, ipſo utriuſque manum tuente: adjecta conditione, ut victus cœna ſcortoque multaretur. victore itaque Hercule, illum Accam Larentiam nobiliſſimum per id tempus ſcortum intra ædem incluſiſſe cum cœna; eamque poſtero die diſtuliſſe rumorem, quod poſt concubitum Dei accepiſſet munus, ne commodum primæ occaſionis, cum ſe domum reciperet, offerendæ aſpernaretur. eveniſſe itaque, ut egreſſa templo mox a Carucio capto ejus pulchritudine compellaretur: cujus voluntatem ſecuta, aſſumtaque nuptiis, poſt obitum viri omnium bo-

norum ejus facta compos, cum decederet, populum Romanum nuncupavit heredem. & ideo ab Anco in Velabro loco celeberrimo urbis sepulta est: ac solemne sacrificium eidem constitutum, quo Diis Manibus ejus per flaminem sacrificaretur, Jovique feriæ consecratæ, quia existimaverunt antiqui, animas a Jove dari, & rursus post mortem eidem reddi. Cato ait, Larentiam meretricio quæstu locupletatam post excessum suum populo agros Turacem, Semurium, Lutirium & Solinium reliquisse; & ideo sepulcri magnificentia & annuæ parentationis honore dignatam. Macer historiarum libro primo, Faustuli conjugem Accam Larentiam Romuli & Remi nutricem fuisse, confirmat. Hanc regnante Romulo, Carucio cuidam Tusco diviti denuptam, auctamque hereditate viri, quam post Romulo, quem educasset, reliquit: & ab eo parentalia, diemque festum, pietatis causa statutum. ex his ergo omnibus colligi potest, & uno die Saturnalia fuisse, & non nisi quartodecimo Kalendarum Januariarum celebrata: quo solo die apud ædem Saturni convivio soluto, Saturnalia clamitabantur: qui dies nunc Opalibus inter Saturnalia deputatur, cum primum Saturno pariter & Opi fuerit adscriptus. Hanc autem Deam Opem Saturni conjugem crediderunt; & ideo hoc mense Saturnalia, itemque Opalia celebrari, quod Saturnus ejusque uxor tam frugum, quam fructuum, repertores esse credantur. itaque omni jam fœtu agrorum coacto, ab hominibus hos Deos coli, quasi vitæ cultioris auctores, quos etiam nonnullis cœlum ac terram esse per-

ſuaſum eſt; Saturnumque a ſatu dictum, cujus cauſa de cœlo eſt; & terram Opem, cujus ope humanæ vitæ alimenta quæruntur; vel ab opere, per quod fructus frugeſque naſcuntur. Huic Deæ ſedentes vota concipiunt, terramque de induſtria tangunt; demonſtrantes, & ipſam matrem eſſe terram mortalibus appetendam. Philochorus, Saturno & Opi primum in Attica ſtatuiſſe aram Cecropem, dicit, eoſque Deos pro Jove terraque coluiſſe, inſtituiſſeque, ut patres familiarum & frugibus, & fructibus jam coactis, paſſim cum ſervis veſcerentur, cum quibus patientiam laboris in colendo rure toleraverant. delectari enim Deum honore ſervorum contemplatu laboris. hinc eſt, quod ex inſtituto peregrino, huic Deo ſacrum aperto capite facimus. abunde jam probaſſe nos æſtimo, Saturnalia uno tantum die, id eſt, quartodecimo Kalendarum ſolita celebrari: ſed poſt in triduum propagata, primum ex adjectis a Cæſare huic menſi diebus, deinde ex edicto Auguſti, quo trium dierum ferias Saturnalibus addixit. a ſextodecimo igitur cœpta in quartumdecimum deſinunt; quo ſolo fieri ante conſueverant. ſed Sigillariorum adjecta celebritas, in ſeptem dies diſcurſum publicum & lætitiam religionis extendit.

CAPUT XI.

Non esse contemnendam sortem servorum, cum & Dii horum curam gerant, & multos ex his fideles, providos, fortes, & philosophos quoque fuisse constet: tum Sigillariorum origo quæ fuerit.

TUNC Euangelus, Hoc quidem, inquit, jam ferre non possum, quod Prætextatus noster in ingenii sui pompam, & ostentationem loquendi, vel paulo ante honori alicujus Dei assignari voluit, quod servi cum dominis vescerentur: quasi vero curent divina de servis; aut sapiens quisquam domi suæ contumeliam tam fœdæ societatis admittat: vel nunc Sigillaria, quæ lusum reptanti adhuc infantiæ oscillis fictilibus præbent, tentat officio religionis adscribere: & quia princeps religiosorum putatur, nonnulla etiam superstitionis admiscet: quasi vero nobis fas non sit, Prætextato aliquando non credere. Hic cum omnes exhorruissent, Prætextatus renidens: Superstitiosum me, Euangele, nec dignum, cui credatur, æstimes volo, nisi utriusque tibi rei fidem asserta ratio monstraverit. &, ut primum de servis loquamur, jocone an serio putas esse hominum genus, quod Dii immortales nec cura sua, nec providentia dignentur? an forte servos in hominum numero esse non pateris? Audi igitur, quanta indignatio de servi supplicio cœlum penetraverit. anno enim post Romam conditam ducentesimo sexagesimo quarto, Autronius qui-

dam Maximus ſervum ſuum verberatum, patibuloque conſtrictum, ante ſpectaculi commiſſionem per circum egit. ob quam cauſam indignatus Juppiter, Annio cuidam per quietem imperavit, ut ſenatui nuntiaret, non ſibi placuiſſe plenum crudelitatis admiſſum. quo diſſimulante, filium ipſius mors repentina conſumſit: ac, poſt ſecundam denuntiationem, ob eandem negligentiam, ipſe quoque in ſubitam corporis debilitatem ſolutus eſt. ſic demum ex conſilio amicorum lectica delatus ſenatui retulit: & vix conſummato ſermone, ſine mora recuperata bona valetudine, curia pedibus egreſſus eſt. ex ſenatus itaque conſulto, & Mævia lege, ad propitiandum Jovem additus eſt illis Circenſibus dies is, qui inſtauratitius dictus eſt, non a patibulo, ut quidam putant, Græco nomine *ἀπὸ τοῦ σταυροῦ*, ſed a redintegratione, ut Varroni placet, qui inſtaurare ait eſſe inſtar novare. vides, quanta de ſervo ad Deorum ſummum cura pervenerit. tibi autem unde in ſervos tantum & tam immane faſtidium? quaſi non ex iiſdem tibi & conſtent & alantur elementis, eundemque ſpiritum ab eodem principio carpant. vis tu cogitare, eos, quos jus tuum vocas, iiſdem ſeminibus ortos, eodem frui cœlo, æque vivere, æque mori? ſervi ſunt, immo homines. ſervi ſunt, immo conſervi. ſi cogitaveris, tantundem in utroſque licere fortunæ: tam tu illum videre liberum potes, quam ille te ſervum. neſcis, qua ætate Hecuba ſervire cœpit, qua Crœſus, qua Darii mater, qua Diogenes, qua Plato ipſe? poſtremo, quid ita nomen ſervitutis

horremus? servus est quidem, sed necessitate: sed fortasse libero animo servus est. hoc illi nocebit, si ostenderis, quis non sit. alius libidini servit, alius avaritiæ, alius ambitioni, omnes spei, omnes timori. & certe nulla servitus turpior, quam voluntaria. at nos jugo a fortuna imposito subjacentem, tanquam miserum vilemque calcamus: quod vero nos nostris cervicibus inserimus, non patimur reprehendi. invenies inter servos aliquem pecunia fortiorem: invenies dominum spe lucri oscula alienorum servorum manibus infigentem. non ergo fortuna homines æstimabo, sed moribus. sibi quisque dat mores: conditionem casus assignat. Quemadmodum stultus est, qui emturus equum, non ipsum inspicit, sed stratum ejus ac frenos: sic stultissimus est, qui hominem aut ex veste, aut ex conditione, quæ modo vestis nobis circumdata est, æstimandum putat. Non est, mi Euangele, quod amicum tantum in foro & in curia quæras. si diligenter attenderis, invenies & domi. tu modo vive cum servo clementer: comiter quoque & in sermonem illum, & nonnunquam in necessarium admitte consilium. nam & majores nostri omnem dominis invidiam, omnem servis contumeliam detrahentes, dominum patremfamilias, servos familiares appellaverunt. colant ergo te potius servi tui, mihi crede, quam timeant. Dicet aliquis, nunc me dominos de fastigio suo dejicere, & quodammodo ad pileum servos vocare: quos debere dixi magis colere, quam timere. hoc qui senserit, obliviscetur, id dominis parum non esse,

quod Diis ſatis eſt. deinde qui colitur, etiam amatur: non poteſt amor cum timore miſceri. unde putas arrogantiſſimum illud manaſſe proverbium, quo jactatur, totidem hoſtes nobis eſſe, quot ſervos? Non habemus illos hoſtes, ſed facimus; cum in illos ſuperbiſſimi, contumelioſiſſimi, crudeliſſimi ſumus; & ad rabiem nos cogunt pervenire deliciæ, ut, quidquid non ex voluntate reſpondit, iram furoremque evocet. Domi enim nobis animos induimus tyrannorum; &, non quantum decet, ſed quantum libet, exercere volumus in ſervos. nam, ut cetera crudelitatis genera præteream, ſunt, qui, dum ſe menſæ copiis & aviditate diſtendunt, circumſtantibus ſervis movere labra ne in hoc quidem, ut loquantur, licere permittunt. virga murmur omne compeſcitur, & ne fortuita quidem ſine verberibus excepta ſunt. tuſſis, ſternutamentum, ſingultus, magno malo luitur. ſic fit, ut iſti de domino loquantur, quibus coram domino loqui non licet. at illi, quibus non tantum præſentibus dominis, ſed cum ipſis erat ſermo, quorum os non conſuebatur, parati erant cum domino porrigere cervicem, & periculum imminens in caput ſuum vertere. in conviviis loquebantur, ſed in tormentis tacebant. Vis, exercitas in ſervili pectore virtutes recenſeamus? primus tibi Urbinus occurrat: qui cum juſſus occidi in Reatino lateret, latebris proditis, unus ex ſervis, anulo ejus & veſte inſignitus, in cubiculo, ad quod irruebant, qui perſequebantur, pro domino jacuit; militibuſque ingredientibus cervicem præbuit, & ictum tan-

quam Urbinus excepit. Urbinus postea restitutus, monumentum ei fecit, titulo scriptionis, qui tantum meritum loqueretur, adjecto. Æsopus libertus Demosthenis, conscius adulterii, quod cum Julia patronus admiserat, tortus diutissime perseveravit non prodere patronum; donec, aliis coarguentibus consciis, Demosthenes ipse fateretur. & ne existimes, ab uno facile celari posse secretum: Labienum, ope libertorum latentem, ut indicarent liberti, nullo tormentorum genere compulsi sunt. Ac ne quis libertos dicat hanc fidem beneficio potius libertatis acceptæ, quam ingenio debuisse; accipe servi in dominum benignitatem, cum ipse a domino puniretur. Antium enim Restionem proscriptum, solumque nocte fugientem, diripientibus bona ejus aliis, servus compeditus inscripta fronte, cum post damnationem domini aliena esset misericordia, solutus, fugientem persecutus est: hortatusque, ne se timeret, scientem contumeliam suam fortunæ imputandam esse, non domino: abditumque ministerio suo aluit. cum deinde persequentes adesse sensisset; senem, quem casus obtulit, jugulavit, & in constructam pyram conjecit. qua accensa, occurrit eis, qui Restionem quærebant, dicens, damnatum sibi pœnas luisse, multo acrius a se vexatum, quam ipse vexaverat: & fide habita, Restio liberatus est. Cæpionem quoque, qui in Augusti necem fuerat animatus, postquam detecto scelere damnatus est, servus ad Tiberim in cista detulit, perve-ctumque Hostiam, inde in agrum Laurentem ad villam patris nocturno itinere perduxit. Cumis de-

inde navigationis naufragio una expulſum dominum Neapoli diſſimulanter occuluit: exceptuſque a centurione, nec pretio, nec minis, ut dominum proderet, potuit adduci. Aſinio etiam Pollione acerbe cogente Patavinos, ut pecuniam & arma conferrent, dominiſque ob hoc latentibus, præmio ſervis cum libertate propoſito, qui dominos ſuos proderent; conſtat ſervorum nullum, victum præmio, dominum prodidiſſe. Audi in ſervis non fidem tantum, ſed & fœcundum bonæ inventionis ingenium. Cum premeret obſidio Grumentum, ſervi, relicta domina, ad hoſtes transfugerunt. capto deinde oppido, impetum in domum habita conſpiratione fecerunt, & extraxerunt dominam, vultu pœnam minante, ac voce obviis aſſerente, quod tandem ſibi data eſſet copia crudelem dominam puniendi: raptamque quaſi ad ſupplicium, obſequiis plenis pietate tutati ſunt. Vide in hac fortuna etiam magnanimitatem, exitum mortis ludibrio præferentem. C. Vettium Pelignum Italicenſem, comprehenſum a cohortibus ſuis, ne Pompejo traderetur, ſervus ejus occidit; ac ſe, ne domino ſuperſtes fieret, interemit. C. Gracchum ex Aventino fugientem Euporus ſervus, vel, ut quidam tradunt, Philocrates, dum aliqua ſpes ſalutis erat, indivulſus comes, qua potuit ratione, tutatus eſt: ſuper occiſum deinde animam ſciſſis proprio vulnere viſceribus effudit. Ipſum P. Scipionem Africani patrem, poſtquam cum Hannibale conflixerat, ſaucium in equum ſervus impoſuit; & ceteris deſerentibus, ſolus in caſtra perduxit. Parum fuerit dominis præſtitiſſe vi-

ventibus. Quid, quod in his quoque exigendæ vindictæ reperitur animositas? nam Seleuci regis servus, cum serviret amico ejus, a quo dominus fuerat interemtus, cœnantem in ultionem domini confodit. Quid, quod duas virtutes, quæ inter nobiles quoque unice claræ sunt, in uno video fuisse mancipio, imperium regendi peritiam, & imperium contemnendi magnanimitatem? Anaxilaus enim Messenius, qui Messanam in Sicilia condidit, fuit Rheginorum tyrannus. is cum parvos relinqueret liberos, Mycitho servo suo commendasse contentus est. is tutelam sancte gessit; imperiumque tam clementer obtinuit, ut Rhegini a servo regi non dedignarentur. perductis deinde in ætatem pueris & bona, & imperium tradidit. ipse parvo viatico sumto profectus est, & Olympiæ cum summa tranquillitate consenuit. Quid etiam in commune servilis fortuna profuerit, non paucis docetur. Bello Punico, cum deessent, qui scriberentur, servi, pro dominis pugnaturos se polliciti, in civitatem recepti sunt; & Volones, quia sponte hoc voluerunt, appellati. ad Cannas quoque victis Romanis, octo millia servorum emta militaverunt: cumque minoris captivi redimi possent, maluit se respublica servis in tanta tempestate committere. sed & post calamitatem apud Thrasumenum notæ cladis acceptam, libertini quoque in sacramentum vocati sunt. bello sociali, cohortium duodecim ex libertinis conscriptarum opera memorabilis virtutis apparuit. C. Cæsarem, cum milites in amissorum locum substitueret, servos quoque ab amicis accepisse, & eo-

rum forti opera usum esse comperimus. Cæsar Augustus in Germania & Illyrico cohortes libertinorum complures legit: quas voluntarias appellavit. ac ne putes, hæc in nostra tantum contigisse republica, Borysthenitæ, oppugnante Zopyrione, servis liberatis, dataque civitate peregrinis, & factis tabulis novis, hostem sustinere potuerunt. Cleomenes Lacedæmonius, cum mille & quingenti soli Lacedæmonii, qui arma ferre possent, superfuissent, ex servis manumissis bellatorum novem millia conscripsit. Athenienses quoque, consumtis publicis opibus, servis libertatem dederunt. ac ne in solo virili sexu æstimes inter servos exstitisse virtutes, accipe ancillarum factum non minus memorabile, nec quo utilius reipublicæ in ulla nobilitate reperias. Nonis Juliis diem festum esse ancillarum, tam vulgo notum est, ut nec origo, nec causa celebritatis ignota sit. Junoni enim Caprotinæ die illo liberæ pariter ancillæque sacrificant sub arbore caprifico, in memoriam benignæ virtutis, quæ in ancillarum animis pro conservatione publicæ dignitatis apparuit. nam post urbem captam, cum sedatus esset Gallicus motus, respublica vero esset ad tenue deducta: finitimi opportunitatem invadendi Romani nominis aucupati, præfecerunt sibi Postumium Livium Fidenatium dictatorem. qui, mandatis ad senatum missis, postulavit, ut, si vellent reliquias suæ civitatis manere, matres familiæ sibi & virgines dederentur. cumque patres essent in ancipiti deliberatione suspensi: ancilla nomine Tutela, seu Philotis, pollicita est, se cum ceteris an-

cillis sub nomine dominarum ad hostes ituram: habituque matrumfamilias & virginum sumto, hostibus cum prosequentium lacrimis ad fidem doloris ingestæ sunt. quæ cum a Livio in castris distributæ fuissent, viros plurimo vino provocaverunt, diem festum apud se esse simulantes. quibus soporatis, ex arbore caprifico, quæ castris erat proxima, signum Romanis dederunt. qui cum repentina incursione superassent: memor beneficii senatus, omnes ancillas manu jussit emitti; dotemque eis ex publico fecit, & ornatum, quo tunc erant usæ, gestare concessit; diemque ipsum Nonas Caprotinas nuncupavit, ab illa caprifico, ex qua signum victoriæ ceperunt: sacrificiumque statuit annua solemnitate celebrandum, cui lac, quod ex caprifico manat, propter memoriam facti præcedentis adhibetur. Sed nec ad philosophandum ineptum vel impar servile ingenium fuit. Phædon ex cohorte Socratica, Socratique & Platoni perfamiliaris adeo, ut Plato ejus nomini librum illum divinum de immortalitate animæ dicaret, servus fuit, forma atque ingenio liberali. hunc Cebes Socraticus, hortante Socrate, emisse dicitur, habuisseque in philosophiæ disciplinis. atque is postea philosophus illustris emersit: sermonesque ejus de Socrate admodum elegantes leguntur. alii quoque non pauci servi fuerunt, qui post philosophi clari exstiterunt. ex quibus ille Menippus fuit, cujus libros M. Varro in satyris æmulatus est, quas alii Cynicas, ipse appellat Menippeas. Sed & Philostrati Peripatetici servus Pompolus, & Zenonis Stoici servus, qui

Perſeus vocatus eſt, & Epicuri, cui Mys nomen fuit, philoſophi non incelebres illa ætate vixerunt: Diogenes etiam Cynicus, licet ex libertate in ſervitutem venum ierat. quem cum emere vellet Xeniades Corinthius, &, quid artificii noviſſet, percontatus eſſet; novi, inquit Diogenes, hominibus liberis imperare. tunc Xeniades, reſponſum ejus demiratus, emiſit manu; filioſque ſuos ei tradens, Accipe, inquit, liberos meos, quibus imperes. De Epicteto autem philoſopho nobili, quod is quoque ſervus fuit, recentior eſt memoria, quam ut poſſit inter obliterata neſciri. cujus etiam de ſe ſcripti duo verſus feruntur, ex quibus illud latenter intelligas, non omnimodo Diis exoſos eſſe, qui in hac vita cum ærumnarum varietate luctantur, ſed eſſe arcanas cauſas, ad quas paucorum potuit pervenire curioſitas.

Δοῦλος Ἐπίκτητος γενόμην, καὶ σώματι πηρὸς,
Καὶ πενίην Ἶρος, καὶ φίλος ἀθανάτοις.

Habes, ut opinor, aſſertum, non eſſe faſtidio deſpiciendum ſervile nomen; cum & Jovem tetigerit cura de ſervo, &, multos ex his fideles, providos, fortes, philoſophos etiam exſtitiſſe, conſtiterit. Nunc de Sigillaribus, ne ridenda me potius exiſtimes, quam ſancta dixiſſe, paucis recenſendum eſt. Epicadus refert, Herculem, occiſo Geryone, cum victor per Italiam armenta duxiſſet, ponte, qui nunc ſublicius dicitur, ad tempus inſtructo, hominum ſimulacra pro numero ſociorum, quos caſu peregrinationis amiſerat, in fluvium demiſiſſe, ut aqua ſecunda in mare devecta, pro corpori-

bus defunctorum veluti patriis sedibus redderentur: & inde usum talia simulacra fingendi inter sacra mansisse. Sed mihi hujus rei illa origo verior æstimatur, quam paulo ante memini retulisse: Pelasgos, postquam felicior interpretatio, capita non viventium, sed fictilia, & φωτὸς æstimationem non solum hominem, sed etiam lumen significare docuisset, cœpisse Saturno cereos potius accendere, & in sacellum Ditis aræ Saturni cohærens oscilla quædam pro suis capitibus ferre. ex illo traditum, ut cerei Saturnalibus missitarentur, & sigilla arte fictili fingerentur, ac venalia pararentur; quæ homines pro se atque suis piaculum pro Dite Saturno facerent. ideo Saturnalibus talium commerciorum cœpta celebritas septem occupat dies; quos tantum feriatos facit esse, non festos omnes. nam medio, id est, tertiodecimo Kalendas festum probavimus: & aliis hoc assertionibus ab his probatum est, qui rationem anni, mensium, dierumque, & ordinationem a C. Cæsare digestam plenius retulerunt.

CAPUT XII.

Quomodo annum ordinaverit Romulus.

CUMQUE his facere vellet finem loquendi, subjecit Aurelius Symmachus: Pergin, Prætextate, eloquio tam dulci de anno quoque edissertare, antequam experiaris molestiam consulentis; si quis forte de præsentibus ignorat, quo ordine vel apud

priſcos fuerit, vel certioribus poſtea regulis innovatus ſit? ad quod diſcendum ipſe mihi videris audientium animos incitaſſe, de diebus menſi additis differendo. tum ille eodem ductu orandi reliqua contexit. Anni certus modus apud ſolos ſemper Ægyptios fuit: aliarum gentium diſpari numero, pari errore nutabat. & ut contentus ſim referendo paucarum morem regionum, Arcades annum ſuum tribus menſibus explicabant, Acarnanes ſex; Græci reliqui trecentis quinquaginta quatuor diebus annum proprium computabant. Non igitur mirum in hac varietate, Romanos quoque olim auctore Romulo annum ſuum decem habuiſſe menſibus ordinatum, qui annus incipiebat a Martio, & conficiebatur diebus trecentis quatuor: ut ſex quidem menſes, id eſt, Aprilis, Junius, Sextilis, September, November, December tricenûm eſſent dierum; quatuor vero, Martius, Majus, Quintilis, October, tricenis & ſingulis expedirentur: qui hodieque ſeptimanas habent Nonas, ceteri quintanas. Septimanas autem habentibus ab Idibus revertebantur Kalendæ a. d. ſeptimumdecimum. verum habentibus quintanas, a. d. octavumdecimum remeabat initium Kalendarum. Hæc fuit Romuli ordinatio, qui primum anni menſem genitori ſuo Marti dicavit. quem menſem anni primum fuiſſe, vel ex hoc maxime probatur, quod ab ipſo Quintilis quintus eſt, & deinceps pro numero nominabantur. Hujus etiam prima die ignem novum Veſtæ aris accendebant: ut incipiente anno cura denuo ſervandi novati ignis inciperet. eodem quo-

que ingrediente menſe, tam in regia, curiiſque atque Flaminum domibus, laureæ veteres novis laureis mutabantur. eodem quoque menſe & publice, & privatim ad Annam Perennam ſacrificatum itur; ut annare perennareque commode liceat. Hoc menſe mercedes exſolvebant magiſtris, quas completus annus deberi fecit: comitia auſpicabantur, vectigalia locabant: & ſervis cœnas apponebant matronæ, ut domini Saturnalibus. illæ, ut principio anni ad promtum obſequium honore ſervos invitarent; hi, quaſi gratiam perfecti operis exſolverent. Secundum menſem nominavit Aprilem, ut quidam putant cum aſpiratione, quaſi Aphrilem, a ſpuma, quam Græci ἀφρὸν vocant, unde orta Venus creditur. & hanc Romuli fuiſſe aſſerunt rationem, ut primum quidem menſem a patre ſuo Marte, ſecundum ab Æneæ matre Venere nominaret: & hi potiſſimum anni principia ſervarent, a quibus eſſet Romani nominis origo; cum hodie quoque in ſacris Martem patrem, Venerem genitricem vocemus. alii putant, Romulum vel altiore prudentia, vel certi numinis providentia, ita primos ordinaſſe menſes, ut, cum præcedens Marti eſſet dicatus, Deo plerumque hominum necatori, ut Homerus ait, naturæ conſcius,

Ἄρες Ἄρες βροτολοιγὲ, μιαιφόνε, τειχεσιπλῆτα·

ſecundus Veneri dicaretur, quæ vim ejus quaſi benefica leniret. nam & in duodecim Zodiaci ſignis, quorum certa certorum numinum domicilia creduntur, cum primum ſignum Aries Marti aſſignatus ſit, ſequens mox Venerem, id eſt, Taurus, ac-

cepit. & rursus e regione Scorpius ita divisus est, ut Deo esset utrique communis. nec æstimatur ratione cœlesti casti carere ipsa divisio. siquidem aculeo, velut potentissimo telo, pars armata posterior domicilium Martis est. priorem vero partem, cui ζυγὸς apud Græcos nomen est, nos libram vocamus, Venus accepit; quæ velut jugo concordi jungit matrimonia amicitiasque componit. Sed Cincius in eo libro, quem de Fastis reliquit, ait, imperite quosdam opinari, Aprilem mensem antiquos a Venere dixisse; cum nullus dies festus nullumque sacrificium insigne Veneri per hunc mensem a majoribus institutum sit: sed ne in carminibus quidem Saliorum Veneris ulla, ut ceterorum cœlestium, laus celebretur. Cincio etiam Varro consentit, affirmans, nomen Veneris ne sub regibus quidem apud Romanos vel Latinum vel Græcum fuisse; & ideo non potuisse mensem a Venere nominari: sed, cum fere ante æquinoctium vernum triste sit cœlum & nubibus obductum, sed & mare navigantibus clausum, terræ etiam ipsæ aut aqua, aut pruina, aut nivibus contegantur, eaque omnia verno, id est, hoc mense, aperiantur, arbores quoque, nec minus cetera, quæ continet terra, aperire se in germen incipiant: ab his omnibus mensem Aprilem dici merito credendum, quasi aperilem, sicut apud Athenienses ἀνθεστηρίων idem mensis vocatur, ab eo, quod hoc tempore cuncta florescant. Non tamen negat Verrius Flaccus, hoc die postea constitutum, ut matronæ Veneri sacrum facerent: cujus rei causam, quia huic loco non

convenit, prætereundum eſt. Majum Romulus tertium poſuit, de cujus nomine inter auctores lata diſſenſio eſt. nam Fulvius Nobilior in Faſtis, quos in æde Herculis Muſarum poſuit, Romulum dicit, poſtquam populum in majores junioreſque diviſit, ut altera pars conſilio, altera armis rempublicam tueretur, in honorem utriuſque partis hunc Majum, ſequentem Junium vocaſſe. ſunt, qui hunc menſem ad noſtros faſtos a Tuſculanis tranſiſſe commemorent: apud quos nunc quoque vocatur Deus Majus, qui eſt Juppiter, a magnitudine ſcilicet ac majeſtate dictus. Cincius menſem nominatum putat a Maja, quam Vulcani dicit uxorem; argumentoque utitur, quod flamen Vulcanalis Kalendis Majis huic Deæ rem divinam facit. ſed Piſo uxorem Vulcani Majeſtam, non Majam dicit vocari. contendunt alii, Majam Mercurii matrem menſi nomen dediſſe; hinc maxime probantes, quod hoc menſe mercatores omnes Majæ pariter Mercurioque ſacrificant. Affirmant quidam, quibus Cornelius Labeo conſentit, hanc Majam, cui menſe Majo res divina celebratur, terram eſſe, hoc adeptam nomen a magnitudine; ſicut & Mater magna in ſacris vocatur: aſſertionemque æſtimationis ſuæ etiam hinc colligunt, quod ſus prægnans ei mactatur, quæ hoſtia propria eſt terræ: & Mercurium ideo illi in ſacris adjungi dicunt, quia vox naſcenti homini terræ contactu datur. ſcimus autem Mercurium vocis & ſermonis potentem. Auctor eſt Cornelius Labeo, huic Majæ ædem Kalendis Majis dedicatam ſub nomine Bonæ Deæ: & eandem eſſe

Bonam Deam & terram, ex ipso ritu occultiore sacrorum doceri posse confirmat: hanc eandem Bonam Deam, Faunamque, & Opem, & Fatuam pontificum libris indigitari. Bonam, quod omnium nobis ad victum bonorum causa est: Faunam, quod omni usui animantium favet: Opem, quod ipsius auxilio vita constet: Fatuam a fando, quod, ut supra diximus, infantes partu editi non prius vocem edunt, quam attigerint terram. Sunt, qui dicant, hanc Deam potentiam habere Junonis, ideoque sceptrum regale in sinistra manu ei additum. eandem alii Proserpinam credunt, porcaque ei rem divinam fieri; quia segetem, quam Ceres mortalibus tribuit, porca depasta est. alii χθονίαν ἑκάτην: Bœoti Semelam credunt, nec non eandem Fauni filiam dicunt: obstitisseque voluntati patris in amorem suum lapsi, ut & virga myrtea ab eo verberaretur, cum desiderio patris nec vino ab eodem pressa cessisset: transfigurasse se tamen in serpentem pater creditur, & coisse cum filia. horum omnium hoc proferunt indicii, quod virgam myrteam in templo haberi nefas sit, quod super caput ejus extendatur vitis, qua maxime eam pater decipere tentavit; quod vinum in templum ejus non suo nomine soleat inferri, sed vas, in quo vinum inditum est, mellarium nominetur, & vinum lac nuncupetur; serpentesque in templo ejus nec terrentes, nec timentes appareant. Quidam Medeam putant, quod in ædem ejus omne genus herbarum sit, ex quibus antistites dant plerumque medicinas: & quod templum ejus virum introire non

liceat, propter injuriam, quam ab ingrato viro Jaſone perpeſſa eſt. Hæc apud Græcos ἡ Θεὸς γυναικεία dicitur, quam Varro Fauni filiam eſſe tradidit, adeo pudicam, ut extra γυναικωνῖτιν nunquam ſit egreſſa, nec nomen ejus in publico fuerit auditum, nec virum unquam viderit, nec a viro viſa ſit: propter quod nec vir templum ejus ingreditur. Unde & mulieres in Italia ſacro Herculis non licet intereſſe; quia Herculi, cum boves Geryonis per agros Italiæ duceret, ſitienti reſpondit mulier, aquam ſe non poſſe præſtare, quod feminarum Deæ celebraretur dies, nec ex eo apparatu viris guſtare fas eſſet. propter quod Hercules facturus ſacrum, deteſtatus eſt præſentiam feminarum, & Potitio ac Pinario ſacrorum cuſtodibus juſſit, ne mulierem intereſſe permitterent. ecce occaſio nominis, quo Majam eandem eſſe & Terram, & Bonam Deam diximus, coegit nos, de Bona Dea quæcunque comperimus, protuliſſe. Junius Majum ſequitur, aut ex parte populi, ut ſupra diximus, nominatus; aut, ut Cincius arbitratur, quod Junonius apud Latinos ante vocitatus, diuque apud Aricinos Præneſtinoſque hac appellatione in faſtos relatus ſit: adeo ut, ſicut Niſus in commentariis faſtorum dicit, apud majores quoque noſtros hæc appellatio menſis diu manſerit, ſed poſt, detritis quibuſdam literis, ex Junonio Junius dictus ſit. nam & ædes Junoni Monetæ Kalend. Juniis dedicata eſt. Nonnulli putaverunt, Junium menſem a Junio Bruto, qui primus Romæ conſul factus eſt, nominatum; quod hoc menſe, id eſt, Kalendis Juniis, pulſo

Tarquinio, ſacrum Carnæ Deæ in Cælio monte voti reus fecerit. Hanc Deam vitalibus humanis præeſſe credunt. ab ea denique petitur, ut jecinora & corda, quæque ſunt intrinſecus viſcera, ſalva conſervet. & quia cordis beneficio, cujus diſſimulatione Brutus habebatur, idoneus emendationi publici ſtatus exſtitit, hanc Deam, quæ vitalibus præeſt, templo ſacravit. cui pulte fabaria & larido ſacrificatur; quod his maxime rebus vires corporis roborentur. nam & Kalendæ Juniæ fabariæ vulgo vocantur, quia hoc menſe adultæ fabæ divinis rebus adhibentur. Sequitur Julius, qui cum, ſecundum Romuli ordinationem Martio anni tenente principium, Quintilis a numero vocaretur, nihilominus tamen etiam poſt præpoſitos a Numa Januarium ac Februarium, retinuit nomen; cum non videretur jam quintus eſſe, ſed ſeptimus. ſed poſtea in honorem Julii Cæſaris Dictatoris, legem ferente M. Antonio M. filio conſule, Julius appellatus eſt; quod hoc menſe a. d. quartum Idus Quintiles Julius procreatus ſit. Auguſtus deinde eſt, qui Sextilis ante vocatus eſt, donec honori Auguſti daretur ex ſenatuſconſulto. cujus verba ſubjeci: CUM. IMPERATOR. CÆSAR. AUGUSTUS. MENSE. SEXTILI. ET. PRIMUM. CONSULATUM. INIERIT. ET. TRIUMPHOS. TRES. IN. URBEM. INTULERIT. ET. EX. JANICULO. LEGIONES. DEDUCTÆ. SECUTÆQUE. SINT. EJUS. AUSPICIA. AC. FIDEM. SED. ET. ÆGYPTUS. HOC. MENSE. IN. POTESTATEM. POPULI. ROMANI. REDACTA. SIT. FINISQUE. HOC. MENSE. BELLIS. CIVILIBUS. IMPOSITUS. SIT.

ATQUE. OB HAS. CAUSAS. HIC. MENSIS. HUIC. IMPERIO. FELICISSIMUS. SIT. AC. FUERIT. PLACERE. SENATUI. UT. HIC. MENSIS. AUGUSTUS APPELLETUR. item plebiſcitum factum ob eandem rem, Sexto Pacubio tribuno plebem rogante. Menſis September principalem ſui retinet appellationem: quem Germanici appellatione, Octobrem vero ſuo nomine Domitianus invaſerat. ſed ubi infauſtum vocabulum ex omni ære vel ſaxo placuit eradi; menſes quoque uſurpatione tyrannicæ appellationis exuti ſunt. cautio poſtea principum ceterorum, diri ominis infauſta vitantium, menſibus a Septembri uſque ad Decembrem priſca nomina reſervavit. Hæc fuit a Romulo annua ordinata dimenſio, qui, ſicut ſupra jam diximus, annum decem menſium, dierum vero quatuor & trecentorum habendum eſſe, inſtituit: menſeſque ita diſpoſuit, ut quatuor ex his tricenos & ſingulos, ſex vero tricenos haberent dies. Sed cum is numerus neque ſolis curſui, neque lunæ rationibus conveniret: nonnunquam uſu veniebat, ut frigus anni æſtivis menſibus, & contra calor hiemalibus proveniret. quod ubi contigiſſet, tantum dierum ſine ullo menſis nomine patiebantur abſumi, quantum ad id anni tempus adduceret, quo cœli habitus inſtanti menſi aptus inveniretur.

CAPUT XIII.

De ordinatione anni per Numam: & quæ causa fuerit intercalandi: quoque tempore primum intercalatum sit.

SED secutus Numa, quantum sub cœlo rudi, & seculo adhuc impolito, solo ingenio magistro comprehendere potuit, vel quia Græcorum observatione forsan instructus est, quinquaginta dies addidit; ut in trecentos quinquaginta quatuor dies, quibus duodecim lunæ cursus confici credidit, annus extenderetur: atque his quinquaginta a se additis, adjecit alios sex, retractos illis sex mensibus, qui triginta habebant dies, id est, de singulis singulos; factosque quinquaginta & sex dies, in duos novos menses pari ratione divisit, ac de duobus priorem Januarium nuncupavit, primumque anni esse voluit, tanquam bicipitis Dei mensem, respicientem ac prospicientem transacti anni finem, futurique principia. secundum dicavit Februo Deo, qui lustrationum potens creditur. lustrari autem eo mense civitatem necesse erat, quo statuit, ut justa Diis Manibus solverentur. Numæ ordinationem finitimi mox secuti, totidem diebus, totidemque mensibus, ut Pompilio placuit, annum suum computare cœperunt. sed hoc solo discrepabant, quod menses undetricenum tricenumque numero alternaverunt. Paulo post Numa in honorem imparis numeri, secretum hoc & ante Pythagoram parturiente natura, unum adjecit diem, quem Januario

dedit, ut tam in anno, quam in mensibus singulis, præter unum Februarium, impar numerus servaretur. nam quia duodecim menses, si singuli aut pari aut impari numero putarentur, consummationem parem facerent: unus pari numero institutus, universam putationem imparem fecit. Januarius igitur, Aprilis, Junius, Sextilis, September, November, December, undetricenis censebantur diebus, & quintanas Nonas habebant: ac post Idus in omnibus a. d. septimum decimum Kalendas computabatur. Martius vero, Majus, Quintilis & October, dies tricenos singulos possidebant. Nonæ in his septimanæ erant. similiterque post Idus, decem & septem dies in singulis usque ad sequentes Kalendas putabantur. sed solus Februarius viginti & octo retinuit dies: quasi inferis & deminutio, & par numerus conveniret. Cum ergo Romani ex hac distributione Pompilii ad lunæ cursum, sicut Græci, annum proprium computarent; necessario & intercalarem mensem instituerunt more Græcorum. nam & Græci, cum animadverterent, temere se trecentis quinquaginta quatuor diebus ordinasse annum, (quoniam appareret de solis cursu, qui trecentis sexaginta quinque diebus & quadrante Zodiacum conficit, deesse anno suo undecim dies & quadrantem) intercalares stata ratione commenti sunt: ita ut octavo quoque anno nonaginta dies, ex quibus tres menses tricenûm dierum composuerunt, intercalarent. id Græci fecerunt, quoniam erat operosum atque difficile, omnibus annis undecim dies & quadrantem intercalare. itaque ma-

luerunt hunc numerum octies multiplicare, & nonaginta dies, qui nascuntur, si quadrans cum diebus undecim octies componatur, inserere, in tres menses, ut diximus, distribuendos: hos dies ὑπερβαίνοντας, menses vero ἐμβολίμους appellitabant. Hunc ergo ordinem Romanis quoque imitari placuit: sed frustra. quippe fugit eos, unum diem, sicut supra admonuimus, additum a se ad Græcum numerum, in honorem imparis numeri. ea re per octennium convenire numerus atque ordo non poterat. sed nondum hoc errore comperto, per octo annos nonaginta quasi superfundendos Græcorum exemplo computabant dies; alternisque annis binos & vicenos, alternis ternos & vicenos intercalares expensabant intercalationibus quatuor. sed octavo quoque anno intercalantes, octo affluebant dies ex singulis; quibus vertentis anni numerum apud Romanos, supra Græcum abundasse jam diximus. hoc quoque errore jam cognito, hæc species emendationis inducta est. Tertio quoque octennio ita intercalandos dispensabant dies, ut non nonaginta, sed sexaginta sex intercalarent, compensatis viginti & quatuor diebus pro illis, qui per totidem annos supra Græcorum numerum creverant. Omni autem intercalationi mensis Februarius deputatus est, quoniam is ultimus anni erat: quod etiam ipsum de Græcorum imitatione faciebant. nam & illi ultimo anni sui mensi superfluos interserebant dies, ut refert Glaucippus, qui de sacris Atheniensium scripsit. verum una re a Græcis differebant. nam illi confecto ultimo mense,

Romani non confecto Februario, sed post vicesimum & tertium diem ejus intercalabant, Terminalibus scilicet jam peractis: deinde reliquos Februarii mensis dies, qui erant quinque, post intercalationem subjungebant: credo vetere religionis suæ more, ut Februarium omnimodo Martius consequeretur. Sed cum sæpe eveniret, ut nundinæ modo in anni principem diem, modo in Nonas caderent, (utrumque autem perniciosum reipublicæ putabatur) remedium, quo hoc averteretur, excogitatum est. quod aperiemus, si prius ostenderimus, cur nundinæ vel primis Kalendis, vel Nonis omnibus cavebantur. nam quoties incipiente anno dies cœpit, qui addictus est nundinis, omnis ille annus infaustis casibus luctuosus fuit: maximeque Lepidiano tumultu opinio ista firmata est. Nonis autem conventus universæ multitudinis vitandus existimabatur; quoniam populus Romanus, exactis etiam regibus, diem hunc Nonarum maxime celebrabant, quem natalem Servii Tullii existimabant: quia, cum incertum esset, quo mense Servius Tullius natus fuisset, Nonis tamen natum esse constaret, omnes Nonas celebri notitia frequentabant. veritos ergo, qui diebus præerant, ne quid nundinis collecta universitas ob regis desiderium novaret, cavisse, ut Nonæ a nundinis segregarentur. unde dies ille, quo abundare annum diximus, eorum est permissus arbitrio, qui fastis præerant, uti, cum vellent, intercalaretur: dummodo eum in medio Terminaliorum vel mensis intercalaris ita locarent, ut a suspecto die celebritatem averterent nundina-

rum. atque hoc eſt, quod quidam veterum retulerunt, non ſolum menſem apud Romanos, verum etiam diem intercalarem fuiſſe. Quando autem primo intercalatum ſit, varie refertur, & Macer quidem Licinius ejus rei originem Romulo aſſignat. Antias libro ſecundo, Numam Pompilium ſacrorum cauſa id inveniſſe, contendit. Junius Servium Tullium regem primum intercalaſſe commemorat: a quo & nundinas inſtitutas, Varroni placet. Tuditanus refert libro tertio Magiſtratuum, Decemviros, qui decem tabulis duas addiderunt, de intercalando populum rogaſſe. Caſſius eoſdem ſcribit auctores. Fulvius autem id egiſſe Manium conſulem dicit ab urbe condita anno quingenteſimo ſexageſimo ſecundo, inito mox bello Ætolico. ſed hunc arguit Varro, ſcribendo, antiquiſſimam legem fuiſſe inciſam in columna ærea a L. Pinario & Furio conſulibus, cui mentio intercalaris adſcribitur. Hæc de intercalandi principio ſatis relata ſint.

CAPUT XIV.

Quem in modum primum Julius, deinde Auguſtus Cæſares annum correxerint.

VERUM fuit tempus, cum propter ſuperſtitionem intercalatio omnis omiſſa eſt. nonnunquam vero per gratiam ſacerdotum, qui publicanis proferri vel imminui conſulto anni dies volebant, modo auctio, modo retractio dierum proveniebat: & ſub

ſpecie obſervationis emergebat major confuſionis occaſio. ſed poſtea C. Cæſar omnem hanc inconſtantiam temporum, vagam adhuc & incertam, in ordinem ſtatæ definitionis coegit, annitente ſibi M. Flavio ſcriba: qui ſcriptos dies ſingulos ita ad dictatorem retulit, ut & ordo eorum inveniri facillime poſſet, & invento certus ſtatus perſeveraret. Ergo C. Cæſar, exordium novæ ordinationis initurus, dies omnes, qui adhuc confuſionem poterant facere, conſumſit: eaque re factum eſt, ut annus confuſionis ultimus in quadringentos quadraginta tres dies protenderetur. poſt hæc imitatus Ægyptios, ſolos divinarum rerum omnium conſcios, ad numerum ſolis, qui diebus tricenis ſexaginta quinque & quadrante curſum conficit, annum dirigere contendit. nam, ſicut lunaris annus menſis eſt, quia luna paulo minus quam menſem in Zodiaci circumitione conſumit, ita ſolis annus hoc dierum numero colligendus eſt, quem peragit, dum ad id ſignum ſe denuo vertit, ex quo digreſſus eſt. unde annus vertens vocatur, & habetur magnus; cum lunæ annus brevis putetur. horum Vergilius utrumque complexus eſt:

Interea magnum ſol circumvolvitur annum.

hinc Atejus Capito annum a circuitu temporis putat dictum: quia veteres *an*, pro *circum* ponere conſuerunt, ut Cato in Originibus, *An terminum*, id eſt, *circum terminum*; & *ambire*, pro *circumire*. Julius ergo Cæſar decem dies obſervationi veteri ſuperadjecit; ut annum trecenti ſexaginta quinque dies, quibus ſol Zodiacum luſtrat, efficerent: & ,

ne quadrans deesset, statuit, ut quarto quoque anno sacerdotes, qui curabant mensibus ac diebus, unum intercalarent diem; eo scilicet mense ac loco, quo etiam apud veteres intercalabatur, id est, ante quinque ultimos Februarii mensis dies; idque bisextum censuit nominandum. dies autem decem, quos ab eo additos diximus, hac ordinatione distribuit: in Januarium, & Sextilem, & Decembrem, binos dies inseruit; in Aprilem autem, Junium, Septembrem, Novembrem, singulos. sed neque mensi Februario addidit diem, ne Deo infero religio immutaretur: & Martio, Majo, Quintili, Octobri servavit pristinum statum; quod satis pleno erant numero, id est, dierum singulorum tricenorumque. ideo & septimanas habent Nonas, sicut Numa constituit, quia nihil in his Julius mutavit. sed Januarius, Sextilis, December, quibus Cæsar binos dies addidit, licet tricenos singulos habere post Cæsarem cœperint, quintanas tamen habent Nonas; & ab Idibus illis sequentes Kalendæ in undevicesimum revertuntur: quia Cæsar, quos addidit dies, neque ante Nonas, neque ante Idus inserere voluit, ne Nonarum aut Iduum religionem, quæ stato erant die, novella comperendinatione corrumperet. sed nec post Idus mox voluit inferre, ne feriarum quarumque violaretur indictio. sed peractis cujusque mensis feriis, locum diebus advenis fecit. & Januario quidem dies, quos dicimus, quartum & tertium Kalendas Februarias dedit; Aprili, tertium Kalendas Majas; Junio, tertium Kalendas Julias; Augusto, quartum

& tertium Kalendas Septembres; Septembri, tertium Kalendas Octobres; Novembri, tertium Kalendas Decembres; Decembri vero, quartum & tertium Kalendas Januarias. ita factum est, ut cum omnes hi menses, quibus dies addidit, ante hanc ordinationem habuissent mensis sequentis Kalendas a. d. septimumdecimum revertentes, postea ex augmento additorum dierum hi, qui duos acceperunt, a. d. nonumdecimum, qui vero unum, a. d. octavumdecimum haberent reditum Kalendarum. Feriarum tamen cujusque mensis ordo servatus est. nam si cui fere tertius ab Idibus dies festus aut feriatus fuit, & tunc a. d. sextumdecimum dicebatur: etiam post augmentum dierum eadem religio servata est, ut tertio ab Idibus die celebraretur; licet ab incremento non jam a. d. sextumdecimum Kalendas, sed a. d. septimumdecimum, si unus, a. d. octavumdecimum, si duo additi sunt, diceretur. nam ideo novos dies circa finem cujusque mensis inseruit, ubi finem omnium, quæ in mense erant, reperit feriarum, adjectosque a se dies fastos notavit, ut majorem daret actionibus libertatem: & non solum nullum nefastum, sed nec comitialem quemquam de adjectis diebus instituit, ne ambitionem magistratuum augeret adjectio. sic annum civilem Cæsar, habitis ad lunam dimensionibus, constitutum edicto palam posito publicavit. Et error hucusque stare potuisset, ni sacerdotes sibi errorem novum ex ipsa emendatione fecissent. nam cum oporteret diem, qui ex quadrantibus constat, quarto quoque anno con-

fecto, antequam quintus inciperet, intercalare: illi quarto non peracto, sed incipiente, intercalabant. hic error sex & triginta annis permansit: quibus annis intercalati sunt dies duodecim, cum debuerint intercalari novem. sed hunc quoque errorem sero deprehensum correxit Augustus, qui annos duodecim sine intercalari die transigi jussit: ut illi tres dies, qui per annos triginta & sex vitio sacerdotalis festinationis excreverant, sequentibus annis duodecim, nullo die intercalato, devorarentur. post hoc, unum diem secundum ordinationem Cæsaris, quinto quoque incipiente anno, intercalari jussit; & omnem hunc ordinem æreæ tabulæ, ad æternam custodiam, incisione mandavit.

CAPUT XV.

De Kalendis, Idibus, ac Nonis.

TUNC Horus, Dies quidem hic, inquit, intercalaris, antequam quintus annus incipiat, inserendus, cum Ægypti matris artium ratione consentit. sed nihil in illorum mensibus explicandis videtur operosum, quos tricenûm dierum omnes habent; eo quod, explicitis duodecim mensibus, id est, trecentis sexaginta diebus exactis, tunc inter Augustum atque Septembrem reliquos quinque dies anno suo reddunt, annectentes quarto quoque anno exacto intercalarem, qui ex quadrantibus constit. at hic non a primo in ultimum mensis diem ad incrementum continuum numerus accedit; sed post

Kalendas dirigitur in Nonas: unde ad quaſdam Idus deflecti audio: poſt rurſus, ni fallor, immo ut nunc quoque retuliſti, in ſequentes Kalendas. quæ omnia quid ſibi velint, ſcire equidem vellem. nam illud nec conſequi poſſe me ſpero, ut vocabula comprehendam, quæ ſingulis apud vos diebus adduntur; dum alios faſtos, variiſque alios nominibus nuncupatis. nundinas quoque veſtras neſcire me fateor: de quibus obſervatio tam diligens, tam cauta narratur. Hæc nec mihi erubeſcendum eſt ignorare peregrino: a te vero, Prætextate, diſcere nec civem puderet. Tunc Prætextatus, Non ſolum, inquit, tibi, Hore, cum ſis Ægypto oriundus, ſed ne nobis quidem, quibus origo Romana eſt, erubeſcendum puto quærere, quod quæſitu dignum omnes veteres putaverunt. nam de Kalendis, Nonis, & Idibus, deque feriarum variis obſervationibus, innumeros auctores cura quæſtionis exercuit: & ideo nos, quæ de his ab omnibus dicta ſunt, in unum breviter colligemus. Romulus enim, cum ingenio acri quidem, ſed agreſti, ſtatum proprii ordinaret imperii, initium cujuſque menſis ex illo ſumebat die, quo novam lunam contigiſſet videri. quia vero non continuo evenit, ut eodem die ſemper appareat, ſed modo tardius, modo celerius ex certis cauſis videri ſolet: contigit, ut, cum tardius apparuit, præcedenti menſi plures dies, aut cum celerius, pauciores darentur. & ſingulis quibuſque menſibus perpetuam numeri legem primus caſus addixit. ſic factum eſt, ut alii triginta & unum, alii undetriginta ſortirentur dies. omnibus tamen men-

ſibus ex die Nonarum Idus, nono die repræſentari placuit: & inter Idus ac ſequentes Kalendas conſtitutum eſt, ſedecim dies eſſe numerandos. ideo menſis uberior duos illos, quibus augebatur, dies inter Kalendas ſuas & Nonas habebat. hinc aliis quintus a Kalendis dies, aliis ſeptimus Nonas facit. Cæſar tamen, ut ſupra diximus, ſtata ſacra cuſtodiens, nec in illis menſibus, quibus binos adjecit dies, ordinem voluit mutare Nonarum, quia, peractis totius menſis feriis, dies ſuos rei divinæ cautus inſeruit. Priſcis ergo temporibus, antequam faſti a Cn. Flavio ſcriba invitis Patribus in omnium notitiam proderentur, pontifici minori hæc provincia delegabatur, ut novæ lunæ primum obſervaret aſpectum, viſamque regi ſacrificulo nuntiaret. itaque ſacrificio a rege & minore pontifice celebrato, idem pontifex, calata, id eſt, vocata in Capitolium plebe, juxta curiam Calabram, quæ caſæ Romuli proxima eſt, quot numero dies a Kalendis ad Nonas ſupereſſent, pronuntiabat: & quintanas quidem dicto quinquies verbo καλῶ, ſeptimanas repetito ſepties prædicabat. verbum autem καλῶ Græcum eſt, id eſt, voco. & hunc diem, qui ex his diebus, qui calarentur, primus eſſet, placuit Kalendas vocari. hinc & ipſi curiæ, ad quam vocabantur, Calabræ nomen datum eſt. Ideo autem minor pontifex numerum dierum, qui ad Nonas ſupereſſent, calando prodebat, quod poſt novam lunam oportebat Nonarum die populares, qui in agris eſſent, confluere in urbem, accepturos cauſas feriarum a rege ſacrorum, ſciturosque, quid

esset eo mense faciendum. unde quidam hinc Nonas æstimant dictas, quasi novæ initium observationis; vel quod ab eo die semper ad Idus novem dies putantur: sicut apud Tuscos Nonæ plures habebantur, quod hi nono quoque die regem suum salutabant, & de propriis negotiis consulebant. Iduum porro nomen a Tuscis, apud quos is dies *Itis* vocatur, sumtum est. *item* autem illi interpretabantur Jovis fiduciam. nam cum Jovem accipiamus lucis auctorem, unde & Lucetium Salii in carmine canunt, & Cretenses *Δία τὴν ἡμέραν* vocant; ipsi quoque Romani Diespitrem appellant, ut diei patrem: jure hic dies Jovis fiducia vocatur, cujus lux non finitur cum solis occasu, sed splendorem diei & noctis continuat, illustrante luna: quod semper in plenilunio, id est, medio mense, fieri solet. diem igitur, qui vel nocturnis caret tenebris, Jovis fiduciam Tusco nomine vocaverunt: unde & omnes Idus Jovis ferias observandas sanxit antiquitas. alii putant, Idus, quod ea die plena luna videatur, a videndo vidus appellatas, mox literam *u* detractam: sicut contra, quod Græci *ἰδεῖν* dicunt, nos, *u* litera addita, *videre* dicimus. nonnullis placet, Idus dictas vocabulo Græco, *οἷον ἀπὸ τοῦ εἴδους*, quod eo die plenam speciem luna demonstret. sunt, qui existiment, Idus ab ove iduli dictas, quam hoc nomine vocant Tusci, & omnibus Idibus Jovi immolatur a flamine. Nobis illa ratio nominis vero propior existimatur, ut Idus vocemus diem, qui dividit mensem. *iduare* enim Etrusca lingua *dividere* est. inde *vidua*, quasi *valde*

idua, id est, *valde divisa:* aut *vidua*, id est, *a viro divisa.* Ut autem Idus omnes Jovi, ita omnes Kalendas Junoni tributas, & Varronis & pontificalis affirmat auctoritas: quod etiam Laurentes patriis religionibus servant, qui & cognomen Deæ ex cærimoniis addiderunt, Kalendarem Junonem vocantes. Sed & omnibus Kalendis a mense Martio ad Decembrem huic Deæ Kalendarum die supplicant. Romæ quoque Kalendis omnibus, præter quod pontifex minor in curia Calabra rem divinam Junoni facit, etiam regina sacrorum, porcam vel agnam in regia Junoni immolat: a qua etiam Janum Junonium vocatum esse diximus, quod illi Deo omnis ingressus, huic Deæ cuncti Kalendarum dies videntur adscripti. cum enim initia mensium majores nostri ab exortu lunæ servaverint, jure Junoni addixerunt Kalendas, lunam ac Junonem eandem putantes: vel quia luna per aerem meat, (unde & Græci lunam ἄρτεμιν nuncuparunt, id est, ἀεροτόμην, quod aera secat) Juno autem aeris arbitra est, merito initia mensium, id est, Kalendas, huic Deæ consecraverunt. Nec hoc prætermiserim, quod nuptiis copulandis Kalendas, Nonas, & Idus religiosas, id est, devitandas censuerunt. hi enim dies præter Nonas feriati sunt. feriis autem vim cuiquam fieri, piaculare est. ideo tunc vitantur nuptiæ, in quibus vis fieri virginibus videtur. Sed Verrium Flaccum, juris pontificii peritissimum, dicere solitum refert Varro, quia feriis tergere veteres fossas liceret, novas facere jus non esset: ideo magis viduis, quam virginibus, idoneas

esse ferias ad nubendum. Subjiciet aliquis: Cur ergo Nonis, si feriatus dies non est, prohibetur celebritas nuptiarum? Hujus quoque rei in aperto causa est. nam quia primus nuptiarum dies verecundiæ datur, postridie autem nuptam in domo viri dominium incipere oportet adipisci, & rem facere divinam; omnes autem postriduani dies, seu post Kalendas, sive post Nonas, Idusve, ex æquo atri sunt: ideo & Nonas inhabiles nuptiis esse dixerunt, ne nupta aut postero die libertatem auspicaretur uxoriam, aut atro immolaret, quo nefas est sacra celebrari.

CAPUT XVI.

Quæ discrimina diversitatesque fuerint dierum apud Romanos.

SED quia nos ad commemorationem dierum ordo deduxit, de hoc quoque, quod Hori nostri consultatio continet, pauca dicenda sunt. Numa ut in menses annum, ita in dies mensem quemque distribuit; diesque omnes aut festos, aut profestos, aut intercisos vocavit. festi dies Diis dicati sunt: profesti hominibus ob administrandam rem privatam publicamque concessi: intercisi Deorum hominumque communes sunt. festis insunt sacrificia, epulæ, ludi, feriæ: profestis, fasti, comitiales, comperendini, stati, prœliales: intercisi in se, non in alia dividuntur. illorum enim dierum quibusdam horis fas est, quibusdam fas non

est jus dicere. nam, cum hostia cæditur, fari nefas est: inter cæsa & porrecta fari licet: rursus, cum adoletur, non licet. ergo de divisione festorum & profestorum dierum latius differendum est. Sacra celebritas est, vel cum sacrificia Diis offeruntur, vel cum dies divinis epulationibus celebratur, vel cum ludi in honorem aguntur Deorum, vel cum feriæ observantur. feriarum autem publicarum genera sunt quatuor. aut enim stativæ sunt, aut conceptivæ, aut imperativæ, aut nundinæ. & sunt stativæ universi populi communes certis & constitutis diebus ac mensibus, & in fastis statis observationibus annotatæ, in quibus præcipue servantur Agonalia, Carmentalia, Lupercalia. conceptivæ sunt, quæ quotannis a magistratibus vel a sacerdotibus concipiuntur in dies certos, vel etiam incertos: ut sunt Latinæ, Sementivæ, Paganalia, Compitalia. imperativæ sunt, quas consules vel prætores pro arbitrio potestatis indicunt. nundinæ sunt paganorum, id est, rusticorum, quibus conveniunt negotiis propriis vel mercibus provisuri. sunt præterea feriæ propriæ familiarum; ut familiæ Claudiæ, vel Æmiliæ, seu Juliæ, sive Corneliæ: & si quas ferias proprias quæque familia ex usu domesticæ celebritatis observat. sunt singulorum; ut natalium fulgurumque susceptiones, item funerum atque expiationum: apud veteres quoque, qui nominasset Salutem, Semoniam, Sejam, Segetiam, Tutilinam, ferias observabat. item Flaminica, quoties tonitrua audisset, feriata erat, donec placasset Deos. affirmabant autem sacerdotes pol-

lui ferias, si indictis conceptisque opus aliquod fieret. præterea regem sacrorum flaminesque non licebat videre feriis opus fieri: ideo per præconem denuntiabatur, ne quid tale ageretur; & præcepti negligens multabatur. præter multam vero affirmabant, eum, qui talibus diebus imprudens aliquid egisset, porco piaculum dare debere: prudentem expiare non posse, Scævola pontifex asseverabat. sed Umbro negat, eum pollui, qui opus vel ad Deos pertinens, sacrorumve causa fecisset, vel aliquid ad urgentem vitæ utilitatem respiciens actitasset. Scævola denique consultus, quid feriis agi liceret, respondit, quod prætermissum noceret. quapropter si bos in specum decidisset, eumque paterfamilias adhibitis operis liberasset, non est visus ferias polluisse: nec ille, qui trabem tecti fractam fulciendo, ab imminenti vindicavit ruina. unde & Maro, omnium disciplinarum peritus, sciens lavari ovem, aut lanæ purgandæ, aut scabiei curandæ gratia, pronuntiavit, tunc ovem per ferias licere mersari, si hoc remedii causa fieret:

Balantumque gregem fluvio mersare salubri.

adjiciendo enim *salubri*, ostendit, avertendi morbi gratia tantummodo, non etiam ob lucrum purgandæ lanæ causa fieri concessum. Hæc de festis & qui inde nascuntur, qui etiam nefasti vocantur. Nunc de profestis, & qui ex his procedunt, loquamur, id est, fastis, comitialibus, comperendinis, statis, prœlialibus. Fasti sunt, quibus licet fari prætori tria verba solemnia: do, dico, addico. his contrarii sunt nefasti. Comitiales sunt, quibus cum

populo agi licet. & fastis quidem lege agi potest, cum populo non potest: comitialibus utrumque potest. Comperendini, quibus vadimonium licet dicere. Stati, qui judicii causa cum peregrino instituuntur; ut Plautus in Curculione: *Si status condictus cum hoste intercessit dies. hostem* nunc more vetere significat peregrinum. Prœliales ab justis non segregaverim, siquidem justi sunt continui triginta dies, quibus exercitui imperato vexillum russi coloris in arce positum est. prœliales autem omnes, quibus fas est res repetere, vel hostem lacessere. nam cum Latiar, hoc est, Latinarum solemne concipitur, item diebus Saturnaliorum, sed & cum mundus patet, nefas est prœlium sumere: quia nec Latinarum tempore, quo publice quondam induciæ inter populum Romanum Latinosque firmatæ sunt, inchoari bellum decebat; nec Saturni festo, qui sine ullo tumultu bellico creditur imperasse; nec patente mundo, quod sacrum Diti patri & Proserpinæ dicatum est: meliusque occlusa Plutonis fauce eundum ad prœlium putaverunt. unde & Varro ita scribit: *Mundus cum patet, Deorum tristium atque inferûm quasi janua patet. propterea non modo prœlium committi, verum etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, navim solvere, uxorem liberûm quærendorum causa ducere, religiosum est.* Vitabant veteres ad viros vocandos etiam dies, qui essent notati rebus adversis. vitabant etiam feriis; sicut Varro in Augurum libris scribit in hæc verba: *Viros vocare feriis non oportet: si vocavit, piaculum esto.* Sciendum

eſt tamen, eligendi ad pugnandum diem Romanis tunc fuiſſe licentiam, ſi ipſi inferrent bellum : at cum exciperent, nullum obſtitiſſe diem, quo minus vel ſalutem ſuam, vel publicam defenderent dignitatem. quis enim obſervationi locus, cum eligendi facultas non ſuperſit? dies autem poſtridianos ad omnia majores noſtri cavendos putarunt; quos etiam atros, velut infauſta appellatione, damnarunt. eoſdem tamen nonnulli communes, velut ad emendationem nominis, vocitaverunt. horum cauſam Gellius Annalium libro quintodecimo, & & Caſſius Hemina hiſtoriarum libro ſecundo referunt. Anno ab urbe condita trecenteſimo ſexageſimo tertio, a tribunis militum Virginio, Manlio, Æmilio, Poſtumio, collegiſque eorum, in ſenatu tractatum, quid eſſet, propter quod toties intra paucos annos male eſſet afflicta reſpublica; & ex præcepto Patrum L. Aquinium haruſpicem in ſenatum venire juſſum, religionum requirendarum gratia, dixiſſe, Q. Sulpicium tribunum militum, ad Alliam adverſum Gallos pugnaturum, rem divinam dimicandi gratia feciſſe poſtridie Idus Quintiles; item apud Cremeram, multiſque aliis temporibus & locis, poſt ſacrificium die poſtero celebratum male ceſſiſſe conflictum. tunc Patres juſſiſſe, ut ad collegium pontificum de his religionibus referretur : pontificeſque ſtatuiſſe, poſtridie omnes Kalendas, Nonas, Idus, atros dies habendos; ut hi dies neque prœliales, neque puri, neque comitiales eſſent. ſed & Fabius Maximus Servilianus pontifex in libro XII negat oportere atro die parentare;

quia tunc quoque Janum Jovemque præfari necesse est, quos nominari atro die non oportet. ante diem quoque quartum Kalendas vel Nonas, vel Idus, tanquam inominalem diem. plerique vitant. ejus observationis an religio ulla sit tradita, quæri solet. sed nos nihil super ea re scriptum invenimus: nisi quod Q. Claudius Annalium quinto, cladem illam vastissimam pugnæ Cannensis factam refert ante diem quartum Nonas Sextiles. ad rem sane militarem nihil attinere, notat Varro, utrum fastus vel nefastus dies sit; sed ad solas hoc actiones respicere privatas. Quod autem nundinas ferias dixi, potest argui, quia Titius, de feriis scribens, nundinarum dies non inter ferias retulit, sed tantum solemnes vocavit: & quod Julius Modestus affirmat, Messala augure consulente pontifices, an nundinarum Romanarum Nonarumque dies feriis tenerentur, respondisse eos, nundinas sibi ferias non videri: & quod Trebatius in libro primo Religionum ait, nundinis magistratum posse manumittere, judiciaque addicere. sed contra Julius Cæsar sextodecimo Auspiciorum libro negat, nundinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi: ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. Cornelius etiam Labeo primo Fastorum libro nundinis ferias esse pronuntiat. Causam vero hujus varietatis apud Granium Licinianum libro secundo diligens lector inveniet. ait enim, nundinas Jovis ferias esse: siquidem flaminica omnibus nundinis in regia Jovi arietem soleat immolare: sed lege Hortensia effectum, ut fastæ essent, uti

ruſtici, qui nundinandi cauſa in urbem veniebant, lites componerent. nefaſto enim die prætori fari non licebat. ergo, qui ferias dicunt, a mendacio vindicantur patrocinio vetuſtatis: qui contra ſentiunt, æſtimatu ætatis, quæ legem ſecuta eſt, vera depromunt. Harum originem quidam Romulo aſſignant, quem communicato regno cum T. Tatio, ſacrificiis & ſodalitatibus inſtitutis, nundinas quoque adjeciſſe commemorant; ſicut Tuditanus affirmat. ſed Caſſius Servium Tullium feciſſe nundinas dicit, ut in urbem ex agris convenirent, urbanas ruſticaſque res ordinaturi. Geminus ait, diem nundinarum, exactis jam regibus, cœpiſſe celebrari; quia plerique de plebe, repetita Servii Tullii memoria, parentarent ei in nundinis. cui rei etiam Varro conſentit. Rutilius ſcribit, Romanos inſtituiſſe nundinas, ut octo quidem diebus in agris ruſtici opus facerent, nono autem die, intermiſſo rure, ad mercatum legeſque accipiendas Romam venirent; & ut ſcita atque conſulta frequentiore populo referrentur, quæ trinundino die propoſita, a ſingulis atque univerſis facile noſcebantur. unde etiam mos tractus, ut leges trinundino die promulgarentur. ea re etiam candidatis uſus fuit in comitium nundinis venire, & in colle conſiſtere, unde coram poſſent ab univerſis videri. ſed hæc omnia negligentius haberi cœpta, & poſt abolita, poſtquam internundino etiam ob multitudinem plebis frequentes adeſſe cœperunt. Eſt etiam Nundina Romanorum Dea, a nono die naſcentium nuncupata, qui luſtricus dicitur. eſt autem dies lu-

ſtricus, quo infantes luſtrantur, & nomen accipiunt. ſed is maribus nonus, octavus eſt feminis. Plene, ut arbitror, anni ac menſium conſtitutione digeſta, habet Horus noſter, quod de dierum vocabulis & obſervatione conſuluit. Et ſcire equidem velim, numquid ſit, quod argutus Niligena, & gentis accola numerorum potentis, ex hoc ordine Romanæ diſpenſationis irrideat: an Tuſcum quoque Tiberim aliquid ex diſciplinis ſuis hauſiſſe conſentiat. Subjecit Euſtathius: Non ſolum Horus noſter, gravis vir & ornatus, ſed nec quiſquam alius, ut exiſtimo, tam futilis poſſet eſſe judicii, qui Romani anni ſic ad unguem, ut ajunt, emendatum ordinem non probaret; cui majorem gratiam & tenax memoria, & luculenta oratio referentis adjecit. nec mirum, ſi hæc digeries morſum reprehenſionis evaſit, cui arceſſita eſt ab Ægypto poſtremæ correctionis auctoritas. Nam Julius Cæſar ut ſiderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis diſciplinis hauſit; ita hoc quoque ex eadem inſtitutione mutuatus eſt, ut ad ſolis curſum finiendi anni tempus extenderet. Latii vero veteres incolæ, quia nihil jam tum diſcere ab Ægypto licebat, ad quam nullus illis commeatus patebat, morem Græciæ in numerandis menſium diebus ſecuti ſunt, ut retroverſum cedente numero, ab augmento in diminutionem computatio reſoluta deſineret. ita enim nos decimum diem, deinde nonum, & poſtea octavum dicimus, ut Athenienſes δεκάτην καὶ ἐννάτην φθίνοντος ſoliti ſunt dicere. Homerus quoque, cum ait,

Τοῦ μὲν φθίνοντος μηνὸς, τοῦ δ' ἱσταμένοιο,

quid aliud nisi illum φθίνοντα dicit, cujus paulatim deficientis supputatio in nomen desinit secuturi; & ἱστάμενον illum, qui præcedit numerum successurus priori in defectum meanti? quod & Homerus vester Mantuanus intelligens, illud stare dici, ad quod acceditur, ait:

Stat sua cuique dies:

extremum diem stare dicens, quasi ad quem per omnes statur. idem poeta, doctrina ac verecundia juxta nobilis, sciens, Romanos veteres ad lunæ cursum, & sequentes ad solis anni tempora digessisse, utriusque seculi opinioni reverentiam servans, inquit:

Vos, o clarissima mundi
Lumina, labentem cœlo quæ ducitis annum,
Liber & alma Ceres:

tam lunam, quam solem, duces anni hac invocatione designans.

CAPUT XVII.

Omnes Deos referri ad Solem. Et quod ex variis Apollinis ostendatur nominibus, ipsum eundem esse Deum, quem Solem dicimus.

Hic Avienus: Hoc equidem mecum multum ac frequenter agitavi, quid sit, quod solem modo Apollinem, modo Liberum, modo sub aliarum appellationum varietate veneremur. Et quia sacrorum omnium præsulem esse te, Vetti Prætextate, divina voluerunt: perge, quæso, rationem mihi

tantæ ſub uno nomine in omnibus diverſitatis aperire. Tum Vettius: Cave exiſtimes, mi Aviene, poetarum gregem, cum de Diis fabulantur, non ab adytis plerumque philoſophiæ ſemina mutuari. nam quod omnes pæne Deos dumtaxat qui ſub cœlo ſunt, ad ſolem referunt, non vana ſuperſtitio, ſed ratio divina commendat. ſi enim ſol, ut veteribus placuit, dux & moderator eſt luminum reliquorum, & ſolus ſtellis errantibus præſtat; ipſarum vero ſtellarum curſus ordinem rerum humanarum, ut quibuſdam videtur, pro poteſtate diſponunt, vel, ut Plotino conſtat placuiſſe, ſignificant: neceſſe eſt, ut ſolem, qui moderatur noſtra, moderantes, omnium, quæ circa nos geruntur, fateamur auctorem. & ſicut Maro, cum de una Junone diceret, *Quo numine læſo*, oſtendit, unius Dei effectus varios pro variis cenſendos eſſe numinibus: ita diverſæ virtutes ſolis nomina Diis dederunt: unde ἓν τὸ πᾶν ſapientum principes prodiderunt. virtutem igitur ſolis, quæ divinationi curationique præeſt, Apollinem vocaverunt. quæ ſermonis auctor eſt, Mercurii nomen accepit. nam quia ſermo interpretatur cogitationes latentes, Ἑρμῆς ἀπὸ τοῦ ἑρμηνεύειν propria appellatione vocitatus eſt. virtus ſolis eſt, quæ fructibus, effectus ejuſdem eſt, qui frugibus præeſt: & hinc natæ ſunt appellationes Deorum, ſicut ceterorum, qui ad ſolem certa & arcana ratione referuntur. &, ne tanto ſecreto nuda præſtetur aſſertio, auctoritates veterum de ſingulis conſulamus. Apollinis nomen multiplici interpretatione ad ſolem refertur. cujus rei

ordinem pergam pandere. Plato ſolem Ἀπόλλωνα cognominatum ſcribit, ἀπὸ τοῦ ἀεὶ πάλλειν τὰς ἀκτῖνας, id eſt, a jactu radiorum: Chryſippus Apollinem, ὡς οὐχὶ τῶν πολλῶν καὶ φαύλων οὐσιῶν τοῦ πυρὸς ὄντα: (prima enim nominis litera retinet ſignificationem negandi, ἢ ὅτι μόνος ἐςὶ, καὶ οὐχὶ πολλοί. nam & Latinitas eum, quia tantam claritatem ſolus obtinuit, ſolem vocavit) Speuſippus, quod ex multis ignibus conſtet vis ejus, ὡς ἀπὸ πολλῶν οὐσιῶν πυρὸς αὐτοῦ συνεςῶτος: Cleanthes, ὡς ἀπ' ἄλλων καὶ ἄλλων τὰς ἀνατολὰς ποιουμένου, quod ab aliis atque aliis locorum declinationibus faciat ortus. Cornificius arbitratur, Apollinem nominatum ἀπὸ τοῦ ἀναπολεῖν, id eſt, quia intra circuitum mundi, quem Græci πόλον appellant, impetu latus ad ortus refertur. alii cognominatum Apollinem putant, ὡς ἀπολλύντα τὰ ζῶα. exanimat enim & perimit animantes, cum peſtem intemperie caloris immittit, ut Euripides in Phaethonte:

Ὦ χρυσοφεγγὲς ἥλι', ὥς μ' ἀπώλεσας,
Ὅθεν σ' Ἀπόλλων ἐμφανῶς κλήσει βροτός.

Item Archilochus:

Ἄναξ Ἄπολλων, καὶ σὺ, τοὺς μὲν αἰτίους
Πήμαινε, καὶ σφᾶς ὄλλυ' ὥσπερ ὀλλύεις.

Denique inuſtos morbo Ἀπολλωνοβλήτους καὶ Ἡλιοβλήτους appellant. & quia ſimiles ſunt ſolis effectus lunæ in juvando nocendoque, ideo feminas certis afflictas morbis Σεληνοβλήτους καὶ Ἀρτεμιδοβλήτους vocant. hinc eſt, quod arcu & ſagittis Apollinis ſimulacra decorantur: ut per ſagittas intelligatur vis emiſſa radiorum. unde Homerus:

Αὐτὰρ ἔπειτ' αὐτοῖσι βέλος ἐχεπευκὲς ἐφιεὶς,
Βάλλ'.

Idem auctor est & publicæ sospitatis, quam creditur sol animantibus præstare temperie. sed quia perpetuam præstat salubritatem, & pestilens ab ipso casus rarior est; ideo Apollinis simulacra manu dextra Gratias gestant, arcum cum sagittis sinistra: quod ad noxam sit pigrior, & salutem dextra manus promtior largiatur. hinc est, quod eidem attribuitur medendi potestas; quia temperatus solis calor morborum omnium fuga est. nam ὡς ἀπελαύνοντα τὰς νόσους, 'Απόλλωνα, tanquam 'Απέλλωνα cognominatum putant. Quæ sententia Latinæ quoque nominis enuntiationi congruens fecit, ne hujus Dei nomen verteremus: ut Apollinem aspellentem mala intelligas, quem Athenienses ἀλεξίκακον appellant. & Lindii colunt Apollinem Λοίμιον, hoc cognomine finita pestilentia nuncupatum. eadem opinio sospitalis & medici Dei, in nostris quoque sacris fovetur. namque virgines Vestales ita indigitant:

APOLLO. MEDICE. APOLLO. PÆAN.

Cum ergo sint hujusce sideris, id est, solis, duo maximi effectus: alter, quo calore temperato juvat mortalium vitam; alter, quo jactu radiorum nonnunquam pestiferum virus immittit: duo eademque cognomina circa singulos effectus propriis enuntiationibus signant, appellantes Deum ἰήϊον atque παιᾶνα. quæ cognomina utrique effectui apta sunt; ut sit ἰήϊος ἀπὸ τοῦ ἰᾶσθαι, a sanando, & παιὰν, ἀπὸ τοῦ παύειν τὰς ἀνίας: & rursus ἰήϊος ἀπὸ τοῦ ἵεναι, ab immitten-

do, βέλος ἐχεπευκὲς ἐφιεὶς, & παιὰν ἀπὸ τοῦ παίειν, a feriendo. obtinuit tamen, ut cum sanitatem dari sibi precantur, ἰὴ παιὰν per η literam enuntient, id est, medere Pæan. cum autem ἵε παιὰν per ε literam dicunt cum aspiratione prioris literæ, significant hoc dici in aliquem adversa precatione, βάλλε παιὰν, id est, immitte feriendo. qua voce ferunt Latonam usam, cum Apollinem hortaretur impetum Pythonis incessere sagittis. cujus rei naturalem rationem suo loco reddam. Hanc vocem, id est, ἵε παιὰν, confirmasse fertur oraculum Delphicum Atheniensibus, petentibus opem Dei adversus Amazonas, Theseo regnante. namque inituros bellum jussit his ipsis verbis semetipsum auxiliatorem invocare, hortarique. Apollodorus in libro quartodecimo περὶ θεῶν, ἰήϊον solem scribit appellari Apollinem ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸν κόσμον ἵεσθαι καὶ ἰέναι, quod sol per orbem impetu fertur. Sed Timotheus ita: σύ τ' ὦ τὸν ἀεὶ πόλον οὐράνιον λαμπραῖς ἀκτῖσιν ἥλιε βάλλων πέμψον ἑκαβόλον ἐχθροῖς βέλος σᾶς ἀπὸ νεύρας παιάν. Eundem Deum præstantem salubribus causis οὔλιον appellant, id est, sanitatis auctorem, ut ait Homerus:

Οὖλέ τε καὶ μάλα χαῖρε.

Meandrius scribit, Milesios Ἀπόλλωνι οὐλίῳ pro salute sua immolare. Pherecydes refert, Thesea, cum in Cretam ad Minotaurum duceretur, vovisse pro salute atque reditu suo Ἀπόλλωνι οὐλίῳ καὶ Ἀρτέμιδι οὐλίᾳ. Nec mirum, si gemini effectus variis nominibus celebrantur: cum alios quoque Deos ex contrario in eadem re duplici censeri & potestate

accipiamus, & nomine; ut Neptunum, quem alias ἐνοσίχθονα, id est, terram moventem, alias ἀσφαλίωνα, id est, stabilientem vocant. item Mercurius hominum mentes vel oculos & excitat & sopit, ut ait poeta:

Εἵλετο δὲ ῥάβδον, τῇ τ' ἀνδρῶν ὄμματα θέλγει.

unde & Apollinem, id est, Solem, modo sospitatem, modo pestem significantibus cognominibus adoramus: cum tamen pestis, quæ ab eo noxiis immittitur, aperte hunc Deum bonis propugnare significet. hinc est, quod apud Pachynum, Siciliæ promontorium, Apollo Libystinus eximia religione celebratur. nam cum Libyci invasuri Siciliam classem appulissent ad id promontorium: Apollo, qui ibi colitur, invocatus ab incolis, immissa hostibus peste, & pæne cunctis subita morte interceptis, Libystinus cognominatus est. Nostris quoque continetur annalibus similis ejusdem Dei præsentiæ majestas. nam cum ludi primo Romæ Apollini celebrarentur, ex vaticinio Marcii vatis, carmineque Sibyllino, repentino hostis adventu plebs ad arma excitata occurrit hosti; eoque tempore nubes sagittarum in adversos visa ferri & hostem fugavit, & victores Romanos ad spectacula Dei sospitalis reduxit. hinc intelligitur, prœlii causa, non pestilentiæ, sicut quidam existimant, ludos institutos. Hæc est autem hujus existimationis ratio, quod tunc sol super ipsum nostræ habitationis verticem fulget. nam Cancer in æstivo tropico est: in quo meante sole, radii temperatam nostram non eminus, sed superne demissi rectis fulgoribus lustrant.

unde existimatum est a nonnullis, ad propitiandum tunc maxime Deum caloris Apollinaribus litari. Sed invenio in literis, hos ludos victoriæ, non valetudinis causa, ut quidam annalium scriptores memorant, institutos. bello enim Punico hi ludi ex libris Sibyllinis primum sunt instituti, suadente Cornelio Rufo decemviro, qui propterea Sibylla cognominatus est, & postea corrupto nomine primus Sylla cœpit vocitari. Fertur autem in carminibus Marcii vatis, cujus duo volumina illata sunt in senatum, inventum esse ita scriptum: HOSTEM. ROMANI. SI. EX. AGRO. EXPELLERE. VULTIS. VOMICAM. QUE. QUÆ. GENTIUM. VENIT. LONGE. APOLLINI. CENSEO. VOVENDOS. LUDOS. QUI. QUOTANNIS. COMMUNITER. FIANT. HIS. LUDIS. FACIENDIS. PRÆSIT. IS. PRÆTOR. QUI. JUS. POPULO. PLEBI. QUE. DABIT. SUMMUM. DECEMVIRI. GRÆCO. RITU. HOSTIIS. SACRA. FACIANT. HOC. SI. RECTE. FACIETIS. GAUDEBITIS. SEMPER. FIET. QUE. RES. PUBLICA. MELIOR. NAM. IS. DIVOS. EXSTINGUET. PERDUELLES. VESTROS. QUI. VESTROS. CAMPOS. PASCUNT. PLACIDE. Ex hoc carmine cum procurandi gratia dies unus rebus divinis impensus esset, postea senatusconsultum factum, uti Decemviri, quo magis instruerentur de ludis Apollini agundis, reque divina recte facienda, libros Sibyllinos adirent. in quibus cum eadem reperta nuntiatum esset; censuerunt Patres, Apollini ludos vovendos faciendosque, inque eam rem duodecim millia æris prætori & duas hostias majores dari: Decemvirisque præceptum est, ut

Græco ritu hisce hostiis sacrum facerent, Apollini bove aurato & capris duabus albis auratis, Latonæ bove femina aurata. ludos in circo populus coronatus spectare jussus. Hæc præcipue traditur origo ludorum Apollinarium. Nunc ex aliis quoque hujus Dei nominibus, eundem esse Apollinem & Solem, probemus. Loxias cognominatur, ut ait Œnopides, ὅτι ἐκπορεύεται τὸν λοξὸν κύκλον ἀπὸ δυσμῶν εἰς ἀνατολὰς κινούμενος, id est, quod obliquum circulum ab occasu ad orientem pergit; aut, ut Cleanthes scribit, ἐπειδὴ καθ' ἕλικας κινεῖται. λοξαὶ γὰρ εἰσὶν καὶ αὗται. quod flexuosum pergit iter: ἢ ὅτι τὰς λοξὰς ἀκτῖνας ἵησιν ἐφ' ἡμᾶς βορείους ὄντας νότιος ὢν, vel quod transversos in nos a meridie immittit radios, cum simus ad ipsum septemtrionales. Delius cognominatur ἀπὸ τοῦ δῆλα καὶ φανερὰ πάντα ποιεῖν τῷ φωτὶ, quod illuminando omnia clara demonstret. φοῖβος appellatur, ut ait Cornificius, ἀπὸ τοῦ φοιτᾷν βίᾳ, quod vi fertur. plerique autem a specie & nitore Phœbum, id est, καθαρὸν καὶ λαμπρὸν, dictum putant. item Phaneta appellant ἀπὸ τοῦ φαίνειν: & φαναῖον, ἐπειδὴ φαίνεται νέος, quia sol quotidie renovat sese. unde Vergilius: *Mane novum.* Camerienses, qui sacram soli incolunt insulam, ἀειγεννήτῃ Apollini immolant, τῷ τὸν αὐτὸν ἀεὶ γίγνεσθαι καὶ ἀεὶ γεννᾷν, id est, quod semper exoriens gignitur, quodque ipse generat universa inseminando, fovendo, producendo, alendo, augendoque. Apollinis Lycii plures accipimus cognominis causas. Antipater Stoicus Lycium Apollinem nuncupatum scribit, ἀπὸ τοῦ λευκαίνεσθαι πάντα φωτίζοντος ἡλίου.

Cleanthes Lycium Apollinem appellatum notat; quia veluti lupi pecora rapiunt, ita ipſe quoque humorem eripit radiis. priſci Græcorum primam lucem, quæ præcedit ſolis exortus, λύκην appellaverunt, ἀπὸ τοῦ λευκοῦ, id eſt, temporis: hodieque lycophos cognominant. de quo tempore ita poeta ſcribit:

Ἦμος δ' οὔτ' ἄρ πω ἠῶς, ἔτι ἀμφιλύκη νύξ.

idem Homerus:

Εὔχεο δ' Ἀπόλλωνι λυκηγενεῖ κλυτοτόξῳ.

quod ſignificat, τῷ γεννῶντι τὴν λύκην, id eſt, qui generat exortu ſuo lucem. radiorum enim ſplendor propinquantem ſolem longe lateque præcedens, atque caliginem paulatim extenuans tenebrarum, parit lucem. neque minus Romani, ut pleraque alia ex Græco, ita lucem videntur a lyce figuraſſe. Annum quoque vetuſtiſſimi Græcorum λυκάβαντα appellant, τὸν ἀπὸ τοῦ λύκου, id eſt, ſole, βαινόμενον καὶ μετρούμενον. λύκον autem ſolem vocari, etiam Lycopolitana Thebaidos civitas teſtimonio eſt: quæ pari religione Apollinem, itemque lupum, hoc eſt, λύκον, colit, in utroque ſolem venerans; quod hoc animal rapit & conſumit omnia in modum ſolis, ac plurimum oculorum acie cernens tenebras noctis evincit. ipſos quoque λύκους ἀπὸ τῆς λύκης, id eſt, a prima luce appellatos quidam putant: quia hæ feræ maxime id tempus aptum rapiendo pecori obſervant, quod antelucanum poſt nocturnam famem ad paſtum ſtabulis expellitur. Apollinem πατρῷον cognominaverunt, non propria gentis unius aut civitatis religione, ſed ut auctorem progene-

randarum omnium rerum; quod ſol, humoribus exſiccatis, ad progenerandum omnibus præbuit cauſam, ut ait Orpheus:

Πατρὸς ἔχοντα νόον καὶ ἐπίφρονα βουλήν·

unde nos quoque Janum patrem vocamus, ſolem ſub hac appellatione venerantes. Νόμιον Ἀπόλλωνα cognominaverunt, non ex officio paſtorali, & fabula, per quam fingitur Admeti regis pecora paviſſe; ſed quia ſol paſcit omnia, quæ terra progenerat: unde non unius generis, ſed omnium pecorum paſtor canitur. ut apud Homerum, Neptuno dicente:

Φοῖβε, σὺ δ' εἰλίποδας ἕλικας βοῦς βουκολέεσκες.

Atque idem apud eundem poetam equarum paſtor ſignificatur, ut ait:

Τὰς ἐν Πιερίῃ θρέψ' ἀργυρότοξος Ἀπόλλων,
Ἄμφω θηλείας, φόβον Ἄρηος φορεούσας.

præterea ædes, ut ovium paſtoris, ſunt apud Camirenſes ἐπιμηλίου, apud Naxios ποιμνίου· itemque Deus ἀρνοκόμης colitur, & apud Lesbios ναπαῖος. & multa ſunt cognomina per diverſas civitates ad Dei paſtoris officium tendentia. quapropter univerſi pecoris antiſtes, & vere paſtor agnoſcitur. Apollo ἐλελεὺς appellatur, ἀπὸ τοῦ ἑλίττεσθαι περὶ τὴν γῆν, quod æterno circa terram meatu veluti volvi videtur; ut ait Euripides:

Ἥλιε θοαῖς ἵπποισιν εἱλίσσων φλόγα.

ἢ ὅτι συναλισθέντος πολλοῦ πυρὸς περιπολεῖ: ut ait Empedocles:

Οὕνεκ' ἀναλισθεὶς μέγαν οὐρανὸν ἀμφιπολεύει,

ὑπὸ τ' ἄλλων ἀπὸ τοῦ συναλίσκειν καὶ συναθροίζειν τοὺς

ἀνθρώπους, ὅταν ἀνατείλῃ, quod exoriens homines conducit in cœtum. Apollo Chryſocomes cognominatur, a fulgore radiorum, quas vocant comas aureas ſolis. unde & ἀκερσεκόμης, quod nunquam radii poſſunt a fonte lucis avelli: item Argyrotoxus, quod enaſcens per ſummum orbis ambitum, velut arcus quidam figuratur alba & argentea ſpecie; ex quo arcu radii in modum emicant ſagittarum. Smyntheus cognominatur, ὅτι ζέων θεῖ, quia fervens currit: Καρνεῖος, ὅτι καιόμενος ὁρᾶται νέος: vel quod, cum omnia ardentia conſumantur, hic ſuo calore candens ſemper novus conſtat. item Ἀπόλλων σκιάλλιος, ὅτι τὰς κινήσεις ἀλλοίας ποιεῖ, ſemper nobis ab auſtro currens. Θυμβραῖος Ἀπόλλων, ὁ τοὺς ὄμβρους θεὶς, quod eſt Deus imbricitor. Ἀπόλλων φιλήσιος, quod lumen ejus exoriens amabile amiciſſima veneratione conſalutamus. Ἀπόλλων πύθιος οὐκ ἀπὸ τῆς πεύσεως, id eſt, non a conſultatione oraculorum, dictus a phyſicis exiſtimatur; ſed ἀπὸ τοῦ πύθειν, id eſt, σήπειν, quod nunquam ſine vi caloris efficitur. hinc ergo πύθιον dictum exiſtimant: licet hoc nomen ex nece draconis inditum Deo Græci fabulentur. quæ tamen fabula non abhorret ab intellectu naturalis arcani. quod apparebit, ſi percurratur ordo, qui de Apolline naſcente narratur, ſicut paulo ſuperius enarraturum me eſſe promiſi. Latonæ Apollinem Dianamque parituræ Juno dicitur obſtitiſſe, ſed, ubi quandoque partus effuſus eſt, draconem ferunt, qui πύθων vocitabatur, invaſiſſe cunas Deorum, Apollinemque in prima infantia ſagittis beluam confeciſſe. quod ita intelli-

gendum naturalis ratio demonſtrat. namque poſt chaos, ubi primum cœpit confuſa deformitas in rerum formas & elementa niteſcere, terraque adhuc humida ſubſtantia in molli atque inſtabili ſede nutaret, convaleſcente paulatim ætherio calore, atque inde ſeminibus in eam igneis defluentibus, hæc ſidera edita eſſe creduntur: & ſolem quidem maxima caloris vi in ſuperna raptum; lunam vero humidiore, & velut femineo ſexu, naturali quodam preſſam tepore inferiora tenuiſſe; tanquam ille magis ſubſtantia patris conſtet, hæc matris. ſiquidem Latonam phyſici volunt terram videri, cui diu intervenit Juno, ne numina, quæ diximus, ederentur; hoc eſt, aer, qui tunc humidus adhuc graviſque obſtabat ætheri, ne fulgor luminum per humoſi aeris denſitatem, tanquam e cujuſdam partus progreſſione, fulgeret. ſed divinæ providentiæ vicit inſtantia, quæ creditur juviſſe partum. ideo in inſula Delo, ad confirmandam fidem fabulæ, ædes Providentiæ, quam ναὸν προνοίας ἀθηνᾶς appellant, apta religione celebratur. propterea in inſula dicuntur nati, quod ex mari nobis oriri videntur. hæc inſula ideo Delos vocatur, quia ortus & quaſi partus luminum omnia facit δῆλα, id eſt, aperta clareſcere. Hæc eſt autem de nece draconis ratio naturalis, ut ſcribit Antipater Stoicus. nam terræ adhuc humidæ exhalatio, meando in ſupera volubili impetu, atque inde ſeſe, poſtquam calefacta eſt, inſtar ſerpentis mortiferi in infera revolvendo, corrumpebat omnia vi putredinis, quæ non niſi ex calore & humore generatur; ipſum-

que ſolem denſitate caliginis obtegendo, videbatur quodammodo lumen ejus eximere. ſed divino fervore radiorum tandem velut ſagittis incidentibus extenuata, exſiccata, enecta, interemti draconis ab Apolline fabulam fecit. Eſt & alia ratio draconis peremti. nam ſolis meatus, licet ab ecliptica linea nunquam recedat, ſurſum tamen ac deorſum ventorum vices certa deflexione variando; iter ſuum velut flexum draconis involvit. unde Euripides;

Πυριγενὴς δὲ δράκων ὅλον ἡγεῖται ταῖς τετραμόρφοις
Ὡραῖς ζευγνὺς ἁρμονίᾳ πολύκαρπον ὄχημα.

ſub hac ergo appellatione cœleſtis itineris ſol, cum confeciſſet ſuum curſum, draconem confeciſſe dicebatur. inde fabula exorta eſt de ſerpentis nece. Sagittarum autem nomine non niſi radiorum jactus oſtenditur. qui tunc longiſſimi intelliguntur, quo tempore altiſſimus ſol diebus longiſſimis ſolſtitio æſtivo conficit annuum curſum. inde ἑκηβόλος & ἑκατηβόλος dictus, ἕκαθεν τὰς ἀκτῖνας βάλλων, e longiſſimo altiſſimoque radios in terram uſque demittens. De Pythii cognomine ſufficere iſta poſſent, ni hæc quoque ſe ratio ejuſdem appellationis ingereret. cum enim ſol in ſigno Cancri æſtivum ſolſtitium facit, in quo eſt longiſſimi diei terminus, & inde retrogreſſum agit ad diminutionem dierum, Pythius eo tempore appellatur, ὡς πύματον θέων, ὅ ἐςι τὸν τελευταῖον δρόμον τρέχων. Idem ei nomen convenit, & cum Capricornum rurſus ingrediens ultimum breviſſimi diei curſum intelligitur peregiſſe, & ideo in alterutro ſignorum peracto

annuo ſpatio draconem Apollo, id eſt, flexuoſum iter ſuum, ibi confeciſſe memoratur. hanc opinionem Cornificius in Etymis retulit. Ideo autem his duobus ſignis, quæ portæ ſolis vocantur, Cancro & Capricorno hæc omnia contigerunt, quod Cancer animal retro atque oblique cedit, eademque ratione ſol in eo ſigno obliquum, ut ſolet, incipit agere retrogreſſum. capræ vero conſuetudo hæc in paſtu videtur, ut ſemper altum paſcendo petat. ſed & ſol in Capricorno incipit ab imis in alta remeare. Ἀπόλλωνα διδυμαῖον vocant, quod geminam ſpeciem ſui numinis præfert ipſe illuminando formandoque lunam. etenim ex uno fonte lucis gemino ſidere ſpatia diei & noctis illuſtrat. unde & Romani ſolem ſub nomine & ſpecie Jani, Didymæi Apollinis appellatione venerantur. Ἀπόλλωνα δέλφιον vocant, quod, quæ obſcura ſunt, claritudine lucis oſtendit, ἀπὸ τοῦ δηλοῦν ἀφανῆ; aut, ut Numenio placet, quaſi unum & ſolum. ait enim, priſca Græcorum lingua δέλφον unum vocari. *unde & frater*, inquit, *ἀδελφὸς dicitur, quaſi jam non unus.* Hierapolitani præterea, qui ſunt gentis Aſſyriorum, omnes ſolis effectus atque virtutes ad unius ſimulacri barbati ſpeciem redigunt; eundemque Apollinem appellant. hujus facies prolixa in acutum barba figurata eſt, eminente ſuper caput calatho. ſimulacrum thorace munitum eſt. dextera erectam tenet haſtam, ſuperſtante Victoriæ parvulo ſigno: ſiniſtra floris porrigit ſpeciem: ſummiſque ab humeris Gorgoneum velamentum redimitum anguibus tegit ſcapulas. aquilæ propter ex-

primunt instar volatus: ante pedes imago feminea est, cujus dextera lævaque sunt signa feminarum. ea cingit flexuoso volumine draco. radios in terram superne jaci, barba demissa significat. calathus aureus surgens in altum monstrat ætheris summam; unde solis creditur esse substantia. hastæ atque loricæ argumento imago adjungitur Martis, quem eundem ac solem esse procedens sermo patefaciet. Victoria testatur, cuncta summitti hujus sideris potestati. floris species florem rerum protestatur, quas hic Deus inseminat, progenerat, fovet, nutrit, maturatque. species feminea terræ imago est, quam sol desuper illustrat. signa duo æque feminea, quibus ambitur, hylen naturamque significant confamulantes: & draconis effigies flexuosum iter sideris monstrat. aquilæ propter altissimam velocitatem volatus, altitudinem solis ostendunt. addita est Gorgonea vestis, quod Minerva, quam hujus præsidem accipimus, solis virtus sit: sicut & Porphyrius testatur, Minervam esse virtutem solis, quæ humanis mentibus prudentiam subministrat. nam ideo hæc Dea Jovis capite prognata memoratur, id est, de summa ætheris parte edita, unde origo solis est.

CAPUT XVIII.

Liberum quoque patrem, eum ipsum esse Deum, quem solem.

HÆC, quæ de Apolline diximus, possunt etiam de Libero patre dicta existimari. nam Aristoteles,

qui Theologumena ſcripſit, Apollinem & Liberum patrem unum eundemque Deum eſſe, cum multis aliis argumentis aſſeverat, tum etiam apud Ligyreos ait in Thracia eſſe adytum Libero conſecratum, ex quo redduntur oracula. ſed in hoc adyto vaticinaturi, plurimo mero ſumto, uti apud Clarium aqua potata, effantur oracula. apud Lacedæmonios etiam in ſacris, quæ Apollini celebrant, Hyacinthia vocantes, hedera coronantur Bacchico ritu. item Bœotii, Parnaſum montem Apollini ſacratum eſſe memorantes, ſimul tamen in eodem & oraculum Delphicum & ſpeluncas Bacchicas uni Deo conſecratas colunt. unde & Apollini & Libero patri in eodem monte res divina celebratur. Quod cum & Varro & Granius Flaccus affirment, etiam Euripides his docet:

Διόνυσος ὃς θύρσοισι καὶ νεβρῶν δοραῖς
Καθαπτὸς, ἐν πεύκαισι πάρνασσον καταπηδᾷ χορεύων.

In hoc monte Parnaſo Bacchanalia alternis annis aguntur: ubi & Satyrorum, ut affirmant, frequens cernitur cœtus, & plerumque voces propriæ eorum exaudiuntur: itemque cymbalorum crepitus ad aures hominum ſæpe perveniunt. & ne quis opinetur, diverſis Diis Parnaſum montem dicatum, idem Euripides in Licymnio, Apollinem Liberumque unum eundemque Deum eſſe ſignificans, ſcribit:

Δέσποτα Φιλόδαφνε, Βάκχε, Παιὰν, Ἄπολλον, εὔλυρε.

ad eandem ſententiam Æſchylus:

Ὁ κισσεὺς Ἀπόλλων, καβαῖος, ὁ μάντις.

ſed licet illo prius aſſerto, eundem eſſe Apollinem ac ſolem, edoctoque poſtea ipſum eſſe Liberum pa-

trem, qui Apollo est, nulla ex his dubitatio sit Solem ac Liberum patrem ejusdem numinis habendum: absolute tamen hoc argumentis liquidioribus adstruetur. in sacris enim hæc religiosi arcani observatio tenetur, ut sol, cum in supero, id est, in diurno hemisphærio est, Apollo vocitetur: cum in infero, id est, nocturno, Dionysus, qui est Liber pater, habeatur. item Liberi patris simulacra partim puerili ætate, partim juvenili fingunt: præterea barbata specie, senili quoque, uti Græci ejus, quem Bassarea, item quem Brisea appellant, & ut in Campania Neapolitani celebrant, Hebona cognominantes. Hæ autem ætatum diversitates ad solem referuntur, ut parvulus videatur hiemali solstitio, qualem Ægyptii proferunt ex adyto die certa, quod tunc brevissimo die veluti parvus & infans videatur: exinde autem procedentibus augmentis, æquinoctio vernali similiter atque adolescentis adipiscitur vires, figuraque juvenis ornatur: postea statuitur ætas plenissima effigie barbæ solstitio æstivo; quo tempore summum sui consequitur augmentum. exinde per diminutiones dierum veluti senescenti quarta forma Deus figuratur. Item in Thracia eundem haberi solem atque Liberum accipimus; quem illi Sebazium nuncupantes, magnifica religione celebrant, ut Alexander scribit: eique Deo in colle Zilmisso ædes dicata est specie rotunda, cujus medium interpatet tectum. rotunditas ædis monstrat hujusce sideris speciem: summoque tecto lumen admittitur, ut appareat, solem cuncta vertice summo lustrare lu-

cis immiſſu, & quia oriente eo univerſa pateſiunt. Orpheus quoque ſolem volens intelligi, ait inter cetera:

Τήκων αἰθέρα δῖον, ἀκίνητον πρὶν ἐόντα,
Ἐξανέφηνε θεοῖς ὥραν κάλλιστον ἰδέσθαι,
Ὃν δὴ νῦν καλέουσι φάνητά τε καὶ διόνυσον,
Εὐβουλῆα τ' ἄνακτα, καὶ ἀνταύγην ἀρίδηλον·
Ἄλλοι δ' ἄλλο καλοῦσιν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων.
Πρῶτος δ' ἐς φάος ἦλθε, Διόνυσος δ' ἐπεκλήθη,
Οὕνεκα δινεῖται κατ' ἀπείρονα μακρὸν ὄλυμπον·
Ἀλλαχθεὶς δ' ὄνομ' ἔσχε, προσωνυμίας τε ἕκαστον
Παντοδαπὰς κατὰ καιρὸν, ἀμειβομένοιο χρόνοιο.

Phaneta dixit ſolem ἀπὸ τοῦ φωτὸς καὶ φανεροῦ, id eſt, a lumine atque illuminatione, quia cunctis viſitur cuncta conſpiciens: Dionyſos, ut ipſe vates ait, ἀπὸ τοῦ δινεῖσθαι καὶ περιφερέσθαι, id eſt, quod circumferatur in ambitum. unde Cleanthes ita cognominatum ſcribit ἀπὸ τοῦ διανύσαι, quia quotidiano impetu ab oriente ad occaſum diem noctemque faciendo, cœli conficit curſum. phyſici Διόνυσον, διὸς νοῦν, quia ſolem mundi mentem eſſe dixerunt. mundus autem vocatur cœlum, quod appellant Jovem. unde Aratus de cœlo dicturus ait:

Ἐκ διὸς ἀρχώμεσθα.

Liber a Romanis appellatur, quod liber & vagus eſt, ut ait Nævius:

Hac qua ſol vagus igneas habenas
Immittit propius, jugatque terræ.

Iidem verſus Orphici εὐβουλῆα vocantes, boni conſilii hunc Deum præſtitem monſtrant. nam ſi con-

ceptu mentis consilia nascuntur; mundi autem mentem solem esse opinantur auctores, a quo in homines manat intelligendi principium: merito boni consilii solem antistitem crediderunt. Solem Liberum esse, manifeste pronuntiat Orpheus hoc versu:

Ἥλιος ὃν Διόνυσον ἐπίκλησιν καλέουσιν.

& is quidem versus absolutior, ille vero ejusdem vatis operosior:

Εἷς Ζεὺς, εἷς Ἅδης, εἷς Ἥλιος, εἷς Διόνυσος.

hujus versus auctoritas fundatur oraculo Apollinis Clarii; in quo aliud quoque nomen soli adjicitur, qui in iisdem sacris versibus inter cetera vocatur ἰάω. nam consultus Apollo Clarius, quis Deorum habendus sit, qui vocatur ἰάω, ita effatus est:

Ὄργια μὲν δεδαῶτας ἐχρῆν νηπευθέα κεύθειν.
Ἐν δ' ἀπάτῃ παύρῃ σύνεσις καὶ νοῦς ἀλαπαδνός.
Φράζεο τὸν πάντων ὕπατον θεὸν ἔμμεν ἰάω,
Χείματι μὲν τ' ἀΐδην, δία δ' εἴαρος ἀρχομένοιο,
Ἠέλιον δὲ θέρευς, μετοπώρου δ' ἁβρὸν ἰάω.

Hujus oraculi vim, numinis nominisque interpretationem, qua Liber pater & sol ἰάω significatur, exsecutus est Cornelius Labeo in libro, cui titulus est, *De oraculo Apollinis Clarii*. Item Orpheus, Liberum atque Solem unum esse Deum eundemque demonstrans, de ornatu vestituque ejus in sacris Liberalibus ita scribit:

Ταῦτά γε πάντα τελεῖν ἱερᾷ σκευῇ πυκάσαντα,
Σῶμα θεοῦ πλάττειν ἐριαυγοῦς ἠελίοιο.
Πρῶτα μὲν ἀργυφέαις ἐναλίγκιον ἀκτίνεσσιν
Πέπλον φοινίκεον πυρὶ εἴκελον ἀμφιβαλέσθαι·

Αὐτὰρ ὕπερθε νεβροῖο πανιαιόλου εὐρὺ καθάψαι
Δέρμα πολύςικτον θηρὸς κατὰ δεξιὸν ὦμον,
Ἄςρων δαιδαλέων μίμημ' ἱεροῦ τε πόλοιο.
Εἶτα δ' ὕπερθε νεβρῆς χρύσεον ζωςῆρα βαλέσθαι,
Παμφανόωντα, πέριξ ςέρνων φορέειν, μέγα σῆμα
Εὐθὺς ὅτ' ἐκ περάτων γαίης φαέθων ἀνορούσων
Χρυσείαις ἀκτῖσι βάλῃ ῥόον ὠκεανοῖο,
Αὐγὴ δ' ἄσπετος ᾖ, ἀνὰ δὲ δρόσῳ ἀμφιμιγεῖσα
Μαρμαίρῃ δίνῃσιν ἑλισσομένη κατὰ κύκλον,
Πρόσθε θεοῦ. ζώνη δ' ἄρ' ὑπὸ ςέρνων ἀμετρήτων
Φαίνετ' ἄρ' ὠκεανοῦ κύκλος, μέγα θαῦμ' ἐσιδέσθαι.

Hinc & Vergilius, ſciens Liberum patrem Solem eſſe, & Cererem Lunam, qui pariter fertilitatibus glebæ & maturandis frugibus vel nocturno temperamento, vel diurno calore moderantur:

Veſtro, ait, *ſi munere tellus*
Chaoniam pingui glandem mutavit ariſta.

Solem vero terrenæ eſſe fœcunditatis auctorem, idem poeta profano mox docuit exemplo, cum ait:

Sæpe etiam ſteriles incendere profuit agros.

& reliqua. Si enim hominum commento ignis adhibitus multiplex præſtat auxilium, quid adſcribendum eſt ætherio ſolis calori?

CAPUT XIX.

Ne Martis quidem aut Mercurii aliud eſſe numen, quam ſolem.

QUÆ de Libero patre dicta ſunt, hæc Martem eundem ac ſolem eſſe demonſtrant. ſiquidem pleri-

que Liberum cum Marte conjungunt, unum Deum esse monstrantes. unde Bacchus ἐνυάλιος cognominatur; quod est inter propria Martis nomina. colitur etiam apud Lacedæmonios simulacrum Liberi patris hasta insigne, non thyrso. sed & cum thyrsum tenet, quid aliud, quam latens telum gerit, cujus mucro hedera lambente protegitur? quod ostendit, vinculo quodam patientiæ obligandos impetus belli. habet enim hedera vinciendi obligandique naturam; nec non & calor vini, cujus Liber pater auctor est, sæpe homines ad furorem bellicum usque propellit. igitur propter cognatum utriusque effectus calorem, Martem ac Liberum unum eundemque Deum esse voluerunt. certe Romani utrumque patris appellatione venerantur, alterum Liberum patrem, alterum Marspitrem, id est, Martem patrem cognominantes. hinc etiam Liber pater bellorum potens probatur, quod eum primum ediderunt auctorem triumphi. Cum igitur Liber pater idem ac sol sit, Mars vero idem ac Liber pater: Martem solem esse quis dubitet? Accitani etiam Hispana gens, simulacrum Martis radiis ornatum maxima religione celebrant, Neton vocantes. & certe ratio naturalis exigit, ut Dii caloris cœlestis parentes magis nominibus, quam re substantiaque, divisi sint. fervorem autem, quo animus excandescit, excitaturque alias ad iram, alias ad virtutes, nonnunquam ad temporalis furoris excessum, per quas res etiam bella nascuntur, Martem cognominaverunt. cujus vim poeta exprimendo, & similitudini ignis applicando, ait:

Μαίνετο δ' ὡς ὅτ' ἄρης ἐγχέσπαλος ἢ ὀλοὸν πῦρ.

In ſumma pronuntiandum eſt, effectum ſolis, de quo fervor animorum, de quo calor ſanguinis excitatur, Martem vocari. Ut vero Mercurius ſol probetur, ſuperius edocta ſuffragio ſunt. eundem enim eſſe Apollinem atque Mercurium, vel hinc apparet, quod apud multas gentes ſtella Mercurii ad Apollinis nomen refertur; & quod Apollo Muſis præſidet; Mercurius ſermonem, quod eſt Muſarum munus, impertit. præter hoc quoque Mercurium pro ſole cenſeri, multa documenta ſunt. primum, quod ſimulacra Mercurii pinnatis alis adornantur, quæ res monſtrat ſolis velocitatem. nam quia mentis potentem Mercurium credimus, appellatumque ita intelligimus ἀπὸ τοῦ ἑρμηνεύειν, & ſol mundi mens eſt, ſumma autem eſt velocitas mentis, ut ait Homerus:

Ὡσεὶ πτερὸν ἠὲ νόημα·

ideo pinnis Mercurius quaſi ipſa natura ſolis ornatur. Hoc argumentum Ægyptii lucidius abſolvunt, ipſius ſolis ſimulacra pinnata fingentes, quibus color apud illos non unus eſt. alterum enim cærulea ſpecie, alterum clara fingunt. ex his clarum ſuperum, & cæruleum inferum vocant. inferi autem nomen ſoli datur, cum in inferiore hemiſphærio, id eſt, hiemalibus ſignis curſum ſuum peragit: ſuperi, cum partem Zodiaci ambit æſtivam. Eadem circa Mercurium ſub alia fabula fictio eſt, cum inter ſuperos & inferos Deos adminiſter ac nuntius exiſtimatur. Argiphontes præterea cognominatur, non quod Argum peremerit, quem fe-

runt per ambitum capitis multorum oculorum luminibus ornatum, custodisse Junonis imperio Inachi filiam Io, ejus Deæ pellicem, conversam in bovis formam: sed sub hujuscemodi fabula Argus est coelum stellarum luce distinctum, quibus inesse quædam species cœlestium videtur oculorum. cœlum autem Argum vocitari placuit a candore & velocitate, παρὰ τὸ λευκὸν καὶ ταχύ. Et videtur terram desuper observare: quam Ægyptii hieroglyphicis literis cum signare volunt, ponunt bovis figuram. is ergo ambitus cœli, stellarum luminibus ornatus, tunc existimatur enectus a Mercurio, cum sol diurno tempore obscurando sidera velut enecat, vi luminis sui conspectum eorum auferendo mortalibus. pleraque etiam simulacra Mercurii quadrato statu figurantur, solo capite insignita, & virilibus erectis. quæ figura significat, solem mundi esse caput, & rerum satorem, omnemque vim ejus non in quodam divisorum ministerio membrorum, sed in sola mente consistere, cujus sedes in capite est. quatuor latera eadem ratione finguntur, qua & tetrachordum Mercurio creditur attributum. quippe significat hic numerus vel totidem plagas mundi, vel quatuor vices temporum, quibus annus includitur; vel quod duobus æquinoctiis duobusque solstitiis Zodiaci ratio distincta est: ut lyra Apollinis chordarum septem tota cœlestium sphærarum motus præstat intelligi, quibus solem moderatorem natura constituit. in Mercurio solem coli etiam ex caduceo claret, quod Ægyptii in specie draconum maris & feminæ conjunctorum figu-

raverunt Mercurio consecrandum. hi dracones parte media voluminis sui invicem nodo, quem vocant Herculis, obligantur: primæque partes eorum reflexæ in circulum, pressis osculis ambitum circuli jungunt: & post nodum caudæ revocantur ad capulum caducei, ornanturque alis ex eadem capuli parte nascentibus. Argumentum caducei ad genituram quoque hominum, quæ genesis appellatur, Ægyptii protendunt, Deos præstites homini nascenti quatuor adesse memorantes, δαίμονα, τύχην, ἔρωτα, ἀνάγκην: & duo priores Solem ac Lunam intelligi volunt, quod Sol auctor spiritus caloris, ac luminis humanæ vitæ genitor & custos est; & ideo nascentis dæmon, id est, Deus creditur: Luna τύχη, quia corporum præsul est, quæ fortuitorum varietate jactantur. amor osculo significatur: necessitas nodo. cur pinnæ adjiciantur, jam superius absolutum est. Ad hujusmodi argumenta draconum præcipue volumen electum est, propter iter utriusque sideris flexuosum.

CAPUT XX.

Quin Æsculapium quoque, & Salutem, & Herculem, & cum Iside ipsum etiam Serapin, alios quam Solem Deos non esse.

HINC est, quod simulacris Æsculapii & Salutis draco subjungitur, quod hi ad Solis naturam Lunæque referuntur. & est Æsculapius vis salubris de substantia solis, subveniens animis corporibusq;

que mortalium: Salus autem naturæ lunaris effectus est, quo corpora animantium juvantur salutifero firmata temperamento. ideo ergo simulacris eorum junguntur figuræ draconum, quia præstant, ut humana corpora, velut infirmitatis pelle deposita, ad pristinum revirescant virorem, ut virescunt dracones per annos singulos, pelle senectutis exuta. propterea & ad ipsum solem species draconis refertur, quia sol semper, velut a quadam imæ depressionis senecta, in altitudinem suam, ut in robur revertitur juventutis. Esse autem draconem inter præcipua solis argumenta, etiam nominis fictione monstratur, quod sit nuncupatus ἀπὸ τοῦ δέρκειν, id est, videre. nam ferunt, hunc serpentem acie acutissima & pervigili naturam sideris hujus imitari; atque ideo ædium, adytorum, oraculorum, thesaurorum custodiam draconibus assignari. Æsculapium vero eundem esse atque Apollinem, non solum hinc probatur, quod ex illo natus creditur; sed quod ei & jus divinationis adjungitur. nam Apollodorus in libris, quibus titulus est περὶ θεῶν, scribit, quod Æsculapius divinationibus & auguriis præsit. nec mirum: siquidem medicinæ atque divinationum consociatæ sunt disciplinæ. nam medicus vel commoda, vel incommoda in corpore futura prænoscit; sicut ait Hippocrates oportere medicum dicere de ægro, τά τε παρέοντα, καὶ τὰ προγεγονότα, καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι, id est,

Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura sequentur.

quod congruit divinationibus, quæ sciunt

τά τε ὄντα, τά τ' ἐσσόμενα, πρό τ' ἐόντα.

Sed nec Hercules a ſubſtantia ſolis alienus eſt. quippe Hercules ea eſt ſolis poteſtas, quæ humano generi virtutem ad ſimilitudinem præſtat Deorum. Nec exiſtimes, Alcmena apud Thebas Bœotias natum ſolum, vel primum Herculem nuncupatum. immo poſt multos atque poſtremus ille hac appellatione dignatus eſt, honoratuſque hoc nomine; quia nimia fortitudine meruit nomen Dei virtutem regentis. ceterum Deus Hercules religioſe quidem & apud Tyron colitur: verum ſacratiſſima & auguſtiſſima Ægyptii eum religione venerantur; ultraque memoriam, quæ apud illos retro longiſſima eſt, ut carentem initio colunt. Ipſe creditur & gigantas interemiſſe, cum pro cœlo pugnaſſet, quaſi virtus Deorum. gigantas autem quid aliud fuiſſe credendum eſt, quam hominum quandam impiam gentem, Deos negantem; & ideo exiſtimatam Deos pellere de cœleſti ſede voluiſſe? horum pedes in draconum volumina deſinebant. quod ſignificat, nihil eos rectum, nihil ſuperum cogitaſſe, totius vitæ eorum greſſu atque proceſſu in inferna mergente. ab hac gente Sol pœnas debitas vi peſtiferi caloris exegit. Et revera Herculem ſolem eſſe vel ex nomine claret. Ἡρακλῆς enim quid aliud eſt, niſi ἥρας, id eſt, aeris κλέος; quæ porro alia aeris gloria eſt, niſi ſolis illuminatio, cujus receſſu profunditate occulitur tenebrarum? Præterea ſacrorum adminiſtrationes apud Ægyptios multiplici actu multiplicem Dei aſſerunt poteſtatem, ſignificantes Herculem hunc eſſe τὸν ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων ἥλιον. Ex re quoque alibi terrarum geſta ar-

gumentum non vile colligitur. nam Theron, rex Hispaniæ citerioris, cum ad expugnandum Herculis templum ageretur furore instructus exercitu navium; Gaditani ex adverso venerunt, provecti navibus longis: commissoque prœlio, adhuc æquo Marte consistente pugna, subito in fugam versæ sunt regiæ naves; simulque improviso igne correptæ conflagraverunt. paucissimi, qui superfuerant, hostium capti indicaverunt, apparuisse sibi leones proris Gaditanæ classis superstantes, ac subito suas naves immissis radiis, quales in Solis capite pinguntur, exustas. Eidem Ægypto adjacens civitas, quæ conditorem Alexandrum Macedonem gloriatur, Serapin atque Isin cultu pæne attonitæ venerationis observat: omnem tamen illam venerationem Soli se sub illius nomine testatur impendere, vel dum calathum capiti ejus infigunt, vel dum simulacro signum tricipitis animantis adjungunt, quod exprimit medio eodemque maximo capite leonis effigiem. dextera parte caput canis exoritur, mansueta specie blandientis. pars vero læva cervicis, rapacis lupi capite finitur; easque formas animalium draco connectit volumine suo, capite redeunte ad Dei dexteram, qua compescitur monstrum. Ergo leonis capite monstratur præsens tempus: quia conditio ejus inter præteritum futurumque actu præsenti valida fervensque est. sed & præteritum tempus lupi capite signatur, quod memoria rerum transactarum rapitur & aufertur. item canis blandientis effigies futuri temporis designat eventum; de quo nobis spes, licet incerta, blanditur.

tempora autem cui, nisi proprio famularentur auctori? cujus vertex insignitus calatho, & altitudinem sideris monstrat, & potentiam capacitatis ostentat: quia in eum omnia terrena redeunt, dum immisso calore rapiuntur. Accipe nunc, quod de Sole vel Serapi pronuntietur oraculo. nam Serapis, quem Ægyptii Deum maximum prodiderunt, oratus a Nicocreonte Cypriorum rege, quis Deorum haberetur, his versibus sollicitam religionem regis instruxit:

Εἰμὶ θεὸς τοῖος δὲ μαθεῖν, οἷον κᾀγὼ εἴπω.
Οὐράνιος κόσμος κεφαλὴ, γαστὴρ δὲ θάλασσα,
Γαῖα δέ μοι πόδες εἰσὶ, τὰ δ' οὔατ' ἐν αἰθέρι κεῖται.
Ὄμμά τε τηλαυγὲς, λαμπρὸν φάος ἠελίοιο.

ex his apparet, Serapis & solis unam & individuam esse naturam. Isis juncta religione celebratur, quæ est vel terra, vel natura rerum subjacens soli. hinc est, quod continuatis uberibus corpus Deæ omne densetur, quia terræ vel rerum naturæ altu nutritur universitas.

CAPUT XXI.

Adonin, Attinem, Osirin, & Horum, aliud non esse quam Solem. Præterea & duodecim signa Zodiaci ad naturam Solis referri.

ADONIN quoque Solem esse non dubitabitur, inspecta religione Assyriorum, apud quos Veneris Architidis & Adonis maxima olim veneratio viguit, quam nunc Phœnices tenent. nam physici

terræ ſuperius hemiſphærium, cujus partem incolimus, Veneris appellatione coluerunt; inferius vero hemiſphærium terræ Proſerpinam vocaverunt. ergo apud Aſſyrios, ſive Phœnicas, lugens inducitur Dea: quod Sol annuo greſſu per duodecim ſignorum ordinem pergens, partem quoque hemiſphærii inferioris ingreditur; quia de duodecim ſignis Zodiaci ſex ſuperiora, ſex inferiora cenſentur: & cum eſt in inferioribus, & ideo dies breviores facit, lugere creditur Dea, tanquam Sole raptu mortis temporalis amiſſo, & a Proſerpina retento; quam numen terræ inferioris circuli & antipodum diximus. rurſumque Adonin redditum Veneri credi volunt, cum ſol evictis ſex ſignis annuis inferioris ordinis incipit noſtri circuli luſtrare hemiſphærium cum incremento luminis & dierum. ab apro autem tradunt interemtum Adonin, hiemis imaginem in hoc animali fingentes; quod aper hiſpidus & aſper gaudet locis humidis & lutoſis, pruinaque contectis, proprieque hiemali fructu paſcitur, glande. ergo hiems veluti vulnus eſt ſolis, quæ & lucem ejus nobis minuit & calorem; quod utrumque animantibus accidit morte. Simulacrum hujus Deæ in monte Libano fingitur capite obnupto, ſpecie triſti, faciem manu læva intra amictum ſuſtinens, lacrimæ viſione conſpicientium manare creduntur. quæ imago, præterquam quod lugentis eſt, ut diximus, Deæ, terræ quoque hiemalis eſt; quo tempore obnupta nubibus, ſole viduata ſtupet, fonteſque veluti terræ oculi uberius manant, agrique interim ſuo cultu vidui

mœstam faciem sui monstrant. Sed cum sol emersit ab inferioribus partibus terræ, vernalisque æquinoctii transgreditur fines, augendo diem: tunc est & Venus læta, & pulchra virent arva segetibus, prata herbis, arbores foliis. ideo majores nostri Aprilem mensem Veneri dicaverunt. Similiter Phryges fabulis & sacrorum administrationibus immutatis, circa matrem Deûm, & Attinem eadem intelligi præstant. quis enim ambigat, matrem Deûm terram haberi? Hæc Dea leonibus vehitur, validis impetu atque fervore animalibus; quæ natura cœli est, cujus ambitu aer continetur, qui vehit terram. Solem vero sub nomine Attinis ornant fistula & virga. fistula ordinem spiritus inæqualis ostendit; quia venti, in quibus nulla æqualitas est, propriam sumunt de sole substantiam. virga potestatem solis asserit, qui cuncta moderatur. præcipuam autem Solis in his cærimoniis verti rationem, hinc etiam potest colligi, quod ritu eorum catabasi finita, simulationeque luctus peracta, celebratur lætitiæ exordium a. d. octavum Kalendas Aprilis: quem diem Hilaria appellant, quo primum tempore sol diem longiorem nocte protendit. idem sub diversis nominibus religionis effectus est apud Ægyptios, cum Isis Osirin luget. nec in occulto est, neque aliud esse Osirin, quam solem, nec Isin aliud esse, quam terram, ut diximus, naturamve rerum: eademque ratio, quæ circa Adonin & Attinem vertitur, in Ægyptia quoque religione luctum & lætitiam vicibus annuæ administrationis alternat. hinc Osirin Ægyptii, ut so-

lem esse asserant, quoties hieroglyphicis literis suis exprimere volunt, insculpunt sceptrum, inque eo speciem oculi exprimunt, & hoc signo Osirin monstrant; significantes, hunc Deum Solem esse, regalique potestate sublimem cuncta despicere; quia solem Jovis oculum appellat antiquitas. Apud eosdem Apollo, qui est Sol, Horus vocatur: ex quo & horæ vigintiquatuor, quibus dies noxque conficitur, nomen acceperunt: & quatuor tempora, quibus annuus orbis impletur, horæ vocantur. Iidem Ægyptii, volentes ipsius Solis nomine dicare simulacrum, figuravere raso capite, sed dextra parte crine remanente. servatus crinis docet, solem naturæ rerum nunquam esse in operto: demti autem capilli residente radice monstrant, hoc sidus etiam tempore, quo non visitur a nobis, rursum emergendi, uti capillos, habere substantiam. eodem argumento significatur & tempus, quo angusta lux est, cum velut abrasis incrementis, angustaque manente exstantia, ad minimum diei sol pervenit spatium; quod veteres appellavere brumale solstitium, brumam a brevitate dierum cognominantes, id est, βραχὺ ἦμαρ. ex quibus latebris vel angustiis rursus emergens, ad æstivum hemisphærium, tanquam enascens, in augmenta porrigitur; & tunc ad regnum suum pervenisse jam creditur. propterea Ægyptii animal in Zodiaco consecravere ea cœli parte, qua maxime annuo cursu Sol valido effervet calore; Leonisque inibi signum domicilium Solis appellant: quia id animal videtur ex natura solis substantiam ducere: primum-

que impetu & calore præſtat animalia, uti præſtat ſol ſidera; validuſque eſt leo pectore & priore corporis parte, ac degenerat poſterioribus membris. æque ſolis vis prima parte diei ad meridiem increſcit, vel prima parte anni a vere in æſtatem; mox elangueſcens, deducitur vel ad occaſum, qui diei, vel ad hiemem, quæ anni pars videtur eſſe poſterior. idemque oculis patentibus atque igneis cernitur ſemper, ut ſol patenti igneoque oculo terram conſpectu perpetuo atque infatigabili cernit. Nec ſolus Leo, ſed ſigna quoque univerſa Zodiaci ad naturam Solis jure referuntur: &, ut ab Ariete incipiam, magna illi concordia eſt. nam is per menſes ſex hibernales ſiniſtro incubat lateri, ab æquinoctio verno ſupra dexterum latus: ſicut & Sol ab eodem tempore dexterum hemiſphærium, reliquo ambit ſiniſtrum. Ideo & Hammonem, quem Deum Solem occidentem Libyes exiſtimant, arietinis cornibus fingunt, quibus maxime id animal valet, ſicut Sol radiis. nam & apud Græcos ἀπὸ τοῦ κέρως κρίος appellatur. Taurum vero ad Solem referri, multiplici ratione Ægyptius cultus oſtendit: vel quia apud Heliopolim taurum Soli conſecratum, quem Neton cognominant, maxime colunt; vel quia bos Apis in civitate Memphi Solis inſtar excipitur; vel quia in oppido Hermunthi magnifico Apollinis templo conſecratum Soli colunt taurum, Pacin cognominantes, inſignem miraculis convenientibus naturæ Solis. nam & per ſingulas horas mutare colores affirmatur, & hirſutus ſetis dicitur in adverſum naſcentibus, contra

naturam omnium animalium. unde habetur veluti imago Solis in diversam mundi partem nitentis. Gemini autem, qui alternis mortibus vivere creduntur, quid aliud nisi Solem unum eundemque significant, modo descendentem in ima mundi, modo mundi in summam altitudinem resurgentem? Cancer obliquo gressu quid aliud nisi iter Solis ostendit, qui viam nunquam rectam, sed per illam semper meare sortitus est,

Obliquus qua se signorum verteret ordo;

maximeque in illo signo Sol a cursu supero incipit obliquus inferiora jam petere. De Leone supra jam dictum est. Virgo autem, quæ manu aristam refert, quid aliud, quam δύναμις ἡλιακή, quæ fructibus curat? & ideo justitia creditur, quæ sola facit nascentes fructus ad hominum usus pervenire. Scorpius totus, in quo Libra est, naturam Solis imaginatur, qui hieme torpescit, & transacta hac, aculeum rursus erigit vi sua, nullum naturæ damnum ex hiberno torpore perpessa. Sagittarius, qui omnium Zodiaci domiciliorum imus atque postremus est, ideo ex homine in feram per membra posteriora degenerat, quasi postremis partibus suis a superis in inferna detrusus. sagittam tamen jacit: quod indicat, tunc quoque universorum constare vitam radio Solis vel ab ima parte venientis. Capricornus, ab infernis partibus ad supera Solem reducens, capræ naturam videtur imitari; quæ, dum pascitur, ab imis partibus prominentium semper scopulorum alta deposcit. Aquarius nonne ipsam vim Solis ostendit? unde enim imber cade-

ret in terras, nisi Solis calor ad supera traheret humorem, cujus refusio pluvialis est copia? In ultimo ordine Zodiaci Pisces locati sunt: quos consecravit Soli non aliqua naturæ suæ imitatio, ut cetera, sed ostentatio potentiæ sideris, a quo vita non solum aereis terrenisque animalibus datur, sed illis quoque, quorum conversatio aquis mersa velut a conspectu Solis exsulat. tanta est vis Solis, ut abstrusa quoque penetrando vivificet.

CAPUT XXII.

Quod Nemesis, Pan, (quem vocant Inuum) & Saturnus, aliud non sint, quam Sol.

Et, ut ad Solis multiplicem potestatem revolvatur oratio, Nemesis, quæ contra superbiam colitur, quid aliud est, quam Solis potestas? cujus ista natura est, ut fulgentia obscuret & conspectui auferat, quæque sunt in obscuro illuminet offeratque conspectui. Pan ipse, quem vocant Inuum, sub hoc habitu, quo cernitur, Solem se esse prudentioribus permittit intelligi. hunc Deum Arcades colunt, appellantes τὸν τῆς ὕλης κύριον: non silvarum dominum, sed universæ substantiæ materialis dominatorem significari volentes. cujus materiæ vis, universorum corporum, seu illa divina, seu terrena sint, componit essentiam. ergo Inui cornua barbæque prolixa demissio naturam lucis ostendunt, qua Sol & ambitum cœli superioris illuminat, & inferiora collustrat. unde Homerus de eo ait:

Ὤρνυθ' ἵν' ἀθανάτοισι φόως φέροι, ἠδὲ βροτοῖσιν.

Quid fiſtula vel virga ſignificent, ſuperius in habitu Attinis expreſſimus. Quod in capræ pedes deſinit, hæc argumenti ratio eſt, quia materia, quæ in omnem ſubſtantiam Sole diſpenſante porrigitur, divinis de ſe corporibus effectis, in terræ finitur elementum. ad hujus igitur extremitatis ſignum pedes hujus animalis electi ſunt, quod & terrenum eſſet, & tamen ſemper peteret alta paſcendo; ſicut Sol, vel cum radios ſuperne demittit in terras, vel cum ſe recolligit, in montibus viſitur. Hujus Inui amor & deliciæ ἠχὼ creditur, nullius oculis obnoxia: quod ſignificat harmoniam cœli, quæ Soli amica eſt, quaſi ſphærarum omnium, de quibus naſcitur, moderatori; nec tamen poteſt noſtris unquam ſenſibus deprehendi. Saturnus ipſe, qui auctor eſt temporum, & ideo a Græcis immutata litera κρόνος, quaſi χρόνος, vocatur, quid aliud niſi Sol intelligendus eſt? cum tradatur ordo elementorum, temporum numeroſitate diſtinctus, luce patefactus, nexus æternitate conductus, viſione diſcretus: quæ omnia actum Solis oſtendunt.

CAPUT XXIII.

Jovem quoque, & Aſſyriorum Adad, eundem eſſe, quem Solem. Tum & theologorum, & Orphei auctoritate oſtendi poſſe, omnes Deos referri ad Solem.

NEC ipſe Juppiter, rex Deorum, Solis naturam videtur excedere: ſed eundem eſſe Jovem ac Solem, claris docetur indiciis. nam cum ait Homerus:

Ζεὺς γὰρ ἐς ὠκεανὸν μετ' ἀμύμονας Αἰθιοπῆας
Χθιζὸς ἔβη μετὰ δαῖτα, θεοὶ ἅμα πάντες ἕποντο,
Δωδεκάτῃ δέ τοι αὖθις ἐλεύσεται οὔλυμπόνδε.

Jovis appellatione Solem intelligi Cornificius ſcribit, cui unda oceani velut dapes miniſtrat. ideo enim, ſicut & Poſſidonius & Cleanthes affirmant, Solis meatus a plaga, quæ uſta dicitur, non recedit, quia ſub ipſa currit oceanus, qui terram & ambit, & dividit. omnium autem phyſicorum aſſertione conſtat, calorem humore nutriri. nam quod ait:

Θεοὶ δ' ἅμα πάντες ἕποντο,

ſidera intelliguntur; quæ cum eo ad occaſus ortuſque quotidiano impetu cœli feruntur, eodemque aluntur humore. Θεοὺς enim dicunt ſidera & ſtellas, ἀπὸ τοῦ θέειν, id eſt, τρέχειν, quod ſemper in curſu ſint, ἢ ἀπὸ τοῦ θεωρεῖσθαι. addit poeta:

Δωδεκάτῃ δέ τοι αὖθις,

non dierum ſed horarum ſignificans numerum, quibus referuntur ad hemiſphærii ſuperioris exortum. Intellectum noſtrum ducunt in eandem ſententiam etiam de Timæo Platonis hæc verba: Ὁ μὲν δὴ μέγας ἡγεμὼν ἐν οὐρανῷ Ζεὺς, ἐλαύνων πτηνὸν ἅρμα, πρῶτος πορεύεται διακοσμῶν πάντα, κἀπιμελούμενος. τῷ δὲ ἕπεται στρατιὰ θεῶν καὶ δαιμόνων κατὰ δώδεκα μέρη κεκοσμημένη, μένει δὲ ἑστία ἐν θεῶν οἴκῳ μόνη. his enim verbis magnum in cœlo ducem Solem vult ſub appellatione Jovis intelligi, alato curru velocitatem ſideris monſtrans. nam quia, in quocunque ſigno fuerit, præſtat omnia ſigna & ſidera, ſignorumque præſtites Deos, videtur cunctos Deos

ducatu præire, ordinando cuncta ornandoque; atque ideo velut exercitum ejus ceteros Deos haberi per XII signorum partes distributos; quia ipse duodecimi signi, in quocunque signo fuerit, locum occupat. nomen autem dæmonum cum Deorum appellatione conjungit, aut quia Dii sunt δαήμονες, id est, scientes futuri; aut, ut Possidonius scribit in libris, quibus titulus est περὶ ἡρώων καὶ δαιμόνων, quia ex ætherea substantia parta atque divisa qualitas illis est; sive ἀπὸ τοῦ δεομένου, id est, καιομένου; seu ἀπὸ τοῦ δαιομένου, hoc est, μεριζομένου. Quod autem addit μένει δ' ἑςία ἐν θεῶν οἴκῳ μόνη, significat, quia hæc sola, quam terram esse accepimus, manet immobilis intra domum Deorum, id est, intra mundum, ut ait Euripides:

Καὶ γαῖα μῆτερ. ἑςίαν δέ σ' οἱ σοφοὶ
Βροτῶν καλοῦσιν, ἡμένην ἐν αἰθέρι.

hinc quoque ostenditur, quid de Sole & Jove sit sentiendum, cum alibi dicatur:

Πάντα ἰδὼν Διὸς ὀφθαλμὸς καὶ πάντα νοήσας.

& alibi:

Ἠέλιος θ' ὃς πάντ' ἐφορᾷς, καὶ πάντ' ἐπακούεις.

unde utrumque constat una potestate censendum. Assyrii quoque Solem sub nomine Jovis, quem Dia Heliopoliten cognominant, maximis cærimoniis celebrant in civitate, quæ Heliopolis nuncupatur. ejus Dei simulacrum sumtum est de oppido Ægypti, quod & ipsum Heliopolis appellatur, regnante apud Ægyptios Senemure, seu idem Senepos nomine fuit: perlatumque est primum in

eam per Opiam legatum Deleboris regis Aſſyriorum, ſacerdoteſque Ægyptios, quorum princeps fuit Partemetis; diuque habitum apud Aſſyrios, poſtea Heliopolim commigravit. Cur ita factum, quaque ratione Ægypto profectum, in hæc loca, ubi nunc eſt, poſtea venerit, rituque Aſſyrio magis, quam Ægyptio colatur, dicere ſuperſedi, quia ad præſentem non attinet cauſam. Hunc vero eundem Jovem Solemque eſſe, cum ex ipſo ſacrorum ritu, tum ex habitu dinoſcitur. ſimulacrum enim aureum ſpecie imberbi inſtat, dextra elevata cum flagro in aurigæ modum; læva tenet fulmen & ſpicas: quæ cuncta Jovis Soliſque conſociatam potentiam monſtrant. Hujus templi religio etiam divinatione præpollet, quæ ad Apollinis poteſtatem refertur, qui idem atque Sol eſt. vehitur enim ſimulacrum Dei Heliopolitani ferculo, uti vehuntur in pompa ludorum Circenſium Deorum ſimulacra: & ſubeunt plerumque provinciæ proceres, raſo capite, longi temporis caſtimonia puri; feruntur que divino ſpiritu, non ſuo arbitrio, ſed quo Deus propellit vehentes: ut videmus apud Antium promoveri ſimulacra Fortunarum ad danda reſponſa. Conſulunt hunc Deum & abſentes, miſſis diplomatibus conſignatis: reſcribitque ordine ad ea, quæ conſultatione addita continentur. Sic & imperator Trajanus, initurus ex ea provincia Parthiam cum exercitu, conſtantiſſimæ religionis hortantibus amicis, qui maxima hujuſce numinis ceperant experimenta, ut de eventu conſuleret rei cœptæ, egit Romano conſilio, prius explorando fidem religio-

nis, ne forte fraus subesset humana: & primum misit signatos codicillos, ad quos sibi rescribi vellet. Deus jussit afferri chartam, eamque signari puram, & mitti, stupentibus sacerdotibus ad ejusmodi factum: ignorabant quippe conditionem codicillorum. hos cum maxima admiratione Trajanus excepit, quod ipse quoque puris tabulis cum Deo egisset. tunc aliis codicillis conscriptis signatisque consuluit, an Romam perpetrato bello rediturus esset. vitem centurialem Deus ex muneribus in æde dedicatis deferri jussit, divisamque in partes sudario condi, ac proinde ferri. exitus rei obitu Trajani apparuit, ossibus Romam relatis. nam fragmentis species reliquiarum, vitis argumento casus futuri tempus ostensum est. Et, ne sermo per singulorum nomina Deorum vagetur, accipe, quid Assyrii de solis potentia opinentur. Deo enim, quem summum maximumque venerantur, Adad nomen dederunt. ejus nominis interpretatio significat, *unus.* hunc ergo ut potentissimum adorant Deum: sed subjungunt eidem Deam, nomine Adargatin; omnemque potestatem cunctarum rerum his duobus attribuunt, Solem Terramque intelligentes; nec multitudine nominum enuntiantes divisam eorum per omnes species potestatem, sed argumentis, quibus ornantur, significantes multiplicem præstantiam duplicis numinis. ipsa autem argumenta Solis rationem loquuntur. namque simulacrum Adad insigne cernitur radiis inclinatis. quibus monstratur, vim cœli in radiis esse Solis, qui demittuntur in terram. Adargatis simulacrum sursum ver-

ſum reclinatis radiis inſigne eſt, monſtrando, radiorum vi ſuperne miſſorum enaſci, quæcunque terra progenerat. ſub eodem ſimulacro ſpecies leonum ſunt, eadem ratione terram eſſe monſtrantes, qua Phryges finxere matrem Deûm, id eſt, terram leonibus vehi. Poſtremo potentiam Solis ad omnium poteſtatem ſummitatemque referri, indicant theologi: qui in ſacris hoc breviſſima precatione demonſtrant, dicentes, ἥλιε παντοκράτορ, κόσμου πνεῦμα, κόσμου δύναμις, κόσμου φῶς. Solem eſſe omnia & Orpheus teſtatur his verſibus:

Κέκλυθι τηλεπόρου δίνης ἑλικαύγεα κύκλον
Οὐρανίαις ϛροφάλιγξι περίδρομον αἰὲν ἑλίσσων,
Ἄγλαε Ζεῦ Διόνυσε, πάτερ πόντου, πάτερ αἴης,
Ἥλιε παγγενέτορ, πανάιολε, χρυσεοφεγγές.

CAPUT XXIV.

De laudibus variaque eruditione Vergilii. Tum de iis, quæ ſequentibus libris per ordinem ſunt explicanda.

Hic, cum Prætextatus feciſſet finem loquendi, omnes in eum affixis vultibus admirationem ſtupore prodebant: dein laudare hic memoriam, ille doctrinam, cuncti religionem; affirmantes, hunc eſſe unum arcanæ Deorum naturæ conſcium, qui ſolus divina & aſſequi animo, & eloqui poſſet ingenio. Inter hæc Euangelus, Equidem, inquit, miror, potuiſſe tantorum poteſtatem numinum comprehendi. verum, quod Mantuanum noſtrum ad ſingula, cum de divinis ſermo eſt, teſtem citatis,

X 2

gratiosius est, quam ut judicio fieri putetur. an ego credam, quod ille, cum diceret,

Liber & alma Ceres,

pro Sole & Luna, non hoc in alterius poetæ imitationem posuerit, ita dici audiens, cur tamen diceretur ignorans? nisi forte, ut Græci omnia sua in immensum tollunt, nos quoque etiam poetas nostros volumus philosophari: cum ipse Tullius, qui non minus professus est philosophandi studium, quam loquendi, quoties aut de natura Deorum, aut de fato, aut de divinatione disputat, gloriam, quam oratione conflavit, incondita rerum relatione minuat. Tum Symmachus: De Cicerone, Euangele, qui convitiis impenetrabilis est, post videbimus. nunc, quia cum Marone nobis negotium est, respondeas volo, utrum poetæ hujus opera instituendis tantum pueris idonea judices, an alia illis altiora inesse fatearis. videris enim mihi ita adhuc Vergilianos habere versus, qualiter eos pueri magistris prælegentibus canebamus. Immo pueri cum essemus, Symmache, inquit Euangelus, sine judicio mirabamur: inspicere autem vitia, nec per magistros, nec per ætatem licebat; quæ tamen non pudenter quisquam negabit, cum ipse confessus sit. qui enim moriens poema suum legavit igni, quid nisi famæ suæ vulnera posteritati subtrahenda curavit? nec immerito. erubuit quippe de se futura judicia, si legeretur petitio Deæ precantis filio arma a marito, cui soli nupserat, nec ex eo prolem suscepisse se noverat; vel si mille alia multum pudenda, seu in verbis modo Græcis,

modo barbaris, seu in ipsa dispositione operis deprehenderentur. Cumque adhuc dicentem omnes exhorruissent, subtexuit Symmachus: Hæc est equidem, Euangele, Maronis gloria, ut nullius laudibus crescat, nullius vituperatione minuatur. verum ista, quæ proscindis, defendere quilibet potest ex plebeja grammaticorum cohorte; ne Servio nostro, qui priscos, ut mea fert opinio, præceptores doctrina præstat, in excusandis talibus quæratur injuria. sed quæro, utrum, cum poetica tibi in tanto poeta displicuerit, nervi tamen oratorii, qui in eodem validissimi sunt, placere videantur. Hæc verba primum Euangeli risus excepit. deinde subjecit: Id hercule restat denique, ut & oratorem Vergilium renuntietis. nec mirum, cum & ad philosophos eum ambitus vester paulo ante provexerit. Si in hac opinione es, inquit Symmachus, ut Maro tibi nihil nisi poeticum sensisse existimetur, licet hoc quoque eidem nomen invideris: audi, quid de operis sui multiplici doctrina ipse pronuntiet. ipsius enim Maronis epistola, qua compellat Augustum, ita incipit: *Ego vero frequentes a te literas accipio.* & infra: *De Ænea quidem meo, si mehercule jam dignum auribus haberem tuis, libenter mitterem. sed tanta inchoata res est, ut pæne vitio mentis tantum opus ingressus mihi videar: cum præsertim, ut scis, alia quoque studia ad id opus multoque potiora impertiar.* Nec his Vergilii verbis copia rerum dissonat, quam plerique omnes literatores pedibus illotis prætereunt, tanquam nihil ultra verborum explanationem liceat

nosse grammatico. ita sibi belli isti homines certos scientiæ fines, & velut quædam pomœria & effata posuerunt; ultra quæ si quis egredi audeat, introspexisse in ædem Deæ, a qua mares absterrentur, existimandus sit. sed nos, quos crassa Minerva dedecet, non patiamur abstrusa esse adyta sacri poematis; sed arcanorum sensuum investigato aditu, doctorum cultu celebranda præbeamus reclusa penetralia. & ne videar velle omnia unus amplecti, spondeo violentissima inventa, vel sensa rhetoricæ in Vergiliano me opere demonstraturum. Eusebio autem, oratorum eloquentissimo, non præripio de oratoria apud Maronem arte tractatum; quem & doctrina, & docendi usu, melius exsequetur. reliquos omnes, qui adestis, impense precatus sim, ut quid vestrum quisque præcipuum sibi annotaverit de Maronis ingenio, velut ex symbolo conferamus. Mirum in modum alacritatem omnibus, qui aderant, hæc verba pepererunt. & assurgens quisque in desiderium alios audiendi, non vidit & se in idem munus vocandum. itaque hortatu mutuo concitati, in assensum facile ac libenter animati sunt: intuentesque omnes Prætextatum orabant, ut judicium suum primus aperiret, ceteris per ordinem, quem casus sedendi fecerat, secuturis. & Vettius: Equidem inter omnia, quibus eminet laus Maronis, hoc assiduus lector admiror, quia doctissime jus pontificium, tanquam hoc professus, in multa & varia operis sui arte servavit. &, si tantæ dissertationis sermo non cesserit, promitto fore, ut Vergilius noster pontifex maxi-

mus afferatur. poft hunc Flavianus, Apud poetam noftrum, inquit, tantam fcientiam juris auguralis invenio, ut, fi aliarum difciplinarum doctrina deftitueretur, hæc illum vel fola profeffio fublimaret. Euftathius deinde, Maxime, inquit, prædicarem, quanta de Græcis cautus, & tanquam aliud agens, modo artificii diffimulatione, modo profeffa imitatione tranftulerit; ni me major admiratio de aftrologia totaque philofophia teneret, quam parcus & fobrius operi fuo nufquam reprehendendus afperfit. Furius Albinus alterum fovens Prætextati latus, juxtaque eum Cæcina Albinus, ambo vetuftatis affectationem in Vergilio prædicabant, alter in verfibus, alter in verbis. Avienus, Non affumam mihi, ait, ut unam aliquam de Vergilianis virtutibus audeam prædicare; fed, audiendo, quæcunque dicetis, fi quid vel de his mihi videbitur, vel jamdudum legenti annotandum vifum eft, opportunius proferam: modo memineritis a Servio noftro exigendum, ut quidquid obfcurum videbitur, quafi literatorum omnium longe maximus palam faciat. His dictis, & univerfo cœtui complacitis, Prætextatus, cum in fe converfa omnium ora vidiffet, Philofophia, inquit, quod unicum eft munus Deorum, & difciplina difciplinarum, honoranda eft anteloquio. unde meminerit Euftathius, primum fibi locum ad differendum, omni alia profeffione cedente, conceffum. huic tu, mi Flaviane, fuccedes; ut & auditu veftro recreer, & aliquanto filentio inftaurem vires loquendi. Inter hæc fervilis moderator obfequii, cui cura vel

adolendi Penates, vel ſtruendi penum, & domeſticorum actuum miniſtros regendi, admonet dominum, familiam pro ſolemnitate annui moris epulatam. hoc enim feſto, religioſæ domus prius famulos inſtructis tanquam ad uſum domini dapibus honorant: & ita demum patribus familias menſæ apparatus novatur. inſinuat igitur præſul famulicii cœnæ tempus, & dominos jam vocare. tum Prætextatus: Reſervandus igitur eſt Vergilius noſter ad meliorem partem diei, ut mane novum inſpiciendo per ordinem carmini deſtinemus. nunc hora nos admonet, ut honore veſtro hæc menſa dignetur. Sed & Euſtathius, & poſt hunc Nicomachus meminerint, craſtina diſſertatione ſervari ſibi anteloquii functionem. & Flavianus: Ex placita jam vos lege convenio, ut ſequenti die Penates mei beari ſe tanti cœtus hoſpitio glorientur. His cum omnes aſſenſi eſſent, ad cœnam, alio aliud de his, quæ inter ſe contulerant, reminiſcente, approbanteque, cum magna alacritate animi conceſſerunt.

AURELII MACROBII AMBROSII THEODOSII

V. C. ET ILLUSTRIS

CONVIVIORUM PRIMI DIEI SATURNALIORUM LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Qua occaſione de jocis ac dicteriis veterum ſermo ortus fuerit inter convivas.

Hic ubi modeſtus edendi modus ceſſare fecit caſtimoniam ferculorum, & convivalis lætitia minuſculis poculis oriebatur; Avienus ait: Bene ac ſapienter Maro noſter tumultuoſum ac ſobrium uno eodemque verſu deſcripſit ſub paucorum verborum immutatione convivium. nam ubi ſub apparatu regio procedere ſolet luxus ad ſtrepitum,

Poſtquam prima, inquit, *quies epulis:*

at, cum Heroes caſtigatis dapibus aſſidunt, non reducit quietem, quia nec præceſſit tumultus; ſed inquit:

Postquam exemta fames epulis.

Nostrum hoc convivium, quod & heroici seculi pudicitiam, & nostri conduxit elegantiam, in quo splendor sobrius & diligens parsimonia, Agathonis convivio, vel post magniloquentiam Platonis non componere tantum, sed nec præferre dubitaverim. nam ipse rex mensæ nec in moribus Socrate minor, & in republica philosopho efficacior. ceteri, qui adestis, eminentiores estis ad studia virtutum, quam ut poetis comicis, & Alcibiadi, qui tantum fuit fortis ad crimina, aliisque, quibus frequens illud convivium fuit, vos quisquam existimet comparandos. Bona verba quæso, Prætextatus ait, circa reverentiam tantum Socraticæ majestatis: nam reliquis, qui in illo fuere symposio, hæc lumina quis non præponenda consentiat? sed quorsum tibi, Aviene, hoc tendit exemplum? Quia sub illorum, inquit, supercilio non defuit, qui psaltriam intromitti peteret, ut puella ex industria supra naturam mollior, canora dulcedine & saltationis lubrico exerceret illecebris philosophantes. illic hoc fieri tentatum est, ut Agathonis victoria celebraretur. nos honorem Dei, cujus hoc festum est, nullo admixtu voluptatis augemus. neque ego sum nescius, vos nec tristitiam, nec nubilum vultum in bonis ducere; nec Crassum illum, quem Cicero, auctore Lucilio, semel in vita risisse scribit, magnopere mirari. Ad hæc Prætextatus cum diceret, ludicras voluptates nec suis Penatibus assuetas, nec ante cœtum tam seriorum producendas; excepit Symmachus: Quia

Saturnalibus optimo dierum,

ut ait Veronensis poeta, nec voluptas nobis, ut Stoicis, tanquam hostis repudianda est, nec, ut Epicureis, summum bonum in voluptate ponendum; excogitemus alacritatem lascivia carentem. &, ni fallor, inveni, ut jocos veterum ac nobilium virorum edecumatos ex multijugis libris relatione mutua proferamus. hæc nobis sit literata lætitia & docta cavillatio, vicem planipedis & sabulonis impudica & prætextata verba jacientis, ad pudorem ac modestiam versus imitata. hæc res & cura, & studio digna veteribus visa est. Et jam primum animadverto duos, quos eloquentissimos antiqua ætas tulit, comicum Plautum, & oratorem Tullium, eos ambos etiam ad jocorum venustatem ceteris præstitisse. Plautus quidem ea re clarus fuit, ut post mortem ejus comœdiæ, quæ incertæ ferebantur, Plautinæ tamen esse, de jocorum copia noscerentur. Cicero autem quantum in ea re valuerit, quis ignorat, qui vel liberti ejus libros, quos is de jocis patroni composuit, quos quidam ipsius putant esse, legere curavit? quis item nescit, consularem eum scurram ab inimicis appellari solitum? quod in oratione etiam sua Vatinius posuit. Atque ego, ni longum esset, referrem, in quibus causis, cum nocentissimos reos tueretur, victoriam jocis adeptus sit. ut ecce, pro L. Flacco, quem repetundarum reum joci opportunitate de manifestissimis criminibus exemit. is jocus in oratione non exstat: mihi ex libro Fusii Bibaculi notus est, & inter alia ejus dicteria celebratur. sed in hoc

verbum non casu incidi: volens feci. jocos enim hoc genus veteres nostri dicteria dicebant. testis idem Cicero, qui in libro epistolarum ad Cornelium Nepotem secundo sic ait: *Itaque nostri, cum omnia, quæ dixissemus, dicta essent, quæ facete & breviter & acute locuti essemus, ea proprio nomine appellari dicteria voluerunt.* hæc Cicero. Nonius vero Pomponiusque jocos non raro dicteria nominant. Marcus etiam Cato ille Censorius argute jocari solitus est. horum nos ab invidia muniret auctoritas, etiamsi nostris cavillaremur. at cum veteribus dicta referamus, ipsa utique auctorum dignitate defendimur. Si ergo probatis inventum, agite, quod cuique de dictis talibus in mentem veniet, vicissim memoriam nostram excitando, referamus. Placuit universis lætitiæ excogitata sobrietas: &, ut Prætextatus incipiendo auctoritatem de exemplo præberet, hortati sunt.

CAPUT II.

De diversorum jocis atque dicteriis.

TUM ille: Dictum volo hostis referre, sed victi, & cujus memoria instaurat Romanorum triumphos. Hannibal Carthaginiensis, apud regem Antiochum profugus, facetissime cavillatus est. ea cavillatio hujuscemodi fuit. Ostendebat Antiochus in campo copias ingentes, quas bellum populo Romano facturus comparaverat: convertebatque exercitum insignibus argenteis & aureis florentem. in-

ducebat etiam currus cum falcibus, & elephantos cum turribus, equitatumque frenis & ephippiis, monilibus ac phaleris præfulgentem. atque ibi rex contemplatione tanti & tam ornati exercitus gloriabundus Hannibalem aſpicit: &, Putaſne, inquit, ſatis eſſe Romanis hæc omnia? tunc Pœnus eludens ignaviam imbelliamque militum ejus pretioſe armatorum, Plane, inquit, ſatis eſſe credo Romanis hæc, etſi avariſſimi ſunt. Nihil prorſus neque tam lepide, neque tam acerbe dici poteſt. Rex de numero exercitus ſui, ac de æſtimanda æquiparatione quæſiverat: reſpondit Hannibal de præda.

Flavianus ſubjecit: Sacrificium apud veteres fuit, quod vocabatur propter viam. in eo mos erat, ut, ſi quid ex epulis ſuperfuiſſet, igne conſumeretur. hinc Catonis jocus eſt. nam Q. Albidium quendam, qui ſua bona comediſſet, & noviſſime domum, quæ ei reliqua erat, incendio perdidiſſet, propter viam feciſſe dicebat: quod comeſſe non potuerit, id combuſſiſſe.

Symmachus deinde: Mater M. Bruti Servilia, cum pretioſum ære parvo fundum abſtuliſſet a Cæſare, ſubjiciente haſtæ bona civium, non effugit dictum tale Ciceronis: Equidem quo melius emtum ſciatis, comparavit Servilia hunc fundum Tertia deducta. Filia autem Serviliæ erat Junia Tertia; eademque C. Caſſii uxor, laſciviente Dictatore tam in matrem, quam in puellam. tunc luxuriam ſenis adulteri civitas ſubinde rumoribus jociſque carpebat, ut mala non tantum ſeria forent.

Poſt hunc Cæcina Albinus: Plancus in judicio

forte amici cum molestum testem destruere vellet; interrogavit, quia sutorem sciebat, quo artificio se tueretur: ille urbane respondit, Gallam subigo. sutorium hoc habetur instrumentum; quod non inficete in adulterii exprobrationem ambiguitate convertit. nam Plancus in Mævia Galla nupta male audiebat.

Secutus est Furius Albinum: Post Mutinensem fugam quærentibus, quid ageret Antonius, respondisse familiaris ejus ferebatur: Quod canis in Ægypto: bibit & fugit. quando in illis regionibus constat, canes raptu crocodilorum exterritos currere & bibere.

Eustathius deinde: Publius Mucium inprimis malevolum cum vidisset solito tristiorem, Aut Mucio, inquit, nescio quid incommodi accessit, aut nescio cui aliquid boni.

Inde Avienus: Faustus Sullæ filius, cum soror ejus eodem tempore duos mœchos haberet, Fulvium fullonis filium, & Pompejum cognomine Maculam, Miror, inquit, sororem meam habere maculam, cum fullonem habeat.

Hic Euangelus: Apud L. Mallium, qui optimus pictor Romæ habebatur, Servilius Geminus forte cœnabat. cumque filios ejus deformes vidisset, Non similiter, inquit, Malli, fingis & pingis. & Mallius, In tenebris enim fingo, inquit; luce pingo.

Eusebius deinde, Demosthenes, inquit, excitatus ad Laidis famam, cujus formam tunc Græcia mirabatur, accessit, ut & ipse famoso amore potiretur. qui, ubi dimidium talentum unius pretium

noctis audivit, discessit hoc dicto: οὐκ ἀγοράζω τοσούτου μετανοῆσαι.

Inter hæc, cum Servius, ordine se vocante, per verecundiam sileret, Omnes nos, inquit Euangelus, impudentes grammatice pronuntias, si tacere talia, vis videri tuitionem pudoris. unde neque tuum, nec Disarii, aut Hori supercilium liberum erit a superbiæ nota, ni Prætextatum & nos velitis imitari.

Tunc Servius, postquam magis silentium erubescendum vidit, ad libertatem se similis relationis animavit. Marcus, inquit, Otacilius Pitholaus, cum Caninius Revilius uno tantum die consul fuisset, dixit: *Ante flamines, nunc consules diales fiunt.*

Nec Disarius ultra exprobrationem taciturnitatis exspectans, ait:

*** ***

Post hunc Horus quoque, Affero ad vos, inquit, δίστιχον Platonis, quo ille adolescens luserit, cum tragœdiis quoque eadem ætate præluderet:

Τὴν ψυχὴν, Ἀγάθωνα φιλῶν, ἐπὶ χείλεσιν ἔσχον.
Ἦλθε γὰρ ἡ τλήμων, ὡς διαβησομένη.

Orta ex his lætitia, & omnibus in censorium risum remissis, ac retractantibus, quæ a singulis antiquæ festivitatis sapore prolata sunt, Symmachus ait: Hos Platonis versiculos, quorum magis venustatem an brevitatem mireris, incertum est, legisse me memini in Latinum tanto latius versos, quanto solet nostra, quam Græcorum, lingua brevior & angustior existimari: &, ut opinor, hæc verba sunt:

Dum ſemihulco ſavio
Meum puellum ſavior,
Dulcemque florem ſpiritus
Duco ex aperto tramite:
Anima ægra amore & ſaucia
Cucurrit ad labias mihi,
Rictumque in oris pervium,
Et labra pueri mollia
Rimata itiner tranſitus
Ut tranſiliret nititur.
Tum ſi moræ quid pluſculæ
Fuiſſet in cœtu oſculi,
Amoris igni percita
Tranſiſſet, & me linqueret:
Et mira prorſus res foret,
Ut ad me fierem mortuus,
Ad puerum ut intus viverem.

CAPUT III.

De jocis M. Tullii Ciceronis.

SED miror, omnes vos joca tacuiſſe Ciceronis, in quibus facundiſſimus, ut in omnibus, fuit. &, ſi videtur, ut æditiuus reſponſa numinis ſui prædicat, ita ego, quæ memoria ſuggeſſerit, referam dicta Ciceronis. Tum omnibus ad audiendum erectis ille ſic incipit:

M. Cicero, cum apud Damaſippum cœnaret, & ille mediocri vino poſito diceret, *Bibite Falernum hoc, annorum quadraginta eſt: Bene*, inquit, *ætatem fert.*

Idem, cum Lentulum generum ſuum, exiguæ ſtaturæ hominem, longo gladio accinctum vidiſſet, *Quis*, inquit, *generum meum ad gladium alligavit?*

Nec Q. Ciceroni fratri circa ſimilem mordacitatem pepercit. nam cum in ea provincia, quam ille rexerat, vidiſſet clypeatam imaginem ejus, ingentibus lineamentis uſque ad pectus ex more pictam, (erat autem Quintus ipſe ſtaturæ parvæ) ait, *Frater meus dimidius major eſt, quam totus.*

In conſulatu Vatinii, quem paucis diebus geſſit, notabilis Ciceronis urbanitas circumferebatur. *Magnum oſtentum*, inquit, *anno Vatinii factum eſt; quod illo conſule nec bruma, nec ver, nec æſtas, nec auctumnus fuit.* Querenti deinde Vatinio, quod gravatus eſſet domum ad ſe infirmatum venire, reſpondit: *Volui in conſulatu tuo venire; ſed nox me comprehendit.* ulciſci autem ſe Cicero videbatur, ut qui reſpondiſſe ſibi Vatinium meminerat, cum humeris ſe reipublicæ de exſilio reportatum gloriaretur: *Unde ergo tibi varices?*

Caninius quoque Revilius, qui uno die, ut jam Servius retulit, conſul fuit, roſtra cum aſcendiſſet, pariter honorem iniit conſulatus & ejeravit: quod Cicero, omni gaudens occaſione urbanitatis, increpuit, λογοθεώρητος *eſt Caninius conſul.* & deinde: *Hoc conſecutus eſt Revilius, ut quæreretur, quibus conſulibus conſul fuerit.* dicere præterea non deſtitit, *Vigilantem habemus conſulem Caninium, qui in conſulatu ſuo ſomnum non vidit.*

Pompejus Ciceronis facetiarum impatiens fuit:

cujus hæc de eo dicta ferebantur. *Ego vero, quem ſugiam, habeo; quem ſequar, non habeo.* ſed & cum ad Pompejum veniſſet, dicentibus eum ſero veniſſe, reſpondit: *Minime ſero veni: nam nihil hic paratum video.* deinde interroganti Pompejo, ubi gener ejus Dolabella eſſet, reſpondit: *Cum ſocero tuo.* & cum donaſſet Pompejus transfugam civitate Romana, *Hominem bellum*, inquit: *Gallis civitatem promittit alienam, qui nobis noſtram non poteſt reddere.* propter quæ merito videbatur dixiſſe Pompejus: *Cupio ad hoſtes Cicero tranſeat, ut nos timeat.*

In Cæſarem quoque mordacitas Ciceronis dentes ſuos ſtrinxit. nam primum poſt victoriam Cæſaris interrogatus, cur in electione partis erraſſet, reſpondit: *Præcinctura me decepit;* jocatus in Cæſarem, qui ita toga præcingebatur, ut trahendo laciniam velut mollis incederet: adeo ut Sulla tanquam providus dixerit Pompejo: *Cave tibi illum puerum male præcinctum.* deinde cum Laberius in fine ludorum anulo aureo honoratus a Cæſare, e veſtigio in quatuordecim ad ſpectandum tranſiſſet, violato ordine, & cum detrectatus eſſet eques Romanus, & cum mimus remiſſus; ait Cicero prætereunti Laberio, & ſedile quærenti: *Recepiſſem te, niſi anguſte ſederem;* ſimul & illum reſpuens, & in novum ſenatum jocatus, cujus numerum Cæſar ſupra fas auxerat. nec impune. reſpondit enim Laberius: *Mirum ſi anguſte ſedes, qui ſoles duabus ſellis ſedere;* exprobrata levitate Ciceronis, qua immerito optimus civis male audiebat.

Idem Cicero alias facilitatem Cæſaris in eligen-

do ſenatu irriſit palam. nam, cum ab hoſpite ſuo P. Mallio rogaretur, ut decurionatum privigno ejus expediret, aſſiſtente frequentia dixit : *Romæ ſi vis, habebit : Pompeis difficile eſt.*

Nec intra hæc ejus mordacitas ſtetit. quippe ab Androne quodam Laodiceno ſalutatus, cum cauſam adventus requiſiſſet, comperiſſetque, (nam ille, ſe legatum de libertate patriæ ad Cæſarem veniſſe, reſpondit) ita expreſſit publicam ſervitutem : Ἐὰν ἐπιτύχῃς, καὶ περὶ ἡμῶν πρέσβευσον.

Vigebat in eo excedens jocos & ſeria mordacitas, ut hoc eſt ex epiſtola ad C. Caſſium dictatoris violatorem : *Vellem Idibus Martiis me ad cœnam invitaſſes ; profecto reliquiarum nihil fuiſſet : nunc me reliquiæ veſtræ exercent.* idem Cicero de Piſone genero & M. Lepido lepidiſſime cavillatus eſt.

Dicente adhuc Symmacho, &, ut videbatur, plura dicturo, intercedens Avienus, ut fieri in ſermonibus convivalibus ſolet, Nec Auguſtus, inquit, Cæſar in hujuſmodi dicacitate quoquam minor, & fortaſſe nec Tullio : &, ſi volentibus vobis erit, aliqua ejus, quæ memoria ſuggeſſerit, relaturus ſum. & Horus : Permitte, Aviene, Symmachus explicet de his, quos jam nominaverat, dicta Ciceronis : & opportunius quæ de Auguſto vis referre, ſuccedent. Reticente Avieno, Symmachus: Cicero, inquam, cum Piſo gener ejus mollius incederet, filia autem concitatius, ait genero : *Ambula tanquam femina ;* ait filiæ : *Ambula tanquam vir.* & cum M. Lepidus in ſenatu dixiſſet Patribus conſcriptis : *Ego non tanti feciſſem ſimile factum*; Tullius ait : *Ego*

non tanti fecissem ὁμοιόπτωτον. Sed perge, Aviene; ne ultra te dicturientem retardem.

CAPUT IV.

De jocis Augusti in alios, & aliorum rursus in ipsum.

ET ille: Augustus, inquam, Cæsar affectavit jocos, salvo tamen majestatis pudorisque respectu; nec ut caderet in scurram. Ajacem tragœdiam scripserat, eandemque, quod sibi displicuisset, deleverat. postea Lucius gravis tragœdiarum scriptor interrogabat eum, quid ageret Ajax suus. & ille, *In spongiam*, inquit, *incubuit.*

Idem Augustus, cum ei quidam libellum trepidus offerret, & modo proferret manum, modo retraheret, *Putas*, inquit, *te assem elephanto dare?*

Idem cum ab eo Pacuvius Taurus congiarium peteret, diceretque, jam hoc homines vulgo loqui, non parvam sibi ab illo pecuniam datam: *Sed tu*, inquit, *noli credere.*

Alium, præfectura equitum summotum, & insuper salarium postulantem, dicentemque, Non lucri causa dari hoc mihi rogo, sed ut judicio tuo munus videar impetrasse, & ita officium deposuisse, hoc dicto repercussit: *Tu te accepisse apud omnes affirma; & ego dedisse me non negabo.*

Urbanitas ejusdem innotuit circa Herennium deditum vitiis juvenem: quem cum castris excedere jussisset, & ille supplex hac deprecatione utere-

tur : *Quo modo ad patrias ſedes revertar? quid patri meo dicam?* reſpondit : *Dic, me tibi diſplicuiſſe.*

Saxo in expeditione percuſſum, ac notabili cicatrice in fronte deformem, nimium tamen ſua opera jactantem, ſic leniter caſtigavit : *At tu cum fugies*, inquit, *nunquam poſt te reſpexeris.*

Galbæ, cujus informe gibbo erat corpus, agenti apud ſe cauſam, & frequenter dicenti, *Corrige, in me ſi quid reprehendis*, reſpondit : *Ego te monere poſſum, corrigere non poſſum.*

Cum multi Severo Caſſio accuſante abſolverentur, & architectus fori Auguſti, exſpectationem operis diu traheret, ita jocatus eſt : *Vellem, Caſſius & meum forum accuſaſſet.*

Vettius cum monumentum patris exaraſſet, ait Auguſtus : *Hoc eſt vere monumentum patris colere.*

Cum audiſſet, inter pueros, quos in Syria Herodes rex Judæorum intra bimatum juſſit interfici, filium quoque ejus occiſum, ait : *Melius eſt Herodis porcum eſſe, quam filium.*

Idem Auguſtus, quia Mæcenatem ſuum noverat eſſe ſtilo remiſſo, molli, & diſſoluto, talem ſe in epiſtolis, quas ad eum ſcribebat, ſæpius exhibebat, & contra caſtigationem loquendi, quam alias ille ſcribendo ſervabat, in epiſtola ad Mæcenatem familiari plura in jocos effuſa ſubtexuit : *Vale, mel gentium, melcule, ebur ex Etruria, laſer Aretinum, adamas ſupernas, Tiberinum margaritum, Cilniorum ſmaragde, jaſpis figulorum, berylle Porſenæ: carbunculum habeas,* ἵνα συντέμω πάντα μάλαγμα moecharum.

Exceptus est a quodam cœna satis parca, & quasi quotidiana. nam pæne nulli se invitanti negabat. post epulum igitur inops ac sine ullo apparatu discedens, vale dicenti hoc tantum insusurravit: *Non putabam me tibi tam familiarem.*

Cum de Tyriæ purpuræ, quam emi jusserat, obscuritate quereretur, dicente venditore, *Erige altius, & suspice*, his usus est salibus: *Quid? ego, ut me populus Romanus dicat bene cultum, in solario ambulaturus sum?*

Nomenclatori suo, de cujus oblivione querebatur, dicenti, *Numquid ad forum mandas? Accipe*, inquit, *commendatitias, quia illic neminem nosti.*

Vatinio in prima sua ætate eleganter insultavit. contusus ille podagra, volebat tamen videri discussisse jam vitium, & mille passus ambulare se gloriabatur. cui Cæsar, *Non miror*, inquit: *dies aliquanto sunt longiores.*

Relata ad se magnitudine æris alieni, quam quidam eques Romanus dum vixit excedentem ducenties celaverat, culcitam emi cubicularem in ejus auctione sibi jussit. & præceptum mirantibus, hanc rationem reddidit: *Habenda est ad somnum culcita, in qua ille, cum tantum deberet, dormire potuit.*

Non est intermittendus sermo ejus, quem Catonis honori dedit. venit forte in domum, in qua Cato habitaverat. dein Strabone in adulationem Cæsaris male existimante de pervicacia Catonis, ait: *Quisquis præsentem statum civitatis commutari non volet, & civis & vir bonus est.* satis serio &

Catonem laudavit, & ſibi, ne quis affectaret res novare, conſuluit.

Soleo in Auguſto magis mirari quos pertulit jocos, quam ipſe quos protulit, quia major eſt patientiæ, quam facundiæ laus; maxime, cum æquanimiter aliqua etiam jocis mordaciora pertulerit. Cujuſdam provincialis jocus aſper innotuit. intraverat Romam ſimillimus Cæſari, & in ſe omnium ora converterat. Auguſtus perduci ad ſe hominem juſſit; viſumque hoc modo interrogavit: *Dic mihi, adoleſcens, fuit aliquando mater tua Romæ?* negavit ille: nec contentus adjecit, *Sed pater meus ſæpe.*

Temporibus triumviralibus Pollio, cum Feſcenninos in eum Auguſtus ſcripſiſſet, ait: *At ego taceo. non eſt enim facile in eum ſcribere, qui poteſt proſcribere.*

Curtius eques Romanus deliciis diffluens, cum macrum turdum ſumſiſſet in convivio Cæſaris, interrogavit, an mittere liceret. reſponderat princeps, *Quidni liceat?* ille per feneſtram ſtatim miſit.

Æs alienum Auguſtus cujuſdam ſenatoris cari ſibi non rogatus exſolverat, numerato quadragies. At ille pro gratiarum actione hoc ſolum ei ſcripſit: *Mihi nihil.*

Solebat Licinius libertus ejus inchoanti opera patrono magnas pecunias conferre: quem morem ſecutus, centum promiſit per libellum, in quo virgulæ ſuperductæ pars ultra pecuniæ defectionem protendebatur, vacante infra loco. Cæſar occaſione uſus, priori alterum centies ſua manu junxit, ſpatio diligenter expleto, & affectata literæ ſimilitudine:

geminatamque accepit summam, dissimulante liberto. qui postea cœpto alio opere, leniter factum suum Cæsari objecit, libello tali dato: *Confero tibi, domine, ad novi operis impensam, quod videbitur.*

Mira etiam censoris Augusti & laudata patientia. corripiebatur eques Romanus a principe, tanquam minuisset facultates suas. at ille se multiplicasse coram probavit. mox idem subjecit, quod ad contrahendum matrimonium legibus non paruisset. ille uxorem sibi & tres esse liberos dixit. tunc adjecit: *Posthac, Cæsar, cum de honestis hominibus inquiris, honestis mandato.*

Etiam militis non libertatem tantum, sed & temeritatem tulit. in quadam villa inquietas noctes agebat, rumpente somnum ejus crebro noctuæ cantu. prendendam curavit noctuam. miles aucupii peritus, & spe ingentis præmii, pertulit. laudato imperator mille nummos dari jussit. ille ausus est dicere, *Malo vivat:* avemque dimisit. quis non miratus est, non offenso Cæsare abiisse militem contumacem?

Veteranus, cum die sibi dicto periclitaretur, accessit in publico ad Cæsarem, rogavitque, ut sibi adesset. ille advocatum, quem ex comitatu suo elegerat, sine mora dedit; commendavitque ei litigatorem. exclamavit ingenti voce veteranus: *At non ego, Cæsar, periclitante te Actiaco bello, vicarium quæsivi, sed pro te ipse pugnavi;* detexitque impressas cicatrices. erubuit Cæsar, venitque in advocationem, ut qui vereretur, non superbus tantum, sed etiam ingratus videri.

Delectatus inter cœnam erat ſymphoniacis Toronii Flacci mangonis, atque eos frumento donaverat, cum in alia acroamata fuiſſet nummis liberalis: eoſdemque poſtea Toronius æque inter cœnam quærenti Cæſari ſic excuſavit, *Ad molas ſunt.*

Sublimis Actiaca victoria revertebatur. occurrit ei inter gratulantes corvum tenens, quem inſtituerat hæc dicere: *Have, Cæſar, victor, imperator.* Miratus Cæſar officioſam avem, viginti millibus nummorum emit. ſocius opificis, ad quem nihil ex illa liberalitate pervenerat, affirmavit Cæſari, habere illum & alium corvum; quem ut afferre cogeretur, rogavit. allatus verba, quæ didicerat, expreſſit: *Have, victor, imperator, Antoni.* nihil exaſperatus, ſatis duxit, jubere illum dividere donativum cum contubernali. ſalutatus ſimiliter a pſittaco, emi eum juſſit. idem miratus in pica, hanc quoque redemit. exemplum ſutorem pauperem ſollicitavit, ut corvum inſtitueret ad parem ſalutationem: qui impendio exhauſtus, ſæpe ad avem non reſpondentem dicere ſolebat, *Opera & impenſa periit.* aliquando tamen corvus cœpit dicere dictatam ſalutationem. Hac audita dum tranſit Auguſtus, reſpondit: *Satis domi ſalutatorum talium habeo.* ſuperfuit corvo memoria, ut & illa, quibus dominum querentem ſolebat audire, ſubtexeret: *Opera & impenſa periit.* ad quod Cæſar riſit; emique avem juſſit, quanti nullam adhuc emerat.

Solebat deſcendenti a palatio Cæſari honorificum aliquod epigramma porrigere Græculus. id

cum frustra sæpe fecisset, rursumque eum idem facturum vidisset Augustus, brevi sua manu in charta exaravit Græcum epigramma: pergenti deinde ad se obviam misit. ille legendo laudare; mirari tam voce, quam vultu. cumque accessisset ad sellam; demissa in pauperem fundam manu, paucos denarios protulit, quos principi daret. adjectus hic sermo: Μὴ κατὰ τὴν τύχην σὴν, σεβαςέ· εἰ πλέον εἶχον, πλέον ἐδίδουν. secuto omnium risu, dispensatorem Cæsar vocavit, & sestertia centum millia numerare Græculo jussit.

CAPUT V.

Super jocis ac moribus Juliæ, Augusti filiæ.

VULTIS aliqua & filiæ ejus Juliæ dicta referamus? sed si garrulus non putabor, volo de moribus feminæ pauca præmittere, ni quisquam vestrûm habeat seria & discenda, quæ proferat. hortantibusque omnibus, ut cœpto insisteret, ita de Julia orsus est. Annum agebat tricesimum octavum, tempus ætatis, si mens sana superesset, vergentis in senium: sed indulgentia tam fortunæ, quam patris abutebatur; cum alioquin literarum amor, multaque eruditio, quod in illa domo facile erat, præterea mitis humanitas, minimeque sævus animus, ingentem feminæ gratiam conciliarent, mirantibus, qui vitia noscebant, tantam pariter diversitatem. non semel præceperat ei pater, temperato tamen inter indulgentiam gravitatemque sermone, moderaretur profusos cultus perspicuosque comitatus. idem cum

ad nepotum turbam similitudinem respexerat, qua repræsentabatur Agrippa, dubitare de pudicitia filiæ erubescebat. inde blandiebatur sibi Augustus lætum in filia animum usque ad speciem procacitatis, sed reatu liberum; & talem fuisse apud majores Claudiam credere audebat. itaque inter amicos dixit, duas se habere filias delicatas, quas necesse haberet ferre, rempublicam & Juliam.

Venerat ad eum licentiore habitu, & oculos offenderat patris tacentis. mutavit cultus sui postera die morem, & lætum patrem, affectata severitate, complexa est. at ille, qui pridie dolorem suum continuerat, gaudium continere non potuit: &, *Quantum hic*, ait, *in filia Augusti probabilior est cultus?* non defuit patrocinio suo Julia his verbis: *Hodie enim me patris oculis ornavi, heri viri.*

Notum & illud. Converterant in se populum in spectaculo gladiatorum Livia & Julia, comitatus dissimilitudine. quippe cingentibus Liviam gravibus viris, hæc juventutis & quidem luxuriosæ grege circumsidebatur. Admonuit pater scripto: Videret, quantum inter duas principes feminas interesset. eleganter illa rescripsit: *Et hi mecum senes fient.*

Eadem Julia mature habere cœperat canos, quos legere secrete solebat. subitus interventus patris aliquando oppressit ornatrices. dissimulavit Augustus, deprehensis super vestem ejus canis: & aliis sermonibus tempore extracto, induxit ætatis mentionem; interrogavitque filiam, utrum post aliquot annos cana esse mallet, an calva: & cum illa respon-

dixisset, *Ego, pater, cana esse malo*; sic illi mendacium objecit: *Quid ergo istæ te calvam tam cito faciunt?*

Item cum gravem amicum audisset Julia suadentem, melius facturam, si se composuisset ad exemplar paternæ frugalitatis, ait: *Ille obliviscitur, Cæsarem se esse. ego memini, me Cæsaris filiam.*

Cumque conscii flagitiorum mirarentur, quo modo similes Agrippæ filios pareret, quæ tam vulgo potestatem sui corporis faceret, ait: *Nunquam enim nisi navi plena tollo vectorem.*

Simile dictum Populiæ Marci filiæ. quæ miranti cuidam, quid esset, quapropter aliæ bestiæ nunquam marem desiderarent, nisi cum prægnantes vellent fieri, respondit: *Bestiæ enim sunt.*

CAPUT VI.

Rursus de virorum jocis, argutisque responsis.

SED ut a feminis ad viros, & a lascivis jocis ad honestos revertar, Cascellius jurisconsultus urbanitatis miræ libertatisque habebatur; præcipue tamen is jocus ejus innotuit. Lapidatus a populo Vatinius, cum gladiatorium munus ederet, obtinuerat, ut ædiles edicerent, ne quis in arenam, nisi pomum misisse vellet. forte his diebus Cascellius, consultus a quodam, an nux pinea pomum esset, respondit: *Si in Vatinium missurus es, pomum est.*

Mercatori deinde, quemadmodum cum socio navem divideret, interroganti, respondisse traditur: *Navem si dividis; nec tu, nec socius habebitis.*

In Galbam, eloquentia clarum, ſed quem habitus, ut ſupra dixi, corporis deſtruebat, M. Lollii vox circumferebatur: *Ingenium Galbæ male habitat.*

In eundem Galbam Orbilius grammaticus acerbius irriſit. Prodierat Orbilius in reum teſtis: quem Galba ut confunderet, diſſimulata profeſſione ejus, interrogavit: *Quod artificium facis?* reſpondit: *In ſole gibbos ſoleo fricare.*

L. Cæcilius, cum C. Cæſar aliis, qui ſecum pila luſitabant, centena ſeſtertia, illi uni quinquaginta dari juſſiſſet, *Quid? ego*, inquit, *una manu ludo, & non duabus, ut plus habere poſſim?*

Cum iratus eſſe P. Clodius D. Laberio diceretur, quod ei mimum petenti non dediſſet, *Quid amplius*, inquit, *mihi facturus es, niſi ut Dyrrhachium eam, & redeam?* alludens ad Ciceronis exſilium.

CAPUT VII.

De ſententiis ac dictis Laberii & Publii mimographorum: deque Pylade ac Hyla hiſtrionibus.

SED quia & paulo ante Aurelius Symmachus, & ego nunc Laberii fecimus mentionem, ſi aliqua hujus atque Publii dicta referemus, videbimur & adhibendi convivio mimos vitaſſe laſciviam, & tamen celebritatem, quam, cum adſunt, illi excitare pollicentur, imitari. Laberium aſperæ libertatis equitem Romanum Cæſar quingentis millibus invitavit, ut prodiret in ſcenam, & ipſe ageret mi-

mos, quos ſcriptitabat. ſed poteſtas non ſolum, ſi invitet, ſed etiam ſi ſupplicet, cogit. unde ſe & Laberius a Cæſare coactum in prologo teſtatur his verſibus :

Neceſſitas, cujus curſus tranſverſi impetum
Voluerunt multi effugere, pauci potuerunt,
Quo me detruſit pæne extremis ſenſibus?
Quem nulla ambitio, nulla unquam largitio,
Nullus timor, vis nulla, nulla auctoritas
Movere potuit in juventa de ſtatu;
Ecce in ſenecta ut facile labefecit loco
Viri excellentis mente clemente edita
Submiſſa placide blandiloquens oratio?
Etenim ipſi Dii negare cui nihil potuerunt,
Hominem me denegare quis poſſet pati?
Ego bis tricenis annis actis ſine nota,
Eques Romanus Lare egreſſus meo,
Domum revertar mimus. nimirum hoc die
Uno plus vixi, mihi quam vivendum fuit.
Fortuna, immoderata in bono æque atque in malo,
Si tibi erat libitum, literarum laudibus
Floris cacumen noſtræ famæ frangere,
Cur cum vigebam membris præviridantibus,
Satis facere populo & tali cum poteram viro,
Non flexibilem me concurvaſti, ut carperes?
Nunc me quo dejicis? quid ad ſcenam affero?
Decorem formæ, an dignitatem corporis,
Animi virtutem, an vocis jocundæ ſonum?
Ut hedera ſerpens vires arboreas necat,
Ita me vetuſtas amplexu annorum enecat.
Sepulcri ſimilis, nihil niſi nomen retineo.

In ipſa quoque actione ſubinde ſe, qua poterat, ulciſcebatur, inducto habitu Syri, qui velut flagris cæſus, præripientique ſe ſimilis, exclamabat:

Porro Quirites! libertatem perdimus.

& paulo poſt adjecit:

Neceſſe eſt multos timeat, quem multi timent.

quo dicto univerſitas populi ad ſolum Cæſarem oculos & ora convertit, notantes impotentiam ejus hac dicacitate lapidatam. ob hæc in Publium vertit favorem. is Publius natione Syrus, cum puer ad patronum domini eſſet adductus, promeruit eum non minus ſalibus & ingenio, quam forma. nam forte cum ille ſervum ſuum hydropicum jacentem in area vidiſſet, increpuiſſetque, quid in ſole faceret; reſpondit, *Aquam calefacit.* joculari deinde ſuper cœna exorta quæſtione, quodnam eſſet moleſtum otium, aliud alio opinante, ille *Podagrici pedes* dixit. ob hæc & alia manumiſſus, & majore cura eruditus, cum mimos componeret, ingentique aſſenſu in Italiæ oppidis agere cœpiſſet, productus Romæ per Cæſaris ludos, omnes, qui tunc ſcripta & operas ſuas in ſcenam locaverant, provocavit, ut ſinguli ſecum, poſita invicem materia, pro tempore contenderent. nec ullo recuſante, ſuperavit omnes: in quîs & Laberium. unde Cæſar arridens hoc modo pronuntiavit:

Favente tibi me victus es, Laberi, a Syro:

ſtatimque Publio palmam & Laberio anulum aureum cum quingentis ſeſtertiis dedit. tunc Publius ad Laberium recedentem ait: *Quicum contendiſti ſcriptor, hunc ſpectator ſubleva.* ſed & Laberius ſe-

quenti ſtatim commiſſione, mimo novo interjecit hos verſus:

Non poſſunt primi eſſe omnes in tempore.
Summum ad gradum cum claritatis veneris,
Conſiſtes ægre; & quam deſcendas, decides.
Cecidi ego. cadet, qui ſequitur. laus eſt publica.

Publii autem ſententiæ feruntur lepidæ, & ad communem uſum accommodatiſſimæ. ex quibus has fere memini ſingulis verſibus circumſcriptas:

Malum conſilium eſt, quod mutari non poteſt.
Beneficium dando accepit, qui digno dedit.
Feras, non culpes, quod mutari non poteſt.
Cui plus licet, quam par eſt, plus vult, quam licet.
Comes facundus in via pro vehiculo eſt.
Frugalitas inſerta eſt rumoris boni.
Heredis fletus ſub perſona riſus eſt.
Furor fit læſa ſæpius patientia.
Improbe
Neptunum accuſat, qui iterum naufragium facit.
Nimium altercando veritas amittitur.
Pars beneficii eſt, quod petitur, ſi cito neges.
Ita amicum habeas, poſſe ut fieri inimicum putes.
Veterem ferendo injuriam, invitas novam.
Nunquam periclum ſine periclo vincitur.

Sed quia ſemel ingreſſus ſum ſcenam loquendo, nec Pylades hiſtrio nobis omittendus eſt, qui clarus in opere ſuo fuit temporibus Auguſti, & Hylam diſcipulum uſque ad æqualitatis contentionem eruditione provexit. populus deinde inter utriuſque ſuffragia diviſus eſt. & cum canticum quoddam ſaltaret Hylas, cujus clauſula erat,

Τὸν μέγαν Ἀγαμέμνονα,

ſublimem ingentemque Hylas velut metiebatur. Non tulit Pylades, & exclamavit e cavea:

Σὺ μακρὸν οὐ μέγαν ποιεῖς.

tunc populus eum coegit idem ſaltare canticum. cumque ad locum veniſſet, quem reprehenderat, expreſſit cogitantem; nihil magis ratus magno duci convenire, quam pro omnibus cogitare. Saltabat Hylas Œdipodem: & Pylades hac voce ſecuritatem ſaltantis caſtigavit, σὺ βλέπεις. Cum in Herculem Furentem prodiſſet, & nonnullis inceſſum hiſtrioni convenientem non ſervare videretur, depoſita perſona ridentes increpuit,

Μωροὶ, μαινόμενον ὀρχοῦμαι.

hac fabula & ſagittas jecit in populum. Eandem perſonam cum juſſu Auguſti in triclinio ageret, & intendit arcum, & ſpicula miſit. nec indignatus eſt Cæſar, eodem ſe loco Pyladi, quo populum Romanum fuiſſe. Hic, quia ferebatur mutaſſe rudis illius ſaltationis ritum, qui apud majores viguit, & venuſtam iuduxiſſe novitatem, interrogatus ab Auguſto, quæ ſaltationi contuliſſet, reſpondit: αὐλῶν συρίγγων τ' ἐνοπὴν, ὁμαδὸν τ' ἀνθρώπων. Idem cum propter populi ſeditionem pro contentione inter ſe Hylamque habita concitatam indignationem excepiſſet Auguſti, reſpondit: καὶ ἀχαριστεῖς βασιλεῦ; ἔασον αὐτοὺς περὶ ἡμᾶς ἀσχολεῖσθαι.

CAPUT VIII.

Quomodo Plato vino indulgendum esse præceperit: & quam periculosum turpeque sit, tactus ac gustus voluptatibus esse obnoxium.

HIS dictis, & excitata lætitia, cum in Avieno memoria florida & amœnitas laudaretur ingenii, mensas secundas minister admovit. & Flavianus: Multi, ut existimo, in hoc a Varrone dissentiunt, qui in illa lepidissima satyra Menippea, quæ inscribitur, NESCIS QUID VESPER VEHAT, de secunda mensa placentas removit. sed, quæso, dicas, Cæcina, verba ipsa Varronis, si tibi beneficio memoriæ tenacioris hæserunt. & Albinus, Locus, inquit, Varronis, quem referri a me imperas, in his fere verbis est: *Bellaria ea maxime sunt mellita, quæ mellita non sunt. dulcibus enim cum pepsi societas infida. significant autem bellaria omne mensæ secundæ genus. nam quæ πέμματα Græci, vel τραγήματα dixerunt, ea veteres nostri appellavere bellaria. vina quoque dulciora est invenire in comœdiis antiquioribus hoc vocabulo, dictaque ea Liberi bellaria.* Et Euangelus: Agite, antequam surgendum nobis sit, vino indulgeamus: quod decreti Platonici auctoritate faciemus; qui existimavit, fomitem esse quendam & ignitabulum ingenii virtutisque, si mens & corpus hominis vino flagret. Tunc Eustathius, Quid agis, inquit, Euangele? an Platonem existimas haurienda passim vina suasisse; & non magis

inter minuta pocula jucundiorem liberalioremque invitationem, quæ fieret sub quibusdam quasi arbitris & magistris conviviorum sobriis, non improbasse? & hoc est, quod in primo & secundo de legibus, non inutile viris esse, decernit. nam & modicis honestisque inter bibendum remissionibus refici integrarique animos ad instauranda sobrietatis officia existimavit; redditosque sensim lætiores, ad intentiones rursus capessendas fieri habiliores; & simul, si qui penitus in his affectionum cupiditatumque errores inessent, quos celaret alioquin pudor reverens, ea omnia sine gravi periculo libertate per vinum data detegi, & ad corrigendum medendumque fieri opportuniora. Atque hoc etiam Plato ibidem dicit, non diffugiendas esse hujuscemodi exercitationes adversum propulsandam vini violentiam; neque ullum unquam continentem prorsum aut temperantem satis fideliter visum esse, cui vita non inter ipsa errorum pericula, & in mediis voluptatum illecebris explorata sit. nam cui Libentiæ Gratiæque omnes conviviorum incognitæ sint, quique illarum omnino expers sit, si eum forte ad participandas hujusmodi voluptates aut voluntas tulerit, aut casus induxerit, aut necessitas impulerit, mox deliniri, & capi; neque mentem ejus animumque consistere. congrediendum igitur, & tanquam in acie quadam cum voluptariis rebus, cumque ista vini licentia cominus decernendum, ut adversus eas non fuga, nec absentia, simus tuti, sed vigore animi, & constanti præsentia, moderatoque usu temperantiam continentiamque tuea-

mur, & calefacto simul refotoque animo, si quid in eo vel frigidæ tristitiæ, vel torpentis verecundiæ fuerit, diluamus.

Sed, quoniam voluptatum fecimus mentionem, docet Aristoteles, a quibus voluptatibus sit cavendum. quinque etenim sunt hominum sensus, quos Græci αἰσθήσεις appellant, per quos voluptas animo, aut corpori quæri videtur: tactus, gustus, odoratus, visus, auditus. ex his omnibus voluptas, quæ immodice capitur, ea turpis atque improba est. sed enim quæ nimia ex gustu atque tactu est: ea igitur gemina voluptas, sicut sapientes viri censuerunt, omnium rerum fœdissima est; eosque maxime, qui sese duabus istis voluptatibus dediderunt, gravissimi vitii vocabulis Græci appellaverunt, vel ἀκρατεῖς, vel ἀκολάστους: nos eos vel incontinentes dicimus, vel intemperantes. Istas autem voluptates duas, gustus atque tactus, id est, cibi & Veneris, solas hominibus communes videmus esse cum beluis. & idcirco in pecudum ferorumque animalium numero habetur, quisquis est his ferarum voluptatibus occupatus. ceteræ ex tribus aliis sensibus proficiscentes, hominum tantum propriæ sunt. verba super hac re Aristotelis philosophi in medium proferam, ut, quid de his infamibus voluptatibus tam clarus atque inclitus vir sentiat, publicetur:

Διατὶ οἱ κατὰ τὴν τῆς ἁφῆς ἢ γεύσεως ἡδονὴν γιγνομένην ἂν ὑπερβάλλωσιν, ἀκρατεῖς λέγονται· οἵτε γὰρ περὶ τὰ ἀφροδίσια ἀκόλαστοι, οἵτε περὶ τὰς τῆς τροφῆς ἀπολαύσεις. τῶν δὲ κατὰ τὴν τροφὴν, ἀπ' ἐνίων μὲν ἐν τῇ γλώτ-

τῃ τὸ ἡδὺ, ἀπ' ἐνίων δὲ ἐν τῷ λάρυγγι. διὸ καὶ Φιλόξενος γεράνου λάρυγγα εὔχετο ἔχειν. ἡ δὲ κατὰ τὴν ὄψιν καὶ τὴν ἀκοὴν οὐκέτι, ἢ διὰ τὸ τὰς ἀπὸ τούτων γινομένας ἡδονὰς κοινὰς εἶναι ἡμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις ζώοις. ἅτε δὲ οὐσῶν κοινῶν αἰσχρὰν εἶναι τὴν ὑποταγὴν αὐτῶν, καὶ ἀτιμόταταί εἰσι. διὸ καὶ μάλιστα μόναι ἐπονείδιστοι, ὥστε τὸν ὑπὸ τούτων ἡττώμενον ψέγομεν, καὶ ἀκρατῆ καὶ ἀκόλαστον λέγομεν, διὰ τὸ ὑπὸ τῶν χειρίστων ἡδονῶν ἡττᾶσθαι. οὐσῶν δὲ τῶν αἰσθήσεων πέντε, τὰ ἄλλα ζῶα ἀπὸ δύω μόνων τῶν προειρημένων ἥδεται, κατὰ δὲ τὰς ἄλλας, ἢ ὅλως οὐχ ἥδεται, ἢ κατὰ συμβεβηκὸς τοῦτο πάσχει.

Quis igitur, habens aliquid humani pudoris, voluptatibus iſtis duabus, coeundi atque comedendi, quæ homini cum ſue atque aſino communes ſunt, gratuletur? Socrates quidem dicebat, multos homines propterea velle vivere, ut ederent & biberent; ſe bibere atque eſſe, ut viveret. Hippocrates autem, divina vir ſcientia, de coitu Venerio ita exiſtimabat, Partem eſſe quandam morbi tæterrimi, quem noſtri comitialem dixerunt. namque ipſius verba hæc traduntur: τὴν συνουσίαν εἶναι μικρὰν ἐπιληψίαν, id eſt, coitum eſſe parvum morbum comitialem.

CAPUT IX.

De luxu ſeu luxuria Q. Hortenſii, Fabii Gurgitis, Metelli Pii, ac Metelli pontificis maximi. Tum de porco Trojano, de leporum ac cochlearum ſaginatione.

ACCIPITE & M. Varronis verba, de agricultura libro tertio. qui cum de pavonibus in villa nu-

triendis loqueretur, ſic ait: *Primus hos Q. Hortenſius augurali cœna poſuiſſe dicitur. quod potius factum tum luxurioſe, quam ſevere, boni viri laudabant. quem cito ſecuti multi, extulerunt eorum pretia, ut ova eorum denariis veneant quinis, ipſi facile quinquagenis.* Ecce res non admiranda ſolum, ſed etiam pudenda, ut ova pavonum quinis denariis veneant, quæ hodie non dicam vilius, ſed omnino non veneunt. Is Hortenſius platanos ſuas vino irrigare conſuevit: adeo ut in actione quadam, quam habuit, cum Cicerone ſuſceptam, precario a Tullio poſtulaſſet, ut locum dicendi permutaret ſecum: abire enim in villam neceſſario ſe velle, ut vinum platano, quam in Tuſculano poſuerat, ipſe ſuffunderet. Sed forte ad notam ſeculi ſui non ſufficit Hortenſius, vir alioquin ex profeſſo mollis, & in præcinctu ponens omnem decorem. fuit enim veſtitu ad munditiem curioſo: &, ut bene amictus iret, faciem in ſpeculo quærebat: ubi ſe intuens, togam corpori ſic applicabat, ut rugas non forte, ſed induſtria locatas artifex nodus conſtringeret, & ſinus ex compoſito defluens nodum lateris ambiret. Is quondam, cum incederet elaboratus ad ſpeciem, collegæ de injuriis diem dixit, quod ſibi in anguſtiis obvius offenſu fortuito ſtructuram togæ deſtruxerat: & capital putavit, quod in humero ſuo locum ruga mutaſſet. Ergo, hoc prætermiſſo, ad viros venio triumphales, quos victores gentium luxuria vicit. & ut taceam Gurgitem, a devorato patrimonio cognominatum, quia inſignibus virtutis ſecutæ vitia primoris compen-

ſavit ætatis: Metellus Pius, in quam foveam luxus & ſuperbiæ ſucceſſuum continuatione pervenit? &, ne multis morer, ipſa de eo Salluſtii verba ſubjeci: *At Metellus in ulteriorem Hiſpaniam poſt annum regreſſus, magna gloria, concurrentibus undique virile & muliebre ſecus, per vias & tecta omnium viſebatur. eum quæſtor C. Urbinus aliique cognita voluntate cum ad cœnam invitaſſent, ultra Romanorum ac mortalium etiam morem curabant, exornatis ædibus per aulæa & inſignia, ſceniſque ad oſtentationem hiſtrionum fabricatis. Simul croco ſparſa humus, & alia in modum templi celeberrimi. præterea cum ſedenti in tranſenna demiſſum Victoriæ ſimulacrum cum machinato ſtrepitu tonitruum coronam ei imponebat: tum venienti, ture quaſi Deo ſupplicabatur. toga picta plerumque amiculo erat accumbenti. epulæ vero exquiſitiſſimæ; neque per omnem modo provinciam, ſed trans maria ex Mauritania volucrum & ferarum incognita antea plura genera. Quis rebus aliquantam partem gloriæ demſerat: maxime apud veteres & ſanctos viros, ſuperba illa, gravia, indigna Romano imperio exiſtimantes.* Hæc Salluſtius, graviſſimus alienæ luxuriæ objurgator & cenſor.

Accipite, & inter graviſſimas perſonas non defuiſſe luxuriam. refero enim vobis pontificis vetuſtiſſimam cœnam, quæ ſcripta eſt in indice quarto Metelli illius pontificis maximi in hæc verba: *Ante diem nonum Kalendas Septembris, quo die Lentulus flamen Martialis inauguratus eſt, domus ornata fuit. triclinia lectis eburneis ſtrata fuerunt. duobus tricliniis pontifices cubuerunt, Q. Catulus, M.*

Æmilius Lepidus, D. Silanus, C. Cæsar rex sacrorum, P. Scævola Sextus, Q. Cornelius, P. Volumnius, P. Albinovanus, & L. Julius Cæsar augur, qui eum inaurugavit. in tertio triclinio Popilia, Perpennia, Licinia, Arruntia, virgines Vestales, & ipsius uxor Publicia flaminica, & Sempronia socrus ejus. cœna hæc fuit. Ante cœnam echinos, ostreas crudas, quantum vellent, peloridas, sphondylos, turdum, asparagos. subtus gallinam altilem, patinam ostrearum, peloridum, balanos nigros, balanos albos. iterum sphondylos, glycomaridas, urticas, ficedulas, lumbos, capragines, aprugnos, altilia ex farina involuta, ficedulas, murices & purpuras. In cœna sumina, sinciput aprugnum, patinam piscium, patinam suminis, anates, querquedulas elixas, lepores, altilia assa, amylum, panes Picentes. Ubi jam luxuria tunc accusaretur, quando tot rebus farta fuit cœna pontificum? ipsa vero edulium genera, quam dictu turpia? nam Cincius in suasione legis Fanniæ objecit seculo suo, quod porcum Trojanum mensis inferant. quem illi ideo sic vocabant, quasi aliis inclusis animalibus gravidum; ut ille Trojanus equus gravidus armatis fuit. Exigebat hoc quoque illa gulæ intemperantia, ut & lepores saginarentur, teste Varrone, qui de agricultura libro tertio, cum de leporibus loqueretur, sic ait: *Hoc quoque nuper institutum, ut saginarentur, cum exceptos e leporario condant in caveis, & loco clauso faciant pingues.* Si cui hoc mirum videtur, quod ait Varro, lepores ætate illa solitos saginari; accipiat illud, quod majore admiratione sit dignum, cochleas sa-

ginatas, quod idem Varro in eodem libro refert. Verba ipsa qui volet legere, ubi quærere debeat, indicavi. Neque ego nunc antiquitati nos præferendos, vel comparandos dico; sed respondi objurganti Horo, asserens, uti res habet, majorem illis seculis deliciarum curam fuisse, quam nostro.

CAPUT X.

Saltandi cantandique studium, atque adeo ne histrionicam quidem, apud vetustiores Romanos inter turpia nominatum fuisse.

SUBJECIT Furius Albinus, antiquitatis non minus, quam Cæcina peritus: Miror, te, inquit, non retulisse, quanta illis affluentia marinarum procurari solita fuerit copiarum; cujus relatu maximam conviviorum nostrorum sobrietatem doceres. & Cæcina, Profer, inquit, in medium, quæ de hac quoque parte lecta comperisti. ultra omnes enim polles memoria vetustatis. & Furius sic ingressus est: Vetustas quidem nobis semper, si sapimus, adoranda est. Illa quippe secula sunt, quæ hoc imperium vel sanguine, vel sudore pepererunt, quod non nisi virtutum faceret ubertas. sed, quod fatendum est, in illa virtutum abundantia, vitiis quoque ætas illa non caruit: e quibus nonnulla nostro seculo morum sobrietate correcta sunt. & de luxu quidem illius temporis circa marinas copias dicere institueram: sed quia in assertionem nostræ emendationis alia ex aliis proferenda se sugge-

runt, de piscibus non omitto; sed differo, dum de alia lascivia, qua nunc caremus, admoneo. dic enim, Hore, qui antiquitatem nobis objicis, ante cujus triclinium modo saltatricem, vel saltatorem te vidisse meministi? at inter illos saltatio certatim, vel ab honestis appetebatur. ecce enim, ut ab illo ordiar tempore, quod fuit optimis moribus, inter duo bella Punica: ingenui, quid dicam ingenui? filii senatorum in ludum saltatorium commeabant, & illic crotala gestantes saltare discebant. taceo, quod matronæ etiam saltationem non inhonestam putabant: sed inter probas quoque earum erat saltandi cura, dummodo non curiosa, usque ad artis perfectionem. quid enim ait Sallustius: *Psallere, saltare elegantius, quam necesse est probæ?* adeo & ipse Semproniam reprehendit, non quod saltare, sed quod optime scierit. nobilium vero filios, &, quod dictu nefas est, filias quoque virgines inter studiosa numerasse saltandi meditationem, testis est Scipio Africanus Æmilianus, qui in oratione contra legem judiciariam Tib. Gracchi sic ait: *Docentur præstigias inhonestas: cum cinædulis, & sambuca, psalterioque eunt in ludum histrionum: discunt cantare: quæ majores nostri ingenuis probro ducier voluerunt. eunt, inquam, in ludum saltatorium inter cinædos virgines, puerique ingenui. Hæc cum mihi quisquam narrabat, non poteram animum inducere, ea liberos suos homines nobiles docere: sed, cum ductus sum in ludum saltatorium, plus medius fidius in eo ludo vidi pueris virginibusque quingentis. in his unum (quo me reipublicæ maxime mi-*

ſertum eſt) puerum bullatum, petitoris filium, non minorem annis duodecim, cum crotalis ſaltare: quam ſaltationem impudicus ſervulus honeſte ſaltare non poſſet. Vides, quemadmodum ingemuerit Africanus, quod vidiſſet cum crotalis ſaltantem filium petitoris, id eſt, candidati; quem ne tum quidem ſpes & ratio adipiſcendi magiſtratus, quo tempore ſe ſuoſque ab omni probro debuit vindicare, potuerit coercere, quo minus faceret, quod ſcilicet turpe non habebatur. Ceterum ſuperius plerumque nobilitatem hæc propudia celebrare conqueſtus eſt. ſic nimirum M. Cato ſenatorem non ignobilem Cæcilium ſpatiatorem & Feſcenninum vocat, eumque ſtaticulos dare his verbis ait: *Deſcendit de cantherio, inde ſtaticulos dare, ridicularia fundere.* & alibi in eundem: *Præterea cantat, ubi collibuit, interdum Græcos verſus agit, jocos dicit, voces demutat, ſtaticulos dat.* hæc Cato. cui, ut videtis, etiam cantare non ſerii hominis videtur: quod apud alios adeo non inter turpia numeratum eſt, ut L. Sulla, vir tanti nominis, optime cantaſſe dicatur. Ceterum hiſtriones non inter turpes habitos, Cicero teſtimonio eſt: quem nullus ignorat Roſcio & Æſopo hiſtrionibus tam familiariter uſum, ut res rationeſque eorum ſua ſollertia tueretur. quod cum aliis multis, tum ex epiſtolis quoque ejus declaratur. nam illam orationem quis eſt, qui non legerit, in qua populum Romanum objurgat, quod Roſcio geſtum agente tumultuaverit? & certe ſatis conſtat, contendere eum cum ipſo hiſtrione ſolitum, utrum ille ſæpius eandem ſententiam variis

gestibus efficeret, an ipse per eloquentiæ copiam sermone diverso pronuntiaret. quæ res ad hanc artis suæ fiduciam Roscium abstraxit, ut librum conscriberet, quo eloquentiam cum histrionia compararet. Is est Roscius, qui etiam L. Sullæ carissimus fuit, & anulo aureo ab eodem dictatore donatus est. tanta autem fuit gratia & gloria, ut mercedem diurnam de publico mille denarios sine gregalibus solus acceperit. Æsopum vero ex pari arte ducenties sestertium reliquisse filio constat. Sed quid loquor de histrionibus? cum Appius Claudius vir triumphalis, qui Salius usque ad senectutem fuit, pro gloria obtinuerit, quod inter collegas optime saltitabat. Ac priusquam a saltatione discedo, illud adjiciam, uno eodem tempore tribus nobilissimis civibus non modo studium saltandi, sed etiam, si Diis placet, peritiam, qua gloriarentur, fuisse, Gabinio consulari Ciceronis inimico, quod ei & Cicero non dissimulanter objecit, & M. Cælio noto in turbas viro, quem idem Cicero defendit, & Licinio Crasso, Crassi ejus, qui apud Parthos exstinctus est, filio.

CAPUT XI.

Quanto in pretio fuerint apud paulo vetustiores Romanos pisces, & præsertim muræna.

SED de saltatione veterum ad prædæ marinæ transire luxum Liciniorum me nomen admonuit: quos Murænas cognominatos, quod hoc pisce ef-

fusissime delectati sunt, satis constat. huic opinioni M. Varro consentit, asserens, eodem modo Licinios appellatos Muraenas, quo Sergius Orata cognominatus est; quod ei pisces, qui auratae vocantur, carissimi fuerint. Hic est Sergius Orata, qui primus balneas pensiles habuit, primus ostrearia in Bajano locavit, primus optimum saporem ostreis Lucrinis adjudicavit. fuit autem aetate L. Crassi, illius diserti: qui quam gravis & serius habitus sit, etiam Cicero docet. is tamen Crassus vir censorius, (nam cum Cn. Domitio censor fuit) cum supra ceteros disertus haberetur, essetque inter clarissimos cives princeps, tamen muraenam in piscina domus suae mortuam atratus tanquam filiam luxit. Neque id obscurum fuit. quippe collega Domitius in senatu hoc ei, quasi deforme crimen, objecit. neque id confiteri Crassus erubuit; sed ultro etiam, si Diis placet, gloriatus est censor, piam affectuosamque rem fecisse se jactitans. Piscinas autem quam refertas habuerint pretiosissimis piscibus Romani illi nobilissimi principes, Lucilius, Philippus & Hortensius, quos Cicero piscinarios appellat, etiam illud indicium est, quod M. Varro in libro de agricultura refert, M. Catonem, qui post Uticae periit, cum heres testamento Lucilii esset relictus, pisces de piscina ejus quadraginta millibus vendidisse. arcessebantur autem muraenae ad piscinas nostrae urbis ab usque freto Siculo, quod Rhegium a Messana respicit. illic enim optimae a prodigis esse creduntur, tam Hercules, quam anguillae. & utraeque ex illo loco Grae-

ce πλῶται vocantur, Latine flutæ: quod in summo supernantes, sole torrefactæ curvare se posse, & in aquam mergere desinunt, atque ita faciles captu fiunt. Et, si enumerare velim, quam multi magnique auctores murænas e freto Siculo nobilitarint, longum fiet. sed dicam, quid Varro in libro, qui inscribitur *Gallus de admirandis*, dixerit his verbis: *In Sicilia quoque*, inquit, *manu capi murænas flutas, quod hæ in summa aqua præ pinguedine fluitent.* Hæc Varro. Sed quis neget, indomitam apud illos, &, ut ait Cæcilius, vallatam gulam fuisse, qui ex tam longinquo mari instrumenta luxuriæ compararent? Nec rarus hic Romæ piscis, ut peregre accitus erat. auctor est Plinius, C. Cæsarem dictatorem, cum triumphales cœnas populo daret, sex millia murænarum a C. Hirrio ad pondus accepisse. hujus Hirrii villam, quamvis non amplam, aut latam, constat propter vivaria, quæ habuit, quadragies sestertium venundatam.

CAPUT XII.

De acipensere, mullo, scaro, lupo.

NEC acipenser, quem maria prodigis nutriunt, illius seculi delicias evasit. &, ut liqueat, secundo Punico bello celebre nomen hujus piscis fuisse, accipite, ut meminerit ejus Plautus in fabula, quæ inscribitur Baccharia, ex persona parasiti:

Quis est mortalis tanta fortuna affectus unquam,
Quam ego nunc sum, cujus hæc ventri portatur pompa?

Vel nunc qui mihi in mari acipenser latuit antehac,
Cujus ego latus in latebras reddam meis dentibus
& manibus.

&, ne vilior sit testis poeta, accipite, assertore Cicerone, in quo honore fuerit hic piscis apud P. Scipionem Africanum illum & Numantinum. hæc sunt in dialogo de fato verba Ciceronis: *Nam cum esset apud se ad Lavernium Scipio, unaque Pontius; allatus est forte Scipioni acipenser, qui admodum raro capitur, sed est piscis, ut ferunt, inprimis nobilis. cum autem Scipio unum & alterum ex his, qui eum salutatum venerant, invitasset, pluresque etiam invitaturus videretur: in aurem Pontius, Scipio, inquit, vide, quid agas, acipenser iste paucorum hominum est.* Nec infitias eo, temporibus Trajani hunc piscem in magno pretio non fuisse, teste Plinio Secundo, qui in Naturali historia, cum de hoc pisce loqueretur, sic ait: *Nullo nunc in honore est, quod quidem miror, cum sit rarus inventu.* Sed non diu stetit hæc parsimonia. nam temporibus Severi principis, qui ostentabat duritiam morum, Sammonicus Serenus, vir seculo suo doctus, cum ad principem suum scriberet, faceretque de hoc pisce sermonem, verba Plinii, quæ superius posui, præmisit, & ita subjecit: *Plinius, ut scitis, adusque Trajani imperatoris venit ætatem. nec dubium est, quod ait, nullo honore hunc piscem temporibus suis fuisse, verum ab eo dici. apud antiquos autem in pretio fuisse, ego testimoniis palam faciam, vel eo magis, quod gratiam ejus video ad epulas quasi postliminio redisse. quippe qui dignatione vestra cum inter-*

ſum convivio ſacro, animadvertam hunc piſcem a coronatis miniſtris cum tibicine introferri. Sed quod ait Plinius de acipenſeris ſquamis, id verum eſſe, maximus rerum naturalium indagator Nigidius Figulus oſtendit, in cujus libro de Animalibus quarto ita poſitum eſt: Cur alii piſces ſquama ſecunda, acipenſer adverſa ſit. hæc Sammonicus: qui turpitudinem convivii principis ſui laudando notat, prodens venerationem, qua piſcis habebatur, ut a coronatis inferretur cum tibicinis cantu, quaſi quædam non deliciarum, ſed numinis pompa. Sed ut minus miremur, acipenſerem gravi pretio taxari ſolitum; Aſinius Celer vir conſularis, ut idem Sammonicus refert, mullum unum ſeptem millibus nummûm mercatus eſt. in qua re luxuriam illius ſeculi eo magis licet æſtimare, quod Plinius Secundus temporibus ſuis negat facile mullum repertum, qui duas pondo libras excederet. at nunc & majoris ponderis paſſim videmus, & pretia hæc inſana neſcimus. Nec contenta illa ingluvies fuit maris ſui copiis. nam Octavius præfectus claſſis, ſciens, ſcarum adeo Italicis litoribus ignotum, ut nec nomen Latinum ejus piſcis habeamus, incredibilem ſcarorum multitudinem, vivariis navibus huc advectam, inter Hoſtiam & Campaniæ litus in mare ſparſit; miroque ac novo exemplo piſces in mari, tanquam in terra fruges aliquas, ſeminavit. idemque, tanquam ſumma in hoc utilitatis publicæ verteretur, quinquennio dedit operam, ut, ſi quis inter alios piſces ſcarum forte cepiſſet, incolumem confeſtim & inviolatum mari redderet.

Quid ſtupemus, captivam illius ſeculi gulam ſerviſſe mari, cum in magno, vel dicam maximo, apud prodigos honore fuerit etiam Tiberinus lupus, & omnino omnes ex hoc amne piſces? quod equidem cur ita illis viſum ſit, ignoro. fuiſſe autem etiam M. Varro oſtendit; qui enumerans, quæ in quibus Italiæ partibus optima ad victum gignantur, piſci Tiberino palmam tribuit his verbis in libro Rerum humanarum undecimo: *Ad victum optima fert ager Campanus frumentum, Falernus vinum, Caſſinas oleum, Tuſculanus ficum, mel Tarentinus, piſcem Tiberis.* Hæc Varro de omnibus ſcilicet hujus fluminis piſcibus. ſed inter eos, ut ſupra dixi, præcipuum locum lupus tenuit, & quidem is, qui inter duos pontes captus eſt. id oſtendunt cum multi alii, tum etiam C. Titius, vir ætatis Lucilianæ, in oratione, qua legem Fanniam ſuaſit. cujus verba ideo pono, quia non ſolum de lupo inter duos pontes capto erunt teſtimonio, ſed etiam mores, quibus plerique tunc vivebant, facile publicabunt. deſcribens enim homines prodigos, in forum ad judicandum ebrios commeantes, quæque ſoleant inter ſe ſermocinari, ſic ait: *Ludunt alea, ſtudioſe unguentis delibuti, ſcordis ſtipati. ubi horæ decem ſunt, jubent puerum vocari, ut comitium eat percontatum, quid in foro geſtum ſit, qui ſuaſerint, qui diſſuaſerint, quot tribus juſſerint, quot vetuerint. inde ad comitium vadunt, ne litem ſuam faciant. dum eunt, nulla eſt in angiporto amphora, quam non impleant, quippe qui veſicam plenam vini habeant. Veniunt in comitium triſtes, jubent dicere. quorum nego-*

tium est, dicunt. Judex testes poscit. ipsus it minctum. ubi redit; ait se omnia audivisse, tabulas poscit. literas inspicit. vix præ vino sustinet palpebras. eunti in consilium, ibi hæc oratio: Quid mihi negotii est cum istis nugacibus? quam potius potamus mulsum mixtum vino Græco, edimus turdum pinguem, bonumque piscem, lupum germanum, qui inter duos pontes captus fuit? hæc Titius. Sed & Lucilius, acer & violentus poeta, ostendit scire se hunc piscem egregii saporis, qui inter duos pontes captus esset; eumque quasi ligurritorem, catillonem appellat: scilicet qui proxime ripas stercus insectaretur. proprie autem *catillones* dicebantur, qui ad pollucum Herculis ultimi cum venirent, catillos ligurribant. Lucilii versus hi sunt:

Fingere præterea afferri, quod quisque volebat.
Illum sumina ducebant atque altilium lanx:
Hunc pontes Tiberinos duo inter captus catillo.

CAPUT XIII.

De legibus latis contra luxuriam veterum Romanorum.

LONGUM fiat, si enumerare velim, quot instrumenta gulæ inter illos vel ingenio cogitata sint, vel studio confecta. & hæ nimirum causæ fuerunt, propter quas tot numero leges de cœnis & sumtibus ad populum ferebantur: & imperari cœpit, ut patentibus januis pransitaretur & cœnitaretur. sic oculis civium testibus factis, luxuriæ modus fieret. Prima autem omnium de cœnis lex ad popu-

lum Orchia pervenit. quam tulit C. Orchius tribunus plebis de ſenatus ſententia, tertio anno, quam Cato cenſor fuerat. cujus verba, quia prolixa ſunt, prætereo. ſumma autem ejus præſcribebat numerum convivarum. & hæc eſt lex Orchia, de qua mox Cato in orationibus ſuis vociferabatur, quod plures, quam præſcripto ejus cavebatur, ad cœnam vocarentur. Cumque auctoritatem novæ legis aucta neceſſitas imploraret; poſt annum viceſimum ſecundum legis Orchiæ Fannia lex lata eſt, anno poſt Romam conditam, ſecundum Gellii opinionem, quingenteſimo nonageſimo ſecundo. De hac lege Sammonicus Serenus ita refert: *Lex Fannia, ſanctiſſimi Auguſti, ingenti omnium ordinum conſenſu pervenit ad populum. neque eam prætores aut tribuni, ut pleraſque alias, ſed ex omni bonorum conſilio & ſententia ipſi conſules pertulerunt, cum reſpublica ex luxuria conviviorum majora, quam credi poteſt, detrimenta pateretur. ſiquidem eo res redierat, ut gula illecti plerique ingenui pueri pudicitiam & libertatem ſuam venditarent: plerique ex plebe Romana vino madidi in comitium venirent, & ebrii de reipublicæ ſalute conſulerent.* hæc Sammonicus. Fanniæ autem legis ſeveritas in eo ſuperabat Orchiam legem, quod in ſuperiore numerus tantummodo cœnantium cohibebatur, licebatque ſecundum eam unicuique bona ſua inter paucos conſumere. Fannia autem & ſumtibus modum fecit aſſibus centum. Unde a Lucilio poeta feſtivitatis ſuæ more *centuſſis* vocatur. Fanniam legem poſt annos decem & octo lex Didia conſecuta eſt. ejus ferendæ duplex cau-

ſa fuit: prima & potiſſima, ut univerſa Italia, non ſola urbs, lege ſumtuaria teneretur, Italicis exiſtimantibus, Fanniam legem non in ſe, ſed in ſolos urbanos cives eſſe conſcriptam. deinde, ut non ſoli, qui prandia cœnaſve majore ſumtu feciſſent, ſed etiam, qui ad eas vocitati eſſent, atque omnino interfuiſſent, pœnis legis tenerentur. Poſt Didiam Licinia lex lata eſt a P. Licinio Craſſo Divite. cujus ferundæ probandæque tantum ſtudium ab optimatibus impenſum eſt, ut conſulto ſenatus juberetur, ut ea tantummodo promulgata, priuſquam trinundino confirmaretur, ita ab omnibus obſervaretur, quaſi jam populi ſententia comprobata. lex vero hæc paucis mutatis in plerisque cum Fannia congruit. in ea enim ferenda quæſita novæ legis auctoritas, exoleſcente metu legis antiquioris, ita Hercules, ut de ipſis duodecim tabulis factum eſt: quarum ubi contemni antiquitas cœpit, eadem illa, quæ illis legibus cavebantur, in alia latorum nomina tranſierunt. Sed legis Liciniæ ſumma, ut Kalendis, Nonis, nundinis Romanis, cuique in dies ſingulos triginta dumtaxat aſſes edundi cauſa conſumere liceret: ceteris vero diebus, qui excepti non eſſent, ne amplius apponeretur, quam carnis aridæ pondo tria, & ſalſamentorum pondo libra, & quod ex terra, vite, arboreve ſit natum. Video, quid remordeat. ergo indicium ſobrii ſeculi eſt, ubi tali præſcripto legum coercetur expenſa cœnarum. non ita eſt. nam leges ſumtuariæ a ſingulis ferebantur, quæ totius civitatis vitia corrigerent: at niſi peſſimis effuſiſſi-

misque moribus viveretur, profecto opus ferundis legibus non fuisset. Vetus verbum est: *leges*, inquit, *bonæ ex malis moribus procreantur.* Has sequitur lex Cornelia, & ipsa sumtuaria, quam tulit Cornelius Sulla dictator: in qua non conviviorum magnificentia prohibita est, nec gulæ modus factus; verum minora pretia rebus imposita: & quibus rebus, Dii boni! quamque exquisitis & pæne incognitis generibus deliciarum! quos illic pisces, quasque offulas nominat! & tamen pretia illis minora constituit. ausim dicere, ut vilitas edulium animos hominum ad parandas opsoniorum copias incitaret; & gulæ servire, etiam qui parvis essent facultatibus, possent. dicam plane, quod sentio. Apprime luxuriosus mihi videtur & prodigus, cui hæc tanta in epulis vel gratuita ponantur. Itaque tanto hoc seculum ad omnem continentiam promtius, ut pleraque earum rerum, quæ Sullana lege, ut vulgo nota, comprehenduntur, nemo nostrum vel fando compererit. Sulla mortuo, Lepidus consul legem tulit & ipse cibariam. Cato enim sumtuarias leges cibarias appellat. Dein paucis interjectis annis, alia lex pervenit ad populum, ferente Antio Restione. quam legem, quamvis esset optima, obstinatio tamen luxuriæ, & vitiorum firma concordia, nullo abrogante, irritam fecit. Illud tamen memorabile de Restione, latore ipsius legis, fertur: eum, quoad vixit, foris postea non cœnasse, ne testis fieret contemtæ legis, quam ipse bono publico pertulisset. His legibus annumerarem edictum de sumtibus ab Antonio proposi-

tum, qui postea triumvir fuit: ni indignum crederem, inter cohibentes sumtum Antonio locum facere: cujus expensæ in cœnam solitæ conferri, sola unionis, a Cleopatra uxore consumti, æstimatione superatæ sunt. nam cum Antonius, quidquid mari, aut terra, aut etiam cœlo gigneretur, ad satiandam ingluviem suam natum existimans, faucibus ac dentibus suis subderet; eaque re captus, de Romano imperio facere vellet Ægyptium regnum: Cleopatra uxor, quæ vinci a Romanis nec luxuria dignaretur, sponsione provocavit, insumere se posse in unam cœnam sestertium centies. id mirum Antonio visum. nec moratus, sponsione contendit dignus sculna Munacio Planco, qui tam honesti certaminis arbiter electus est. altera die Cleopatra, pertentans Antonium, pollucibilem sane cœnam paravit, sed quam non miraretur Antonius: quippe qui omnia, quæ apponebantur, ex cotidianis opibus agnosceret. tunc arridens regina phialam poposcit, cui aceti nonnihil acris infudit, atque illuc unionem demtum ex aure altera festinabunda demisit; eumque mature dissolutum, uti natura est ejus lapidis, absorbuit. &, quamvis eo facto sponsione vicisset, (quippe cum ipsa margarita centies sestertium sine contentione evaluisset) manum tamen & ad alterius unionis aurem similiter admovit, nisi Munacius Plancus judex severissimus superatum Antonium mature pronuntiasset. ipse autem unio cujus fuerit magnitudinis, inde colligi poterit, quod qui superfuit, postea victa regina, & capta Ægypto, Ro-

mam delatus, desectusque est; & factæ ex una margarita duæ, impositæque simulacro Veneris, ut monstruosæ magnitudinis, in templo, quod Pantheum dicitur.

CAPUT XIV.

De nucum generibus.

ADHUC dicente Furio, secundæ mensæ illata bellaria novo sermoni principium dederunt. Symmachus enim, attrectans manu nuces, Vellem, inquit, ex te audire, Servi, tanta nucibus nomina quæ causa vel origo variaverit; aut unde tot mala, cum hac una appellatione vocitentur, fiant tamen seorsum diversa tam vocabulo, quam sapore. ac prius de nucibus absolvas volo, quæ tibi memoria crebræ lectionis occurrunt. Et Servius: Nux ista juglans secundum nonnullorum opinionem a juvando, & a glande dicta existimatur. Gavius vero Bassus in libro de Significatione verborum hoc refert: *Juglans arbor proinde dicta est, ac Jovis glans. nam quia id arboris genus nuces habet, quæ sunt suaviore sapore, quam glans est: hunc fructum antiqui illi, qui egregium glandique similem, ipsamque arborem Deo dignam existimabant, Jovis glandem appellaverunt; quæ nunc literis interlisis, juglans nominatur.* Cloatius autem Verus in libro a Græcis tractorum ita memorat: *Juglans, di prætermissum est, quasi dijuglans, id est,* διὸς βάλανος: sicut Theophrastus ait: ἴδια δὲ τῶν ὀρινῶν ἃ ἐν τοῖς πεδίοις οὐ φύεται, τερέβινθος, πρίνος, φιλύρη, ἀφάρκη, κάρια, ἡ καὶ διὸς βάλανος. hanc Græci etiam basilicam vocant.

Nux hæc Avellana, seu Prænestina, quæ est eadem, ex arbore est, quæ dicitur *corylos.* de qua Vergilius dicit: *Corylum sere.* est autem natio hominum juxta agrum Prænestinum, qui Carsitani vocantur ἀπὸ τῶν καρύων· cujus rei meminit Varro in Logistorico, qui inscribitur, *Marius de fortuna.* inde scilicet Prænestinæ nuces. Est & illud apud Nævium in fabula Ariolo:

Quis heri apud te? Prænestini & Lanuvini hospites.
Suopte utrosque decuit acceptos cibo,
Alteris inanem bulbam madidam dari,
Alteris nuces in proclivi profundere.

Hanc autem nucem Græci Ponticam vocant, dum unaquæque natio indit huic nuci nomen ex loco, in quo nascitur copiosior. Nux castanea, de qua Vergilius, *Castaneasque nuces*, vocatur & heracleotica. nam vir doctus Oppius in libro, quem fecit de silvestribus arboribus, sic ait: *Heracleotica hæc nux, quam quidam castaneam vocant, itemque Pontica nux, atque etiam, quæ dicuntur basilicæ juglandes, germina atque flores agunt similiter iisdem temporibus, quibus Græcæ nuces.*

Nunc dicendum est, quæ sit Græca nux: ac simul hoc dicens amygdalam de lance tulit & ostendit. Nux Græca hæc est, quæ & amygdale dicitur. sed & Thasia eadem nux vocatur. testis est Cloatius in ordinatorum Græcorum lib. IV, cum sic ait: *Nux Græca amygdale.* Atta vero in supplicatione, *Nucem Græcam*, ait, *favumque adde, quantum libet.* Nucem mollusc am, licet hiemis nobis tempus invideat, tamen quia de nucibus loquimur,

indictam non relinquamus. Plautus in Calceolo sic ejus meminit: *Molluscam nucem super ejus dixit impendere tegulas.* ecce Plautus nominat quidem: sed quid sit nux mollusca, non exprimit. est autem persicum, quod vulgo vocatur: & mollusca nux dicitur, scilicet quod ceteris omnibus nucibus mollior sit. hujus rei idoneus assertor est Suevius, vir longe doctissimus, in idyllio, quod inscribitur Moretum. nam, cum loquitur de hortulano faciente moretum, inter cetera, quæ eo mittit, & hoc pomum mitti ait his verbis:

Admisce tu Acca basilicis hæc nunc partim,
Partim Persica: quod nomen sic denique fertur,
Propterea quod, qui quondam cum rege potenti,
Nomine Alexandro Magno, fera prœlia bello
In Persas retulere, suo post inde reventu
Hoc genus arboris in prælatis finibus Grajis
Disseruere, novos fructus mortalibus dantes.
Mollusca hæc nux est, ne quis forte inscius erret.

Nux Terentina dicitur, quæ ita mollis est, ut vix attrectata frangatur. de qua in libro Favorini sic reperitur: *Itemque quidam Tarentinas oves, vel nuces dicunt, quæ sunt Terentinæ a tereno, quod est Sabinorum lingua molle. unde Terentios quoque dictos putat Varro ad Libonem primo.* quam in culpam etiam Horatius potest videri incidere, qui ait:

Et molle Tarentum.

Nux pinea hos nobis, qui appositi sunt, nucleos dedit. Plautus in Cistellaria:

Qui e nuce nucleos esse vult, frangat nucem.

CAPUT XV.

De generibus malorum, & pirorum.

Et, quia mala videmus admixta bellariis, post nuces de malorum generibus differendum est. Sunt de agricultura scriptores, qui nuces & mala sic dividunt, ut nuces dicant omne pomum, quod foris duro tegatur, & intus habeat, quod esui est; malum vero, quod foris habeat, quod esui, & durum intus includat. secundum hanc definitionem Persicum, quod Suevius poeta superius inter nuces numerat, magis erit inter mala numerandum.

His præmissis, malorum enumeranda sunt genera, quæ Cloatius in Ordinatorum Græcorum libro quarto ita diligenter enumerat: *Sunt autem genera malorum: Amerinum, cotonium, citreum, coccymelum, conditivum, ἐπιμηλὶς, musteum, Mattianum, orbiculatum, ogratianum, præcox, pannuceum, Punicum, Persicum, quirianum, prosivum, rubrum, scandianum, silvestre, struthium, Scantianum, Tibur, Verianum.* Vides Persicum a Cloatio inter mala numeratum, quod nomen originis suæ tenuit, licet jam dudum nostri soli germen sit. Quod autem ait idem Cloatius, *citreum*, & ipsum Persicum malum est secundum Vergilium:

Felicis mali, quo non præstantius ullum.

& reliqua. Et ut nemo dubitet, hæc de citreo dixisse Vergilium; accipite, quæ Oppius in libro de silvestribus arboribus dicat: *Citrea item malus &*

Persica: altera generatur in Italia, & in Media altera. & paulo post de citreo loquens, ait: *Est autem odoratissimum: ex quo interjectum vesti tineas necat. fertur etiam venenis contrarium; quod tritum cum vino purgatione virium suarum bibentes servat. generantur autem in Perside omni tempore mala citrea: alia enim præcarpuntur, alia interim maturescunt.* Vides hic & citreum nominari, & omnia signa poni, quæ de eo Vergilius dixit; licet nomen citrei ille non dixerit. nam & Homerus, qui citreum θύον appellat, ostendit, esse odoratum pomum:

Θύον δ' ὑπὸ καλὸν ὀδώδει.

&, quod ait Oppius inter vestem poni citreum, idem significat Homerus, cum dicit:

Εἵματα δ' ἀμφιέσασα θυώδεα σιγαλόεντα.

hinc & Nævius poeta in bello Punico ait *citrosam vestem.*

Pira hæc, quæ videmus, varietas nominum numerosa discernit. nam idem Cloatius sic eorum vocabula describit: *Anicianum, cucurbitivum, cirritum, cervisca, calculosum, crustuminum, decimanum, Græculum, Lollianum, Lanuvinum, laureum, lateresianum, murapium, Milesium, murteum, Nævianum, orbiculatum, præcianum, rubile, Signinum, Fullianum, Titianum, Turrinianum, timosum, præcox, volemum, mespillum, serum, sementivum serum, Sextilianum serum, Tarentinum serum, Valerianum serum.*

CAPUT XVI.

De ficuum, olearum, uvarumque generibus.

ADMONENT nos & fici aridæ, ut enumeremus genera ficorum, eodem Cloatio nos de his, ut de aliis, instruente. sic enim diversas ficos diligentiæ suæ more dinumerat: *Africa*, *albula*, *harundinea*, *asinastra*, *atra*, *palusca*, *augusta*, *bifera*, *carica*, *caldica*, *alba nigra*, *Chia alba nigra*, *Calpurniana alba nigra*, *cucurbitiva*, *duricoria*, *Herculanea*, *Liviana*, *ludia*, *leptoludia*, *Marsica*, *Numidica*, *pulla Pompejana*, *præcox*, *Tellana atra*. Sciendum, quod ficus alba ex felicibus sit arboribus; contra nigra ex infelicibus. docent nos utrumque pontifices. ait enim Veranius de verbis pontificalibus: *Felices arbores putantur esse, quercus, æsculus, ilex, suber, fagus, corylus, sorbus, ficus alba, pirus, malus, vitis, prunus, cornus, lotus.* Tarquinius autem Priscus in ostentario arborario sic ait: *Arbores, quæ inferûm Deorum avertentiumque in tutela sunt, eas infelices nominant. alternum sanguinem, filicem, ficum atram, quæque baccam nigram nigrosque fructus ferunt, itemque acrifolium, pirum silvaticum, ruscum, rubum, sentesque, quibus portenta prodigiaque mala comburi jubere oportet.* Quid? quod ficum tanquam non pomum secerni a pomis apud idoneos reperimus? Afranius in Sella: *Pomum, holus, ficum, uvam.* sed & Cicero Œconomicon libro tertio: *Neque serit vitem, neque, quæ sata est, diligenter colit; oleum, ficos, po-*

ma, non habet. Nec hoc ignorandum eſt, ficum ſolam ex omnibus arboribus non florere. Lacte proprie ficorum. groſſi appellantur fici, qui non matureſcunt: hos Græci dicunt ὀλύνθους. Mattius: *In millibus tot ficorum non videbitis groſſum.* & paulo poſt ait: *Sumas ab alio lacte diffluos groſſos.* & Poſtumius Albinus annali primo de Bruto: *Ea cauſa ſeſe ſtultum brutumque faciebat; groſſulos ex melle edebat.*

Olearum genera hæc enumerantur: Africana, Albigerus, Aquilia, Alexandrina, Ægyptia, culminea, conditiva, Liciniana, Orchas, oleaſter, pauſia, Paulia, radius, Sallentina, Sergiana, Termutia. ſicut uvarum iſta ſunt genera: Aminea, ſcilicet a regione: nam Aminei fuerunt, ubi nunc Falernum eſt: aſinuſca, atruſca, albiverus, albena, apiana, apicia, bumamma, aut, ut Græci dicunt, βούμασθος· duracina, labruſca, melampſithia, maronia, mareotis, numentana, precia, prannia, pſithia, pilleolata, Rhodia, ſtephanitis, venucula, variola, lagea. Inter hæc Prætextatus: Vellem Servium noſtrum diutius audire. ſed hora nos quietis admonet, ut exorto jubare eloquio Symmachi domi ſuæ fruamur. atque ita facta diſceſſio eſt.

me, quæ lædat. Nec hoc ignorandum est, ficum solam ex omnibus arboribus non florere. Lacte proprie ficorum grossi appellantur hi, qui non maturescunt. Hos Græci dicunt ὀλύνθους. Mattius: [illegible] milibus ut grossos [illegible] Et postpost [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Olearum genera hæc enumerantur: Africana, Albigerus, Aquilia, Alexandrina, Ægyptia, culminia, conditiva, Liciniana, Orchas, oleaster, pausia, Paulia, radius, Sallentina, Sergiana, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Græci [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Servium [illegible] [illegible] admonet [illegible] domum [illegible]

[illegible]

Bayerische StaatsBibliothek
Münchener DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek

Macrobius, Ambrosius Theodosius,

Aur. Theodosii Macrobii V. C. Et Illustris Opera Ad Optimas Editiones Collata Præmittitur Notitia Literaria Accedunt Indices Studiis Societatis Bipontinæ
Bd.: 1

(1788)

Coburg, Landesbibliothek -- Cas A 3020(1/2)#1
urn:nbn:de:bvb:12-bsb11927906-7